

JOH. HVIEMETS
ÕIGE VAIM

E. K.-Ü. „POSTIMEHE“ KIRJASTUS

ÕIGE VAIM

JOH. HIIEMETS

ÕIGE VAIM

ROMAAN

E. K.-Ü. „POSTIMEES“, TARTU, 1939

25261630

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1939.

I

Raske talv

Inimeste südameid täitis ängistav tunne. Arglikult piiluti metsatukkade vahelt külade poole, kuhu ei juletud minna; varjudena hiiliti juba eemalt üksteisest mööda, kui juhtuti kohtuma kuskil salus või mäekünka jalal. Must surm oli liikvel. Ei teatud ju, millise naabri-mehe või armsa sugulasegi näol ta võib astuda ligi ning tuua piinava surma.

Ei osatud kujutella senistest veel halvemaid aegu. Algul oli olnud laastav sõda, kus tapeti, põletati, seoti ja pekseti ning riisuti, mis saadi. Veel praegugi oli suur osa põletatud taresid üles ehitamata. Püüti siis varjata metsades oma elu ja varanatukest ning oodati rahu. Mahti saades mindi tagasi ja püüti seemendada söötijäänud põlluribakesi. Kuid uued röövsalgad tulid ning jälle oldi sunnitud otsima varju. Siis aga, kui kõik märgid ennustasid sõja ja vägivalda lõppu, tuli nagu kõigile kannatustele krooniks must surm ning rändas võikalt irvitades külast külla, talust tallu. Sellest irvitusest luges rahvas ähvardust: ärgu nad arvaku, et ei saa enam olla hirmsamaid

asju, kui on olnud. Nüüd alles peavad nad tundma, mis on õige nuhtlus ja Jumala viha!

Jaa — see oli tõesti Jumala vits, mis tabas nüüd sõjast ja näljast kurnatud rahvast. Siit-sealt taredest kostis oigamist ja nuttu, surijate palveid ja sajatusi. Naabrid läksid trööstima ja aitama, kuid varsti lamasid nad ka ise krampides, oigasid, nutsid, tõmbusid üleni mustaks ning heitsid hinge. Seda märgates püüdsid paljud põgeneda katkuküladest, hoidusid hirmuga kõigist inimestest ning ootasid Jumala viha raugemist. See ei sündinud liiga ruttu. Enne jõudsid surra terve valdade elanikud peaaegu viimseni ning vaevalt leidis inimesi, kes julgesid matta nende hirmsasti lehkavaid korjuseid. Vaid mõned üksikud surmapõlgajad käisid läbi katkust laastatud paikade ning vedasid hunnikute kaupa laipu kuskile künkasse või põlluveerele kaevatud kalmu.

Samal ajal aga lähenes uus kohutav ähvardus — nälg. Need vähesed, keda säästis katk, ei teadnud, kuidas minna vastu raskele talvele. Pealegi olid jälle liikvel riisuvate venelaste salgad, kes otsisid üles selle vähesegi, mis oli suudetud varjule panna.

Ka Juhani vanemad olid põgenenud metsa. Eemal külast, tihedas padrikus leidsid varju kõik kuus: isa, ema, Juhan väikevend, vana poolpime lehm ja Juhani ustav sõber Muri.

Nad oleksid ehk pääsenud, kui Muril poleks tulnud tuju hakata haukuma oravat just siis, kui läheduses luusis kaks habemikku venelast. Isa püüdis takistada lehma röövimist ja lõi venelase

pikali. Teine neist tõmbas sõnalausumatult mõõga ja purustas isa pea. Ema oli vahepeal haaranud väikevenna sülle, Juhani käekõrvale ning joosnud eemale tihnikusse. Üks venelasi tahtis talle järele rutata, kuid Kirjak oli ka jõudnud eemale minna ning mõlemail oli tegemist, et teda lõa otsa võtta ja minema saada.

Ema kaevas sinnasamma haua, kuhu asetas isa verise keha. Sel segasel ajal ei saanud ju mõeldagi korralikule matmisele. Ta luges ise issameiet ja pani hauale ristikese. Istus siis samas lebavale puutüvele, surus lapsed kaenlasse ning vaatas tummal pilgul sinavat taevast. Juhan kuulis teda sosistavat: „Jumal! Jumal!..“

Aga ta oli tubli naine ja ei ahastanud kaua. Metsast leiti ikka üht-teist söögipoolist, nii et lume tulekuni ei olnud just nälga karta. Lõikusekuul julges ta hiilida külasse vaatama, kas ehk leidub seal midagi kaasa tuua. Enamiku tarede asemel olid vaid ahervarred, vareste ja kaarnate parv keerles paari taluõues lebava luukere kohal.

„Neile pole matjatki leidunud,“ mõtles ta. „Jumal tänatud, et minu oma vähemalt mulda sai, olgugi et tihnikusse.“

Ta ei julgenud ligi minna, sest mõtles oma lastele, Juhani ja Paabule, kes jäid üksipäini padrikusse. Enese pärast ei osanud ta enam karta, sest valu oli teinud ta tuimaks. Üks põlluribake oli kevadel siiski seemendatud, sealt kogus ta viljapäid ja poetas terad rüppe. Tuli hiljem jälle, lõikas nüüd juba sirbiga ning peitis

vihud põlluveerul asetsevasse võsastikku. Metsast korjas ta marju ja seeni, hilissügisel hulgakese pähkleidki. Ka mõne kalakese sai ta järvest pajuvitstest põimitud mõrra abil. Soola puudusel tuli need aga kohe ära süüa.

Nii püüdis Liis hoolitseda enda ja laste eest. Talve lähenedes arvas ta, et must surm on ehk juba tüdinenud uusi ohvreid ootamast, ning otustas külla tagasi minna. Enne aga käis veel mõisas ja teistes külades vaatamas, kas on ehk sealt midagi paremat loota. Härrased olid põgenenud, vilja ja tööjõu puudusel olid põllud kevadel seemendamata jäetud, hulk hooneid ahervarteks muudetud. Surm oli riisunud enamiku rahvast, ellujäänud ootasid hirmuga külma talve ja nälga. Ei olnud neil niigipalju terakesi, kui oli temal. Igäihe silmist paistis suur mure.

Liis teadis, et ta ei saa oodata teiste abi. Aga ta sai natuke soola Pärtli Hansult, kes mõisamajas elades oli osanud peita röövlite eest oma paar külimittu. Mees kuulas kaastundlikult Liisu murelugusid ning muretses kuskilt ka vana kuue-räbala. Tehku ta sellest lastele soojemad kehakatted.

Too Hanss oli valmis tegema veel enamgi. Ta tuli ja aitas ehitada uue onni nende põlenud tare asemele, nii et nad ei tarvitsenud minna elama mujale. See sai küll pisike, ilma katusega, laele kanti risu ja mulda. Üks väike avaus oli ukseks ja aknaks ja kui vana kolle parandati, siis muutus see avaus ka korstnaks. Nii oli see ju kõikide, ka suuremate tarede juures.

Väike Juhan oli õnnelik, kui sai pugeda toanurka põhku. Ka Muri sai seal oma koha. Penil polnud küll palju aega tares olla, sest ta pidi luusima metsas ja otsima toitu. Kuid öösiti peitis Juhan pea ta karvaste käppade vahele, peni surus end poisi ligi ning mõlemail oli soe. Ema magas sealsamas kõrval, hoides kaisus väikevenda, kes alles hiljuti sai kahe-aastaseks.

Ema rõõmustas ja käskis Juhanit ütelda aitüma Pärtli Hansule. Juhanile meeldis Hansu rõõmus mehine nägu, kuigi tal olid veidi kassisilmad ja pale rõugearme täis. Ent need silmad särasid soojalt, erti siis, kui vaatasid otsa emale. Hanss külastas neid sageli, tõi üht-teist kaasagi ja ütles, et tal nagunii ei ole kellegi eest hoolitseta. Teeb siis nendegi heaks, mida saab.

„Kas Hanss on nüüd meie uus isa?“ küsis kord Juhan.

Ema punastus. „Võib-olla, pojuke... ehk saabki temast uus isa. Kas ta ei meeldi sulle?“

„Meeldib küll, aga...“

Poisile meenus jälle isa kahvatu pale ning ta puhkes nutma. Ema mõistis ta mõtteid ja vaikis. Ta oli sageli mõtelnud Hansule, kes ehk aitab nad üle raskest ajast. Ja südagi tõmbas tema poole. Kas on see aga õige? Jaan alles paar kuud mullas...

Varsti saabus talv, too murerikas, raske talv. Mõned hinged tulid küll veel külla, kuid neidki hakkas vaevama mõte näljale. Hoolimata kokkuhoiust hakkasid lõppema Liisu tagavarad. Ta oli muretsenud paar tasase äärega kivi ning hõõ-

runud jahuks kogutud terad. Keetis seda vahel pajas ja nad said sooja kõrti. Enamiku segas ta aganatega ning küpsetas leivaks. Kuid sellest ei jätkunud kauaks. Tulid päevad, millal viibiti poolnäljas, ja raskem aeg seisis alles ees. Millegipärast ei tulnud ka Hanss juba tükil ajal neid vaatama.

Juhan oli seitsme-aastane ja oskas näha muret ema silmist. Aga ta ei mõistnud, miks ema nägu vahel muutus nii imeliselt kaugeks ja miks ta huuled tasakesi liikusid. Vahel kostsid sotsinast üksikud selgemad sõnad ja mõnda neist taipas ta hiljem huulte liikumisestki. Need olid: „Jumal! Jumal!...“

Jumalast oli Juhan kuulnud ennegi. Ta pidi asuma kuskil kõrgel ja kaugel, pidi olema midagi suurt ja vägevat. Ka maa peal olid tal oma majad, Rõugeski oli tema maja — kirik. Kuid siin, Kusmal ei ole teda kunagi näha olnud, — miks ema siis ühtepuhku nimetab ta nime? Hulgal ajal ei julgenud ta küsida, viimaks siiski sai uudishimu võidu.

„Ah mis ma teen või?“ kostis ema veidi kohmetult. „Ma... ma ju palun Jumalat... Et ta meid aitaks.“

„Aga kus see Jumal siis on?“

„Taevas, Juhanike... Aga ta tuleb palujate juurde alla ja saadab abi.“

Poiss päris veel palju ja kuulis mõndagi. Lii sul oli veidi häbi, et ta seni ei olnud Juhanile rääkinud midagi neist asjust. Ta oli vahepeal unus-

tanud peaaegu kõik omal ajal õpitud palved. Agatal oli lapselikult usaldav süda ja nüüd, häda ajal — nüüd hakkas ta jälle palvetama.

Hulk päevi möödus palumiste ja kahtluste vahel ja siis tuli sündmus, milles ta arvas nägevat Jumala kätt. Kõledal, tormisel ööl kuuldus äkki huntide ulgumist ja just toa taga. Liis kargas kohkunult üles, Juhangi haaras hirmunult kinni ta käest. Kuuldus, nagu oleks keegi langenud vastu ust, püüdnud pääseda sisse. Ehk on mõni teekäija? Praotades ukse, leidis Liis lävelt surmani väsinud kitse. Vaevalt mõni samm eemal kilasid tigidad soesilmad. Pingutades end, tõmbas ema väsinud looma tarre ja hundid jäid ilma oma saagist.

„Näed nüüd, pojuke! Jumal saatis meile selle kitse. Usu, usu, pojuke, et ta kuuleb palveid.“

Hommikul ärgates ei näinud Juhan enam kitse, kuid nüüd oli neil mõneks ajaks liha. Ta uuris, mil kombel Jumal selle kitse neile saatis. Kas polnud need hoopis hundid, kes ta ukse taha ajasid? — Eks Jumal või hundidki panda teenima häid inimesi, sai ta vastuseks.

Varsti hakkas saabuma teateid esimestest ohvritest. Siin-seal suri lapsi ja vanakesi, mõnel pool murdis nälg tugevaidki. Käidi ringi kahvatu, lootusetu ilmega. Mõningaid oli haaranud raev, oli tulnud ette leivatüki röövimist, oldi valmis tegema hullematki. Kes vähegi jalul püsisid, käisid metsas püüniseid seadmas või toppi-

sid võrguräbalaid jääaukudesse, et tõmmata välja mõni kalake. Saak oli vähene ja, mis peaasi — leib puudus. Ei oleks enam keegi nurisenud, et see leib on nii aganane, et pane või tuli külge. Kui seda vaid oleks!

Talv näis venivat lõpmata pikkamisi. Liis püüdis teha kõik, et raskemast ajast üle saada. Paremad palakesed olid juba ammugi ainult laste päralt, ise ta leppis õige vähesega. Palvetades mõtles ta vahel ka Hansule, kes ikka veel ei tulnud.

Ühel hommikul komberdas tarre vana mõisa karjanaine Krõöt. Halastatagu ometi ja antagu talle ivake hamba alla. Et saaks veidi pettagi ki-sendavat kõhtu. Juba paar nädalat polevat ta saanud muud kui puukoort ja mõne tammetõru. Liis ei suutnud kannatada ta halisemist ja andiski palukese. Eit sai sest vaid korraks neelata. Ei söandanud siiski lisa paluda, sest nägi kambri nurgas laste näljaseid palgeid.

„Issand Jumal, mis sest küll saab!“ kurtis ta. „Eks sinulgi ole puudus. Näe, mõisas juba kõik suremise peal...“

Liis sai teada mitme tuttava suremisest ja kuulis viimaks ka Pärtli Hansu saatusest. Mees oli juba paari kuu eest kaduma läinud ja nüüd hiljuti leiti metsast ta kondid. Oli läinud paelu seadma, kuigi ümberringi luusis karjakaupa nälginud hunte. Kirves lamanud ta kõrval — selle järgi tuntudki ära, kelle kondid need olid. Seal-samas vedelnud ka kolme hundi paljaksnäritud kered. Ju tal siis ikka oli kibe võitlus...

Liisu südant täitis uuesti tumm valu. Ta aimas, et Pärtel oli just tema ja laste pärast metsa läinud ja tahtnud midagi kaasa tuua. Nüüd ei ole siis tedagi enam. . .

Varsti tulid tarre ahastusepäevad. Talv hakkas mööduma, kuid ka kõik söödav oli otsa saanud. Laste nutt sundis Liisut minema abi otsima naabrite poole. Raskel sammul tuikus ta välja ja tuli tagasi tühjade kätega. Ainult külmetada oli ta saanud ning pidi söögi heitma. Lammades seal kuulas ta Juhani anuvat häält.

Ei, tal ei ole enam leiba. — Kas siis külast ei saa? — Ei saa — sealgi ei ole enam kellelgi. Palugu ta siis jälle Jumalat — ehk siis saab. Ei anna vist Jumalgi enam. Ta tahab neid siit ära kutsuda. Ja kui ta tahab kutsuda, siis tulebki ära minna. . .

Juhan ei mõistnud, mis tähendab see „ära minna“. Aga ema õnnetust näost järeldas ta, et tuleb vist minna kaugele ja et teekond on raske. Kuhu nad siis lähevad?

Ega nad tarvitsegi tarest lahkuda. . . Enne on veel natuke vaeva, siis tulevad inglid ja kannavad nende hinged üles taevasse. Seal on hoopis, hoopis parem olla! Küll teised matavad siis maha nende kehad, panevad ilusti pehme liiva alla. . .

Juhan hakkas mõistma, mis tähendab „ära minna“. Ta oli tundnud hirmu, kui isa ei liigutanud enam oma verist pead; ta oli kohkunud, kui ema kaevas augu ja pani isa mulda. Aga ta tahtis teada, millised on need inglid ja kuidas nad

neid saavad ära viia. Nüüd kuulis ta, et kõigepealt tuleb surmaingel, must kui öö, kelle tiibade lehvitamine toob nii suurt külma, et süda jääb seisma. Kui aga süda seisma jääb, siis ei saa hing enam kehas olla ja lendab välja. Seal on aga terve hulk häid ingleid, kes käivad musta ingli kannul. Nad ajavad eemale kuradit, kes tahab hinge enesele saada. Kes on palju pattu teinud, selle saabki kurat enesele. Kes aga on armulual patud andeks saanud ja ristiinimese kombel maha maetakse, selle saavad Jumala inglid ning kannavad paradiisi.

Poiss unustas nälja. Kuigi kõik see kuuldus veidi õudsenä, hakkas ta ootama, millal saab neid ingleid näha. Väikestel polevat tarvis karta kuradit, jätkas ema. Need lähevad kohe Jumala inglitega kaasa. Muidugi siis, kui nad on ristitud. Ristimata lapsed aga pärib jällegi kurat. Juhanit rahustas ema kinnitus, et ta ikka tõesti ristitud on. Kuigi siis ei olnud enam õpetajat ega koolmeistrit, oli Kosli Jaak tulnud ja Juhanile vee peale pannud. See vesi pühkiski maha põrgu ja kuradi võimu. Juhanit huvitas väga, mis vesi see niisugune oli. Kuuldes, et see oli Jumala sõna vesi, ei osanud ta enam midagi küsida, vaid jäi mõttesse.

„Aga kuidas saavad nad siis veel koju käia?“ küsis ta äkki.

„Kes need?“

„Noh, keda inglid on ära viinud... või kurat?“

„Ega need käigi, kes Jumala juurde said...“

Aga kuradi omad, need lastakse vahel küll tulla hirmu tegema.“

Ja et ema kord juba oli hakanud kõnelema asjust, mis panid unustama nälja, siis kuulis poiss veel paljugi. Kuulis Jeesusest Kristusest, kuulis haldjatest, kes elavat mägedes ja orgudes, jõgedes ja järvedes, kuulis kollidest ja tontidest, kes luusivat öösi ringi, sest kuri süda ei andvat neile rahu. Et neid ei lasta heade laste ligi, siis ei tarvitsenud ka Juhan midagi karta ning jäi rahulikult magama.

Öösi nägi ta unes, et kurat tuli ja tahtis teda siiski enesele saada. Seal aga olid kohe kohal head inglid, kes pikkade harkidega hakkasid kuradit eemale ajama. Üks ingel oli eriti kuri ja tungis talle kallale. Äkki näis ta kuju muutuvat imelikuks, ta ei olnud enam teiste moodi, vaid hoopis... Muri nägu! Ta haukus valjusti ja kargas kuradile sääarde. Kurat karjatas hale-dasti, ajas silmist tuld välja, lõi joostes sarved vastu uksepiita ära ja katsus, et minema sai...

Juhan naeratas ja kuulis ärgates, kuidas Muri veel magusasti haugatas. Siis uinus ta jälle.

Aga järgmisel hommikul tundis ta uuesti piinavat nälga. Ema oli end kuidagi jalule ajanud ja vaatas üksisilmi laste kõhnu palgeid. Äkki tekkis ta silmi nii imelik läige, et Juhan kartma hakkas ega julgenud rääkida, kuidas Muri öösi kuradit pures.

Ema oli näinud näljaseid suremas ja teadis, et ei suuda vaadata oma laste lõppu. Ta ei olnud enam kaugel mõttest võtta lapsed ja minna ühes

nendega lumehange. Siis ei tarvitse seda lõppu nõnda k a u a oodata...

Juhan nägi nüüd ema palgel lõpmata hellust ning puhkes nutma. Liis pööras näo kõrvale. Oh aia, aita, vägev Issand Jumal!...

Seal näis talle midagi meenuvat. See oli küll viimne abinõu, aga eks seda ole hädaga teisedki teinud. Veidi arglikult vaatas ta Juhanile ja Murile. Murilgi oli olnud küllalt näljapäevi ja külmal talvel ei andnud mets temale peaaegu midagi. Nagu imekombel oli ta jõudnud endal elu sees hoida.

Ema pilgus oli vist midagi ohtlikku, sest Muri surus end Juhani ligi ja Juhan võttis nagu kaitseks ta pea oma kaissu.

Liis läks välja hagu raiuma, tuli aga varsti tuppa tagasi ja tähendas, et Murigi võiks jahile minna. Saab ehk mõne jänese kätte, toob nendelegi süüa...

Mõeldes söögile unustas Juhan kõik muu. Ta ei mäletanud enam, mitme päeva eest ta oli viimati palukese saanud. Terve keha oli imelikult nõrk, oli raske istukilegi tõusta. Kui ema mõne aja pärast tagasi tuli teatega, et Muri tõesti püüdis jänese ja et nüüd saab nälja eemale ajada, siis uskuski ta seda ning ootas kärsitult, millal liha pajas keema läheb.

Liha oli küll vintske ja hoopis võõra maitsega, kuid näljane poiss ei saanud mahti arutada. Ka väikevend sai sooja leent ning varsti magasid mõlemad magusas rammetuses.

Seal aga olid kohe kohal head inglid, kes pikkade harkidega hakkasid kuradit eemale ajama.

Ema vaatles uinuvaid lapsi ja ta kahvatule palgele veeresid pisarad. Kuid siis vaatas temagi paja poole. Südamel oli küll vastik, aga ta sundis end siiski võtma ja sööma.

Juhan ootas ja imestas, miks Muri tagasi ei tule. Kui ema järgmisel päeval arvas, et Muri ehk

sattus huntide küüsi, puhkes ta nutma ja jutustas, kuidas Muri kuradile sääرده kargas. Ema arvas siis, et võib-olla ajas Muri tõesti kuradi minema ja peab ehk praegugi ta peale jahti.

Näis aga, et Murigi ei suutnud lõplikult peletada kuradit ja surma. Juba paari päeva pärast jäi Juhani kõht haigeks, ta sonis ning palus vett ja leiba. Pisike Paap oli aga hoopis nõrgaks jäänud, nii et ema tihti kuulamas käis, kas ta veel hingab. Kui ei sünni imet, siis peavad nad küll surema. Kas Jumal on tõesti nii kalgi südamega? Miks laseb ta kannatada süütuid lapsukesi?

Muidugi — see kõik sündis ju rahva pattude pärast. Õpetaja oli omal ajal küllalt sagedasti seletanud, et rahvas oma pattudega väärriks alatist Soodoma ja Komorra tuld. Ja kui see tuli veel ei tule, siis ainult Jumala halastuse tõttu. Kuid miski Liisus püüdis sellele vastu vaielda. Mis erilist pattu ta siis ikka oli teinud? Või kõik need teisedki, keda tappis katk ja nälg? Mil-lise patu pärast tapeti Jaan, tema mees?

Aga küllap Jumal ise teab, miks ta vihastub. Eks tema näe kõige paremini seda pattu ja kurja, mis on peidetud südames. Ja väikeste valu? — Vanemate patud nuheldakse laste kätte, seegi seisab Kirjas. . .

Kui aga paluda, lõpmata paluda? Ehk aitab ta jällegi, nagu aitas tookord? Liis põlvitas laste aseme ette ning ringutades kõhnu käsivarsi luges ära kõik palved ja laulusalmid, mida suutis meenutada. Töötas Jumalale saada vagaks ja kasva-

tada vagaks oma lapsed. Lubas annetada kirikule lühtrid ja raha, päästku ainult Jumal tema ja lapsed! Ta ei taha vaadata ühelegi mehele enam, vaid leinab surmani oma kadunukest. Saatku Issand tükike leiba!

Nõnda palvetades arvas ta, et Jumal peaks küll halastama juba selliste kavatsuste pärast, et tal peaks olema kahjugi võtta elu sellelt, kes hakkab elama nii mõistlikult.

Juhan kuulas ema katkendlikke sosinaid ja teadis, et ta kutsub jälle Jumalat appi. Kas ta tuleb? Kui ema viimaks nõrkenult ta kõrvale lamama jäi, puudutasid poisi sõrmed õrnalt ta pallet. Ema ei liigutanudki ja Juhan arvas, et nüüd ta hakkab ära minema. Kohkudes vaatas ta ukse poole, kust varsti pidi astuma sisse must ingel. Ootas ka kuradit, keda hakkavad peksma head inglid. Ja tal hakkas kahju, et ei ole enam Murit, kes kargaks kuradile sääرده, nii et kurat pistaks jooksu ja lööks sarved ära vastu uksepiita. . .

Veel paar päeva lamasid nad ja ei suutnud end liigutada. Nälgki oli nagu lahkunud, nad ei tundnud enam midagi. Ema näis kaotavat lootuse Jumala abile. Küllap Jumal ei uskunud ta töotusi. See mõte solvas teda veidi, kuid ta ei julgenud pahaanduma hakata. Eks ole ju paljud Jumalat petnud, unustades häda möödudes kõik töötused. Mis ime siis, et Jumal enam ei usu. Aga tema — tema tahaks siiski näidata, et võib ikka uskuda ka. Andku ainult süüa, saatku tükikegi leiba! Halasta ometi, halasta ! . . .

Ta peaaegu kisendas oma viimase „halasta“ ning vajas jälle tummalt asemele. Nii jäi ta sinna tükiks ajaks ega kuulnudki, kui avati uks. Tulija oli mõisa uus opman, kes oli saadetud küladesse vaatama, kui palju rahvast on veel elus ja kas saab kevadeks küllalt töökäsi.

Viimaks märkas Liis tulijat. Ta ei suutnud muud kui vaadata külalisele ja korrata ühtainust sõna: „Süüa! süüa! süüa! . . .“

Opman kehitas õlgu. Eks nad kõik taha süüa! Ta oli käinud läbi mitu küla, näinud igal pool vaid elavaid luukeresid ja kuulnud, et enam kui pooled katkust säästetud on surnud nälga. Mis tööloomi saab neist elavaistki? Õnneks oli härra saanud osta mõnikümmend vakka vilja kevadiseks külviks. Oli maksnud küll kallist raha, kuid põllud tahtsid ju seemendada. Kui ta aga tahtis hoida elus neid nälgivaid tööloomi, pidi ta suurema osa toodud viljast neile leivaks andma. Polnud siiski midagi parata. Maale oli tulnud rahu ja elu pidi minema õigetesse rööbastesse. Neil kaalutlustel otsustas härra ise mõisa tulla ja ka rahva elus hoida.

Nõnda pääses ka Liis oma lastega surmasuust. Oli küll veel hulk aega põdemist, kuid siis kosusid kõik ning ema tundis ja õpetas Juhani-
legi, et Jumal on hea.

II

Inglid ja haldjad

Inimesed tundsid, et ühes talvega oli lahkunud ka mingi luupainaja, kohutav koll. Oli elatud läbi palju viletsusaegu, kuid sellist talve ei mäletanud ka kõige vanemad inimesed.

Nüüd oli see möödas. Mõisahärri viljavakad päästsid paljude elu. Eks see läinud edaspidi maksma ränka orjust, kuid elu jäi siiski alles.

Tulevikupilt ei olnud kuigi rõõmustav ei mõisal ega rahval. Suure Kasaritsa ümbruskonna peale oli jäänud ellu ainult umbes sada tööinimest, peale nende vähesed lapsed ja raugad. Enamikku põlde kattis võsa, sest nad olid juba aastaid harimata olnud. Võssa olid kasvanud ka talumeeste põllulapid, vaid üksikud ribakesed siin-seal näitasid puuduliku harimise jälgi. Ka enamik hooneid oli korrast ära.

Suurem osa talusid oli jäänud hoopis tühjaks ning uut orjaperet ei olnud kuskilt võtta. Härrad pidid siis jälle mõtlema venelastele, keda juba vana oli siia asunud mõni pere. Nii oli ka Kusma talus kunagi elanud venelane, kellelt talu oma nimegi päris. Mees oli tulnud siia juba väga vanal

ajal, põgenedes hirmsa tsaari sulaste eest. Siin leidis ta peavarju, kosis eesti tüdruku, kasvatas lapsi ja elas rahunud oma päevade lõpuni. Peale tema oli tulnud teisigi venelasi ja hakanud mõisat orjama.

Nüüdki pöördusid härraste pilgud Peipsi kallaste poole ja mujale, kus elas venelasi. Kuna neile lubati head põlve, siis olid mitmedki valmis vahetama noodad adra vastu. Paar peret tuli Kasaritsa, paar Haanjasse ja mujalegi, kus tunti kõige kibedamat puudust.

Liis tahtis enda kätte edasi jätta Kusma talu, kuigi mõisas kaheldi, kas ta suudab hoolitseda tööpäevade eest. Liis arvas, et saab kuidagi toime ja ehk leiab kibedamal ajal abilisi. Opman patustas talle õlale ja arvas, et selline kena lesk leiab kindlasti abilisi, leiab ehk uue mehegi. Härragi pilk jäi temale peatuma ja ta küsis, kas Liis ühes lastega ei tahaks mõisa tulla, kus neil oleks hoopis kergem elu. Liis soovis siiski jääda tallu. Varsti leidis ta tugeva tööpoisi sulaseks, kelle pärast teised teda kadestasid ja neid koos nähes soostasid.

Ta ei olnud veel kolmekümne-aastanegi ning kosudes muutus ta jälle kauniks. Talve piinad ei suutnud kaotada ta näo puhast jume; ta suured silmad, sirge rüht ja kerge kõnnak tõmbasid endale mõnegi ihaleva pilgu. Kuid tema, Liis, ei märganud seda. Vaadeldes pikkamisi kosuvaid lapsi, löid ta silmad helendama ning ta tänas Jumalat, kes on hea ja helde. Ta ei unustanud hetkekski, mida ta temale oli töotanud.

Terve oma armastuse pühendas ta lastele, eriti Juhanile, kes oli küllalt suur kõike taipama ning harukordselt tõsine ja mõtlik poiss oma vanuse kohta. Omal ajal oli Liis mõndagi õppinud. Küll enne esmakordset laualeminekut, küll enne laulatust kadunud Jaaniga ja vahel ka loetusel. Lugemise oli ta peaaegu unustanud, kuid sellest polnud kahju, sest ümbruskonnas ei leidunud ühtki raamatut. Küll aga veetis ta poisiga palju orjusest vabu tunde ning jutustas talle kõik, mida teadis Jumalast ja Jeesusest ja inglitest. Rääkis veel enamgi, kui oli kuulnud õpetajalt. Kõneles haldjatest, keda Jumal oli asetanud metsadesse ja mägedesse ja taredesse; kõneles näkkidest, pühadest puudest ja allikatest, kus elavad head vaimud, kes aitavad inimesi. Juhan kuulis ka kurjadest inimestest ja nõidadest, kes peavad sõprust kuradiga ning teevad teistele paha. Ta peake ei suutnud hästi mahutada kõike kuuldot ning inglid ja haldjad sagisid seal läbisegi.

Ühel ilusal suvehommikul teatas Liis sulaspoiss Jürile, et nad peavad ta kadunud mehe kirikuaiale ümber matma. Ta oli sellele mõtelnud juba ammu ja kartnud, et mees ehk tuleb hirmu tegema, kui ta tihnikusse jäetakse. Möödunud ööl oligi see sündinud. Liis ei saanud hästi aru, kas ta magas siis või oli ärkvel, aga küllap see sündis ilmsi. Jaan oli tulnud ja vaadanud ta otsa kaunis kurja pilguga. Tahtnud ligemale astuda, kuid Liis oli karjunud ning Jaan oli nagu udusse ära kadunud. Hirm aga ei lahkunud veel hommikulgi.

Saadeti siis sõna Kosli Jaagule, et ta tuleks kiriku juurde laupäeva lõunaks. Too Kosli Jaak oli sel segasel ajal kõiges õpetaja asemik, toimetades peale matmiste ja ristimiste ka laulatusi. Paljud pidasid seda kahtlaseks asjaks ja ei uskunud, et tema laulatused Jumala ees maksvad on. Kuid Jaak seletas, et mitte härrased, vaid Jumal ise on teda seadnud juhatama oma rahvast ja hoidma, et raskel ajal inimesed ei hakkaks elama patuelu nagu lojused. Oli ju kogudus hulga aastaid hoopis ilma õpetajata.

Liis läks kiriku juurde ja vaatas päris müüri äärde Jaanile paraja koha. Kirik oli lagunenu, ukсед ja aknad eest ära. Sõja-aastail olid venelased kasutanud seda peavarjuks enestele ja hobustele. Et õpetajat ega köstrit ei olnud, jutlusi ei peetud, õpetajamajastki ainult tuhahunnik oli järele jäänud, siis võis veel palju aega minna, enne kui kõik korda saab.

Jüri oli löönud kokku midagi kirstutaolist ja sinna tõsteti Jaani haisev ja lagunenu korjus. Suure palumisega saadi mõisast hobune ja nii mindigi matma Kusma Jaani, põlist peremeest, kelle olid tapnud venelased.

Kuigi tihnikust oleks pääsenud õigemad teed kiriku juurde, toodi kirst siiski talu õuest läbi. Ehk sai nõnda Jaan isegi veel pilku heita kohale, kus ta oli sündinud ning hulga aastaid orjanud. Ja Kusma talu haldjas pidi märkama, et siin aetakse asju õige ristiinimese kombel.

Ka mõned naabrid olid tulnud ning üheskoos sammuti kiriku poole. Tee läks talumeeste põldude

vahelt ja need pakkusid kurba pilti. Tasuks talvise abi eest nõudis härra nüüd kibedat orjust ja vaevalt leiti aega ka omi põlde harida. Terve küla peale oli ainult üks hobune, seegi kõhn kui luukere. Tolle omanik oli Hansu Peeter, kade mees, kes oleks heal meelel näinud, et ainult tema põllud saaksid haritud ja teiste omad jääksid sööti. Hobust lubas ta vahel harva ainult neile, kellest uskus, et nad päevad mitmekordselt tasa teevad.

Polnud siis ime, et vahel võis näha naljakat pilti: naine hoiab atra ja mees veab, ähib, sajatab, kuid veab siiski, et saaks väikesegi põllulapi kohedamaks muuta. Ja mis sinna külvati, seda kippus kohe lämmatama umbrohi. Loodeti siiski Jumala abile ja headele aastatele, mis parandavad vanad haavad.

Ka Liisul ja Jüril olid nüüd rasked päevad. Mõis kippus võtma välja viimse jõuraasukese, kuid siiski tuli töötada ka omal põllul ning mõtelda uue tare ehitamisele. On raske, kuid mis saab parata Jumala seadmise vastu?

Teekonnal mööduti paljudest tühjaks jäänud taludes. Tooma Mihkli, tolle vaga ja ihnsa mehe olid tapnud venelased, naise ja seitse last võttis katk. Hansu Peebu olid nad sandiks peksnud, naise ja tütre ära naernud ja enesega kaasa viinud. Jumal teab, mis neist sai. Tõnu Mardi, selle sagedase kõrtsiskäija pere oli katku surnud, Metsapere oma nälga. Tühjaks oli jäänud Oti Miku talu, tühjaks Lohu Peetri tare. Küll oli ikka hirmus laastamine!

Liis ei tahtnud enam mõeldagi kõigele sellele. Ja mis elu neil teistelgi on? Kui palju vaeva peab nägema tema, enne kui pojad suureks saavad. Saavad suureks ja hakkavad aga orjama. Ei mingit puhkust ega rahu. Kas pole see siiski nii imelikult seatud siin maailmas?

Päike oli juba tublisti allpool, kui jõuti kiriku juurde. Kosli Jaak oli ka kohal, seepärast rutati ja asetati mulda Kusma Jaani viletsad jäänused. Tuimalt kõlas saatjate saamatu laul. Jaak oma sügava häälega pidas viisi, Liisi mahe toon kõlas ka aeg-ajalt hulka, teiste laul oli vaid mingi segane mõmin. Neil aegadel oli ju ununud kõik — laul ja lugemine ja palved. . .

Kui haud oli kinni aetud, jäi Liis hulgaks ajaks mõttesse. Nüüd oli ta täitnud oma kohuse ja matnud Jaani pühitsetud mulda. Paljud teised ei saa seda teha, sest kes tohiks avada katkuste kalmu? Ka on nende kehad läbisegi hunnikusse aetud, oleks raske neid äragi tunda. Varsti ehk ei teata nende asetki enam.

Liis mõtles kadunud Jaanile, kellega oli elanud päris kenasti kõik need aastad. Kuid ta silme ette kerkis veel teine kuju, Pärtli Hanss, kes ühel õhtul oli küsinud, kas Liis ei taha teda meheks enesele ja isaks lastele. Nende vahel ei olnud küll midagi, ja nüüd pole tedagi enam. Küllap see oli Jumala tahtmine, ja Jumal on hea. . .

Teda äratas Kosli Jaagu hääl, kes luges Jaanile viimast issameiet. Siis hakati tagasi liikuma.

*

Juhan oli jäänud väikevenna hoidjaks. Veli väsis varsti naeratamast ning jäi rahulikult magama. Juhan lonkis tüki aega tare ümber ja samus siis lähedase kasesalu poole. Ühe madala põõsa juures peatus ta ja hiilis ligi peagu kiki-
varbail. Ta tahtis jälle näha lepalinnu poegi pesakeses, mida pidas o m a k s, sest et oli selle hiljuti avastanud. Vanad linnud olid juba harjunud poisiga ega kartnudki enam. Juhan võis vaadelda tundide viisi, kuidas nad ikka ja jälle tulid ning toppisid putukaid poegade pärani nokkadesse. Algul olid kõik viis ühesugused ja tegid ühesugust kisa. Siis aga hakkas silma paistma ühe väikese erakordne aplus. Ikka oskas ta sirutada noka teiste ette ja neelata enamiku toodud ussikesi. Aga ta kasvas ka kiiremini ning oli varsti nagu peremees teiste väetikeste hulgas. Juhan ei sallinud teda ja tahtis ta kord pesast väljagi visata. Ei teinud seda siiski, vaatles ainult ja arutas, miks üks neist viiest on nii ablas.

Täna ei püsinud ta pesa juures kuigi kaua. Lonkides edasi, jõudis ta kaasiku äärde ja heitis pikali murumättale. Lamades seal, kõhnad käsi-
varred kukla all risti, püüdis ta vaadata päikesesse, mis paistis nüüd eriti soojalt. Kuid silma-
del hakkas valus ning ta juhtis pilgu pilvedele, mis tasakesi hõljusid kõrgustes.

Ta oli juba unustanud talvised vaevad. Nüüd sai ta jälle leiba, sai kala, sai piimagi, mida ema laenas Mihkle Andre naiselt. Varsti saavad nad endile lehma ja siis saab veel rohkem piima, päris sooja rõõska piima.

Ehk on isa nüüd juba kiriku juures? Kunagi oli ema temaga külla sõitnud ja siis läksid nad kiriku juurest mööda. Aga siis ei peetud enam jutlusi, sest õpetaja oli ära ja vanemad inimesed rääkisid, et see tähendab hukatust ja viimset-päeva.

Milline on küll see viimnepäev? Emagi rääkis kord viimsepäeva tulest, mis pidavat ära põletama taeva ja maa. Kui aga taevas ja maa ära põlevad, kuhu jääb siis veel ruumi Jumalale ja inglitele?

Juhani mõtted rändasid inglite ja haldjate juurde. Pikkamisi tekkis tas nii hea ja kerge tunne, nagu oli mõnikord ema sooja kaissu magama jäädes. Nüüd tundis ta, nagu kaisutaksid teda päike ja pilved, terve see haljas maa ja roheline mets.

Kus on nüüd isa? Kas jäi ta inglitele või kuradile? Küllap ikka inglitele, sest neid on rohkem. Aga miks siis inglid kõiki enesele ei saa? — Küllap nad ei tahagi kõiki, jätavad kurjad kuradile. Häid aga kaitsevad nad oma pikkade harkidega. Miks kurat kipubki heade inimeste kallale? Nagunii saab peksa.

Aga miks isa veel koju käis, kui inglid ta taevasse viisid? Ainult kuradi omasid lastakse vahel tulla hirmu tegema. Kas isa tõesti jäi kuradile?

Poisi süda läks nukraks. Tal hakkas õudne mõtte juures, mida kurat kõike võib isaga teha. Põletada pajas, praadida hargi otsas, venitada, nii et kondid ragisevad. . .

Aga üks nüüd lähe inglid ja nõua isa enesele. Lähuvad ja ähvardavad: „See on Juhani isa hing ja ta on nüüd kirikuaiale maetud!“ Kurat kiristab küll hambaid ega taha anda, kuid head inglid võtavad hargid ja peksavad ta vaeseomaks. Ja siis ütleb kurat, et võtke pealegi see Jaani hing enesele. . .

Siis võtavad inglid ja kannavad isa hinge Jumala linna. Mööda päikesest ja kuust ja tähtedest, sinna, kus kõik on kullast ja selgest klaasist. Küllap läheb neil hulk aega, enne kui kohale saavad. Kas nad vahepeal ära ei väsi? Ega nad tohi väsida — saavad kohe Jumalalt tõrelda. Aga küllap nad ei väsi, neil ju tiivad. Nii nad siis lendavadki edasi-tagasi ja kannavad hingi.

Kui saaks näha hinge, o m a hinge! Juhan tundis äkki suurt rõõmu sellest, et tal on o m a hing. Kas võiks kellelgi olla ka võõras hing? Kui temal, Juhanil, oleks Andre poja Tõnu hing — ei tea, kuidas siis küll oleks? Siis ta nagu ei olekski Juhan, vaid hoopis keegi teine. Siis Tõnu oleks Juhan ja Juhan oleks Tõnu. . .

On ikka hea, kui hing on just enese sees. Muidu peaks ta olema kellegi teise sees ja seda ta ei tahaks.

Eks nõiad panegi vahel inimeste hinged teiste sisse. Ka puude ja loomade sisse. Libahuntidelgi on inimese hing. Küll oleks imelik tunda, et oled küll Juhan, aga sul on hundi, sea või koera keha. . . Kui Muril oleks olnud inimese hing, kas siis kurat oleks tulnud ka teda enesele tahtma?

Poiss naeratas. Naljakas küll, kui kurat oleks tulnud tahtma Muri hinge. Ja inglid oleksid tulnud ja viinud ta Jumala linna.

Ehk on aga loomadel ka oma hing, teistmoodi küll, aga on siiski? Ja oma kurat ja inglid ja taevaski?

See arutus väsitas Juhanit. Ta tundis vaid rõõmu, et ta hing on tema sees ja et ta ei tahaks olla kellegi teise sees. Ta ei tahaks isegi saksaks saada, kui peaks siis olema võõra hingega.

Kõik ta ümber oli rõõmus ja kerge, ta tajus, et terve taevast ja maa on otsekui emasüli avatud temale. Ja tuulgi paitas teda nagu ema soe hingeõhk. Oli ju ema rääkinud, et terve maailm ja puud ja rohi ja järved on Jumala hingamist täis. Eks see Jumala hingamine teegi, et nii hea on olla.

Juhtides pilgu taevapiiril hõljuvatele pilvedele, tundis ta äkki, nagu polekski ta enam siin murumättal, vaid hõljuks ühes pilvedega kõrgustes, sammuks ühelt rünkalt teisele ja vaataks alla maa peale. Sealt kõrgelt oli kõik nii selgesti näha, metsad ja järved ja põllud... Paistis ka Kusma talu uus tare, paistis kaasik ja puude varjul murumättal lamav poisike. Kes see poiss küll võis olla? Juhan laskus allapoole ja nägi, et see poiss oligi tema, Juhan ise...

Ta tõusis istukile ja hõõrus silmi. Mis see nüüd oli? Kuidas sai ta korraga olla üleval ja all? Nii selgesti oli ta ju ülevalt näinud iseenast. Juhan ei suutnud taibata, mis temaga juhtus, kuid ta süda oli imeliselt elevil ja rõõmus.

Päike oli veerenud madalamale, varjud muutusid pikemaks. Poiss heitis uuesti pikali ja vaatas pilvedesse. Need vajusid pikkamisi metsa taha. Pilvede vahelt paistis hele taevasina. — Ja äkki... Juhanile tundus silmapilgu jooksul, nagu oleks miski avanenud seal pilvede taga ja kellegi naeratavad silmad vaadanud tema poole, just tema, Juhani silmadesse. Pilvede ümber aga näis hõljuvat tuhandeid ingleid. Üks neist laskus allapoole ja tuli päris ligi. Tal olid pikad tiivad, keha ümber hõljus nagu uduloor, ise aga tuli ta ikka ligemale ja naeratas temale...

Ta tõusis jälle istukile, et paremini näha, kuid ei näinud enam midagi. Ometi olid nad nii selgesti paistnud — see, kes vaatas pilvede vahelt — küllap see oli Jumal ise — ja kõik need inglid. Aegamööda kadusid pilved metsa taha, ei olnud enam näha muud kui hededat sina. Imelik, et nad just pilve vahelt paistsid. Küllap Jumal vaatabki ainult pilvede vahelt maa peale ning inglid tulevad alla siis, kui pilved neid kannavad...

Varjud olid muutunud juba päris pikaks, päike kadumas eemale mäekünka taha, kuid Juhani lamas ikka veel ja mõtiskles. Ta unustas, et peaks ehk juba koju minema, et väikevend vajab ta abi. Inglise juurest jõudsid ta mõtted varsti haldjate juurde. Need pidid ju õhtuti murul tantsimas käima. Nemaadki on head vaimud, ainult näkid on pahad ja kisuvad vette. Kui ta saaks haldjaidki näha!...

Ena rääkis, et haldjad ei taha end inimestele näidata. Ainult salaja võib neid näha.

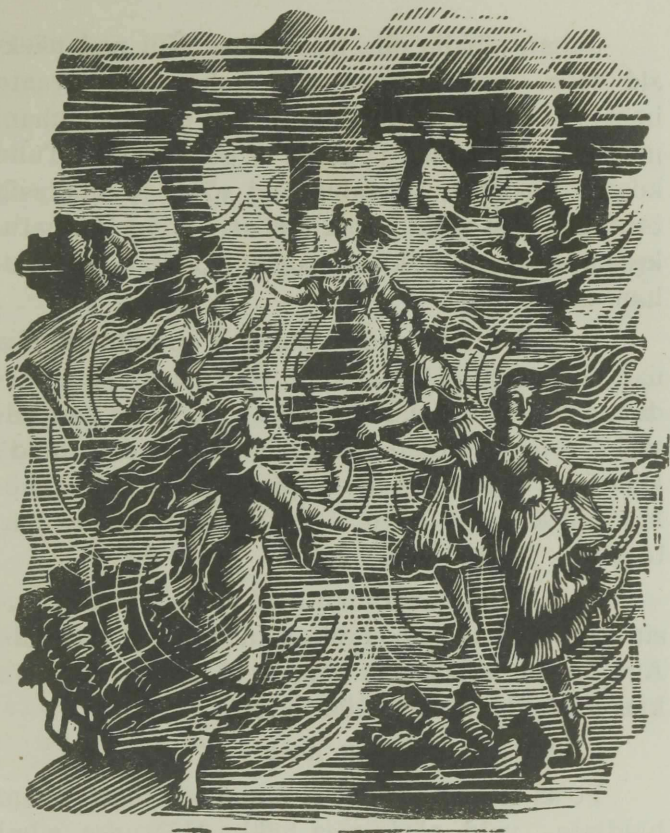
Poiss mõtles veidi ja puges siis lähedasse pöösasse.

Õhtu jõudis. Mõned üksikud kiired helkisid puude ladvus ja kadusid siis hoopis. Ainult tae-vavõlvil oli veel kuldne kuma. Juhan ei pannud tähelegi, millal ümberringi tekkis hämarus ja ker-kis udu. Ta ei tundnud, kuidas läbi õhukese nä-ruse kuuekese tungis liikmetesse öine jahedus. Vaatas vaid üksisilmi lagedale platsile puude va-hel ja ootas. Talle tundus, nagu oleks igal puul ja pöösalgi oma hing, et kõik ümbrus on täis lii-kumist ja tasast sosinat.

Kuskil hakkas laksutama ööbik. Juhan tea-dis, mida tähendab ööbiku laul. Ikka ja jälle „too piits! too piits!“ — see olevat orjarahva manit-suseks, et nad laisad ei oleks. Aga eks tee linnud muidki hääli, eks igäuhel ole oma jutt. Kui võiks mõista kõik, mida räägivad linnud, küll siis oleks imelik! Lähed ühes teistega, teised kuulevad, et vares kraaksub, sina aga kuuled, millest ta teis-tega juttu ajab. Pealegi andvat lindude keel ini-mestele suurt väge ja tarkust.

Nõnda arutles Juhan ning pidas teraselt sil-mas lagedat muruplatsi enda ees. Ta oli kindel, et haldjad tulevad, ja tulevad just sinna platsile, kus on nii tasane muru. Ta ei teadnudki, kui kaua ta seal lamas ja ootas.

Viimaks nad tulidki. Tihedast udust eraldu-sid õhulised kogud ning hõljusid tasakesi lige-male. Ja just seal Juhani muruplatsil seadsid nad endid ridastikku ja hakkasid tantsima. Neid kogunes ikka enam ja enam. Juhanile näis, nagu

Just seal Juhani muruplatsil seadsid haldjad end sõõri ja hakkasid tantsima.

väljuks igast põõsast ja puust kaunis haldjas ning ühineks teiste ringmänguga. Siis hakkasid nad laulma ja Juhan arvas, et inglidki vist ei laula ilusamini. Nende peas olid pärjad, kaelas sädeles midagi hiilgavat ja nad hõljusid nii kergelt, et jalad nagu poleks puudutanudki maapinda.

Juhan püüdis olla hiirvaikne. Kui nad näeksid teda, siis kaoksid vist kohe. Aga vaata imet!... Mõned neist hõljusid mööda Juhani põõsast, nägid teda ja siiski ei põgenenud. Tulid koguni ligemale, moodustasid sõõri ja hakkasid tantsima just selle põõsa ümber. Ning iga natukese aja tagant hüüdsid kooris: „Juhan, ae! Juhan, aeee!“

Poiss kohkus veidi. Kui nad on haldjad, siis nad oleksid ju pidanud kohe põgenema. Või kardavad nad ainult suuri inimesi? Aga kui nad viimaks polegi haldjad, vaid mõned pahad vaimud? Ometi — nende silmad on nii rõõmsad ja hääl kõlab nii armsalt nagu... nagu ema hääl. Jah, tõesti — justkui ema hääl!

Äkki ei näinud Juhan neid enam. Nad kadusid kiiresti kui udu, mille tuulepuhang hajutab. Aga nende hääl kõlas ikka veel ta kõrvus. Ja kas ei hüüdnud nad nüüd uuesti?

„Juhan, ae! Juhan, aeee!...“

Poiss tõusis. Nüüd ei olnud see tõesti enam haldjate, vaid päris ema hääl. Hõõrudes silmi vaatas ta ringi ja märkas alles siis, kus ta viibib. Ümberringi oli pime, öine jahedus pani värisema kõhna kehakese. Ta ei pannud seda tähele, sest südant täitis mõte kõigele muule. Kuhu jäid küll need haldjad?

Alles pikkamisi taipas ta, et on öö ja ema on ehk ammu tagasi tulnud ning otsib teda metsast. „Ae, aeee!“ hüüdis ta vastu ja ronis põõsast välja. „Ae, aeee!...“

Ema tõttas ligi joostes ja lõõtsutades. „Pojake, pojake, küll mul oli hirm! Kas sa siis ei kuulnud, kui sind hüüdsin?“

„Jah, kuulsin... Aga ma arvasin, et nemad hüüavad, ja kartsin...“

„Kes nemad?“

„Haldjad, emake... Nad tantsisid ja hüüdsid mind. Ma nägin täna kõiki neid, emake! Jumalat ja ingleid ja...“

„Rumal poiss küll! Sa ju magasid!... Aga ruttame nüüd, teisedki on hirmul ja ootavad. Küll ma kartsin, küll ma kartsin, Juhanike, et oled viimaks soe küüsi sattunud. Alles mullu murdsid nad Mäe Oti tütrekese, kes oli üksi metsa läinud...“

Liis haaras ta sülle ja kandis tare poole. Emal soojade käte vahel tundis Juhan, et jälle on nii hea olla, et ema on väga armas ja et ta tahab jääda heaks lapseks. Küll ta näeb siis jälle oma inglit ja kõike...

III

Kosli Jaak

Liis kutsus Kosli Jaagu Jaani peiedele ning Jaak nõustuski tulema. Õieti pidigi see olema nii, et tema kui vöormünder võttis osa kõigist tähtsamatest sündmustest. Temale kuulus aukoht lauas ja ta eest püüti väärikalt hoolitseda. Omal ajal, kui oli veel seadus ja kord ka kirikus, sai ta rahvalt oma külimitud ja muudki, mida annetati talituste puhul. Oli see ristimine või kirstupanek — ikka sai ta tasuks mõned krossid või kindad või vöö ja ka midagi suupärast kaasa.

Nüüd olid teised ajad. Verivaene rahvas ei suutnud palju. Kuid Jaak ei nurisenud. Tal tuli rohkesti liikuda, sest kõik teised vöormündrid olid surnud ning uusi ei saadud seada enne õpetaja tulekut. Ta oli jäänud ainsaks meheks terve kihelkonnas, kes hoolitses jumalasõna valguse eest. Hakates peale õpetaja lahkumist ka noorpaare laulatama, tõusis ta peagu samale tasemele õpetajaga.

Seepärast rõõmustus Liiski, kui Jaak nõustus tegema pikka ringi, et tulla nende tarre ja anda viimset austust kadunud Jaanile.

Tuli minna mõisast läbi, kuhu nõuti hobust tagasi juba samal õhtul, ning alles peale päikese loojakut jõuti Kusmale. Ema pidi rahustama kisavat väikemeest ja tõi siis lauale selle vähese, mis tal pakkuda oli. Kui Juhan ikka veel ei ilmunud, muutus ta rahutuks ning läks otsima. Juba olid külalised hirmul, kuid siis tuli Liis ja kandis süles uinuvat poissi.

Ta asetati nurka asemele, rõõmus ema istus pikale pingile külaliste juurde ning pragiseva peerutule valgusel jätkati vestlust.

Jaak oli see, kes alustas ja lõpetas kõnelusi, teised vaid kuulasid ja poetasid vahel mõne tagasihoidliku märkuse.

Algul oli juttu Jumala juhtimisest ja ta heldusest siin maailmas. Kõik sündivat tema targa nõu järgi, tema tahtmiseta ei juhtuvat kellelegi häda.

Vanasti ei oleks sellele keegi vastu vaielnud. Nüüd aga vaatlesid teda mitmed umbusklikud silmad ja Andre julges peadki raputada. Kas kõik see hävitus ja ahastus viimasel ajal on helde Jumala tahtmine? Hirmus sõda ja katk ja nälg ja muu viletsus. . .

Jaak mõtiskles veidi. Ja muidugi — kui mõelda kõigele sündinule, siis näis see hirmsana küll. Aga see tuleb sellest, et see helde Jumal on ühtlasi ka õiglane ja püha vihaga Jumal. Kes muu kui rahvas ise on selle viha endale tõmmanud. Jaa — õpetajat ju ei ole enam, uskugu nad siis teda, Jaaku, ning teadku, et kõik see viletsus on õiglaseks karistuseks pattude eest.

Kas oli see õige ristirahva elu, mida elati? Vanad ja noored — kõik nad olid kinni pimedas ebausku küljes, käisid hiites ja allikatel, meisterdasid igasugu puuslikke ja kratte. Kas võis Jumal seda sallida? Noored aelesid pattudes, poisid õppisid juba aegsasti jooma ja kaklema, tüdrukud läksid raisku nendesamade joodikute poistega. Jumalasõna ja vagade laulude asemel armastati torupilli, käidi kiigel keerutamast ja kasvatati endis patuseid himusid. Kallist Issanda päeva ei osanud keegi mõistlikult mööda saata. Mis ime siis, kui tuli see viletsus. . .

Jaa — seda küll. . . Andregi nõustus sellega. Aga kas on Jumal siis veel helde Jumal, kui ta nii r ä n g a l t nuhtleb?

Jaak oli kõigutamatu. Just selles näitabki ta oma heldust, et karistab rängalt. Kui ei armastaks, siis ka ei karistaks. Ja siis oleks kuradil kerge kõigest võitu saada.

Võib ju olla, nõustusid teised. Aga veidi parem võiks elu siiski olla, ilma et tarvitseks kohe kuradit karta.

„Ja muidugi,“ nõustus Jaak. „Aga kas rahvas oskab selle parema põlvega midagi peale hakata? Kui ta oleks mõistlik rahvas — jah, siis küll. Kas ta aga oskab oma varaga ja ajaga õieti ümber käia? Ei osata nagu mõeldagi homsele päevale ja arvatakse, et küll härra elu sees hoiab. Mis kasu on olnud headest aastatest ja täis salvestest? Juba sügisel hakatakse prassima, ollakse juba varahommikul purjus ning antakse loomade-

legi nii ohtrasti ette, nagu oleks üks pidu, pidu alati... Muidugi on varsti kõik läbi ja tühi kõht teeb seda kibedamat vaeva. Mis küll teha selle rahvaga? Kui midagi ei ole, siis on näljahäda; kui midagi on, siis joomahäda ja muudki patud...“

Jaak oli tõsiselt pahane. Peale muu olevat rahvas ka laisk, laisk ja rumal. Nii ei jõua aga keegi edasi. Kes kannatab sellegi all, et mõisatööl püütakse olla hooletu ja venitada? Ei muu kui rahvas ise. Inimestel nagu kokku räägitud, et mõisale tuleb kõik halvasti ja vastutahtmist teha. Minnakse veole katkise vankriga, liigutakse heinale viltuseatud vikatiga — ainult selleks, et saaks seda kõbida mõisa ajal. Ja mis kasu on venitamisestki? Härra paneb kahele lohakale päevale kolmanda otsa ja saab ikka oma osa kätte. Peremehel aga ei jätku enam aega oma põldude jaoks, — siis on varsti puudus majas ning minnakse vargile. Ja ega siis härra üksi karista — ka Jumal karistab.

Jaa — Jaak oskas kõnelda. Kuid siiski oli seal midagi, millega jälle ei saadud nõustuda. Oli enne, mis oli — nüüd ei saanud küll keegi mahti aega raisata või venitada. Sundus oli liiga vali. Ja muidugi — eks seda peetud juba rahva põliseks veaks, et ta on laisk ja hooletu, kuid mis lusti oligi seal mõisapõllul hoolas olla? Hinn väitis, et kui hakkaks kõike kõigest hingest tegema, siis oleks see ainult saksa kasuks. Ja kas sakste isu kunagi täis saaks? Oleksid härrad õiglased ja peaksid piiri, siis oleks ju selge vahe.

Jaak pidi jälle mõtlema. Eks Hinnulgi ole õigus. Kas sakste isu kunagi täis saab? Tema, Jaak, mõtles lihtsalt ja selgesti. Kui rahvas on kõiges korralik ja mõistlik, eks siis ole härradki mõistlikud ega vaeva neid üleliia. Kas nad aga on seda?

„Jajah,“ jätkas ta, „eks see kõik tule ka sellest, et rahvas rumal on. Ega ma teile räägi siin sakste kasu pärast. On nad ju vahel päris ülekohtused küll! Aga eks nad mõtle, et rumal rahvas, mis seda viga sundida! Sellepärast olen ma ka alati rääkinud, et tuleb saada targemaks ja mõistlikumaks. Ehk on sakstel veel parem meel, kui rahvas jääb igavesti rumalaks. Eks lolli ole ikka parem sundida kui tarka. Kui aga rahvas on mõistlik ja hoolas, eks siis pea sakski temast rohkem lugu, ega julge sundida nagu looma...“

Nojah, ka see rahvas aga tahabki targemaks saada? Kas või selle kirjatarkusegi poolest? Kui õpetajad tahtsid rahvast lugema õpetada, siis kiruti, et isegi orjust küll, nüüd pannakse lugemine ka veel otsa! Mis tehti siis, kui õpetaja tuli küladesse rahvast katsuma? Lastekari jooksis ees metsa, mehed ja naised tagant järel. Piiluvad aga põõsaste vahelt ja irvitavad, et näe, meie oleme ikka kavalamad kui õpetaja. Tema tahab meid lugema õpetada, aga meie, näe, ei ole nii rumalad, et hakkame õppima. Tulgu nüüd metsa ja otsigu võsast oma aad ja peed! Ainult vanad ätid ja eided jäeti kambritesse — mis lugemist sa neile enam õpetad! Üks juba vanadu-

sest nõder, teine arust hoopis lage. Jajah — kui rahvas tahab jääda rumalaks, siis ärgu tahtku ka paremat põlve.“

„Teab, millal siis Rõugesse jälle õpetaja saab?“ sõnas vahele Liis. „Nii kaua juba segadused, ei saa armulauale ega kuhugi enam...“

„Küll Jumal aitab, et saab õpetajagi... Eks niikaua aetagu läbi vana Kosli Jaaguga. Olen minagi mõnele armulauda jaganud ja arvan, et Issand ei pane seda patuks.“

See oli juba vana lugu, kuid ikka ja jälle pidi Jaak jutustama, kuidas ta raskel ajal õpetajaks hakkas.

„Jajah, eks need olnud ikka ajad küll. Kui hakkasid tulema teated venelastest, siis rahvas kohe kihku täis, et nüüd alles tuleb see õige valitus ja kerge põli. Näete, jällegi, kui rumal on see rahvas! Et siis pole enam orjust ega midagi... Mitmed jooksid nende poole üle, andsid teateid teede kohta ja said lausa äraandjateks. Nüüd jah — nüüd räägivad juba küll, et siis oli ikka parem aeg... Ja ma usun, et veel raskemaks läheb see nüüdne aeg. Mõisad igal pool tühjad ja laastatud — eks saksad taha jälle vana rikkust tagasi. Nojah, eks see ole karistuseks neile, kes salgasid kuningat, karistuseks teistelegi. Aga mis sa teed, eks see ole Jumala vits...“

Kui venelased ligemale jõudsid, siis alles hakkasid tulema kuuldused nende tegudest. Riisumine, tuli, sõtkutud põllud... Kes neid segada püüdis, see ei leidnud armu. Tapeti sealsamas maha või seoti kinni ja viidi vangi. Seda ulgu-

mist ja kisa, mis siis küll oli! Tüdrukud ja noorikud veeti vägisi põhku või narriti ära päris õue peal. Paljud neist viidi kaasa ja Jumal teab, kus nad nüüd on või mis neist sai. . .

Jajah, siis ei rääkinud enam keegi, et nüüd tuleb hea põli. Vaadati ainult, kuidas saaks elu sees hoida. Põgeneti tihnikusse ja oodati, kuni esimene ägedus mööda läheb. Saksad sõitsid linnadesse ja paljud õpetajadki jätsid kogudused maha. Eks siis läinud ka meie õpetaja oma perega. Algul varjasid end samuti tihnikus, viimaks hakkasid Tartu poole minema.

Minu hoolde jäi veidi kirikuviina ja pühitsetud leiba. Varsti tuli katk ja siis läkski mul neid tarvis. Paljud püüdsid põgeneda, kuid ega seegi aidanud, kui Jumal karistada tahtis. Surnud jäid matmata, keegi ei julgenud ligi minna. Siis sain mina Jumalalt käsu, et Jaak, mine mata nad maha. Süda värises küll, kuid läksin ja kaevasin hauad ja kandsin nad mulda. Lugesin oma palved ära ja nii said nad ikka ristiinimese matuse. Ka Tõnu Rein tuli mulle appi ja nii saime kerge mini toime. Rein oli ise ka haigeks jäänud, kuid Issanda käsi hoidis teda. Sai esimesest hoost üle, mustad plekid kadusid ja varsti oligi terve. Oli teel teisigi, keda must surm ei jõudnud murda. Mina olin küll hirmul, et küllap murrab tõi minugi, kuid ei midagi. Elasime päevad läbi surijate keskel — mind ta ei puudutanud. Tahtsin sellepärast teha kõik, et kergendada nende viletsate lahkumist. Andsin surijatele vett, kohendasin asemeid, lugesin Jumala sõna. . .

Seal siis tuligi mulle raske silmapilk. Koke Andre ise oli juba läinud, naine aga vähkres asemel ja nõudis õpetajat. Südamel olevat tal tunne, et kui õpetajat ei saa, siis läheb igavesti hukka. Ütlesin küll, et eks Jumal anna andeks ka niisama, ilma õpetajatagi, kui aga südamest kahetseda ja paluda. Naine aga tahtis õpetajale pihutada ja nõudis armulauda. Varsti hakkas teine sonima ega tundnud enam kedagi ära. Korruga vaatas jälle minu otsa, silmad löid särama ja ta hakkas tänama, et ma ikka tulin tema vaesekese juurde. Mõistsin, et ta pidas mind õpetajaks. Ajas segast juttu oma pattudest — niipalju sain siiski aru, et ta oli rikkunud abielu. . . Nojah, sellest ei tohiks ju rääkida, mis on pihitud, aga eks nad ole nüüd kõik juba mullas ja Jumala ees. . . Vaatas siis hirmuga minu otsa ja küsis, et kas saab ikka andeks. Vastasin, et saab andeks küll, et Jeesus andis ka andeks patusele naisele. Siis palus ta end armulauale võtta. Mul oli päris ahastus südames, kuid naine vaatas otsa nii haleda näoga, et kohe ei teadnudki, mis teha. Põues olid mul pühitsetud leivad. Olin nad ilusti rästi mähkinud ja tahtsin nad ükskord jälle õpetajale tagasi anda. Ohkasin siis Jumala poole ja mingi hääl ütles, et ma ei tee pattu, kui aitan nüüd seda ahastavat naist.

Kuulutasin naisele Jumala armu, nagu see mulle õpetajast oli meelde jäänud, võtsin põuest leiba, tõin peekrikese vett ja hakkasin pühitsema. Ise kogu aja palusin et Jumal, anna mulle andeks, et ma, vilets mees, julgen püha sakramenti jagada.

Lugesin seadmise sõnu — mul nad ju kõik sõna-sõnalt peas — ega pannud tähelegi, et rääkisin äkki niisama kange keelega nagu õpetajagi! Seda märgates läks süda nagu kergemaks ja ma uskusin, et kui Jumal mulle äkki selle kange keele andis, küllap ta siis andis ka õiguse õpetaja asemel olla. Andsin naisele leiba ja vett — oleksin tilgakese viinagi hulka pannud, kui oleks olnud — ja nii saigi Kosli Jaagust õpetaja hädaajal. Südamel oli küll tüki aega imelik, kuid sain siiski aru, et see oli Jumala tahtmine. Ega see Jumalale kindlasti ei meeldinud, et tema pärisulased oma karjad maha jätsid.“

See oli pikk lugu, kuid seda kuulati huviga. Rahva hulgas oli siis olnud palju vaidlust ja arutlemist. Mõned olid kohkunud ja arvasid, et selline armulaud toob veel hullemaid pörgupiinu lisaks. Teised aga seletasid, et kui Jaagule äkki Püha Vaim peale tuli ja ta rääkis kange keelega, nagu õpetajagi, küllap see siis ikka oli Jumala tahtmine. Miks ei võinudki neil olla õpetajat rahva keskest? Varsti kutsuti teda teistegi surijate juurde ja küllap see oli ennem kasuks kui kahjuks.

„Jajah,“ jätkas kõneleja. „Siis olid seda viletsust ja häda kõik kohad täis. Kui palju suri neid nälga ja muudesse tõbedesse, mis tulid kehvast söögist — kes jõuab neid lugeda! Minagi pidin kord päris lume alt kaapima tammetõrusid, segama puukoort ja aganaid mõne viljaivakesega, et aga kuidagi hinge sees hoida. Mis toit see küll oli! Ajad midagi sisse ja tunned ikka nälja

vaevamist; kõhus teravad valud; kui mõne sammu astud, läheb silme ees kõik pimedaks . . . Aga näete — Jumal aitas kõigest üle saada, aitas sindki, perenaine, ja su lapsukesi. Kas pole see päris ime?“

„Jah, eks meilgi olnud raske,“ kostis Liis. „Olin juba päris meelt heitmas. Aga ma palusin ja andsin töotusi . . . Nüüd ma usun kindlasti, et Jumal aitas, kuigi vahel oli mõte, et see oli ehk ainult härra abi . . .“

„Eks härragi teinud seda Jumala käsul. Issand kuuleb ikka vagade palveid ja töotusi.“

Nüüd kõneldi kadunud Jaanist ja avaldati rõõmu, et ta viimaks ometi pühitsetud mulda sai.

„Ega ta nüüd enam tohi pahane olla,“ arvas Andre. „Jah, eks ta minek tulnud äkki küll. Aga virutas enne ikka venelase ka pikali. Oleks tal kirves käepärast olnud, küllap oleks neist jagugi saanud. Aga mis seal teha. Küllap see pidi nii sündima. Kord tuleb ju kõigil minna — eks ole me siis igast viletsusest lahti . . .“

Jutt kaldus Kusmade suguvõsale. Neid olnud vanasti rohkesti — neid Kusmast põlvne-nuid. Osa oli viidud teistesse mõisadesse, osa oli surnud juba suure nälja ajal. Jaani vend Jakap oli aastate eest läinud Nursi mõisa, kuid pidi varsti tagasi toodama ühes oma lastekarjaga. Jaan ja Jakap ei sobinud omavahel hästi ja Liis ei läinud sinna abi otsima ka kõige suurema häda ajal. Küllap olid temal niisama kibedad päevad.

Uni kippus juba vaevama. Naabrid tegid juttu lahkumisest ning Jaak tahtis hakata palvet

pidama. Siis aga päris Hinn veel, et kuidas ikka oli lugu selle Jaagu esimese laulatusega.

„Jajah, eks see olnud jälle suur häda, mis sundis. Krabi kandis olid ühed juba maha hõigatud, kuid siis põgenes õpetaja ja ei olnud enam kedagi, kes oleks neid laulatanud. Oli kuulda, et ka teised lähemad õpetajad olid plehku pannud. Ja kes sai siis maailma mööda otsima minna, et ehk on kuskil veel õpetaja kohal. Mõni aeg läks mööda, pruut oli juba mitu kuud teistmoodi. Tuleb minu juurde ja nutab, silmad häbi täis, et ei tea, mis nüüd küll saab. . . Oli teine olnud korralik tüdruk ja alles peale hõikamist poisiga kokku andnud.

Mis pidin ma siis tegema? Ei saanud ju tüdrukut häbisse jätta. Kutsusin ka poisi enda poole, käskisin pulmad valmis seada — mis seadmist sel viletsal ajal suurt oligi — ja läksin panin nad paari. Eks needki küsimused ja kostmised olnud mulle pähe jäänud. . . Nojah, said nemad paari ja varsti tulid varrudki. Sai pärast veel teisigi paari pandud. Ei ma usu, et Jumal mulle sellegi pärast pahane oleks. Ei saa ikka inimesi jätta patuelu sisse. . .“

„Aga kas need laulatused ikka loevad ka?“
päris sulaspoiss Jüri.

„Miks siis ei loe!“ vastas Jaak veidi pahralt. „Muidugi ei ole mind kõrged härrad ametisse seadnud, ei ole ma sakste tõugu ega koolitatud, kuid Jumal ise on mind seadnud ja kui kaks inimest kinnitavad Jumala ja inimeste ees, et nad tahavad paari heita, siis vana Kosli Jaak

ka paneb nad paari ja ainult surm võib neid lahutada. . .“

Jaak pidas palve ja tahtis hakata minema. Kuid Liis käis peale: jäägu ta ööseks neile, et ei tarvitseks südaööl nii pikka teekonda ette võtta. Jaak nõustus ning talle toodi küljealuseks sületäis värskaid heinu. Varsti kuuldus tares vaid magajate tasaseid hingetõmbeid.

IV

Õppetund.

Hommikul tervitas neid rõõmus pühapäeva päike. Liis tõusis varakult ja läks Andre naiselt piima tooma. Ka Jaak ja Jüri tõusid ning astusid tarest välja, et värskendada end hommikuses jaheduses.

Kaunis hommik tõi südamesse imelise kerguse ja rõõmu. Mehed jalutasid piki põllupeenart ja tundsid, kuid värskel õhk ning nurmede magus hingus ajasid välja uneroidumuse ja kõik nukrad mõtted. Ei tahtud nagu uskudagi, et alles hiljuti oli surm olnud kõikide ligi. Möödunud näis paha unenäona ning südamesse tekkis rõõmsa tuleviku lootus.

„Näed sa, mu poeg,“ ütles vana Jaak, „kui kena on see Jumala maailm. Elame kõige selle keskel ega pane nagu tähelegi, mida ta kõik on loonud meie jaoks. Vaevame endid igasugu mõtetega ja ei näe ega kuulegi seda, mis sünnib meie ümber. Muidugi — on ju muret küll selle orjusega, aga kui kellelgi on rõõmus meel ja puhas süda, siis saab ta sellestki jagu ja tunneb aina heameelt oma elust. Pattu, pattu ei tohi teha, siis on alati rõõmus meel ning tunned, et Jumala käsi kaitseb sind.“

Jürigi südamel oli mõnus. Pühapäev ja ilus ilm ja kõik. . . Kuid Jaagu viimased sõnad tõid talle veidi nukrust. Just eile oli ta mõtelnud patuseid mõtteid — siis, kui Jaak rääkis noortest, keda ta laulatas, kuna ei tahtnud neid jätta patuelu sisse. Jüri oli siis soovinud, et temal noore perenaisega oleks patuelu, siis ehk oleks perenaine nõus laulatadagi laskma.

Jaa, Liisu igatses ta kõigest südamest ning oli just sellepärast tulnud siia orjama. Nüüd ta töötas mitme eest ja teenis perenaiselt mõnegi tänusõna. Aga ta oleks tahtnud rohkem. Süda kiskus vägisi selle patugi poole. Nojah, ta oleks ikka tahtnud teda päriselt enesele, lasknud laulatada ja kõik. . . Aga perenaine tegi kõikide selliste viibete puhul tõrjuva näo ja Jüri süda löi araks.

Ehk tuleb see edaspidi. Las ununevad Jaan ja kõik need rasked ajad. Tema aga tahab orjata kas või seitse aastat, nagu oli seda teinud Joosep või Jaagup või Eesav — keegi neist oli vist orjanud naise pärast seitse aastat ja viimaks saanudki kätte. . .

Eks see ole ikka pikk aeg küll. Nüüd peaks tema, Jüri, saama vist kolmekümne-aastaseks juba. Kord oli tal olnud pruutki, kelle pärast ta oli peksnud üht teise küla poissi. Siis aga oli tüdruk külmaks jäänud ja läinud tolele Reinule, kes oskas ilusti kannelt mängida. Pärast oli tüdruk veel naernud, et kas usute, et mul Jüriga midagi oli — tal ju naerdes päris lollakas nägu ees! Jüri oli kirunud ja sülitanud, kuid läinud siiski alli-

kale ja uurinud hulga aega, kas tal on ikka tõesti lollakas nägu. Ei saanud küll mingit otsust teha, kuid pidas paremaks olla tõsisem senisest ja kui naerda, siis mitte päris laia suuga. Ja mis lõbu oligi tal naerda, kui teised naersid teda? Sestsaadik jäi ta tõsisemaks ning kinnisemaks ja kui vahel oligi rõõmsam meel, siis meenus ikka tüdruku jutt. Nii muutus ta naer kuidagi ühe suunurgaga muigeks ning selles oli alati midagi kibedat.

Täna tundis ta millegipärast seda kibedust kaduvat ja ta oleks tahtnud laia suuga naerda vastu tervele maailmale. Tuli see ilusast hommikust või Kosli Jaagu lähedusest, seda ta ei suutnud taibata. Aga ta nägi hõljumas kaugeid tulevikupilte ja need olid kaunid.

Pikkamisi sammusid nad tagasi tare poole. Ukselävel astus neile vastu väike Juhan. Ema oli tulnud tagasi, ärratanud poisi ja käskinud minna välja vaatama meest, kes talle Jumala sõna vett pähe pannud. Põksuval südamel astuski poiss üle läve.

„Eks see olegi meie eilne põgenik!“ lausus Jaak. „Noh, kas olid ka ilusad su haldjad?“

Juhan ei kostnud sõnagi. Ikka veel vaatas ta ja uuris, kas on Jaagus midagi erilist, mida tuleks karta. Ta ei märganud midagi. Viletsalt paigatud kuub, takused püksid ja viisud ei ärratanud ka mingit aukartust. Aga siiski — mida kauem poisi pilk julges peatuda Jaagu näol, seda selgemini tajus ta seal peituvat väge. Juba hallikaks muutuv habe kattis alumist näo-osa, kuid seda tu-

gevamat mõju avaldasid kõrge laup ning tihedate kulmude alt vaatavad silmad.

Poiss tundis nende säravate silmade pilku tungivat oma sisemusse ja kohmetus veel enam. Kuid siis märkas ta, et need silmad naersid talle vastu, et Jaagu suu ja habe ja terve olemine oli üksainus lahke naeratus, millest hakkas soe ja hea. Ning äkki tundus Juhanile, nagu naeraks temaski miski, et ta ise naerab vastu Kosli Jaagule. Nii saidki nad sõpradeks.

„Noh, poiss, kuidas siis oli nende haldjatega? Kas ikka nägid neid?“

„Nägin küll... vist ikka nägin...“

„Eks siis räägi minulegi neist. Mina, näed, olen nii vanaks saanud ja mulle pole neid veel näidatud.“

Nende jutu katkestas Liis, kes palus tulla toitu võtma. Tarre astudes võttis Jaak kaelkotist raamatu ning asus lugema hommikust palvust. Juhan nihkus tasapisi ligemale, et näha tähti, millest ema oli rääkinud. Peale sööki heitis ta paluva pilgu Jaagule ning ta raamatule ja Jaagu silmad naersid jälle.

„Tule aga, tule, pojuke, sul juba selline nägu ja silmadki, et tahad targaks saada. Ega sina vist küll võssa ei jookse, kui hakatakse lugemist õpetama?“

„Ei... ei jookse küll!“

„Nojah, tule siis ja vaata seda raamatut. Siin on kõik sees, mis läheb tarvis korralikule ristiinimesele: laulud ja lugemised ja palved. Vaata nüüd, siin on üks sõna. Sa ei saa neist konksudest min-

git aru kätte, aga kui sa oskaksid lugeda, siis paneksid selle sõna juures kohe käed risti. Aga tule sina, Liis, õpeta ise pojale see sõna selgeks.“

Liis astus kõneldes ligi. „Ma ei tea, kas oskangi enam. Palju aastaid juba sellest, kui viimati...“ Aga ta pingutas end ja ta keha läks soojaks. Viimaks siiski meenus talle nende konkuse tähendus ja päris selgelt ning kindlalt kõlas sõna „Jehoova“.

„Nojah, Jehoova... Eks selle sõna juures lähe risti iga korraliku inimese käed. On ju Jehoova Jumal loonud taeva ja maa. Aga vaata nüüd, mis ütleb see sõna siin?“

Nüüd ei hakanudki Liisul enam palav ja ta luges kohe „Jee... Jeesus!“

„No vaat', eks Jeesus ole Jumala poeg, kes meid kuradi võimu alt lahti ostis, nii et võime naerda põrgu üle, kui aga usume ja mõistlikult elame. Mis saab kurat teha neile, kelle poolt on Jeesus!“

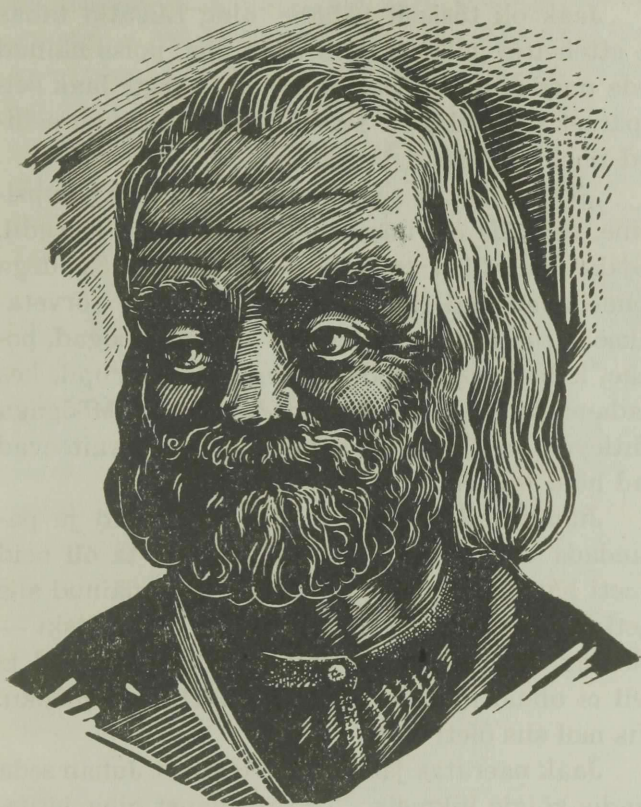
„Ja inglid, inglid!“ hüüdis Juhan. Kohkus aga siis ning vaatas aralt Jaagu poole.

„Ja muidugi, pojake. Kelle poolt on Jeesus, selle poolt on ka inglid. Ei nad lase kuradit ligigi!“

Jaak vaatas poisile nii rõõmsalt, et see päris julgeks muutus. „Ega lase küll!“ hüüdis ta. „Võtavad hargid kätte ja annavad nii, et...“

„Kuidas?... Hargid!...“ Jaagu hääl kõlas veidi solvunult.

„Nojah, ma talvel ju ise nägin. Kurat tuli mulle kallale... Siis võtsid inglid hargid kätte

Jaagu suu, habe ja terve tema olemine oli üksainus lahke naeratus, millest hakkas soe ja hea.

ja... Üks ingel oli päris Muri nägu, haukus ja kargas kuradile sääرده ja...“

„Oi, oi, poiss! Ära sa küll niisugust patujuttu aja! Või inglitel hargid! Ja Muri nägu!... Kustkohalt, kustkohalt oled sa küll need imelikud jutud võtnud?“

Jaak oli tõsiselt pahane ning Liisutki tabas ta etteheitev pilk. Liis seletas siis, poiss näinud seda unes nälja- ja palaviku-ajal. Ärgu Jaak sellepärast pahandagu. Poisil olevat tihtilugu sellised imelikud sõnad ja mõtted.

„Nojah, iseasi siis, kui on palavik ja jampsimine, ega siis ole uneski selget silma. Kuradil, pojake, kuradil ja ta sellidel on hargid. Nendega kohendavad nad tuld katelde alla, kus kõrvetakse patuseid hingi. Inglise aga on mõõgad, pojake, kahe teraga mõõgad, nagu oli Keerupil, kes Aadama ja Eeva paradiisist välja ajas. Mõõgaga võitlevad nad kuradi vastu, mõõgaga kaitsevad nad häid inimesi!...“

Juhan vaikis löödult. Ta ei tahtnud ju pahandada vana head Kosli Jaaku. Aga ta oli neid ometi harkidega näinud. Küllap ta ei näinud siis õieti ning inglitel on ikka mõõgad. Aga siiski — eile nägi ta ju päris selgesti Jumalat ja ingleid ja neil ei olnud midagi käes. Ei harki ega mõõku. Mis neil siis õieti on?

Jaak naeratas jälle nii lahkesti, et Juhan seda tundis kõigis liikmeis. Ta sai julgust ning jutustas kõik, mis oli näinud eile õhtul. Lisas viimaks, et ta ka iseennast oli vaadanud pilvedelt.

Jaak mõtiskles. „Võib olla, pojuke, võib olla, et Jumal ilmutas sulle mõndagi. Sul ju veel nii puhas ja selge süda ja hing. Õieti näeb küll sääraseid asju ainult hingesilm. Aga siiski, kui ihusilm on täiesti puhas, puhas nagu allikavesi, siis võib hingki vaadata ihusilma kaudu. Jumalat ennast aga ei saa näha ka kõige selgem ihusilm, sest

kirjutatud on: kes Jumalat näeb, see peab surema. Ingleid — jah, neid võisid sa näha küll, need ilmuvad vahel lastele ja vagadele inimestele. Minugi patuse silm nägi kord inglit, kuigi kaugelt, väga kaugelt. Igaüks poleks arugi saanud, et see ingel oli. Aga ma usun, et sinu hing on Jumala meele pärast. Su palegi on nii kaunis ja silmad puhtad kui allikavesi.

Aga haldjate jutt — see viska küll nurka! Seda nägid sa ainult unes. Muidugi on olemas kurje, rahutuid vaime — need on langenud inglite järeltulijad ning nad on kõik kuradi teenistuses. Kes neid näeb ja nendega läbi käib, selle hing on kuradi oma. Hea inimene neid ei näe ega saagi näha, sest ta silm on selleks liiga puhas.

Tühi ebausk on arvata, nagu võiksid haldjad ka head teha. Kuidas saab kuradi teener head teha? Ei, pojake — neile ei maksa mõeldagi. Ainult kuradit teenivad nad ja püüavad teisigi kuradile võita. Ole sina hea laps, siis ei saa ta sind kätte ja ingel jääb alati su juurde. . . .“

Liis kuulas hardunult, käed risti. Juhan vaikis ja arutas, et miks kurat peab just olema siin maailmas. Kas ei võiks olla taevas ja maa ja päike ja tähed — ilma kuradita?

„Kust tuli kurat?“ sõandas ta viimaks küsida.

„Ah kust tuli kurat või?“ Jaak ei olnud seda küsimust oodanud. Ta ise ei olnud seda arutanud, vaid leppis teadmiseга, et ta on olemas. Aga küllap ta teab sedagi, kust kurat tuli. „Eks kuradigi loonud Jumal — nuhtluseks patustele. Õieti

oli kurat juba enne kui inimesed, sest kui Aadam ja Eeva paradiisiaias olid, siis oli ka kurat seal, et neid kiusata. Jumal teadis, et inimesed hakkavad pattu tegema, seepärast lõi ta juba enne seda ka kuradi, kes neid patule meelitaks. . . . Nojah, eks see ole muidugi keeruline lugu ja ega meie saagi kõiki Jumala saladusi teada. Aga selge on see, et kuradi võim siin maailmas päev-päevalt kasvab. Inimesed aga peavad võitlema temaga ja Jumalal on heameel neist, kes võimust saavad. Muidugi ei suuda keegi omast jõust võidelda — Jeesus aitab ja inglidki aitavad. . . .“

Seda kõike oli natuke palju Juhani väikesele peale. Jumal, inimesed, inglid, kurat, võitlus hinge pärast. Kas siis Jumal ja inglid ei ole ometi kangemad? . . .

„Aga miks nad teda päris maha ei löö?“ küsis ta viimaks.

„Kes? Keda? . . .“

„Noh, inglid — kuradit. Neid ju palju rohkem, mõõgad käes ja . . . Kui lööksid päris maha, siis ei olekski enam tarvis karta.“

Jaak oli päris kohmetunud. Mis imelik poiss see küll on? Ei tema, Jaakki, polnud mõtelnud võimalusele, et kurat võidaks päris maha lüüa. Kui ta ei saaks enam kedagi kiusata, kaotaks oma võimu ja põrguväe ja kõik, mis inimesi hirmutab. . . . Nojah — ega siis oleks põrgutki enam! . . .

Mõteldes sellele, muutus Jaagu pilk pehmeks ja unistavaks. Siis aga raputas ta pead, justkui tahtes tõrjuda eemale patuseid mõtteid. „Ei, pojuke, see oleks Jumala seadmise vastu. Jumal ta-

hab, et ikka oleks võitlus kuradiga. Ja kes saab siis enam kuradiga võidelda, kui ta on maha löödud? Ja kui poleks enam kuradit, kes siis veel valmistaks põrgupiina hukkaläinud hingedele? Ei, pojuke, Jumal on andnud kuradile oma võimu ja Jeesusele ja inglitele oma võimu. Inglid jõuavad küll kuradit eemale ajada, kuid maha lüüa siiski ei saa. Nojah, sa rumal poiss küll! Milleks siis Jumal lõi kuradi, kui laseks ta nüüd jälle maha lüüa? Aga Pühas Kirjas seisab, et kord tuleb küll aeg, millal kurat kinni seotakse ja kauaks ajaks väävljärve heidetakse. Aga ainult väävljärve! Surma ta ikkagi ei saa, sest kes valitseks siis põrgut, kus patuseid vaevatakse igavesest ajast igavesti? Aga sellel ajal, kui ta seal järves on, valitseb rahuaeg, mis kestab tuhat aastat. Siis saab kurat jälle lahti ja siis tuleb ka viimnepäev. Ja kes siis saavad Jumalale, need ka jäävad temale; kes aga kuradile, need jäävad ka temale igakesest ajast igavesti. Jah, nii on lood selle kuradiga. Vägev on ta küll!“

Juhan ei julgenud enam midagi küsida. Kõik see hirmutas teda veidi ning suuril silmil vaatas ta ringi — justkui seisaks kurat siinsamas, valmis haarama ja hukutama tedagi.

Jaak taipas, et oli kohutanud poissi. „Ega sa sellepärast tarvitse teda veel karta. Heade ligi ta ei pääse. Ei ta pääse sinugi ligi, kui jääd heaks. Kuigi kuradil pole liha ega verd ja inglite mõõgad pole terasest nagu venelasel, kes su isa maha lõi — haiget saavad nad talle ikkagi teha, nii et kuratki peab tunnistama, et ta amet pole kerge...“

Ja Juhani lohutuseks jutustas Jaak selliseid lugusid kuradi kere-peale-saamisest, et poisil hakkas tast päris kahju. „Miks ta siis lähebki nende kallale,“ küsis ta, „keda inglid mõõkadega kaitsevad? Miks ta siis õppust ei võta, kui vahel juba on peksta saanud?“

„Eks see tule ta tigidusest. Ta on nagu mõni kuri koer, kes kargab kallale ka siis, kui näeb, et inimesel teivas või kivi käes on. Nii annavad talle siis inglidki — muidugi mitte teivastega ja kividega, vaid ikka mõõkadega, ikka mõõkadega... Kurat saab valu ja põgeneb, kuid ega ta sest õppust võta. Mitte ei võta, sest ta on tige, hirmus tige...“

Juhanile aga tundus, et kurat pole mitte ainult tige, vaid ka rumal. Ja säärast pole tarviski karta!

Nõnda lõppes vestlus, mis tegi Juhani palju targemaks senisest. Aga ta ei osanud sellest erilist rõõmu tunda.

V

Metsa Märt

Aastad veeresid oma rada ja elu samuti. Igal päeval oma mure, igal aastaajal oma orjus — nii kadus ka Kusma rahva aeg.

Mõned pered olid külla juurde tulnud — ka Kusma Paap oma suure lastekarjaga. Mõisal oli nüüd töökäsi rohkem, kuid sellest hoolimata suurenes orjus. Oli tarvis harida üles kõik vanad mõisapõllud, oli tarvis raiuda võsa, juurida kände, teha kütist ja alet. Oli tarvis ehitada uusi hooned, teha teid; oli tarvis — kes jõuaks loetleda kõike, mis oli tarvis teha! Peremehed ei teadnudki, kui suured on nende kohustused. Tegid ainult ja tegid, tegid kõik, mis kästi. Kui mõni mõtles vahel töötada päevakese ka omal põllul, siis ei saanud ta kindel olla, et juba varahommikul ei tulnud käsk — tulla mõisa seda ja seda päeva tasa tegema.

Nurisemine ei aidanud midagi. Opman oli alati nobe meelde tuletama härra abi häda-ajal. Nad peaksid tänulikud olema, et neil elu üldse sees on. Andre oli kord opmaniga sõnelema läinud ja pärinud, et kes siis oleks tööd teinud, kui neid oleks kärvata lastud. See oli härra meelest päris

jultunud küsimus. Andre kutsuti mõisa tõrele-
mist kuulama. Sealgi ei löönud ta araks, vaid päris
kuipalju nad siis võlgnevad selle päästmise eest.
Muidugi lõppes lugu nahatäiega ja keegi ei julge-
nud enam avalikult kurta.

Liis ja Jüri töötasid üksteise võidu ning Ju-
hanilegi saabusid tööpoispäevad. Pidi ju temast
saama peremees, kes kord oma õlgadel kannab
terve talu orjust.

Hooned olid nüüd korras: oli ruumikas kam-
ber, oli rehetuba, oli ulualune hobusele, lehmale ja
mullikale, keda ka taheti kasvama jätta. See kõik
oli nõudnud ränka vaeva. Ja mida nad veel mõi-
sale võlgnesid, seda ei teadnud nemad ega vist
härra isegi.

Jüri oli orjanud päevast päeva ega tundnud
väsimust. Liis tänas sageli Jumalat, kes talle
saatis nii ustava sulase. Ta teadis küll, et Jüri
ikka veel lootis, kuid ei saanud sinna midagi pa-
rata. Paaril korral oli mees sellest juttu teinud
ega tahtnud uskuda, et Liis jääbki leseks. Kül-
lap see tuleb vanadest haavadest ja kord kasva-
vad needki kinni.

Jürit lohutas teadmine, et Liis ka ühed tei-
sed kosjad oli tagasi lükanud. Too mees oli Miku
Hanss mõisast, kes pakkus Liisule ning lastele
kergemat elu ja keda Liiski vaatas lahke pilguga.
Kuid ta kosjad lükati tagasi ning see oli hulga
aja takka jälle üks päev, millal Jüri naeris laia
suuga.

Sulaspoisi arvates oli perenaine päris mõis-
tatus. Suure häda ajal olevat ta Jumalale töö-

tusi andnud. Hädaga teeb inimene paljugi — on siis tarvis seda veel meeles pidada? Liis aga pidas meeles. Suure vaevaga oli ta kogunud mõnikümmend kopikat hõbedat ning õpetaja kohale asudes viis need kohe temale. Hoidku õpetaja nad alles, hiljem toob ta veel ja siis ehk saab osta kirikule lühtri. Seda olevat ta töotanud heale Jumalale ning ei taha jääda valelikuks. Mehele ta enam ei lähe — ka seda oli ta töotanud ning kinnitas Jürile sama.

Ta oli ikka veel noor naine ja orjuski ei suutnud muuta ta rühti ega anda näole väsinud vanainimese ilmet. Vahel küll tabas ta end mõtelt, et on nagu kahju lasta elu nõndasama mööda minna ning et muretki oleks vähem, kui oleks mees. Ja ega ta vist jõuakski toime saada, kui ei oleks Jürit, kes annaks kas-või hinge tema eest. Aga ta ei saanud ometi lubadust tagasi võtta.

Terve vaba aja ja hoole pühendas ta lastele, eriti Juhanile. Varsti pärast Jaani matuseid oli Kosli Jaak tagasi tulnud ja kaasa toonud vana raamaturäbala, kus oli siiski ka terveid lehti. Õppigu poiss lugema ja saagu targaks, küll ta siis jõuab eluski edasi.

Juhan kasvas vana Jaagu südamesse, nii et ta veel mitmel korral Kusmale tuli ning poisile Jumalast ja kuradist põhjalikke õpetusi andis. Ka Liis õppis ise ning õpetas Juhanit, kel varsti hulk lugemisi sõna-sõnalt peas oli. Vabal ajal aga läks ta põllupeenrale, vaatles taevast ja pilvi ning unistas endiselt inglitest ja haldjatest.

Ta ei näinud neid enam, kuigi vahel tundis

olevat neid päris ligi. Mida enam aastaid edasi, seda kinnisemaks näisid muutuvat taevas ja pilved, puud ja põõsad. Kuid ta unistas siiski päevast päeva ning Liis tabas ta palgelt sageli vaikse õnneliku naeratuse.

Perenaise enese ilme oli sageli tusane. Jüri murdis pead, et leida mingit lahendust. Ta ei kaotanud lootust Liisu meelemuutusesse ja unistas ajast, millal saab peremehena töötada armsaks saanud põldudel. Et need aastast aastasse paremat saaki andsid, oli suurel määral tema teene. Kuid perenaise süda ei tahtnud ikka veel avaneda. Sellepärast hakkas ta üha sagedamini mõtlema Metsa Märdile.

Metsa Märt oli kuulus terves ümbruskonnas ning keegi ei teadnud temast halba. Ta oskas arstida tõbiseid, võtta nõidust loomadelt, viia kokku armunuid ja kuulutada tulevasi asju. Temast räägiti imelugusid ning usuti, et ta suudab kõik.

Märt pidi oskama ka lindude keelt. Sellest kuuldes sattus Juhan päris ärevusse. Ta oleks heal meelel tahtnud näha meest, kes oma selist võimu. Märdini oli aga hulk maad ja ka mingi salakartus südames takistas minemast.

Ühel pühapäeval pärastlõunal hakkas aga Jüri jälle Märdist kõnelema, pajatas selliseid imelugusid, et Juhan nagu tahtmatult hüüdis: „Küll tahaks teda näha!“

„Ah siis tahaksid kohe näha või?... No miks ei või. Võime kas-või täna sinnapoole sammuda, praegu aega on.“

Juhan oli õnnelik ja Jürigi rõõmustus. Nüüd ei tarvitse keegi mõelda, et ta läheb enda pärast. Tarkade pool käimine on ju rohkem tüdrukute ja naiste asi. Aga poisi pärast võib ju temagi õhtupooliku ära raisata.

Juhan imestas vaid, miks Jüri emale nende teekonna sihti ei teatanud. Poiss pidavat õppima paelu seadma. Täna just paras päev — eks nad longi siis natuke ringi.

Teekonnal kuulis Juhan Märdist üha uusi lugusid. Metsloomad ja ussidki kuulavat ta sõna ja kui ta mõnele inimesele otsa vaatab, siis käib tuline jutt läbi terve keha. Sõjaajal sattunud trobikond venelasi tema onnile. Märt astunud neile vastu, pomisenud midagi ning tõstnud käed üles. Venelased hakanud risti ette lööma ning joosnud mitmesse kanti laiali. Üks pillanud isegi oma seljakoti maha. Seal olnud hulk hõbetaal-reid sees...

Vahepeal pole teda mõnda aastat nähtud, kuid mullu oli ta tagasi tulnud ja jälle oma onni asunud. Kuigi onn oli vahepeal tühi, ei ole keegi julgenud sinna elama asuda, ka kõige suurema häda ajal mitte.

Tee viis läbi tiheda padriku, kadus vahel hoopis, kuid Jüri tundis suunda ja nõnda jõudsidki nad viimaks mäeveerule, mille all kasvavad puud varjasid imeväikest hurtsikut. Just hurtsiku taga voolas ojake ja selle rõõmsat sulinat oli kuulda kaugele. Tulijad kõhelesid veidi ja tahtsid siis edasi astuda, kuid kuuldes tasast vilet peatusid uuesti. Vile ei kõlanud hurtsiku

poolt, vaid vasakul asuvast võsastikust. Põõsa taga, suure kännu ääres seisiski Metsa Märt ja viipas lähenejaile hoiatavalt. Mõlemad jäid seisma ning ootasid, mis juhtub. Märt ei teinud neist väljagi ning jälle kõlas ta vile — kuidagi imeliselt meelitavalt ja kutsuvalt.

Ja siis — Juhan ei tahtnud uskuda oma silmi — miski hakkas liikuma kännu ümber kasvavas rohus ja lähenes Metsa Märdile. See oli suur kirju rästik, kes pead kõrgel hoides roomas üsna Märdi ligi. Vaatlejad märkasid alles nüüd mehe jalge ees asetsevat kausikest. Märt vilistas edasi, sõnades vahepeal: „Tulge aga, tulge, lapsukesed, tulge kohe. Mul on külalised, mul on külalised.“ Rohust roomas välja veel mitu ussi ja kõik nad asusid lakkuma piima oma pikkade teravate keeltega. Siis kummardus Märt ning silitas igäuhe selga. Juhani süda peksis päris kuuldavalt — ta poleks iialgi uskunud seda, mida nüüd nägi oma silmaga.

Ussid mõnulesid tüki aega saadud kõhutäiest ja roomasid jälle kännu alla. Märt võttis kausikese ja astus külaliste ligi.

Nende üllatusest juhmid näod panid ta naeratama ning Juhan tajus ta silmade väge. Kui aga Märt astus päris ligi ja silitas poisi pead, siis läbis värin ta keha. Teda täitis kohmetuse, rõõmu ja hirmu segu ning vaadates Märdi otsa tajus ta mehe pilku endast läbi tungivat. Aga ta sai ruttu jagu kohmetusest ning talle tundus, nagu oleks ka Märdi hing temale avatud. Temagi naeratas nüüd ja Märt silitas veelkord ta pead.

„Hea poiss oled, hea poiss oled. Head haldjad on sulle ande jaganud. Ära aga pahanda neid.“

Ta ütles „head haldjad“, mõtles poiss. Nii siis on ka häid haldjaid. Kosli Jaak vist eksis, kui pidas neid kõiki kuradi omadeks. Juhan isegi oli vahel kahelnud selles ja arutanud, et miks peavad nad just kuradi omad olema.

„Aga Kosli Jaak ütles, et ...“ Ta ei julgenud jätkata ja vaikis kohmetult.

„Noh, mis see Kosli Jaak siis ütles? Ma näen juba su näost, mis ta ütles. Et haldjad on kuradist, et neid tuleb karta, seda ta ütles. Jaagul on tundmist, Jaagul on tundmist, aga ta ei tunne veel kõiki asju. Ärgu ta pahandagu, ärgu ta pahandagu neid. On ka häid haldjaid... Aga tulge, istugem siia kannule. Ega teie siis nii sama tulnud. Sina, suurem mees, tulid nõu küsima. Aga eks me vaata, eks me vaata pärast. Nüüd ajame veidi juttu väikemehega.“

Juba istuski Märt suurel kannul, kus jätkus ruumi mitmele. Jüri ja Juhan kõhelesid ega julgenud istuda. See oli ju sama käänd, mille alla nad nägid kaduvat Metsa Märdi usse.

Märt märkas nende kõhelemist ja naeratas jälle. „Tulge aga tulge, ega nad puuduta teid. Sind, väikemees, ei puuduta nad kindlasti, sest head haldjad hõljuvad su ümber. Aga ka sind nad ei puutu, kui oled meie keskel. Ei nad puutu kedagi, kes neid ei puutu, kuid vahel peavad nemadki end kaitsema. Kas on see siis kellegi asi, et igäüks, kes ussi näeb, võtab teiba ja lööb ta

maha? Seepärast ei usalda nad inimesi, ei usalda hästi. Aga kui nad mõistavad, et neile halba ei tehta, siis tulevad kas või põue sooja, siis võib neid kätte võtta ja silitadagi. Kas tahad, pojake, kas tahad näha, et uss sindki ei karda?“

Juhan ei saanud veel sõnagi suust, kui juba kõlas Märdi huultelt tasane vile. Ikka pikk ja lühike, pikk ja lühike kordamööda. „See on sellele suurele, nende peremehele, nende kuningale. . .“

Juhan imestas. Kui see tõesti oli ussikuningas, eks siis pidanud tal olema ka kuldne kroon ning ta kannul käima musttuhat teist ussi? Kõheldes vaatas ta Märdi poole.

Märt mõistis ta mõtteid. „Ah, siis arvad, et peab olema kuldkroon ja säärane sisin, et kõrvad lukku ajab? Ei mina ole niisugust näinud. Aga see, kes nüüd tuleb, on minu omade kuningas ja teda kuulavad kõik teised siin metsas. Aga vaata, juba ta tulebki. . . Noh, kas oled pahane, et sind jälle kutsusin, kas oled pahane, et vana Märt sulle rahu ei anna?“

Uss roomas Märdi jalge ette, tõstis pea ja vaatas nagu kõheldes võõrastele. Juhan võpatas, kuid jäi paigale, Jüri hüppas paar sammu kannust eemale.

„Noh, poja, ära karda, vaata talle aga silma sisse, otse silma sisse, siis näed, et temaski pole õelust. Vaata nüüd otsa, vaata nüüd otsa ja silita siis!“

Uss lähenes pikkamisi Juhanile ning asetaski pea ta paljale jalale. Poisi süda värises, ta ei julgenud kõvasti hingatagi. Kui ta nüüd hakkaks

jalga ära tõmbama, ehk siis just salvabki? Ta püsis liikumatuna ning rahunes pikkamisi. Võttis viimaks südame rindu ja silitas tasakesi ussi külma ja libedat selga. Uss tõstis jälle pea, vaatas poisile ja roomas eemale. Märts vilistas uuesti ning pikkamisi kadus ta kännu alla.

„Noh, näed nüüd ise ja usud, et loom ei tee paha kellelegi, kes temale paha ei tee. Usaldada tuleb neid, usaldada jah, ega siis puutu nad sindki. Siis mõistad, mida nad mõtlevad, millest nad kõnelevad ja...“

Juhani kahvatu pale löi jälle helendama. Ta ei suutnud nagu uskuda, et see kõik sündis ilmsi. Märtsi rahulik hääl tõi ta teadvusele. Ta taipas, et oli iseenda käega silitanud ussi ning uss oli talle otsa vaadanud oma tarkade silmadega. Märtsi viimased sõnad aga viisid ta mõtted mujale.

„Kas ka lindude keelt võib kuulda? Kas ka seda saab teada, mida nemad mõtlevad?“

Jälle naeratas Märts. „Tahad sa aga küll kõike teada saada! Nojah, üks lindude keeles ole mõndagi, mida igauks ei mõista. Kes nende hääletsused selgeks õpib, teab paljugi. Nad tunnevad juba kaugelt ära, kui hädaoht läheneb, nad annavad üksteisele märku ja saavad üksteisest aru. Nad teavad, millal tuleb ilus ilm, teavad, millal on oodata tormi. Kuid ega nad sellepärast veel inimeste keelel kõnele. Kes aga nende elu ja hinge tunneb, see mõistab paljugi.“

„Kas siis lindudel on ka hing?“

Kuidas siis! Eks igahel ole oma hing sees.

Kas nüüd just niisugune nagu inimesel, aga ikka on. Inimesel inimese hing, loomal looma hing... Kas arvad, et need puud ja põõsadki on ilma hingeta? Kas arvad, et sellel ojakesel ei ole hinge? Haldjad, pojuke, haldjad on nende hingeks. Igas lillekeseski on hingeke...

Või siis Jaak arvab, et kõik haldjad on kura-dist? Kes on siis inglidki? Eks nemadki ole Looja haldjad. Ja mis on inimese hing? Eks seegi oli Looja haldjas. Ja nõnda kui puudest ja järvedest võivad vahel haldjad välja tulla, nii võib ka inimese hing temast välja minna, näha ja kuulda kõiki asju ja inimest targaks teha.“

Juhanile meenus päev, millal ta oli hõljunud pilvedes ja vaadanud sealt iseennast. Ta oli sellest rääkinud Jaagule, kuid Jaak ei pannud seda nagu tähelegi. Ehk teab Märt rohkem neist asjust? Poiss jutustas, kuidas ta oli hõljunud pilvedel ja oli näinud murumättal lamavat poisikest, kes oligi tema, Juhan ise.

Märdi silmad löid särama. „Ma tundsin, ma tundsin kohe, et sinus on vägi. Sa ise oled veel liiga noor, et märgata seda. Sinu haldjas vaatab otse su silmadest. Igaühele ei ole antud endast välja minna, ennast pilvedelt vaadata. Sinus on hea haldjas, vägev haldjas. Sind armastavad teisedki haljad ning jagavad oma ande. Ära aga pahanda neid, ära aga pahanda neid!“

Poiss kuulas hardunult. Muidugi — ta ei taha neid pahandada. „Aga kuidas ma saangi neid pahandada? ...“

„No kuule, poiss! Neid on väga kerge pa-

handada. Kes tunneb, et igal pool on elu ja haldjad, see ei hakka kellelegi liiga tegema. Inimene on loodud targaks. Tema peaks mõistma kõige paremini, mida tohib ja mida ei tohi teha. Ära sa, pojuke, tee liiga ühelegi loomale, ühelegi putukale. Ära kisu oksid puust, kui seda tarvis ei ole, ära kisu lillekestki maast. Haldjake jääb siis kodutuks ja nutab, haldjas võib ka pahaseks saada ja tüli teha. Ja hoiä end puhas, hoiä puhas!...“

Juhan oli juba koduseks ja julgemaks muutunud ning uuris lähemalt, millised need haldjad õieti on. Kas Märt on neid ka näinud? — Neid ei tarvitse näha, neid peab tundma, vastas Märt. Nad ei ole kõik ühesugused. Et Kosli Jaak kõiki kurjaks peab, see on väär. Et aga kõik head on, seegi on vale. Ka inimestel ei ole kõigil ühesugused haldjad. Ühe oma annab talle võimu ja tarkust, teise oma mitte. Mõnes on hea, teises aga kuri haldjas. Ei saa ka öelda, et kõik vete haldjad oleksid halvad ja mäehaldjad head. Igaühel on hea halvaga segi ja kel on rohkem head, see on hea, kel halba, see on halb. Kes vägevate heade haldjate sõbraks saab, omab võimu head teha. Kurja haldja sõber aga võib ligimestele palju õnnetust kaela saata.

„Eks sellepärast tulegi valvel olla, et kuri võimust ei võta. Tuleb otsida heade haldjate abi ja kaotada kurja võimu. Kui kuri silm kellelegi kahju teeb, siis peab hea sõna selle väe ära võitma. Kui sa, pojake, teaksid, kui palju minulgi on tulnud võidelda kurjaga!...“

Juhanile tundus see juut väga tuttavana. Eks Kosli Jaak rääkinud samuti. Jumal ja kurat, inglid ja kuradi sellid ja pahad vaimud ning nende vahel alatine võitlus. Kas pole see lõppeks sama, mis heade ja kurjade haldjate heitlus?

Ta oli aga liiga noor veel ega suutnud selgitada, mis vahe oli Märdi ja Jaagu seletuste vahel. Jaak oleks Märdi juttu tühiseks pidanud. Märt jälle arvas, et Jaagul pole veel õiget tundmist. Kummal on õigus?

Üks asi siiski rõõmustas poissi. Kui Jaak seletas, et kõik haldjad on kuradist, siis tundus talle, nagu oleks ta kaotanud midagi kaunist ja armast. Nüüd muutus ta süda jälle kergeks.

„Sinul on hea haldjas,“ jätkas Märt. „Sind armastavad teisedki head haldjad. Pea nende sõprust kalliks! Haldjate kaudu võib targaks saada, võib tulevasi asju näha ja õnnetusi ära hoida. Sina nägid ennast pilvedelt, see on hea. Ka paha inimese haldjas võib väljas käia, kuid see toob kurja. Eks une all käi ju kõik haldjad väljas. Kui inimesed uinuvad, siis käivad nende haldjad üksteist vaatamas; kui uinuvad puud ja põõsad, siis käivad nendegi haldjad juttu ajamas. Kuid hoopis teine asi on, kui päris ärkvel olles saad hinge välja saata. Siis õpid nägema seda, mis teiste eest on varjule pandud.“

Juhan ei suutnud kõigest jagu saada, aga ta tajus Märdi väge, head väge. Jüri oli kuulanud ammuli suuga, kuid ei taibanud palju ning ootas, millal saaks omad mured välja puistata.

Märt lõpetas jutu ja pöördus Jüri poole. „Eks räägi siis nüüd oma muredest. Ehk saame abi, kui tarvis on.“

Jüri heitis poisile kõheleva pilgu. Märt mõistis ja kutsus ta kõrvale. „Mis sul siis oli?“

Jüri tundis, et Märdi pilgu eest ei saa vist midagi varjule jääda. Aga ta tegi siiski katset. Ta polevat tulnud enese, vaid tolle poisi, Juhani ema pärast, kes on jäänud kuidagi imelikuks ja raskemeelseks. Ise alles noor ja kena inimene, kuid ei mõtlegi enam mehele minna ega...

Märt muheles. „Ja see teeb sulle niisugust tuska?“

Jüril oli piinlik. „Nojah,“ lausus ta siis, „ega ma üksi enese pärast... Aga ta ei taha kellelegi minna. Leinab ikka edasi oma meest, kelle venelased ära tapsid. Päris kahju temast. Kui saaks midagi rohtu või... Tasuksin ilusti ära, mul kaasaski siin mõned hõbetükid.“

„Jäta aga raha taskusse. Eks me vaata, eks me vaata. Kui on määratud sulle, siis saab ka sulle ja siis võin ma aidata, et see rutem läheks. Kui aga ei ole määratud, siis on paha. Ja kui saakski mõjuda, siis ikka pahade, ikka pahade haldjate kaudu. Ega sa seda ometi taha?“

Jürile oli päris ükskõik, millised haldjad tööle pannakse, kuid ta ei julgenud seda tunnistada.

„Nojah,“ jätkas Märt, „kui ei ole määratud, siis tuleks ainult õnnetuseks, kui vägisi kokku viia. Aga sa tahad teada, mis tuleb; tahad teada, kas maksab veel oodata. Eks me lähe ja kuula siis, mida ütlevad haldjad.“

Märt astus ette ning mõlemad sammusid ojakese poole. Juhan jäi istuma kännule, et arutada mõtteid, mis tuhatnelja tormasid läbi ta väikese pea.

Mehed peatusid ojakese kaldal. Vool oli kiire, eriti kahe suure kivi kohal, kuhu oli tekkinud päris koseke. Vesi langes seal kaunis järsult ning heleda päikese käes keerlevad mullikesed helkisid vikerkaare värvides.

Märt võttis paar kivi ja asetaski tükke kitsasse kohta, kus veevool oli kõige tugevam. Silmapilguks peatus jook ja hakkas siis langema seda suurema sulinaga. Nüüd võttis Märt samas kasvavasse põõsasse peidetud kepi, hoidis seda veekeerises ning uuris pingutatud ilmel keerlevaid mullikesi.

„Nojah, teie vahel on üks vägi. Ei saa praegu ütelda, kas hea vägi või halb vägi. Kuid see takistab, see takistab... Aga ma näen, et sul on naine ja viis last... viis poissi... Ja sina — sa käid ringi rõõmsa näoga...“

Ta võttis kepi veest ning ei ütelnud enam midagi. Jürile jätkus sellestki. Tänuhulka vaatas ta Märdile ja pistis jälle käe põue.

„Ei, ei,“ vastas Märt, „haldjate ande ei tohi müüa raha eest. Iseasi, kui ma keedan rohatusid ja aitan tõbiseid. Eks sealgi ole ikka haldjate vägi ja abi juures, aga siis ei ole keelatud oma vaeva eest midagi saada. Siin aga ei tohi, ei tohi!“

Nüüd viipas Märt Juhanigi ligi. „Vaata, pojuke, vaata, mis sind ootamas on. Sinu hald-

Märt võttis põõsasse peidetud kepi, hoidis seda veekeerises ning uuris pingutatud ilmel keerlevaid mullikesi.

jas on vägev, ei ma saagi teda kergesti kõnelema panna. Aga eks me katsu, eks me katsu.“

Ta vaatas poisile tõsiselt näkku ja pistis kepi uuesti vette. Juhan jälgis huviga ta ilmet. Tüki aega vaatas Märt sõna lausumata vahutavaid mullikesi, siis hakkasid ta huuled sosistama mingeid salapäraseid sõnu. Ikka suurema ja suurema rõhuga kordas ta neid, üha tungivamaks muutus ta pilk. Viimaks vaikis ta ning Juhanile näis ta vaade muutuvat kuidagi kaugeks ja tardunuks. Siis hakkas kostma katkendlikke sõnu:

„Su ümber on palju häid haldjaid... Ära pahanda neid! Sul on ilus kodu, naine, lapsed... Aga võõras vaim tuleb su peale, mustad pilved, mustad pilved ja võitlust, võitlust... Paljud jooksevad sinu järele, sinusse tungib võõra mehe, musta näoga mehe haldjas...“

Märt vaikis ja vaatlus ikka veel. Siis läbis nõksatus ta keha, häälgigi tundus võõrana, kui ta jätkas: „Aga siis — siin on veel midagi... See on päris ligi — hoia end, hoia end!... Hoia suure puu eest, hoia suure puu eest!...“

Lõpetades vaatluse, tõmbas ta kepi veest ja pistis põõsasse tagasi. Nüüd alles märkas Juhan ta laubal pärlendavaid higipisaraid. Veidi tuikudes sammus ta ojast eemale.

„Minge nüüd, minge aga nüüd!“ lausus ta. „Sinu haldjas on tark, pojake, aga ta on ka kange. Ei ta tahtnud, ei ta tahtnud avada end. Aga minge, minge nüüd, vana Märt on väsinud!“

Jüri hakkas minema, Juhan peatus veel ning vaatas kõheldes tarekese poole.

„Ah siis seda ka tahad näha? Noh, tule aga vaata, tule aga vaata!“

Ka Jüri peatus ning kõik kolmekesi astusid tarre. Seal polnud näha muud kui väike kolle, paar puupakku ja nurgas veidi kõrgem ase magamiseks. Kolde ümber rippus sinna kuivama pandud rohupuntraid. Juhani pilk rändas ringi, tahtes leida veel midagi. Mõned pajakesed olid ka veel nurgas, üks katkine savikruus ka, kuid muud ei midagi.

Märt muigas. „Noh, kas arvasid, et näed siin kõiksugu hirmsaid asju? Surnuluid ja ussipäid ja muud? Või et igast nurgast vahiks välja mõni kole elukas ja näitaks hambaid?“

„Ei, ei,“ kogeles Juhan, „ma niisama ... arvasin, et ...“ Ta ei lõpetanud lauset ja punastus.

„Nojah, heakene küll, minge aga nüüd ja pidage meeles, mis haldjad ütlesid. Head päeva, head päeva.“

Jüri ja Juhan sammusid vaikides. Mõlemail oli tegemist oma mõtetega. Siis nõudis Jüri, ärgu Juhan emale rääkigu, et nad Märdi juures käisid. Juhani arvates oleks see olnud vale ja valetada ju ei tohi. Jüril oli piinlik ütelda, et mis see väike vale ikka teeb. Aga olgu peale, kui just jutuks tuleb, siis juba tunnistagu, kuidas asi oli: tema, Juhan, tahtis Märti näha ja Jüri tuli ainult saatma. Kas see polnudki nii?

„Aga kuidas siis?“ imestas Juhan. „Muidugi oli see nii!“

„Ja kui ema just ei küsi, ega siis ole tarviski seletada, et Märt ka minule vee pealt vaatas. Ei kõlbagi meestel liiga palju rääkida. Ikka ainult siis, kui küsitakse.“

Juhan ei kuulanudki enam, arutas vaid, miks Jaak haldjaid kuradi sulaseiks pidas. Neid saab näha ainult kurja inimese silm, oli ta öelnud. Kas Metsa Märt on siis kuri? Juhan oleks võinud uskuda küll kõike muud, aga mitte seda. Küllap Jaak ikka tõesti ei tea veel kõiki asju. Küllap siis on ikka haldjad igal pool: puudes ja põõsastes ja lilledeski. Ja inglidki pole muud kui Looja haldjad. . .

Hulk maad sammuti vaikides. Siis võttis Jüri taskust peenikesi paelu ja hakkas seletama, kuidas tuleb teha silmuseid ja kuidas neid üles seada nii, et linnud ega jänesed midagi ei märka. Astuvad aga pulgakesele, vibu tõmbub pingule ja juba nad siplevadki õhus. Kes juba silmuses on, ei see enam pääse.

„Aga kas neil seal halb ei ole? Ja valus? . . .“

„No kuidas siis! Aga kes sellest küsida saab.“

Juhan jäi mõttesse. Ei, tema küll ei taha neid vaevama hakata. Tal hakkas kahju kõigist lindudest ja loomadest, keda nii kavalalt kinni püütakse.

Jõudnud metsaveersele legendikule, istusid nad haljale rohule. Oli juba õhtupoolik, kuid ilm oli ikka veel lämmatavalt palav. Jüri heitis pikali ja sirutas mõnusalt kõiki kehaliikmed. Nad või-

vad ju puhata veidi, lausus ta. Varsti kuuldus vägevat norskamist.

Juhan jäi ärkvele, ta pilk rändas taevasinasse ja pilvedesse. Siis hakkas ta uurima lähemat ümbrust. Rohust ja lilledest levis meeldivat hõngu, liblikad, mesilased ja muudki putukad tiirlesid õite kohal. Just tema selja taga õitses puhmas ilusaid kirevaid lilli. Kuidas oligi nende nimi? Eks ta vii nad koju ja küsi emalt. Juba sirutus käsi, et noppida neid, kuid tõmbus tagasi. Haldjake nutab, mõtles ta, kui jääb kodutuks. . .

Ta tundis heameelt, et ei olnud neid puutunud. Küllap nad juba kartsidki! Aga nüüd on neil hea meel. Ja temal. . . temal, Juhanil, on ka hea meel, et ta ei pahandanud haldjaid.

Ta jäi vaikselt lamama ning arutas, millised võiksid küll olla need lillede haldjad. Vist ikka teistmoodi kui suurte puude ja põõsaste omad. . . Aga mis see nüüd oli? Kas ei liikunud midagi lillede ümber? Juhanile näis, nagu oleksid õied oma välimust muutnud, nagu oleks iga õie asemel naerataav peake. Kõik nad vaatasid tema poole ja lehvitasid käega. . . Aga siis ta ei näinud enam midagi, sest ta pea oli langenud sügavasse rohtu.

Neil polnud aimugi, kui kaua nad magasid. Juhan ärkas esimesena ja raputas üles Jürigi. Taevas oli kattunud tumedate pilvedega, üksikud jämedad piisad langesid juba. Paar neist oli sadanud Juhani palgele ja äratanud ta magusast unest. Nüüd tõusid mõlemad ja hakkasid kähku edasi sammuma.

Tee viis jälle läbi paksu padriku, mis varjas

neid üha tiheneva saju eest. Kuski kaugel kõmises äike. Taevaisa pahandab, mõtles Juhan. Ei tea küll, kelle peale? Küllap vist ikka nende peale, kes tema haldjaid pahandavad.

Viimaks jõudsid nad legendikule, kust paistsid küla madalad tared. Aga just siis hakkas vihma valama nagu oavarrest. Jüri haaras Juhani käe. Mõlemad jooksid ähkides ja lõõtsutasid.

„No küll ikka tuleb!“ puhkis Jüri.

Äkki muutis ta jooksusuunda ja tõmbas Juhani kaasa. Paremal, kahe talu vahelisel põllupeenral kasvas suur tihe kuusk, kus nii mõnigi kord otsiti varju vihmahoogude eest. See pidi olema väga vana puu ning kolm meest suutsid vaevu ta ümbert haarata. Aga ta pidas vihmale hästi vastu: vahel oli sadanud mitu päeva järjest, kuid puualune oli ikka veel kuiv.

Nad ei olnud enam kolmekümmend sammugi puust, kui Juhan äkki peatus ja midagi hüüdis, mida Jüri läbi vihmaplädina hästi ei kuulnud. Aga ta vaatas tagasi ning nägi poisi silmis meeletut hirmu.

„Mis sul on?“ hüüdis ta. „Tule nüüd, mis sa veel ootad!“

„Ei, ei! Ära mine! Märts ütles, et...“

Samas käis kohutav kärgatus ja terve ümborus näis olevat täidetud tulest. Suur kuusk oigas, puukillud lendasid laiali ja pikkamisi langes maha suur osa ta toredat latva. Kuna tuul oli teisele poole, ei puudutanud ta põrutusest pikali paisatud mehi.

Andre naine oli näinud üle lagendiku jooksjaid, nägi puulatva löövat piksenoolt ja kuulis valju kärgatust. Ta aimas halba, hüüdis midagi mehele ning ruttas läbi raske saju purustatud kuuse poole. Varsti jõudis järele Andre, tuli Liiski, kes nägi neid jooksmas. Nähes kahvatult lamavat Jürit ja poissi, lõi ta silme ees kõik mustaks. Ta hüüatas midagi ning langes jõuetult lamajate kõrvale.

Andret ei suutnud hirmutada masendav pilt. Juba oli ta haaranud poisi käte vahele ja surunud kõrva ta südame kohale. „Pole viga ühtigi!“ hüüdis ta siis. „Ainult uimaseks löönud. Ega siis Jürilgi saa suuremat viga olla.“

Andis siiski hulga aega raputada ja hõõruda, enne kui avanesid mõlema silmad. „Noh, eks ma ütelnud!“ hüüdis Andre. „Ainult põrutada said. Nad ju tüki maad eemal. Oleksid nad aga puu alla jõudnud, ei siis küll oleks pääsu olnud. Alles paari aasta eest lõi Nursis maha kolm teolist, kes olid ka pagenud vihma käest kuuse alla. Aga pidi küll vägev löök olema, et veel nii kaugel puust pikali virutas.“

Jüri tõusis istukile, vaatas segasel pilgul juuresolijaid, lõhutud puud ning katsus, kas liikmed on terved. Siis lõi ta nägu naerule. Kui aga Andre uuesti seletama hakkas, milline õnn neil oli, tõsines ta jälle.

„Jaa, eks see ole ime küll. Me oleksime jõudnud puu alla. Aga poiss hakkas äkki karjuma ja siis tuli mullegi meelde, et Metsa Märk käskis hoida suure puu eest...“

„Ah siis Märdi juures käisite? Ja Märt käis hoida puu eest? . . .“

Tükk aega vaikiti ja mõeldi Metsa Märdi väele. Siin oli midagi, mis tundus mõistatusena.

Vihmahoog oli üle läinud ning loojeneva päikese kiired suurendasid rõõmsate silmade sära. Juhangi oli varsti niivõrd toibunud, et võis tõusta ja sammuda ühes ema ja Jüriga tare poole. Ta süda oli tulvil mõtteid ning silmist paistis küsimus, millele ta ei suutnud leida vastust.

VI

Kõrged härrad

Saabus 1719. Issanda aasta. Juba enne jõulu kuuldus, et varsti tulevad kõrged härrad kogudust katsuma. Nüüd tehti hoolsasti ettevalmistusi nende vastuvõtuks.

Vanemad inimesed mäletasid viimast, rootsiaegset kirikukatsumist. Terve kihelkond oli siis kokku aetud ja uuritud, kui palju nad teavad peatükke ja kes neist oskab lugeda. Nähes rahva rumalust, olid härrad olnud hirmus vihased. Sai noomida õpetaja, sai tõrelda köster, kes ei osanud teha muud kui käia ringi ja juua.

Oli siis uuritud muidki asju. Päriti, kas kuskil veel ohverdavas käiakse, kas on kihelkonnas soolapuhujaid ja nõidu, kas inimesed küllalt kasinasti elavad. Vöörmündrid olid hirmutatud tõrelemisest ja vastasid, et kõik on kõige paremas korras. Ometi oli peagu igas külas tark ja soolapuhuja, rahvas käis ohverdavas küll allikatel, küll puude all ja ega patustest noortest ja vanadestki puudust olnud. Aga kes siis läheb rääkima kõigest neile härradele, kel on võim karistada ja igasugu risti kaela saata.

Paari naise peale olid siiski tigidad naabrid

kaevanud, et need on nende loomad ära teinud, ning ühte kahtlustati libahundiks käimises. Neid veeti ühest kohtust teise, vaevati hulk aega, kuid lasti viimaks ometi vabaks. Nii lõppes see viimane kirikukatsumine kaunis kergelt.

Vahepeal olid olnud rasked ajad, oli kasvanud peale uus põlv, kes ei saanud sedagi õpetust, mis oli antud Rootsi ajal. Õpetaja oli nüüd küll juba kuus aastat kohal, kuid temagi ei suutnud palju. Läks mitu aastat, enne kui ta hakkas mõistma rahva keelt, ning ka siis ei olnud ta tööl suuremaid tulemusi. Rahvas elas laialdases ringkonnas ja õpetaja ei jõudnud aasta jooksul kõiki külasid läbigi käia. Ja kui ta tuligi kuskile ning ajas rahva kokku, siis selgus, et ei ole raamatuid; ei ole kedagi, kes õpetaks; ei ole kellelgi tahtmist midagi õppida. Ainult juhul, kui keegi tahtis naist võtta või mehele minna, või kui noored jõudsid aastatesse, millal oli aeg minna laukirikusse, siis võttis õpetaja nad käsile ja vaevas niikaua, kuni mõned peatükid pähe jäid. Kuid need olid kiired ununema ja lugemist ei saadud ikkagi selgeks.

Ei olnud ka kuskilt võtta mehi, kes oleksid võinud õpetajale abiks olla. Vaene rahvas ei suutnud õpetajalegi palka maksta, seepärast ei saanud juttu olla köstri palkamisest. Ainult Kosli Jaak oli suutnud koguda mõningaid ning anda neile pikemat õpetust. Kui siin-seal leidus lugijaid ja teisi, kel oli enam aimu taeva ja põrgu asjadest, siis oli see tema teene. Aga nüüd pidid temalegi tulema rasked päevad. Kõmu Jaagust

oli läinud paljudesse kihelkondadesse ja ei saadud varjata suurte härradegi eest, et ta oli ise õpetajaks hakanud. Nüüd oli juba kord ja seadus igal pool ja Jaagul tuli aru anda.

Viimaks saabuski kardetud päev. Juba laupäeva õhtul tulid härrad Riiast ja Tartust, tuli praostihärra, tuli muidki tähtsaid külalisi. Muist neist läks öömajale Rõuge härra juurde, kes oli kiriku eestseisja, teised jäid õpetaja külalisteks. Mõne aasta eest oli õpetajale ehitatud uus elumaja, kuigi liiga väike suure kihelkonna kohta. Kuid viletsal ajal oldi rõõmsad, et suudeti sedagi.

Pühapäeva hommikul kogunesid härrased õpetajamajja ning üheskoos asuti vaatama kirikut ja selle vara. Kirik ise oli nagu imekombel sõjatulest puutumata jäänud, kuid ta nägi välja nagu hunnik viletsust. Mõned aknad olid ikka veel laudadega kinni löödud, katus oli lagunenu, üks sein seisis püsti ainult tugede najal. Talvisel ajal kippus külm vägisi kallale, sest tuul puhus sisse igast nurgast ja lundki tuiskas pinkidele.

Härrad raputasid pead ja küsisid, kas ei saaks kuidagi ehitada uut kirikut. Mõisasaksad ruttasid kohe seletama, kui vaesed on nemad ja kui vilets on rahvas ja kui kalliks läheks uue kiriku ehitamine. Nad katsuvad kõbida seda ja ajada esialgu läbi. Eks aegade paranedes jõua ehitada uue kirikugi. Ja siis tuleks teha juba suur kirik, kivikirik, mis seisaks kaua.

Külalised pidid sellega leppima. Vaadati järele muu kiriku varandus ning pandi kirja. Mõned lühtrid, hõbekarikas ja taldrik, mis olid sõja

ajal peidetud olnud, ning täiesti tühi laegas. Siis veel üks lühter, mille oli kinkinud Kusma talu perenaine Kasaritsast. Vana kirikuraamat oli ka peidetud olnud. Õpetaja kohale tulles anti see temale üle. Nii saadi peagi kindlaks teha, kui suur on Rõuge kihelkonna vara.

Saabus aeg sakste jutluseks. Maarahvas hakkas ka igast ilmakaarest kokku voolama ning sakste teenistuse lõppedes valgus kirik puupüsti täis.

Võõrastest oskas ainult praostihärra korralkult maakeelt ja tal oli palju selgem ja vägevam sõna kui oma õpetajal. Ta pidas pika jutluse patust ja armust ning manitses rahvast õigele elule. Inimesed pidid mõistma, et nad on väga kurjad ja patused, kuid Jumal on siiski armuline, annab neile igapäevast leiba, annab kaitset heade ülemate ja mõisasakste kaudu ning jagab oma ande sõna ja pühade sakramentide abil.

Siis tuli aeg hakata näitama teadmisi. Juba koguduse laulu ajal raputasid külalised pead, sest rahvas vaid ümises midagi läbisegi, igaüks omal häälel. Just enne sakste tulekut oli küll võetud ametisse mees, kellest taheti teha köstrit, kuid ta ei osanud veel ise midagi ega suutnud ka teistele midagi õpetada. Hea lauluga ei saadud küll kuskil kiidelda, kuid siin oli lugu päris vilets. Kas on nad peatükkides niisama viletsad?

Praostihärra asus altarisse ja viipas inimesi lähemale. Peagu kõik hoidusid eemale, ainult mõned üksikud söandasid ligi astuda.

Nende hulgas ka Kusma talu perenaine oma poja Juhaniga.

Juhan oli sirgunud suureks poisiks. Varsti pidi ta saama kuueteistkümne-aastaseks ning hakkama töötama täismehena eest. Aga ta kuju kuigi pikk ja kaunis, oli siiski veel õrn ja habras ning suurtes hallides silmades helkis lapselik uudishimu. Ka veidi kohmetanud oli ta: ta oli ju ikka armastanud viibida üksinduses ning pelgas veidi kõiki võõraid inimesi. Siin aga oli neid nii palju! Võõrad härrad toredates kuubedes istusid käskivalt ja uhkelt. Neist hoovas hoopis teine vaim — kõrk ja vaenlik, ning Juhanil hakkas külm.

Siis jäid ta silmad peatuma hallipealise praosti palgele. Sealt säras midagi, mis äratas usaldust ja tegi südame soojaks. Ta hääleski oli eriline kõla, see tungis läbi terve kehast, sundis kuulama ja uskuma kõike, mis ta rääkis. Ja kui inimesed kohmetult seisid ega osanud midagi vastata, siis ei olnud selles hääles ähvardust ega tõrelemist, vaid nagu kahjutunnet ja haletsemist.

Paar naist oskas küll käskusid, kuid muudest peatükkidest polnud neil aimugi. Kuna praostihärra rääkis väga lahkesti, siis tunti end nagu piinapingil olevat. Oleks ta ometi tõrelnudki!

Varsti hakkas siiski kõlama vastuseid altari vasakult poolt ning kõik vaatasid sinnapoole. See oli noor poiss, kes vaatas julgesti praostihärra silmi ja praegu jälle luges päris ladusasti Issameie seletust.

See õhutas Juhanit. Kui see tumedate juustega poiss julgeb vastata, miks ei võiks siis temagi? Saades ka emalt julgustava pilgu, haaras ta ühest küsimusest kinni ning algul aralt, viimaks aga päris kindlal ja hõbeselgel häälel seletas ta, mida ütleb Jumal kümne käsu kohta.

Lõpetades märkas ta endal paljude silmi ning tal oli veidi piinlik. Kuid praostihärra lahke pale andis talle julgust. Ja kui tuli järgmine küsimus, siis tahtis ta kohe vastata, kuid too mustajuukseline jõudis ette.

Inimesed hingasid kergemalt ja julgesid astuda lähemale. Mis nüüd viga, kui need kaks poissi vastavad kõikide eest! Kuid Juhani tunnus, et praostihärra tahtis kuulda ka teiste vastuseid ning küsimusi esitades ei vaadanud enam tema poolegi. Ent mustajuukseline ei näinud hoolivat sellest — ikka ja jälle ruttas ta näitama oma teadmisi, kuni Juhan arvas juba kuulvat praosti hääles kärsitut tooni. Siis pöördus ta Juhani poole ja sai kohe selge vastuse püha ristimise kohta.

Lõpetades küsitlemise, pidas praost manitsuskõne, noomis hooletuid ja laisku, kuid avaldas rõõmu selle üle, et mõned noored armastavad Jumala sõna ja võivad olla eeskujuks vanematele.

Teenistuse lõppedes astus ta altari võre äärde ning kutsus enda juurde Juhani ja tolle mustajuukselise. Silitades mõlema päid, küsis ta nende nime. Nii sai Juhan teada, et mustajuukselise nimi on Paap, Tallima Paap, ning Paap kuu-

lis, et too valgepealine on Kusma Juhan Kasarit-sast.

Juhan vaatas kaaslasele, kelle silmis helkis veidi kadedust. Kuid nähes Juhani usaldavat palet, lõi temagi nagu rõõmsamaks ning mõlemaid läbis soe tunne.

Jumalateenistuse lõpul sammusid nad üheskoos kirikust välja. Ukse ees kohtasid nad naeratavat Kosli Jaaku. Pidas ju Jaak mõlema poisi teadmisi oma töö viljaks. Need poisid rõõmustasid teda südamest ning tekitasid lootuse, et kõik maainimesed siiski ei taha rumalaks jääda.

Samas aga läks ta pale jälle pilve. Täna, kohe pärast jutlust peab ta minema kõrgete härrade ette aru andma. Milles seisis ta süü? Kas oli kuritegu jagada armulauda neile, kes seda suures ahastuses palusid? Pealegi oli sellest juba hulk aega möödas ja kõik nad olid surnud rahuliku südamega, päris õnneliku näoga. Kas oli mingi süütegu saata Jumala nimel abielu teele neid, kes muidu oleksid hakanud elama sohielu? Paljud elasidki juba sohielu, kuid tema, Jaak, oli nende asjad korda seadnud. Ta oli ju õpetajalegi kõik ära rääkinud, õpetaja oli tagantjärel kirja pannud tema laulatatud paarid ning märkinud üles ka tema ristitud lapsed. Oli küll mures olnud ning arutanud, kas ei peaks neid veel uuesti laulatama, kuid mõned olid juba surnud, teistel aga oli piinlik veel nüüd, mitme aasta järel altari ette minna. Nii oli see asi siis jäänudki ja õpetaja oli lubanud küsida nõu kirikuülematelt.

Nüüd olid kohal suuremad saksad ja nendega ei saanud asja nii lihtsalt seletada. See tegi muret.

Kirikust lahkudes läksid härrad tagasi õpetajamajja. Jaak kutsuti sinna ja veel kaks võõrmündrit, kes olid hiljuti ametisse seatud. Algul küsiti palju muid asju ning võõrmündrid seletasid, et rahvas elab korralikult, et nad nõidadest ega lausujatest midagi ei tea ja et ainult mõned üksikud käivad siin-seal allikate juures ja hiites tõbede vastu abi otsimas. Küsiti nende patuste nimesid, kuid neid ei tulnud kellelgi meelde. Halska Toomas tähendas viimaks, et Kasaritsas oli ka üks kuulus tark, kelle juurde rahvas kokku jooksis ja kes vee pealt tulevikku kuulutas, kuid see mees oli hiljuti ära surnud. Ta nimi oli Metsa Märt.

Siis küsiti mõisasakstelt, kas neil on kaebamist õpetaja ja võõrmündrite peale. Seda ei olnud. Õpetaja omalt poolt vastas, et temal ei ole muud kaebamist, kui et ta ei saa kätte kaubeldud palka. Ei mõisadest ega taludest. Härrad nõudsid siis: õpetajale maksetagu palk korralikult välja ning ristimiste ja matuste ja laulustuste pealt maksetagu ka tasu, mis oli määratud juba vanast ajast.

Viimaks küsiti, kas kihelkonnas on neid, kes peavad ilma vastava loata ja õigusteta vaimulikke talitusi. Õpetaja vastas, et mõned ristivad küll, kuid teevad seda tema loal. Küll aga on Kosli Jaak õpetaja äraoleku ajal jaganud surijatele

armulauda ning laulatanud ligi nelikümmend paari.

Külalised muutusid elavamaks. Algas päeva oodatuim sündmus — Kosli Jaagu ülekuulamine. Jaak kutsuti päris laua juurde ja nõuti aru. Enne loeti veel ette, kui suur patt see on, kui keegi, kes ei ole selleks Jumalast seatud, hakkab Kristuse kirikus pidama talitusi, milleks on õigus ainult pühitsetud seisusel. Seletagu nüüd Jaak, kuidas ta tuli sõgedale mõttele hakata pidama talitusi, mida tohib pidada ainult õpetaja, kuidas julges ta riivata püha Kristuse kirikut.

Jaagu laubale ilmusid higitilgad. Mida peaks ta neile küll seletama?

Ta vastas, see olnud Jumala enese käsk, mis teda sundis aitama surijaid ja laulatama paare. Ta poleks seda teinud siis, kui õpetaja ei oleks oma karja maha jätnud. Nüüd aga põgenes õpetaja sõja ja katku eest ja . . .

Üks härradest katkestas ta kõne. Ärgu ta hakaku kohtumõistjaks õpetaja üle. Küll õpetajad annavad ise vastust Jumalale. Tema aga vastaku, missuguse õigusega hakkas ta täitma õpetaja aset. Kuidas ta teadis, et see on Jumala ja mitte kuradi käsk, mis on ta südames?

Jaagu arvates ei saanud see olla kuradi käsk, sest üks kuradil ole ju hea meel, kui inimesed patus elavad ja ilma armulauata surevad. Ta rääkis ka sellest, kuidas ta kõigepealt oli saanud käsu hakata surnuid matma ja et katk teda ei puudutanud. Eks see olnud ometi Jumal, kes teda hoidis?

Keegi härradest arvas, et ka kurat võib ime-
sid teha ja hoida inimesi tõbede eest, et neid
petta. Kes muu aga tunneb rõõmu pühade talituste
rüvetamisest, kui mitte kurat? Kas võib Jaak
tunnistada mingist erilisest Jumala märguandest,
mille kohta saaks kindlasti ütelda, et see oli Tema
käsk?

Jaa — tema, Jaak, arvab, et Jumal andis talle
kohe alguses päris selgesti märku. See oli siis,
kui ta esimest korda armulauda jagama hakkas.
Ta oli kartuse ja värisemisega lugenud seadmise
sõnu ja leidnud äkki, et ta loeb niisama kangel
keelel nagu õpetajagi. Kas ei olnud see Jumal,
kes talle selle kange keele andis, et teda õpetaja
sarnaseks teha?

Millegipärast pahandas see jutt härraseid
ning Jaak muutus kohmetuks. Siis aga märkas
ta praostihärra silmis lõbusat tulukest ja sai jälle
julgest. Üks kikkis vurrudega härra tahtis ikka
veel teada, kas Jaak päris kindlasti usub, et ta
Jumalalt käsu sai. Kas mitte ta oma auahne
süda ei lasknud teda kuradist meelitada? Jaak
vastas — ta pole eluajal soovinud muud kui Ju-
malat teenida ja kuradile kahju teha. Kuidas
sai kurat temale käskusid jagada, kui ta Jumalat
teenis?

Härrased arutasid nüüd midagi tasasel hää-
lel. Kikkvurruline küsis siis, kas ta ehk ei ole
pietist. Jaak ei taibanud küsimust ning härra
küsis uuesti, kas ta ei teagi, kes on pietistid?

Jaak vastas eitavalt, kuid härrad vaatasid
ikka veel umbusklikult ning kikkvurruline küsis,

kas tema, Jaak, ka viina joob? Jaak arvas pahandavat härraseid, kui ütleb, et vahel ikka võtab ka. Aga ta ei tahtnud valetada ja ütles end vahel ikka võtvat ka veidi. Härrad ei jäänud veelgi rahule ja küsisid teistelt, kas Kosli Jaak ikka tõesti võtab viina. Halska Toomas vastas siis, nad võtvat kõik natuke, ikka mõistlikult ja parajalt. Jaaki pole kunagi täis olnud. Ja õpetaja pole ju keelanud natuke võtmast.

Tooma seletus näis rahustavat härraseid. Jaak imestas ega mõistnud, miks härrad rõõmsamaks said, kuuldes teda viina võtvat.

Nüüd kästi tal lahkuda ja härrad hakkasid nõu pidama. Et Jaak pietist ei ole, näis kindlana. Need vagatsejad pidasid ju joomist ja suitsetamist suureks patuks. Nende hulgas võis tulla ette, et ei hoolitud enam kiriku seadusest ega õpetajaameti pühadusest. Mõnel pool, ka Liivimaal, olid nad talurahvast kaasa tõmmanud ning kirikul oli tegemist, et õiget usku ja korda jalule seada. Kui aga Jaak ei olnud pietist, kust võttis ta siis julguse ise end preestri ametisse seada? See sündis küll suure häda ajal, kuid Issanda kirikut ei tohi riivata ka häda-ajal. Nii-siis — Jaaku tuli karistada, tuli näidata, et ta oli suureks eksitusel, kui pidas seda Jumala käsuks.

Ta kutsuti tagasi ja süüdistus loeti ette. Tema, harimata talupoeg, on julgenud tungida kiriku pühale pinnale ja hakanud omavoliliselt pidama ametit, milleks on tarvis palju tarkust ja õppimist ning kiriku pühitsust. See ei olnud Jumala käsk, mida ta arvas kuulvat, vaid kurat

oli ta auahne südame oma võrkudesse püüdnud. Selle eest peab ta vastutust kandma. Et ta aga oma süüteod oli korda saatnud suure häda ajal, lihtsameelse ja petetud südamega, siis ei lasta teda kohe siduda, vaid antakse mõisahärra vastutusel vabaks kuni kõrge kohtu otsuseni. Nüüd mingi ta ja palugu Jumalat, et ta eksitus talle selgeks saaks.

Jaak lahkus segaste tunnetega. Kuidas sai see olla kuradi kiusatus? Ja kas ta süda oli auahne? Ta pidi endale tunnistama, et selles oli terake tõtt. Tal oli vahel tõesti päris hea tunne, kui inimesed tulid ja palusid, et, armas Jaak, pane meid paari... Aga kas ei teinud ta seda siiski Jumala tahtmise järele, sest keegi ju p i d i neid aitama!

Vahepeal arutasid härrad, mida teha Kosli Jaagu laulatatud paaridega. Enamik näis kalduvat uuestilaulatamise poole, ainult praostihärra vaikis sügavais mõtteis. Otsustati siis, et lõpliku vastuse küsimusele annab kõrge Konsistorium.

Nii lõppeski päev, mida oli oodatud huviga ning hirmuga, ja kõrged härrad sõitsid laiali.

VII

Väike Paap

Mõni päev enne kirikusseminekut oli ta saanud kaheteistkümne-aastaseks. Seda oli tema meelest liiga vähe ning ta unistas täismehaksaamisest. Sammudes ema kõrval Haanja looklevat teed, arutas ta, mitu aastat läheb veel, kui ta saab nii pikaks, nagu oli too valgepealine seal altari ees, too Kusma Juhan...

Jaa, suureks tahtis ta saada ega mallanud oodata. Ja mitte ainult kasvu poolest suureks, vaid ka targaks ja osavaks meheks, kes on kõigist teistest ees.

Nõnda arutas väike Paap ning hakkas tule-tama meelde oma seniseid päevi ja edusamme.

Ta oli siis veel päris pisike poisike, kui nad alustasid pikka reisi Tallinnamaalt. Ema oli nutnud ja hädaldanud ning asetanud tema ühes vanema venna Peetriga ja veel pisema Jüriga koorma otsa. Ise ta sammus ühes isaga koorma kõrval. Nende härra oli nad müünud kaugele, kaugele, Haanja härradele.

Teekond kestis mitu päeva. Sõideti läbi küladest ja mõisadest, kus enamik maju oli maha

põlenud. Siis jõuti suure jõe äärde ja seal oli veel rohkem varemeid. Isa tähendas, et siin on Tartu linn ja et kõik see põletamine on venelaste töö. Viimaks jõudsid nad juba päris kaugemale, kaugemale Tallinnamaast ja ka Tartu linnast ning eemalt hakkasid paistma kõrgete küngaste piirjooned. Isa päris järele ja sai teada, et need ongi Haanja mäed ning et nad varsti kohale saavad. Kulus siiski veel terve öhtupoolik, enne kui jõuti külla, kus nad pidid rajama uue kodu.

Algul oli neil palju muret ja Paapki mäletas päevi, millal tares midagi süüa ei olnud. Isa ja ema olid murdnud tööd teha hommikust õhtuni. Viimaks jõuti niikaugemale, et vähemalt aganaleiba oli tarbeks.

Paap oskas arutada nagu põline peremees. Eks neil ole nüüd kõik hooned korras, põllud võsast puhastatud ja tükike kannustikkugi nurmeks muudetud. Eluga võiks olla päris rahul, kui ei oleks nii palju orjust mõisale. See oli ainsaks põhjuseks, miks isa sageli nurises ja kurtis. Põllud olevat küll kehvemad kui Tallinnamaal, kuid leiba andvat nad siiski. Ka oli tarvis harjumist mägise maaga. Siin ei olnud ju nii tasa-seid põlde. Vahel tuli hobusega tiirelda ümber mäekünka ja ronida päris tippu, et künniga kuidagi toime saada.

Paabule meeldisid mäed ja nende vahel läikivad järved. Sageli unustas ta loomad ja läks luusima. Ta armastas koguda linnumune ja pil-dus alla vareste pesi. Võrguräbalaga püüdis ta kalu veidi eemal asetsevast järvekesest. Ta pidi

alati midagi tegema, alati kuskil ringi jooksuma ning ema kurtis tihti, et poiss ei seisa pudeliski paigal.

Vahel oli päris lõbus, kui naabrimees Ivan riidlema tuli. Ivan oli venelane, kes oli nendega ühel ajal asunud elama täiesti väljasurnud ümbruskonda. Hulgal ajal neil ei olnudki teisi naabreid, kuni viimaks tuli veel paar peret. Too mees tuli sageli kurjustama, et Paap on jälle lasknud lehma või lambad nende vilja.

„Sjina kuuradi poiss!“ hüüdis ta siis alati ja lisas muidki sõnu, mida teised ei mõistnud. Aga muidu oli Ivan hea mees ja kui isa talle taari või tilgakese viina andis, siis ülistas ta naabrimest taevani ning unustas kohe kõik pahandused.

Mõne aasta jooksul oli ümbruskond palju elavamaks muutunud. Rasked ajad ja sõjad olid möödunud, hirm homse eest ei olnud enam nõnda suur kui mõni aasta tagasi. Paljud segaste aegade tõttu vallaliseks jäänud naitusid nüüd ning varsti oli lastepere mitmekordseks kasvanud. Õpetaja kohale asudes said kõik paarid korralikult laulatatud, lapsed ristitud, surnud kanti jälle pühitsetud mulda, siin-seal leidus neidki, kes oskasid lugeda. Kosli Jaak käis endist viisi ringi ning otsis õpihimulisi ja Haanjaski leidus üksikuid poisse ja tüdrukuid, kes olid päris osavad lugemiskunstis.

Kõige osavam neist oli väike Paap. Ta vanemad said kuskilt osta vana palveraamatu ja üürikese ajaga oli tal lugemine selge. Jaak käis

vahel seal, kiitis Paapu ning rääkis veel ühest teisest poisist, Kasaritsa poisist, kes olevat väga tark ja hoolas. Olgu Paabul rohkem püsivust, siis jõuab ta temale järele. Paap oli sellest õhustust saanud, jätnud tükiks ajaks hulkumise ja valmistunud hoolega kirikukatsumise vastu. Täna oligi ta siis jõudu katsunud tolle teise poisiga.

Vanemad olid uhked oma kenale ja andekale pojale. Isa tusane olles tegi ema alati Paabust juttu ning arvas, et poiss on oma terase meelega kindlasti isalt pärinud. See aitas. Vahel, kui oli vaba aega, eriti pühapäeviti, kästi poisil võtta raamat ja lugeda teistele ette. Need olid päris pidulikud silmapilgud.

Vanem vend Peeter püüdis ka uurida salapäraseid kirjamärke, kuid pea ei tahtnud neist kuidagi jagu saada. Ja kui Paap vahel pilkavalt muigas, läks ta tujust hoopis ära. Aga ta ei tahtnud end siiski lööduks tunnistada. Istudes mõnikord Paabu kõrvale, veeris ta järele tähti ja sõnu ning teistele jäi mulje, nagu taipaks temagi, kui keegi ees loeb.

Kord kukkus ta aga haledasti sisse. Paap luges surmtõsise näoga ees ja Peeter veeris järele:

„Ja Jum... Jummal üt... ütles: Pee... Peeter on puu... puu... pea...“

Alles viimase sõna juures taipas Peeter, miks väikevend naerma turtsatas ning vanemadki muigasid. Punastudes häbist, andis ta Paabule sellise kõrvakiilu, et see selili prantsatas. Sestsaadik ei tahtnud ta enam kuuldagi lugemisest. Ja

kui vahel Paap, kes seda kõrvakiilu ei unustanud, jälle raamatu võttis ja Peetrit lugema kutsus, nohises ta tagedalt ning läks kambrist välja.

Isa nimi oli Jüri ja teda nimetati Tallinna-
maa Jüriks. Kuid see nimi oli liiga pikk ning ae-
gapidi moondus ta Tallima Jüriks. Ja hiljem ha-
kati tervet küla nimetama Tallima külaks. Jüri
oli hoolas ja tõsine mees ja andis teistelegi ees-
kuju. Viina võttis vähe, kirikus käis korralli-
kult. Aga vahel oli ta äge ja siis pidid kõik tei-
sed vaikima. Ta naine Viiu oli tasane ja kärmas
ühtlasi. Vaevates end päevast päeva raske tööga,
ei unustanud ta õhtuti kunagi palvetamast. Ja
kui Paap vahel raamatust ette luges ning mõne
lausega vigurit tegi, siis karistas teda kohe ema
tõsine pilk. Poiss pidi mõistma, et need on tõsi-
sed ja pühad asjad, millest seal kirjutatakse. Ka
kirikusse viis ta neid vahel ja poistele oli see alati
suureks elamuseks. Nad ei mõistnud küll midagi
õpetaja kõnест, kuid juba inimeste pühalikud näod
tõid neile erilise tunde. Seal ju paluti suurt Ju-
malat, kes on abimees hädas, kuid vali ja karm
kõigile patustele.

Jaa, Paabu ema kasvatas oma lapsi suure tõ-
sidusega ning erines suuresti teistest, kes ei hoo-
linud midagi Jumala teedest.

Paap ei tahtnud kõiki manitsusi südamesse
võtta ja kippus vahel päris käest ära minema. Ta
ei olnud halb poiss — ei, seda mitte. Aga ta tah-
tis liiga palju liikuda ning unustas töö. Kevade
saabudes ei suutnud teda ükski vägi kinni pidada.
Ta jooksis ringi, kus vähegi sai, mängis ja tülit-

keski teistega, kuid leppis jälle. Selle kõige keskel hakkas selguma ta üleolek omasugustest. Temas oli midagi, mida tuli arvestada. Mitte ainult lugemisekunst, — ka paljus muus oli ta teistest taiplikum, kiirem ja osavam. Mängides oskas ta ikka peremees olla, ronimises ei leidunud temale vastast. Jõudugi oli tal tublisti ning kiiruse abil suutis ta maadluses endast suuremaidki maha panna. Nii sai ta kõigiti oma mängukaaslaste juhiks ja tundis, et see peabki olema nii.

Tal polnud aega unistamiseks nagu Kusma Juhanil. Ainuke paik, kus ta vahel mõtisklema jäi, oli suur kuusk Munamäe tipul. Sinna armastas ta ronida ühes kaaslastega ja sealt oli tore alla vaadata. All paistsid nurmed ja metsad, järves peegeldus taevast, pilved ja puude ladvad. Ja kui kaugemale ulatus nägema silm! Vahel võis näha isegi valget Petseri kloostrit, kus pidid elama pühad venelased. Inimesed sõitsid piki maanteed, kuid nemad ja hobusedki näisid imeväikestena. Paap mõtles, kui väikesed näiksid nad küll pilvede kõrguselt või veelgi kõrgemalt vaadatuina. Peab aga Jumalal olema terav silm, et sealt kõrgest taevast näha kõiki inimesi! Kuid Jumal pidi nägema kõigest läbi, pidi vaatama taredessegi, kuigi taredel olid katused peal. Ta pidi vaatama ka inimeste südamesse, tundma kõikide mõtteid ja meeli. Küllap see on hoopis isesugune silm, mis nõnda näeb. Kui ka temale, Paabule, oleks antud selline silm!

Paap mõtles tihti Jumalale, kuid ta ei osanud teda veel karta. Arutas vaid, kuidas ta

välja näeb ning milline on ta nägu siis, kui ta vi-
hastub ja müristada laseb. Kuid varsti tulid päe-
vad, millal ta hakkas sügavamalt mõtlema ja kaa-
luma, kas ta tohib teha kõike, mida oli teinud siia-
maani.

Esimene lugu juhtus tal vana Oja Kröödaga,
keda ta kohtas metsateel. Poiss oli käinud linnu-
pesi otsimas ja kandis mütsis kogutud mune. Ta
tahtis nad peita karjakopliisse pöõsa alla. Seal oli
neid juba suur hulk — suuremaid ja vähemaid.

Krööta peeti nõiaks, sest ta kogus rohtusid ja
oli mõned tõbised terveks teinud. Paap kokkus
veidi ja tahtis eemalt mööda minna. Krööõt aga
märkas, et poiss midagi mütsis kannab, ja astus
kärmesti ligi.

„Mida sa seal kannad, pojake?“

Paabul oli piinlik tunnistada, et tema, suur
poiss, veel linnumuandega tegemist teeb. Kuid
juba oligi Krööõt ta ees ning kahmas mütsi järele.
„Nojah, ma juba arvasin, et on linnumunad. Ega
pahadel poistel vist polegi teha muud kui linnu-
pesi lõhkuda. Mis need linnukesed sulle kurja
on teinud?“

„Ega ma lõhkunudki... Korjasin ainult
mune. Need ju nii kenad...“

„Kenad küll, aga nad on lindude omad. Neist
peavad tulema pojad. Aga nüüd saavad nad
hukka.“

„Aga eks nad mune jälle.“

„Ära sa, poiss, nii rumalasti räägi! Ja kas sa
ei karda pahandada metsavaimu? Eks linnudki ole

Jumala loodud ja neile ei tohi liiga teha. Kas arvad siis, et lind ei nuta?"

Krõõt lahkus pahasel näol ning Paabul oli tunne, nagu oleks ta peksa saanud.

Ehk on tõesti õigem väikesed linnud rahule jätta? arutas ta. Aga vareste pesi tahab ta siiski lõhkuda. Alles möödunud suvel viisid nad ära mitu ilusat kanapoega. Ema oli väga kurb ja isa kirus, et tuleks küll kaotada terve vareste sugu.

Paap oligi päevade viisi roninud puude ladvus ning pildunud alla nende pesi. Mõned pojad olid juba päris suured, rabelesid ja karjusid maaski veel, kuid lapselikus julmuses materdas Paap nad surnuks. Ta arvas tegevat kõike seda vaid väikeste kanapoegade kaitseks ega tahtnud nagu tunnistadagi, et see töö talle lõbu pakkus. Vanade vareste nokalöökidest sai ta mõned muhud pähe, kuid see aina tiivustas ta püüet hävitada seda tigatedat sugu.

Varsti aga tuli päev, millal ta kõigest südamest Jumalat palus, ja sellest ajast peale ei tahtnud ta enam lõhkuda vareste pesi.

See juhtus mõni pühapäev peale suurte härrade külaskäiku. Torbi Mikk ja Jüri Mikk kasutasid vanemate kirikusoleku aega ning tulid luusima Tallima lähedusse. Paap kuulis nende hõikamist ja oli varsti kohal. Poisid hakkasid õhinal rääkima Hansu Jüri koplis kasvavast suurest kasest, kuhu vist Paapki otsa ei pääse. Seal olivat ka varesepesa.

Sellest jätkus, et Paapu tuliseks kütta. Küll ta juba näitab, mis ta võib.

Jõudes puu ligi, muutus ta siiski kohmetuks. See oli hiiglasuur kask, mille esimesed oksad algasid alles nelja-viie täismehelise kõrguselt. Veidi allpool olid küll mõned mädanenud tüükad, kuid kuidas pääseda nendeni?

Jüri Mikk irvitas. „Noh, kas tahad ikka üles minna või?“ Tal oli hea meel näha kordki Paabu kohmetust.

Paap kogus end kohe. „See ka mõni puu!“ lausus ta põlglikult. „Olen veel hullemategi otsas käinud.“

Ta ei tahtnud häbisse jääda. Sammudes paar korda ümber tüve, katsus ta krobelist koort ning leidis, et saab ehk siiski üles, kui pista sõrmed ja varbaotsad koore õnarustesse. Poiste üllatuseks hakkaski ta ronima ja jõudis varsti paari mehe kõrgusele. Kuid siis muutus tüvi siledamaks, käed ja jalad ei tahtnud enam kuskilt pidamist leida. Juba libiseski ta allapoole ja poiste näod tõmbusid naerule. Paabus kihvatas miski. Ta peab, ta peab üles saama!

Oravana haaras ta kord siit, kord seal ja leidis end varsti mädanenud oksatüügaste lähedalt. Kui nad aga kannaksid! Peatudes veidi hakkas ta palvetama, hoopis südamlilikult ja hardamalt kui kunagi enne. Aidaku Taevane Isa ja Jeesuke, et ta pääseks üles ja saaks alla visata selle varesepesa. Et need poisid seal all ei saaks irvitada tema üle ... Ta tahab siis alati hea poiss olla, ei puutu enam ühegi linnu pesa ja ...

Ta peatus ja parandas siis: „Ei puutu enam ühegi väikese linnu pesa...“ Sest ega's Jumalal

ole midagi vareste pesade lõhkumise vastu. Aga ehk on siiski? Kuigi nad on tigidad ja viivad kanapoegi... Eks neilgi ole kahju oma poegade surmast...

„Ei puutu enam varesteги pesi,“ jätkas Paap ja arvas, et nii on ikka kindlam. Siis meenus talle, et eks see olegi varesepesa, mille pärast ta nii kangesti tahab selle puu otsa ronida. „Ei puutu sedagi pesa siin,“ täiendas ta, „ainult vaatan, ainult vaatan...“

Seda lubas ta küll kaunis kõhelevalt. Kas Jumal aimab, et ta teda petta tahab?

Jõudes tüügasteni, leidis ta suureks rõõmuks, et need tõesti kannavad. Nüüd sai ta veidi puhata ning peatus ka palvetamises. Jätkates ronimist, algas ta Issameie lugemist. Luges üks kord, kaks korda ja kolmanda lõpul jõudiski esimesele suurele oksale. Vaadates alla ja nähes mõlema Miku imestunud nägusid, paisus ta rind uhkusest.

Paar järgmist sülda ronis ta hoopis ilma palveta, sest oksad olid tugevad ja tüvi ei olnud ka enam nii jäme, et poleks saanud ümbert kinni võtta. Aga siis tuli hakata ronima mööda siledat kõrvalharu. Sealt libisedes ei ole enam peatumist. Uuesti algas ta palvete lugemist.

Vanad varesed olid märganud ohtu ja hakkasid kraaksuma. Ka teised ühinesid nendega ning varsti täitis õhku lakkamatu kisa. Paap aga palvetas ja ronis ning jõudiski pesani. Seal hakkas tal kahju, et oli lubanud ainult vaadata. Ehk ei pahanda Jumal, kui ta selle pesa siiski veel alla viskab? Mis see üks pesa ikka loeb...

Paap palvetas ja ronis ning jõudiski pesani.

Pojad olid juba kaunis suured. Nähes pesa servale kerkiva poisi nägu, hakkasid nad hirmunult rabelema. Sealjuures tõmbusid nad liiga

kaugele teisele äärele ning kaks neist kukkus alla. Paap nägi nende nõrkade tiibade abituid liigutusi, kuulis kähedat kisa ja juba nad olidki maas. Kaks tükki jäi veel pessa. Paap oli päris nõutu. Ega see olnud tema süü, et need kaks ise välja kukkusid. Tema ju ei puutunudki neid. Aga mis need teisedki enam siin teevad. Kähku haaras ta ühe ja viskas alla, haaras teisegi, kuid siis meenus talle jälle ta töötus. Nagu andekspaluvalt vaatas ta ülespoole. Ärgu Jumal pahandagu, ärgu tõesti pahandagu, aga see on viimane, on tõesti viimane. Nii läkski alla see viimane poeg ja ka pesa.

Vanad varesed olid end kähedaks karjunud ning Paap arvas kuulvat nende hääles valu ja ahastust. Kas ta neile siiski liiga ei teinud? Vaadates alla, hakkas tal hirm. Kuidas saaks nüüd jälle ilusti maha? Poisid seal all paistsid nii väikestena ja tagusid midagi keppidega. Külalaps nad materdasid neid poegi. Kui tema, Paap, alla jõuab, siis on nad ammugi surnuks peksatud.

Ta ronis ja ronis, kuid hirm aina kasvas. Veel kunagi polnud ta tundnud sellist kartust kõrguse ees. Kui ta nüüd alla pääseks, siis ta tõesti ei puutuks enam ühtegi pesa. Kas ta aga pääseb alla, kas Jumal kingib talle selle pettuse? Ta hakkas jälle palvetama, hardalt ja südamest. Luges mitu korda Issameiet, luges kõik laulusalmid, mida mäletas, luges palveid ja peatükkide seletusigi. Aga ta tundis, et vihane Jumal vist ei kuulegi teda.

Jõudes alumise suure haru kohale, muutus ta veidi rahulikumaks. Aga huuled jätkasid luge-mist: „Usun Jumala isa, taeva ja maa Looja sisse... usun Jeesuse Kristuse sisse... usun...“ Ta läks segi, silme ees hakkas kõik virvendama. Nüüd peaksid tulema need mädanenud tüükad, nüüd... „Kes on saanud Pühast Vaimust... jah, kuidas see nüüd edasi läks?...“

Vaadates ülespoole täitis äkki ta silmi mee-letu hirm. Ta mõtles, et need varesepojad võisid niisama hirmus olla ja lootsid, et ta ei viska neid alla. Tema aga viskas siiski. Kas nüüd Jumal viskab tema alla, või ei viska? Hirm tegi ta oimetuks. Talle näis, nagu vaataks Jumal kurjalt ta peale...

Nüüd peaksid tulema need tüükad. Kui jõuaks nendenigi!... Aga ta ei jõudnud. Käed vallandusid äkki ja mitme mehe kõrguselt langes ta alla, sipeldes käte ja jalgadega nagu varese-pojadki.

Ta mäletas pärast, et just langemise ajal oli ta Jumala poole hüüdnud ja palunud päästmist. Nende paari silmapilgu kestel oli ta palunud kõi-geist südamest, oli hüüdnud: „Aita, armas Jumal!“ Siis tuli suur pörutus ning silme eest kadus kõik ära.

Ärgates nägi ta enda kohal kaaslaste kohku-nud nägusid. Kõik kondid olid valu täis, pea ja keha imelikult rasked. Ega viimaks mõni kont murdunud ei ole? Ta liigutas käsi, liigutas jalgu ja leidis, et nendega on asi korras. Veel mõni silmapilk ja juba tõusis ta istuma ning naeratas

poistele, kelle kahvatud palged kohe röömsamaks muutusid.

Nüüd vaadati lähemalt langemise kohta. Ühel pool oli kuusekänd, teisel pool kasetüvest eemale ulatuv juurejändrik. Ta oli kukkunud just sinna vahele, pehmele pinnale. Pea oli pörganud ainult vaks maad teravast kannuservast eemale, ka vastu pehmet mulla pinda. Sealgi oli jälg selgesti näha.

Tal olevat hea õnn olnud, laususid poisid. Oleks ta ikka kukkunud kännu otsa või selle juurika otsa, siis...

Paap vaikis ja mõtles, mis oleks saanud siis, kui ta oleks langenud vastu kändu. Siis oleks ta surnud, nagu need varesepojadki, kelle pead olid lõhki peksetud ja soolikad väljas. Tema oli petnud Jumalat ja Jumal oli teda karistanud. Kuid ta oli siiski halastanud, oli hoidnud teda.

See päev jättis Paabusse sügavaid jälgi.

VIII

Jaaniöö

Juba palju päevi enne seda olid elevil noored ja vanad. See oli mingi pärandus muistsest ajast, mis tõi südamesse erilised tunded ning sundis minema välja, süütama tuld ja looma rõõmsaid silmapilke ka raskeima orjaaja keskel.

Kaunid olid mägise Haanja jaaniööd. Vaevalt hakkas pimenema, kui äkki loitsid lõõmavad leegid paljudel mäeküngastel, nagu ühisest märguandest süüdatuina. Noored olid juba paar päeva enne vaadanud valmis lagedamal asuvad üksikud puud. Nende juurde tassiti tõrvaseid männijuurikaid ning kõrgele puulatva tehti sobiv alus tuleriida jaoks. Sinnasamasse ehitati ka kiik ja tasandati muruplatsi, kus torupilli lõbusa hüürganise saatel võis keerutada tantsu. Kui siis üleval pragisev leek hävitas sööta ja hele valgus paistis kaugele, siis muutus rõõmsaks nukramgi pale ning jalg kippus vägisi pillidele takti lööma.

Sel ööl ei olnudki ööd. Tuled põlesid seni, kuni koidukuma suureks läks ning vahel juba päikegi vaatas lõbutsemisest väsivat rahvast.

Rahvas juba leidis, millega end väsitada. Kes

tundis kontides veel vähegi nooruse rammu, see lõi kaasa vägikaika vedamisel, tõmbas sõrmkooku ja otsis muudki, kus sai näidata sitkust ja jõudu. Noormehed aga veeretasid ka hundiratast, kasvatasid karutamme ja leiutasid teisi vigureid oma osavuse näitamiseks. Vahepeal rüübati taari, kuulati vanemate jutte ning unistati õnnest, mis saab osaks sõnajalaõie leidjale.

Eks neid olnud küll ja küll, kes südaöö saabudes vargsi tulest eemale hiilisid. Otsides üles hämarusse kadunud sõnajalapuhmad, ootasid nad põksuval südamel, millal avaneb imeõis. Teati ka, et vanapagan on valvel ja ei taha lasta kellelgi näha õit, mis puhkeb vaid silmapilguks ja pudeneb kohe. Ta püüdis segada otsijaid, juhtis pilgud hoopis kõrvale ning oskas ikka seada nii, et õis jäigi nägemata. Kuid oli siiski ka neid, keda vanapagan ei saanud tüssata. Kõneldi mitmest, kes olid näinud õit, ning nende elus oli siis ka kõik hästi läinud.

Ka tänavust jaaniööd oodati huviga. Oldi rõõmsad, et päev on selge ja õhtu töötab tulla soe. Kuigi oli kibe heinaaeg ning inimesed pääsesid koju alles hilisõhtul, ei tahtnud keegi mõtelda magamisele. Oleks tundunud nagu patuna magada ajal, millal terve loodus valvas, millal kõik haldjad olid väljas ning mõnelegi võis naeratada õnn. Kes tohtis magada siis, kui puud ja põõsad jutustasid tulevikulugusid ja vanakuri just uniseid püüdis oma võrku tõmmata. Tuli olla valvel ja vaadata, et nõiadki oma kunstiga ei pääseks kahju tegema.

Jaaniõhtu oli nõidadele suureks peopäevaks. Siis olid kõik rohud ja taimed täidetud erilise võimuga, siis võis leida kanget rohtu nõiduseksi. Võim tuli rohtudesse just pärast päikese loojakut ning tuli kiirutada, et enne südaööd kõik tarvilik korjatud sai. Kes jaaniööl nõidade võimu alla sattus, see ei pääsenud enam. Mõnigi oli libahundiks moondatud, mõnelegi pandud külge tõved, millest polnud pääsu.

Aga ka head targad korjasid rohtusid, et võidelda nõiduse ja tõbede vastu. Headessegi taimesse tuli eriline vägi. Nõnda siis olid tegevuses kõik — head haldjad ja kurjad haldjad, head inimesed ja kurjad inimesed, ning kõik nad leidsid väge jaaniöö imevõludest.

Ka Juhan mõtiskles sellest, kui sammus üksipäini naaberküla poole. Nende oma külas tuld ei tehtud, sest noori oli vähe. Eemalt Haanja poolt paistiski juba kuma, paljude küngaste ja metsalatvade kohale kerkis hele valgus, kuskilt kõlas torupilli hüürganist. Juhan kiirustas sammu.

Ema oli jäänud koju. Kuna ka uus sulaspõiss ühes noorema pojaga oli läinud välja, jäi ta päris üksi. Sammudes tarest veidi eemale, vaigse põõsapuhmastiku keskele, istus ta pehkinud kännule ning vajus mõtteisse.

Jaa, eks ta ole kogu need aastad üksipäini olnud. Teda on küll kiidetud, temast on lugu peetud, naabrinaised on sageli käinud temalt nõu küsimas, kuid siiski on ta end üksildasena tundnud. Justkui oleks temas hoopis teine maailm, kuhu ei mahtunud teised inimesed oma elu ja mõtetega.

Riiakas Otsa Mari muutus teda nähes alati tasasemaks ning isegi Aru Mihkli Peep ei julgenud tema kuuldes ajada oma tavaliselt rõvedat juttu. Liis märkas sageli, et lõbusas seltskonnas teda nagu võõristati ega sallitud hästi.

Miski eraldas teda teistest ja küllap see „miski“ oli Liisu vagadus ja laitmatu elu. Enamiku silmis oli ta muutunud imelikuks inimeseks, poolkaudu pühakuks, keda ei saadudki hästi taluda. Kõik need kiriku ja Jumala asjad, millest keegi suuremat ei hoolinud, — need olid talle omaseks saanud ja ta võttis neid tõsiselt. See pärast oligi ta alati üksi. Ainuke, kes tal veel oli, oli Juhan. Noorem poiss omas hoopis teissugust hinge. Ja Juhanilgi ei olnud õiget arusaamist emast, kui viimane talle rääkis Jumala radadest.

Oli neidki aegu, millal teised teda omasuguseks pidasid, temaga naljatasid ning arvasid endil õiguse olevat temast „rääkida“. See oli siis, kui Jüri veel Kusmal teenis. Hiljem pidid nad ometi pettuma ja leppima teadmiseга, et Liisu vagadus on puhas.

Kas see oli nii? Liis mäletas ka kiusatusepäevi, aegu, millal ta kõiges kahtlema löi. Ta oli siis arutanud, kas on ikka õige see töötuse asi, kas ei ole see ainult ta südame kangus, mis püüab Jumalale oma tublidust näidata. Jüri lahkumisel tundis ta nagu pistet rinnus ning südamesse tekkis mõte — kas ei oleks kõik võinud minna teisiti?

Jüri äraminek oli tulnud päris äkki. Mõni

aeg peale pikselööki käis ta ringi sügavas mõttes ja hakkas siis perenaisele vaatama hoopis teise pilguga. Selles ei olnud enam igatsust ega ohkeid. Varsti kuuldus, et Jüri käib kiigel, käib kõrtsis, ning veel mõni aeg edasi teati rääkida ta kosjaskäigust. See oli Peetri Anne, kaunis noor ja suure kondiga tüdruk, kes sai ta naiseks.

Liis oli harjunud Jüriga, ta veidi kohtlase näoga, kuid seda ustavama hingega. Ning teadmine, et talus on mees, kes ihaldab teda, kuid kellele tema, Liis, siiski minna ei saa — see teadmine aitas ta enesetunnet kõrgel hoida. Eks siis ole leinamine midagi väärt, kuid tead, et v o i k s i d mehele minna ja siiski ei lähe. Nüüd aga hakkas Liis mõistma, et ta on juba vana ega saaski mehele, kuigi tahaks. See mõte rõhus teda hulga aega ja tõi kiusatusigi. Aga ta leidis varsti troosti Jumalalt, kellele oli otsustanud pühendada kõik ülejäänud aastad.

Teda lohutas, et peale poegade oli teisigi, kes vajasid teda. Oma hea südamega ja lahtise käega suutis ta hädaliste heaks mõndagi teha ning ümbuskonnas ei leidunud kedagi, kes oleks osanud temast paremini haigeid põetada. Nii läksid ta päevad.

Kuid vahel tulid siiski kurvad mõtted. Nii ka täna. Teadmine, et ta rada nii põhjalikult erineb kõigi teiste omast, tõi hingesse nukrust. Aga ta vaatas ülespoole ja tundis, et ta siiski ei ole üks. Ta tundis isegi rahu südames. Kuid kas polnud see vaid petlik rahu, leppimine sellega, mis nüüd on paratamatu?

Mööda läheb, mööda läheb eluke, mõtles ta. Tuleb kord lahkuminegi, tuleb minek Jumala linna. . . Ja kaunil jaaniõhtul, ajal, millal kõikjal pragisesid leegid ning rõkkas naer ja hõiskamine, pani Liis pehkinud kännu otsas istudes käed risti ja palvetas. Nukralt ja alistuvalt, kuid lootes, et ta on oma loobumuses teeninud Issandat ning pälvinud rahupäevi tema igaveses kojas. . .

*

Juhan jõudis kohale just parajaks ajaks. Tuli oli juba süüdatud, noored alustasid tantsu. Kõigi meeleolu oli eevil, naer ja laul kõlasid kaugelt. Kuid Juhan ei liitunud käratsejatega, vaid istus vaikides murule.

Nüüd oli ta kaksikümmend üks aastat vana, oli kaunis ning nõtkes noormees ja mõnegi piiga silmad vaatlesid teda hellalt. Vahel oli Juhanitki vallutanud eriline igatsus, kuid ta ei mõistnud selle põhjust. Naistest ei teadnud ta veel midagi. Seda enam mõtiskles ta Jumalast ja inimestest, kuradist ja haldjatest ning hallid silmad vaatasid alati nagu otsivalt ja küsivalt.

Juhani ligi istusid mõned vanemad mehed ja ajasid juttu. Ta nihkus veel lähemale, et paremini kuulda, ja vaatles ühtlasi tantsumurul ning kiigel askeldavaid noori.

Kiige ümber oli tekkinud suur kära. Mehed hakkasid kimbutama tütarlapsi, nõudes neilt ande kiigutamise eest. See oli vanast ajast päritud komme ja paljud võtsid seda naljana. Aga mõned tüdrukud olid siiski toonud kaasa sukapaari, kindaid või midagi muud. Praegu just oli üks

sale tüdruk andnud peremehele sukapaelad ja see tegi teistele nalja. Juhan vaatas tüdrukut, jälgis teda ka hiljem, kui ta nõtkel sammul eemale läks, ning tundis äkki soovi olla selle tüdruku juures. Tüdruku silmad näisid hämaruses väga tumedatena, hääl kõlas pehmelt ning soojalt ja mitu poissi näis otsivat just tema seltsi.

Nüüd kadus ta teiste hulka ja Juhan hakkas jälle kuulama vana Tõnu Miku jutustusi. Rääkis ju Mikk sellest, mis kõige enam paelus noormehe mõtteid.

„Eks ta ole,“ pajatas Mikk, „eks ole ikka hea küll, kui saaks mõista kõiki salajasi asju. Inimene, väetike, ei tea pooltki seda, mida teavad puud ja linnud ja loomad. Kas teame meie, mis tulemas on? Aga näe — nemad teavad. Meie ei mõista nende keelt, selleks peab olema eriline anne. Eks tänagi õhtul aja nad kõik juttu. Meie aga ei kuule muud kui tuule sahinat ja ööbiku laksutamist.

„Teab nüüd, kas see asi nõnda ongi,“ lausus vahele Oja Andre Toomas. „Kui mõni neist aru saaks, eks see oleks siis teada tervele ilmale. Ehk on ainult tühi jutt, kõik see lindude ja puude keel?“

„Ei ta ole ühtegi tühi jutt,“ kostis Mikk. „Aga igaüks muidugi ei saa seda kätte. Ei saa igaüks ussikuningatki näha, ammu siis veel teda kinni võtta.“

Juhan imestus. „Mis siis sel ussikuningal sellega asja on?“

„Nojah, eks ta ole,“ vastas Mikk, „ega sina, noor mees, tea veel pooligi asju. Eks loomade ja lindude keelt mõista ainult see, kes on sünninud ära ussikuninga harja. Aga ussikuningas näitab end väga harva ja kõik, kes teda näevad, kohkuvad sellest hirmsast sisinast ja ei tule mõttelegi hakata teda maha lööma. Ja eks ole kuninga kannul hiiglama hulk teisi usse, kes kõik ajavad pead püsti ega lase kedagi ligi.

Sest on juba mitukümmend aastat, kui kadunud Otsa Jüri läks kannustikku heinu tegema ja sattus just kuninga enda pesale. Kuningas pistis pea kännu alt välja. Olnud teisel kõrge hari ja selle peal säranud kullast kroon. Jüri kohkunud hirmsasti ega julgenud liigutada. Siis vilistanud kuningas nii kõvasti, et löönud Jüri kõrvad päris lukku kohe. Selle vile peale hakanud igast kandist usse kokku voolama, piiranud Jüri-kese ümber ja tunginud hirmsa sisinaga kallale. Mehike saanud vaevaga puu otsa ronida ja oodanud seal järgmise hommikuni. Ussid tahtnud isegi puu otsa järele minna, kuid ei ulatunud kuidagi esimeste oksteni. Nii pääses Jüri vaid hädavaevalt ja koju jõudes oli mitu aega päris haige. Aga oleks tal ikka julgust olnud ja kuninga maha löönud, enne kui see vilistada sai, eks siis oleks saanud tast suur tark, vägev mees. . .“

„Teab nüüd sedagi lugu,“ kahtles Andre. „Mulle tuleb ka meelde, nagu oleksin posikesepõlves seda kuulnud. Aga siis räägiti, et Jüri pole istunud hoopiski puu otsas, vaid kõrtsis. Läänud heinale küll, aga pole viitsinud niita ja lonkinud

edasi kõrtsi ja lakkunud enda täis. Vedelnud öö läbi tagakambris ja hommikul hakanud ahastama, et ei tea, mis nüüd naine jälle ütleb. Kõrtsmik ütelnud siis, et olime siin öö läbi kahekesi ja keegi ei saa teada, kui midagi ette luiskad. Eks Jüri siis mõtelnudki välja selle loo. Ega ta eit poleks vähemaga leppinudki, sest ta olnud hirmus tige.“

„Einoh,“ pahandas Mikk, „nii see asi nüüd küll ei olnud. Ja seda ma ütlen: kes õiget asja ei usu, vaid igasugu tühja juttu, sellele ei näidata ka midagi. Eks sellepärast teagi inimesed nii vähe, et nad midagi ei usu...“

Vahepeal paelus vestlejate tähelepanu kahe kangema vägikaikavedaja jõuproov. Peetri Toomas, suur kiidukukk ja joodik, oli lubanud igale vastasele tuule alla teha. Siis oli esile kerkinud uus kangelane, Kirepi noormees, kelle vastu ei saanud ükski. Kasvult ei olnud ta kuigi suur, aga tal olid laiad õlad ja pikad tugevad käsivarred. Surutud tihedasti vastu murupinda, tundus, et teda on võimatu kergitada.

Nii Toomas kui ka Kirepi Hann olid seni kerge vaevaga kõigist vastastest jagu saanud. Nüüd pidid nad katsuma omavahel. Ümbritsetuna uudishimulike sõõrist, asusid nad kohale. Harjumuse kohaselt püüdis Toomas nüüdki vastast suurustlemisega verest välja lüüa, kuid teine vaid muigas veidi.

Mõni silmapilk möödus võistlejate vaikselt nohisedes ja ähkides. Siis näis Hannu istmik veidi kerkivat. Tooma näol säras võidurõõm. „Noh, eks kerkigi juba! Veel natuke, veel na-

tuke, ähh!... No mis sa ikka punnid! Assa kurrat!...“

Viimased sõnad kõlasid päris jahmunult. Hann oli seni vaid narrinud vastast ning lasknud end meelega veidi kergitada. Nüüd aga võttis ta kokku terve jõu, surus hambad risti ja Toomas kerkiski juba. Aga Hann lubas endale veel enam. Tõstes vastast natuke, laskis ta tema jälle põntsatades tagasi langeda. Seda kordas ta mitu korda. Vaatlejad arvasid, et poisil siiski ehk ei jätku jõudu. Siis naeris Hann ülemeelikut poisikesenaeru. „Tead, mis ma suga teen? Tambin putru! Veelkord... veel!... Noh, nüüd aitab!“ Hann pingutas tublisti ning puhkiv ja punetav Toomas oligi püsti.

„Assa kurrat!“ hüüdis ta veel kord. „Sinu õnn, et mu käsi õlast hirmsat valu tegi. Küll muidu oleksid ise putru tampinud. Eks me näe teine kord... Aga kas sa ka rindu julged kokku lüüa? Tule, ritsikas, näita, kas sul on ka rinda ja turja! No mis sa vahid? Kardad või?...“

Hann ei kartnud. Lähenedes Toomale aimas ta, et see tahab temast mõne viguriga jagu saada. Toomas mõtleski just, kumba ta teeb, kas vajutab põidlaga silma või pigistab kõri. Aga ta ei jõudnud ühte ega teist, sest Hann haaras ta mõlemad käed, võttis vastase pea kaenlasse ning vajutas äkilise nõksuga maha.

„Assa kurrat, assa kurrat!“ kirus Toomas. „Või just minu haiget õlga pigistama! No küll ma sulle kord veel näitan, kes kangem on!“

Toomas oli tõesti vihane. Terve ta au ja kuulsus oli varisenud põrmu tolle jässaka Kirepi-poisi pärast. Kes ajas teda küll nii kaugelt siia jaanitulele?

Inimesed ümberringi soovitasid Hannul olla ettevaatlik, sest vihasena ei löönud Toomas millegi ees risti ette. Noorusest hoolimata oli ta juba mitu meest poolsurnuks peksnud. Alles hiljuti olnud tal tüli naaberküla poistega ühe tüdruku pärast. Kutsunud teisigi kaasa ja peksnud vaeseomaks mitu poissi, kes talle enne olid naha peale andnud. Küllap tal sellest ajast see õlgki haige on.

Ta olevat paljudele päris ristiks kaelas, kuid mis sa hulluga ikka teed. Niipea kui tilgakese viina saab, läheb kohe marru ja otsib, keda lüüa saaks. Ja siis võib kaugele kuulda ta räuskavat kisa: „Assa kurrat, andke, poisid! . . .“

Täna jäi ta siiski päris rahulikuks ning rahvas hingas kergemalt. Jätkati lõbutsemist kiigel, tehti ringmänge ja keerutati pillide saatel. Juhan aga istus ja kuulas edasi Tõnu Miku lugusid.

„Nojah,“ jätkas Mikk, „eks need noored ole nagu sõnnid. Ikka tahavad teistest kanged olla. Aga eks ole sama lugu tarkuse ja tundmisegagi. Ikka püütakse rohkem teada saada kui teised, rohkem võimu, kui on teistel, rohkem õnne, rohkem vara — ikka teistest ette.“

Eks ole sama sugu selle lindude ja puude keelegagi. Igauks tahaks seda mõista, aga kuidas

seda saab? Kel on niipalju õnne, et näeb ussiku-ningat, ja kel on julgust teda maha lüüa? Kõnel-dakse aga siiski, et kadunud Metsa Märta tundis lindude keelt ja mõistis isegi veemullide juttu. Küllap ta oli selle harja kas või mõne viguriga kätte saanud. Jooksid ju kõik ussid ta vile peale kokku ja löid tantsu.“

Juhan tahtis midagi lausuda, kuid vaikis siiski. Ta teadis, et Märta vägi ei tulnud lindu-dest ega rohtudest ega puudest, vaid sellest, et ta võis hinge välja saata. Siis võis ta näha, mis tulemas oli, ning oli päästnud temagi elu. See oli muidugi suur ime, aga üks siin maailmas ole kõik kohad imesid täis; üks inimese hingki ole ime, üks terve elugi ole nagu ime. . .

Jutt kaldus muudele asjadele. Peetri Ott ki-rus tigatedaid, kes on ta loomad ära teinud. Aina inisevad teised ja on vahel üleni märjad. Piimgi olevat hoopis läägeks läinud. Keegi ikka tegi neile midagi, aga kes selle välja uurib, kes just tegi.

Mikk arvas, et ikka see, kes vanatühja tee-nib. Täna õhtul võiks sedagi teada saada, kui ta aga siin oleks. Aga seda tuleks äkki teha, et va-napagan haisu ninasse ei saaks. Ta ei tahtvat näidata, kes tema omad on, sest siis kaotaks ta palju väge.

Kõik olid huvitatud, kuidas selliseid asju teada saab.

„Sellest on juba hulk aega tagasi,“ pajatas Miikk, „kui Nursis jaanituld tehti ja hulk inimesi

kurtis, et neile on kurja tehtud. Ühel olid tuli-
uued õueväravad ära nõiutud, nii et loomad ei
julgenud sealt kuidagi läbi minna ja vana sõnn
sattus päris marru. Teisele oli visatud tarre pun-
dar vanu kaltse. Hea, et nad said selle puntra õi-
gel ajal ahju visata, sest kes teab, mis tõved seal
sees võisid olla. Ühel jälle oli haisev lihatükk loo-
malauta peidetud. Perenaine ei teadnud aima-
tagi, millest see äkki tuli, et loomad ei tahtnud
enam süüa ega juua ja jäid lahjaks, nagu luuke-
red. Viimaks leidis siiski selle nõiutud lihatüki
üles, põletas ära — ja loomad said terveks.

Muidugi taheti teada, kes on see vanatühja
ori, kes niisugust pahandust teeb. Tule juures oli
hulk inimesi koos. Kadunud Miku Toomas tõu-
sis äkki püsti, vaatas läbi vasaku käe sõrmede sel-
ja taha ja karjus: „Kurat kõrvetagu sind!“ Eks
ta siis näinudki vanakurja, kes seisis just mõisa
karjase, vana pahura Hannu kõrval. Vanatühi
tegi hirmus tigeda näo, kaapis kapjadega paar
korda maad ja pani siis plehku, nii et tuline jutt
taga. . . Aga Hanngi kokkus nii, et juba ilma sel-
leta võis arvata, kes süüdlane on. Mõned olid
teda ennegi kahtlustanud. Nüüd võeti ta kinni
ja anti sealsamas sihuke nahatäis, et mees pool-
surnult lamama jäi. Sellega ka lepiti ja kohtusse
ei kaevatud. Vanasti ju põletatigi niisuguseid.
Ärgates tegi mees haleda näo, kurtis, et tal
pole enam ühtki tervet konti, ja palus halastust.
Eks siis mehed jätnudki niisama. Hann pidi ai-
nult lubama, et ta enam sihukesi tempe ei tee.“

Täna siiski ei olnud kellelgi tahtmist hakata säärast katset tegema, sest mine tea, kellele siis oleks tulnud kere peale anda. Pealegi oli Mikul lõpmatu tagavara igasugu sündinud lugusid.

„Nojah, eks jaaniööl sünni kurja, kuid sünnib ka head. Kas usute, et täna on kõik kuld ja hõbe rahaaukudest välja toodud ja mõnigi võiks rikkaks saada, kui aga oskaks haldjatega sõber olla? Täna ju kuivatatakse kulda, mis maa all niiskeks läheb. Ja ega neid kullauke vähe ole.

Sellestki on juba oma paarkümmend aastat tagasi, kui üks Roosa kandi mees vintis peaga jaanitulelt koju sammus. Läheb läbi metsa ja näeb, et keegi kükitab tule juures ja loeb midagi. Oleks tal olnud selge pea, siis oleks ta kohe näinud, et see on haldjas, ja oleks ehk põgenenudki. Aga nüüd läks ta päris ligi ja hüüdis, et „jõudu kah, külamees!“ Haljas oli nagu kohkunudki ja vastas: „Terekene jah, jõudu tarvis!“ Mees läks päris ligi ja vaatas, mida külamees teeb. Maas polnud muud kui hunnik tuliseid süsi. Külamees hoidis neid käes ja ei olnud seda nägugi, et tal oleks valus olnud. „Tahad ehk ka?“ küsis ta, „annan sinulegi.“ Roosa mees hakkas taipama, et see vist ei ole ikka päris õige asi, ja lõi kartma. Kuid haldjas pani talle siiski mitu peotäit taskusse. Siis aga kadus äkki maa alla — ei olnud enam teda ega süsi. Nüüd alles kokkus Roosa mees õieti ja pistis jooksmas. Siis tuli tal meelde, et taskus on ju tulised söed ja need põletavad riided läbi. Kahmas kiiresti mõlema peoga ja vis-

kas nad maha. Ise aga jooksis edasi ja mõtles, mis imelik asi küll, et need söed ei põletanudki. Hommikul ärgates tahtis ta vaadata, et ehk on siiski kuues mõni auk, ja leidis taskusopist mitu küllatükki. Nüüd alles taipas ta, et oli oma õnne võssa pildunud. Jooksis tagasi metsa ja otsis mitu päeva, kuid ei leidnud enam midagi. Sellegi kulla eest, mis oli jäänud taskusoppi, oleks võinud osta toreda täku, kuid mees mõtles, et kui olen viiskümmend täku metsa visanud, siis pole ka seda ühte enam tarvis. Läks kõrtsi ja jõi maha, jõi maha ka kõik muu, mis tal oli. Viimaks käis ringi nagu hulgas ja kurtis, et oli rumalast peast haldja kingituse metsa pildunud. Ei saanud tast enam õiget töömeest ega kedagi. . .“

Vahepeal olid väsinud kiikujadki. Istuti suures ringis murule ning kuulati Miku ja teiste lugusid. Juhan ei mõtelnud kiigule ja tantsule, küll aga tüdrukule, keda oli jälle näinud hõljumas üle muru. See oli esimene tüdruk, keda nähes talle meenusid lapsepõlves nähtud haldjad.

Keegi pillimeestest oli asetanud kandle just Juhani kõrvale. Juhanil oli kodu ka kannel. Ta helistas seda mõnikord ning unistas siis alati millestki kaugest ja kaunist, mis ehk kord tuleb ta ligi.

Nüüd võttis ta külapoiisi kandle ja tõmbas õrnalt üle keelte. Siis kõlas tasakesi ta häälgigi. Ta laulis juba lapsepõlves emalt õpitud laulu. See kõlas hellalt ja igatsevalt. Aga ta laulis vaid ene-

sele, laulis nii tasa, et ta pehme hääl ei kostnudki välja ümberringi kõlavast jutukõminast. Silmad aga rändasid ringi ning otsisid tüdrukut tumedate silmadega ja hõbedase häälega.

Siis tajus ta, et ta ei laula ainult enesele, et keegi on päris ligi ja kuulab. Ta tasandas veelgi häält, kuid keegi näis tulevat veel lähemale. Pöördudes nägigi ta teda — vaevalt sammu kaugusel. Tüdruk istus vaikselt ja vaatas enda ette maha ning tõstis pea alles siis, kui Juhani pilk teda puudutas. Ta kohmetas ning tahtis nihkuda eemale, kuid miski Juhanis hüüdis „ära mine!“ ja tüdruk jäi paigale. Ja siis ei teadnud Juhan isegi, kust ta võttis julguse kõnetada võõrast tüdrukut. Aga ta mõtles: kui ta seda nüüd ei tee, siis võib ta tema jälle kaotada.

„Miks sa enam ei tantsi?“ Poisi hääl kõlas väga tasa, väga arglikult.

„Ei taha... Aga millal sa nägid mind tantsimas?“

„Nägin sind kogu aja. Ja praegu just mõtlesin, et ei tea, kuhu oled jäänud.“

„Mina arvasin, et sa midagi ei näe. Et istud ainult omaette ja...“

„Ja ?...“

„Noh, et sa ei tahagi kedagi näha ja pead nagu halvaks teisi... Et oled nagu võõras meie keskel.“

„Eks ma olegi võõras. Sinagi näed mind ju esimest korda.“

„Jah, esimest korda küll. Aga ma juba tean, kes sa oled. Ma küsisin... nojah, mulle öeldi...“

„Minagi tean, kes oled sina. Aga ma ei küsinud kellelki. Nägin sind juba kaua aja eest. Sa oled üks neid haldjaid, kes tantsisid põõsa ümber ja hüüdsid mind. Teadsin ammugi, kes sa oled, ainult ei teadnud, et saan sind näha täna õhtul.“

„Mis naljakat juttu sa küll ajad... Kust sa teadsid? Ja mina — haldjas! Sa päris hirmutad...“

Aga tüdruk tundis endal peatuvate rahulikude silmade soojust ning tal oli hea olla. Ei ta tahakski enam nende tülikate poistega tantsima minna, vaid viibiks siin kogu aja ja kuulaks tassist kandlehäält...

IX

Katre

Nad istusid kahekesi ega hoolinud midagi naiste uudistavatest ja poiste ähvardavatest pilkudest. Ainult kord, kui keegi poistest astus päris ligi ja lausus midagi pilkavat, pöördus tüdruk ta poole ning Juhan märkas, et nende tumedate silmade pilk võib olla väga vali.

Lõppeks tõusis tüdruk ja imestas, et juba nii valge on. Ta pidavat ruttama koju puhkama, et siis veel õigeks ajaks kirikusse jõuda. Nende omad tahtvat kõik minna...

Juhangi tõusis ja astus ta kõrval paar kõhelevat sammu. Kas tüdruk elavat kaugel? Ei, seda mitte, aga kas ta just tarvitseb teda saatma tulla? Juhan tahtis veel veidi jalutada, sest hommik olevat nii kena. Nii sammusidki nad kahekesi puude alla, mille varjul kasvas hulk sõnajalgu.

„Ah sa aeg küll!“ kurtis tüdruk. „Ei tulnud meeldegi täna öösel õit otsida. Eks nüüd pea jälle aasta otsa uut õnne ootama.“

„Kui ta tuleb, siis tuleb õietagi,“ arvas Juhan. „Mina ehk leidsingi juba...“

Tüdruk heitis poisile kiire pilgu ja punastas sügavasti. Kui kena ta oli! Nüüd nägi Juhani tüdruku silmi. Hämarduses paistsid need väga tumedatena, aga nad ei oldnudki pruunid, vaid sinised, tumesinised, suured ja säravad. Heledad juuksed langesid õlgadele pikkade palmikutena. Juhani arvates pidid nad olema väga pehmed ja ta oleks tahtnud neid puudutada. Oleks tahtnud haarata süle terve selle kauni olendi ja kanda eemale siit, hoida ainult enesele.

Nad sammusid vaikides ja jõudsid varsti lagendikule. Veidi eemal, üksikute kaskede vahel puhkas madal tare. Tüdruk tasandas sammu ja Juhani mõistis, et nüüd tuleb lahkuda.

„See ongi meie kodu — Kaasiku... Siin oli enamalt suur mets, aga nüüd, näed, on ainult mõned kased veel. Aga ma pean kohe minema, muidu ei jõua kirikusse... Noh, jumalaga siis!“

Poiss seisis kohmetult ega teadnud, mida teha. „Aga,“ hüüdis ta siis, „ma ei tea su nimegi veel...“

„Katre!...“ kostis juba tarenurgalt. „Ja sina oled Juhani!“

Juhani arvates ei saanud siin maailmas ilusamat nime ollagi. Liis on küll ilus nimi, ema nimi, aga Katre on veel kenam. Ja ta läheb täna kirikusse!...

Jõudnud koju, heitis ta heintesse ja püüdis uinuda, kuid Katre pilt seisis ikka veel silme ees. Viimaks jäi ta magama ja naeratas uneski veel. Ta nägi end jälle poisikesena, kes oli pugunud

põõsasse, et oodata haldjaid. Haldjad tulid ja hakkasid tantsima. Nad hüüdsid „Juhan ae, Juhan aee!“ ja nende hääl kõlas nii armsalt nagu Katre hääl. Siis kadusid teised ja ainult üks jäi veel tema ette seisma. See oligi Katre. Naeratas temale, hüüdis veel kord „Juhan ae!“ ja kadus siis nagu udu. . .

Ärgates kiirustas Juhan, et jõuda kirikusse. Pani jalga pühapäeva-pastlad ning sidudes hooliga nõõre arvas, et peab lõuagi puhtaks ajama. Sellega valmis saanud, pesi ta end ojakese selges vees ja pani selga musta kuue. Sugesi siis hoolikalt juukseid ning leidis viimaks, et nüüd ehk võib minemagi hakata. Liis oli enese juba ammu valmis seadnud ja imestas, et pojal täna nii palju aega läheb. Ka noorem vend Paap oli enda üles ajanud ja sammus veidi pahuralt ema kõrval. Nii läksidki nad kolmekesi.

Rahvast oli kogunenud päris suur hulgake. Kusma omade saabudes lõi kell parajasti sisse ja õpetaja sammus kirikumäe poole.

Rahva laulus kõlas rõõmsat elevust. Peale hiljutist vihma oli õhk puhas ja selge, suvi näitas end oma kõige toredamas ehtes, põllud töötasid rohket saaki. Istudes kiriku jahedate seinte vahel unustati hetkeks argipäeva koorem. Õpetaja hääl oli täna rõõmsam tavalisest ning vaadates alla oma karja lammastele helkis ta palgel lahkustki.

Kirik ise oli ikka veel armetus seisukorras. Küll olid pandud ette uued aknad, katus kaetud

uute õlgedega, küll oli siia-sinna pandud uusi tugesid, kuid kõik mõistsid, et ei kesta enam kaua, kuni ta ikkagi kokku variseb. Olid ju kõik sari-kad ja talad ning põrandalauadki pehkinud ja mädanenud. Oodati aga ikka veel paremaid aegu, millal kosuvad mõisad ja kosub rahvas, et saaks uue ehitamisega algust teha.

Liis läks naiste poolele, Juhan ühes Paabuga jäi teisele poole, ka üsna naiste pinkide ligi. Kuulates õpetaja kõnet Ristija Johannese toodud valgusest tajus ta eneseski soojust ja valgust, mis südame rõõmsaks teeb. Kuid tema rõõm ei tulnud päikesest ega suvest, ei Jeesusest ega Johannesest, vaid Katre suurtest silmadest.

Juhan unustas juba lapsepõlves emalt saadud manitsused, et kirikus ei tohi ümber vahtida. Uurides naiste ridasid, nägi ta siiski vaid üksikuid nägusid, kuna enamik istus temast eespool. Mõned vanemad inimesed tukkusid juba ja varsti võis oodata pika tokiga Mihklet, kiriku kubjast, kelle kohus oli neid äratada. Eks orjusest väsinud inimesele tiku ikka uni peale — olgu see siis kirikus või mujal, kus tuleb vaikselt olla. Õpetaja manitsused kõlavad ka nii magusalt-suigutavalt, et veavad vägisi silmad kinni. Iseasi muidugi, kui hõigatakse paare või teatatakse muid uudiseid, siis on juba päris patuasi magama jääda. Hiljuti naeris terve küla kõrtsmiku Maie, kes norskas just hõikamise ajal.

Üks naine näinud kord vanapaganat, kes kantsli all seistes kirjutas üles tukkujate nime-

sid. Kirjutas neid hobusenahale ja kui see juba täis sai, hakkas hammastega nahka laiemaks venitama. Venitas, venitas ja lõi kolksti pea vastu kantsliserva ära...

Mõteldes sellele, pidi Juhan tahtmatult naerutama. Õpetaja pidas parajasti kõige vägevamat manitsust. Sõgedad olevat need, kes ei taha õiget valgust vastu võtta, vaid armastavad pimedust, harrastavad nõidust, peavad kinni patuste isade kommetest, põletavad jaanitulesid, tantsivad, joovad, kaklevad ning tõmbavad mitmel muul kombel endile Jumala viha.

Juhan lõi kahtlema. Kas jaanitulel käimine on nii suur patt? Ons' Jumalal midagi selle vastu, kui rahvas vahel ka rõõmsat nägu näitab? Eks viletsust ja orjust ole isegi küllalt...

Ikka veel vaatas ta ringi ja lootis kuskilt tabada Katre pilku. Jutlus lõppes juba ning algas uus laul. Ja siis kuulis Juhan esimestelt pinkidelt kõlavat häält, mis ta südame soojaks tegi. Ta ei saa eksida, see peab olema tema hääl.

Juhan paisutas oma häältki, nii et see puhalt ja selgesti kajas üle terve kiriku. Mitte valjult kisades, nagu laulsid mõned, vaid pehmelt ja helisevalt.

Mitmed pöördusid vaatama nii kena hääle omanikku. Juhan ei hoolinud neist, ta tahtis vaid, et see üks teda kuuleks. Varsti saigi ta vastuse. Naiste ridadest kõlav hääl muutus veel pehmemaks ja armsamaks, nii et poiss jälle pidi mõtlema haldjate laulule.

Teenistuse lõppedes seisatas Juhan ukse ees, põlise pärnapuu all. Sealt võis näha kõiki väljujaid. Mitmed tuttavad tulid ja hakkasid omavalhel vestlema, ema seisatas Andre naise kõrval. Viimaks tuli Katre. Märgates Juhanit, lõi ta pilgu maha ja rääkis midagi teda saatvale lahke näoga naisele. Küllap see oli ta ema — temalgi olid kaunid, suured silmad. Varsti seltsisid nendega veel mõned naised ning tüdruk sai mahti eemale minna.

Juhan kõhkles veidi ja astus siis ta kõrvale. Nii seisid nad kõrgel mäeveerul, julgemata vaadata teineteisele.

Juhan oli palju kordi vaadelnud siit järve tumedaid sügavusi, kuid alles täna märkas ta kõige selle tõelist ilu. Teisel pool kallast asusid puudesalkade vahele peidetud mõisa hooned. Järve kallastel kasvas tihe mets, mille ladvad peegeldusid vete sügavuses. Osa järvepinnast oli hõbedase helgiga, kuid kalda lähedal, põliste puude varjul näis vesi tumerohelisena, hallina, mustana... Siit-sealt lehestikust tungisid läbi päikese kiired ning läbistasid vetepinda kuldse viiruna. Sügavuses aga peegeldusid rändavad pilved ja nende vahel helkis taevasina.

„Ära vaata nii kaua vette,“ lausus viimaks Juhan.

Katre julges alles nüüd silmad tõsta. „Miks ei tohi vaadata?“

„Vetehaldjad hakkavad meelitama neid, kes vette vaatavad. Hakkavad ilusasti laulma ja kut-

suma ja saavadki viimaks enesele. Saad sinagi näkiks — sul ju nii ilus hääl ja kõik...“

„Noh, kui mina näkiks saan, eks ma siis meelita sinugi alla. Sinu hääl on ju palju, palju ilusam. Kas sa tuleksid, kui ma järvest hüüaksin?“

„Kui sina hüüaksid, siis tuleksin kohe. Roniksin kas-või selle kõrgema kuuse otsa — näed, just seal järve kaldal. Sealt hüppaksin alla, vajuksin kohe sügavasse, sügavasse ja oleksingi sinu juures. Siis laulaksime jälle kahekesi nagu...“

Katre punastus ja arvas, et ema ehk ootab juba. Juhan ei vastanud, vaatas ainult tüdruku silmi.

„Vaata,“ ütles ta siis, „vaata seda kohta just keset järve. Näed, et seal on vesi päris sinine. Aga nende kahe pilve vahel on ta tumedam, päris tumesinine. See on just sinu silmade värv.“

Katre punastus jälle. Tal ei olevat enam tõesti aega. „Juba hakatakse vahtima meid. Näed, kuidas see pikk tõsine naine uurib just mind.“

Juhan pöördus ja naeratas. „Näed, enam ta ei vaata. Kas tead, kes on see pikk tõsine naine? See ju mu ema! Eks ta või ka imestada, et ma tüdrukuga juttu ajan. Pole ta seda veel kunagi näinud.“

„Sa siis ei olegi kellegagi?... Ma just arvasin, et oled paljudega juttu ajanud.“

„Ei ühegagi!“ kostis Juhan elavalt. „Ma nagu poleks näinudki neid. Ootasin ikka, et tuleb keegi, kes on mu haldja nägu. Aga miks sa arvad, et olen paljudega juttu ajanud?“

Ära vaata nii kaua vette...

„Sa oskad ju rääkida nii kenasti... ja ime-
likult. Tahaksin kohe kuulata. Näkkidest ja
haldjatest ja...“

„No näed, mis sa siis kiirustad, et pole aega.
Eks just siin Suurjärves ole näkke kõige rohkem.
Ta on ju põhjatu sügav. Mõisahärra oli kord
tahtnud põhja kätte saada. Võtnud ilmatu pika
kõie, käskinud veidi eemale sõuda ja põhja lasta.

Suur rauatükk seotud raskuseks otsa. Köis vajus ja vajus, kuid põhi ei tahtnud kuidagi kätte tulla. Seotud siis veel teinegi köis esimesele otsa, seegi kadunud vette, kuid põhja ikka veel ei tulnud. Viimaks tüdinud härra ja käskinud köie välja tõmmata. Eks siis juhtunudki õnnetus. Näkid hoidsid teisest otsat kinni, mehed punnisid ja punnisid, kuid mitte ei kerkinud. Suure vaevaga saadi viimaks paari jala võrra tõsta, kuid siis tõmbasid näkid nii kõvasti tagasi, et paat ümber läks. Härra ise pääses kuidagi kaldale, kuid mõlemad teomehed tõmmati põhja. Alles mitu aega hiljem andsid näkid nende kehad tagasi. Siis olid nad juba üleni tursunud ja silmad peast välja söödud.“

„Kui hirmus! Kas näkid tõesti nende silmi välja kiskuma hakkasid? Nad ju nii kenad, laulavad ilusti ja...“

„Ega nad ihu puutunud. Võtsid ainult hinge. Nad ju pahandasid, et nende rahu rikkuma tuldi. Võib-olla langes see rauatükk just lossi katusele seal all, ehk tegi mõne klaasigi katki. Sellepärast olid nad ka vihased.“

Jälle tekkis vaikus. Juhan arutles, kuidas ikka ongi lugu nendega, kes upuvad, olgu siis näkkide pärast või niisama. Kas läheb kurat vette nende hinge nõudma või kas inglidki tulevad sinna nende pärast võitlema? Küllap need hinged jäävadki vette ja muutuvad näkkideks. Aga Metsa Märt ütles siiski, et näkid pole muud kui vete haldjad, ega kõnelnud midagi uppunud hingedest. Kes teab, kuidas see asi õieti on.

Katre jäi mõttesse. Veidi õudne on ikka kujutella, et võiks sattudagi kogemata näkkide kätte. Nad tõmbavad ikka allapoole, ikka allapoole, kuni jõuad nende lossini. Võib-olla on seal väga ilus, kuid on ikka kole, kui vee-elukad söövad silmad peast ja lained kannavad kaldale tur sunud keha. Küll siis oleks kurvastust isal ja emal ja õekesel! Ehk kurvastaks mõni teinegi veel?

Ta tahtis seda küsida naljatoonil, kuid sõnad tulid siiski tõsiselt, peagu pühalikult. „Ehk oleks sinulgi natuke kahju, kui ma sinna alla satuksin?“

„Ma ju ütlesin, et läheksin sinna kõrge kuuse otsa ja hüppaksin kohe järele. Ja kui oleksid sügaval, siis võtaksin suure kivigi kaenlasse. Kivi veab mind alla ja siis ma vaatan, kus on Katre, mu kallim...“

Tüdruk vaikis hetke. Siis lõi ta pale helen-dama ja vaadates Juhanile säras ta silmis tuhat taevast.

X

Öine rännak

Liis oli juba Juhani laulu ajal aimanud, et poisi hinges on midagi uut. Nähes teda tüdruku kõrval, mõistis ta kõik. Teda rõõmustas tüdruku armas pale ja silmade puhas helk. Küllap Juhan juba leiab selle, kes teda väärt on. Ja samal ajal, kui teised naised ümberringi juttu vadistasid, palvetas Liis mõlema noore õnne pärast.

Koduteel ei pärinud ta midagi ja Juhan oli tänulik. Ta oli ikka uskunud, et teist ta ema sarnast pole kuskilt leida.

Aga Katre! . . .

Surudes lahkumiseks tüdruku kätt, mõtles ta just, et Katre käsi on veel pehmem, kui oli ema käsi, mis silitas teda väikesena . . .

Jaa, eks nüüd ole Katre ta südames ning ema jaoks ei jää enam palju ruumi. Ta teadis, kui kallis ta oli emale, ja mõistis, kui kahju oleks emal osakestki temast ära anda. Ja ometi — tema õnne pärast peab just ema kaotama. Muidugi jääb ta ikka tema omaks, armastab ja hoiab teda, kuid see on siiski midagi muud.

Kas ei paistnudki ema silmist veidi nukrust? Juhani täitis äkki imeline hellus, ta astus ema kõrvale ning asetaskäe ta piha ümber. Liis näis mõistvat poja mõtteid. Ta huuled vabisesid veidi ja juba ta nuttiski.

„Ei, ei, pojake, ära sa arva, et ma sellepärast... Aga mul on nii suur rõõm sinust. Oled nii hea poeg...“

Vaikides sammusid nad edasi ning Juhani mõtted rändasid juba varsti Katre juurde.

Mis ta teeks, kui peaks ta jälle kaotama? Imelik küll — alles eile õhtul polnud tal aimugi sellest, et juba homme ei ole ta enam ise oma südame peremees, et võib tulla võhivõõras tüdruk ja paisata segi ta sisemuse. Selline on siis see armastus...

Jõudnud koju, sammus ta jälle kasesalu poole ja heitis põllupeenrale. Sellest oli juba hulk aega, millal ta viimati siin unistamas käis. Puud ja põõsad ja lilled ei näinud nagu usaldavat enam teda ega kõnelnud midagi. Poisikesepõlves — jah, siis oli kõik teisiti.

Täna siiski tundus talle, nagu oleksid kõik kohad naeru ja hõiskamist täis ning kõiges helises üksainus nimi: Katre. Õiedki avanesid pä-rani ja vaatasid teda Katre kauniste silmadega. Ta tundis jälle metsa ja nurmede kaisutust, kuid tal ei olnud siiski nii hea olla kui vahel poisikesena. Siis ta unistas ja kippus kuskile, kuid ei teadnud isegi, kuhu just. Nüüd teadis ta, kuhu kippuda, ja see ei andnud rahu. Jumal ja inglid ja haldjad — kõik nad olid koondunud Katrese.

Ta ei suutnud püsida kodu, kuid ei julgenud ka Kaasikule minna. Sellepärast sammus ta edasi piki metsaveert, kuni jõudis üksiku taluni.

Taluõuest kuuldus poisikeste rõõmsat kilkamist; kaunis tüse perenaine sammus parajasti lauda poole.

See oli Jüri naine Ann ja kolm põngerjat olid nende lapsed. Juhan vaatas ringi ja leidis varsti Jürigi, kes põõnutas tare nurgas pihelga all.

„Tere ka, Jüri!“ hüüdis Juhan. „Kas on peremehel magus uni?“

Jüri kohkus veidi, tõusis istukile ja hõõrus silmi. Siis tundis ta tulija ära ning lai naeratus täitis tervet ta nägu.

„Tere, tere jah, Kusma peremees! Mis siis sind ka siia poole toob, sulaspoisi tarre?“

„Või sulaspoiss! Endal siin uhkem elamine kui paljudel põlistel peremeestel. Aga noh, eks sa ole ju kange murdma seda töökest. Eks meilgi olnud ikka hoopis teine asi, kui Jüri oma käed külge pani.“

„Jah, eks sai ikka murda teiegi pool. . .“ Mõeldes möödunud aegadele ilmus Jüri näole jälle lõbus muie. Meenusid ajad, millal ta oli valmis kas või pool eluaega orjama Juhani ema pärast, orjaski juba terve hulga ilusaid aastaid. Viimaks aga kihvatas peas, et kas Metsa Märta rääkiski just Liisust ja viiest lapsest temaga? Sellest peale hakkas ta märkama, et Liis polegi enam nii kena, et juba teravad jooned tulevad näole ja kõnnak jääb kangemaks. Siis hakkas ta silmi heitma

teistele ja leidis varsti paraja. Nüüd tal juba kolmas priske jõmpsikas käes, neljas varsti tulemas ja üks jõua kord kohale see viieski. Ikka nii, nagu ütles Metsa Märts...

Nüüd oli tal oma talu, sai toime päevakes-tegagi ning südames oli ka hoopis teine tunne, kui sai olla peremees omaette. Kuid ta ei kahetsenud põrmugi, et oli hulga aastaid jumalamuidu maha visanud. Seda takistas austustunne, mida ta ikka veel kandis endas Juhani ema ja ka poisi vastu.

Eks olnud ju Juhan see, kes tedagi päästis kindlast surmast. Elu on siiski kena, kuigi juba pihad tikuvad hellaks jääma rängast tööst ning äike võtab kõik kondid valusaks. Nainegi vahel riidleb ja pahandab päris tühjast asjast. Kuid siiski tahaks elada edasi siin Jumala maailmas, muuta põlluks veel paar kännustikku, näha sirgumas põngerjaid ja minna alles siis mulla alla.

Juhan istus ta kõrvale ning mõlemad tundsid, kui hea on vahel puhata tööst, vedelda niisama rohus ja vahtida taevast. Nagu muuhulgas vahetati mõned laused ja siis oli jälle igapäev oma mõtetega tegemist.

Kuid rahutus ja tusk ei andnud Juhanile püsi. Veel mõned sõnad, paar pilku Jüri poistele ja juba ta sammuski tagasi kodu poole.

Õhtul põhku pugedes arvestas ta, et pühapäevani on veel kolm päeva. Siis ehk läheb Katre jälle kirikusse ja nad saavad kokku. Aga ta oleks tahtnud teda näha juba varem, juba täna õhtul. Mis ta nüüd küll peaks tegema?

Kui saaks minna ja vaadata teda. Küllap te-

magi on juba heintesse pugenud. Läheks Kaasikule, vaataks uinuvat Katret ja tuleks kohe tagasi...

Ta igatsus kasvas iga silmapilguga. Kui õige minna? Mis sellest, et ta tunneb tüdrukut alles nii lühikest aega. Nad ju armastavad teineteist. Aga ei — tüdruk võiks hakata halba mõtlema, kui ta juba kohe esimesel õhtul tema juurde kipub. Kas ta usuks, et Juhan ainult vaadata tahab?

Nõnda arutas Juhan ja vaevas end poole ööni. Veel poolnes kordas ta ühtainust mõtet: ta läheb siiski, ta t a h a b minna...

Ta ei märganudki, kuidas ta sai redelist alla ja astus õue. Minnes eilset rada jõudis ta varsti jaanitule paigale. Muru oli tallatud, mitmed põõsad maha muljutud. Puu otsas ripnes üksikuid roikaid, maas vedeles poolpõlenud männijuurikaid. Paar tükki neist hõõgus veelgi. Juhan tahtis lõket suuremaks puhuda ja imestas, et ta puhumine sugugi ei mõjunud. Istus siis eilsele kohale, kus oli kuulanud vana Miku seletusi. Siin, just tema kõrval oli istunud Katre ja kuulanud ta laulu. Küll ta laulaks tänagi, kui Katre siin oleks. Aga nüüd ta peab ruttama — muidu võib valgeks minna ja siis enam ei sobi.

Juba leidiski ta end tüdruku kodu varjava kasesalu juurest. Kui ruttu möödus küll see tee! Ei saanud õieti minema hakata, ja juba oligi kohal.

Ta tahtis hiilida kohe tare poole, kuid märkas siis enda lähedal kivil istuvat poissi. Mis ta küll peaks otsima siit?

Poisi nägu oli selgesti näha. Tal olid tumedad juuksed, terav sirge nina ning suu ümber jonakas joon. Istudes sügavais mõtteis vaatas ta uinuvat majakest ega märganud paari sammu kaugusel seisvat Juhanit.

Juhan läks veidi ringi ja astus tare poole. Vaadates korraks tagasi, nägi ta poissi ikka veel samal kohal istuvat.

Astudes tare juurde, lootis ta, et tüdruk ehk ei maga kambris, vaid üleval lakas. Oleks ta tarres, ega ta siis julgekski minna. Vanemad ärkaksid ja hakkaksid pahandama. Vaevalt üks päev tuttav ja juba kipub ehale!

Juhan sammuski tareuksest mööda ja avas laudaukse. See avanes nagu iseenesest. Seina ääres sõime ees lamas paar lehma, nurgast kostis teiste loomade tasast häälitsemist. Just lehmade juures oli redel, mis väikese avause kaudu viis lakka.

Tasahilju ronis poiss üles ja vaatas ringi. Jah, seal teisel pool otsas magas keegi. Küllap see on tema. Astudes edasi kummardus ta veidi, sest sarikaid ühendavad pennid asetsevad väga madalal.

Nüüd jõudis ta magaja juurde. See oli tõesti Katre. Teda kattis kirju vaip, selle alt paistsid ainult pea ja valge kael. Tüdruk hingas rahulikult, huuled veidi avatud ning näol naeratus, nagu oleks ta näinud midagi ilusat.

Kummardudes vaatles teda Juhan hulga aega. Siis tõusis ta käsi ning silitas tasa-tasa

uinuja juukseid ja palgeid. Tüdruk ei ärganud, vaid naeratas veel õnnelikumalt. Juhan julges nüüd veel rohkem ning surus suudluse tüdruku juustele ja põskedele. Nüüdki ei ärganud Katre, ainult ta huuled sosistasid midagi ja Juhan kuulis oma nime.

Veelkord silitas poiss ta palet ning jälle kuuldus tasane „Juhan, Juhan!...“

Siis avanesid ta silmad ja vaatasid just Juhanit poole. Aga nad ei näinud märkavat teda.

„Nüüd ma lähen,“ ütles poiss tasakesi. „Aga ma tulen laupäeva õhtul. Oota mind kaasiku taga pärast päikese loojumist. Tulen kindlasti!“

Katre sulges jälle silmad ega kuulnudki, kui Juhan vaikselt sammul eemaldus.

Juhan lahkus tuldud teed ning nägi mustajuukselist poissi ikka veel istumas kivil. See ei märganud nüüdki kaunis lähedalt mööduvat Juhanit. Juhan imestas, et aovalgust veel ei paista, kuigi teekond võttis aega.

Ta märkas alles nüüd, et oli tulnud paljajalu. Aga ta ei tundnud öise kaste niiskust. Isegi kuue oli ta koju jätnud — tulnud ainult särgis ja pükstes, nii nagu ta oli õhtul asemele heitnud.

Ronides redelist üles mõtles ta homsele tööpäevale. Kas sest magamisest enam suurt tulebki — peab ju varahommikul hobusega mõisas olema. Paljuks seda ööd enam on.

Jõudnud üles, peatus ta ehmudes. Mis see siis on? See ju ikka Kusma talu ja Kusma talu lakk! Aga kes magab siis seal, tema asemel?

Astudes lähemale, tundis ta magajas iseenda. Mis see tähendab? Üks Juhan magab, teine seisab redeli otsas ja tahab ka magama minna!

Imestus ei kestnud kaua. Ta tõusis istukile ning märkas, et redeli otsa juures ei seisnud enam ühtki Juhanit, et oli ainult üks Juhan ja see istus oma asemel. Hõõrus silmi, näpistas käsivart ja katsus, kas see ikka on tema või ei ole. Siis aga heitis uuesti pikali ja uinus.

Hommikul äratas teda ema leebe hääl. Päike olevat juba kõrgel, sulaspõisilgi pastlad jalas. Kas ta ei karda kupja tõrelemist, kui nii hilja kohale jõuab?

Juhan tõusis. Pikkamisi meenus öine rännak. Jah, ta oli ju Katre juures käinud ja näinud teda seal kirju vaiba all. Aegamööda meenus muudki — mustajuukseline poiss kivil, Katre kallistus. Viimaks oli ta seisnud iseenda ees ja arutanud: kumb neist kahest on siis Juhan?

Imelik küll! Nüüd ta nagu ei teagi, kas ta ikka käis või ei käinud; kas oli see ilmsi või unes. Siis meenus talle jälle lapsepõlves tehtud rännak pilvedele, meenusid Metsa Märdi sõnad. Temal, Juhanil, olevat väge. Kas siis tõesti ta haldjas käis temast väljas, Katret vaatamas?

Rakendades hobust mõtles ta öisele sündmusele. Olles päeva läbi kibedas töös, mõtles ta ikka veel asjadele, mida ei suutnud seletada.

XI

Laupäev.

Viimaks ometi hakkas nädal lõpule jõudma. Saabuv õhtu kuulutas rahuööd väsinud rahvale, puhkust nädala kibedast tööst vaevatud liikmetele.

Noorematel polnud küll palju mahti hoolida väsimusest ja valutavatest pihtadest. Tõmmati veidi hinge, kohendati end ja rutati kiigele või mõnda tallu, kus parajasti simmanit peeti.

Õpetaja ei väsinud tõrelemast nendega, nemad ka ei väsinud „neid hirmsaid pattusid tegemast“ ja nii oli tegemist kõigil. Öö saabudes hiilised poisid aitasesse ja lakkadesse, kus teadsid magavat oma südame valitud. Seal siis viideti aega hommikuni, vesteldi ja peeti tulevikuplaane, kallistati vahel ja suiguti veidi.

Tüdrukud ei pidanud häbiasjaks avada ust tulevasele mehele. Ja vanemadki pidasid seda loomulikuks. Las noored armastavad — see on ju seatudki nii. Aga hoidugu nad lubamatust, sellest, mis tohib olla alles pärast laulatust. Tuli olla mõistlik niikaua, kui õpetaja veel ei olnud neid paari pannud. Siis aga ei tohtinudki enam

mõistlik olla, sest noorpaarile oli suureks auks, kui esimene laps sündis juba esimesel abielu-aastal. Aga ka mitte enne, kui oma kuud täis said. Külaeided olid agarad õiget aega arvutama.

Kirik karistas valjult keelatud vilja maitsejaid. Mõnigi abielupaar pidi kuulama avalikku noomitust ja maksuma trahvi, kui laps tuli liiga ruttu. Kuid vahel ei saanudki pulmades asja ja siis pidi tüdruk eluaja kandma häbi. Oli ka liiderlikke tüdrukuid ja naisi, kes ajasid ringi paljudega, kuid neile vaadati põlastades ning nende juurde julgeti minna salaja, südaööl ja sedagi enamasti vintis peaga.

Juhul, kui mõni poiss ausa tüdrukuga kihlused katkestas, põlastati teda. Siin-seal olid olemas kindlad kahjutasunormid ning hülgaja pidi maksuma mõned hõbetükid või paar vakka vilja. Kui tal oli olnud tüdrukuga vahekord, millest hiljem sündis laps, siis pidi ta andma veelgi paar vakka vilja.

Aga see oli ka kõik, mis langes poiste õlgadele. Tüdrukud pidid vastu võtma kiriku karistuse, pidid häbipingil istudes kuulama õpetaja avalikku noomimist ning rahva pilget terve eluaja tagantjärele. Seepärast oli neil küllalt põhjust ettevaatlik olla ja ainult vahel harva võis kuulda üksikuid, kes ületasid mõistlikkuse piire.

Juhan kiirustas õhtuste töödega, et juba enne päikese veeremist minema hakata. Ta suges end hoolikalt ja kloppis tolmu pühapäeva-kuuelt. Ema

märkas seda ja naeratas vaikselt. Talle meenusid ajad, millal temagi oli päris noor ning Jaan oli tulnud ja veetnud temaga terve rea laupäeva-õhtuid. Kuni viimaks olid kõik jutud räägitud, ametlikud kosjad peetud ja õpetaja juures ära käidud. Oli olnud hirmugi veidi — õpetaja laskis neid käia mitu korda ja lugeda peatükke, kuid viimaks tuli siiski päev, millal nad võisid kõrvuti altari ees seista.

Liis istus tare ette pingikesele ja ta süda läks jälle nukraks. Eks ta ole siis juba päris vana, kui poegki sammub kosjateed...

Juhan astus kiirel sammul, kuid tänane teekond tundus hoopis pikemana eelmisest. Jõudes jaanitule paiga ligi kuulis ta noorte naeru ja kilkamist. Ehk on Katregi seal? Kuulatades leidis ta, et kõige kenam hääl puudub. Aga ta läks siiski lähemale ja vaatas neid põõsapuhmaste tagant.

Katret ei olnud seal tõesti. Siis aga kuuldus jutukõminat just tema kõrval, teisel pool põõsast. Need olid kaks poissi, kes seal vestlesid, ning ühe nägu näis Juhanile tuttavana. Nojah, eks see olnuki too mustajuukseline öiselt rännakult...

Poiste äge jutt katkestas ta mõtted.

„Ma ju ütlesin, et ta ei tule!“ hüüdis mustapealine. „Nägid isegi, kuidas ta kudrutas selle piimanäoga. Eks oma küla poisid ole talle halvad. Aga seda ma ütlen: kui see end veel siinpool peaks näitama, siis alles saab keretäie! Ehk hakkab viimaks koguni kippuma tüdruku poole. Noh, ma

vahin kas või iga õhtu ja kui ta tõesti oma koi-
vad sinnapoole veab, siis juba tean, mis teen!“

Juhan aimas, kellest nad rääkisid. Poisid
siis ikka ootasid Katret ja tüdruk ei tulnud. Kül-
lap ta ootab teda, Juhanit, ega tulegi siia. Rõõm-
sal südamel hiilis ta põõsast eemale ja kadus
varsti kuusiku varju.

Poisid olid nähtavasti Katre austajad. Ehk
tülitseksid enne omavahel, kuid nüüd on ühel mee-
lel tema vastu. Mis siis tuleks, kui nad asuksid
kuskil metsavahel tema kallale? Juhan ei olnud
siinemaani veel kedagi löönud. Metsa Märdi juu-
res käimisest saadik oli tal imelik hellus kõige
elava vastu ja ta ei saanud loomalegi haiget teha.
Isegi vanal mustal märal on hoopis teine käik
sees, kui ta on sulaspoisi käes. See lööb valusalt.
Aga Juhani käes ei taha ta kuidagi vedu võtta,
sest temast ei ole lööjat. Kuidas saaks ta siis
lüüa teist inimest? Kuid Katre pärast teeks ta
sedagi, võitleks kas või terve küla poistega.

Lootes, et seda siiski tarvis ei tule, ruttas ta
edasi ning jõudis varsti talu ligi. Peatudes kase-
salu taga, põksus ta süda valjusti.

Ta astus tihedate põõsaste taha, lattaia äärde
ning istus mättale. Päike oli juba loojas, õhtu-
hämärus ronis puude ja põõsaste vahelt, et haa-
rata oma embusse põlde, taresid ning viimaks tae-
vavõlvigi.

Poisi pilk rändas puude vahelt läbi tare poole.
Kas ta ei tulegi? Siis oli kõik see paljas unenägu.
Samas aga lõi ta nägu särama. Tuleb!...

Ja tõesti — taluõuest väljus tütarlapse sale kogu ja hakkas liikuma metsatuka poole. Tõmbudes põõsaste varju, võis Juhan teda märkamatult jälgida. Ta juuksed olid kenasti palmikuisse seotud, kirju seelik sobis imehästi saledale pihale, rinda ehtis sõlekegi. Astudes hõljuvatel sammudel üle muru, näis ta tõesti haldjana, kes tuleb tantsima Juhani põõsa ümber.

Kui tüdruk jõudis kasesalu ligi, muutus ta samm veidi kõhelevaks. Otsivalt ümbrust uurivates silmades peitus veidi ärevust ja salajast lootust. Peatudes üsna Juhani põõsa ligi, toetus ta vastu krobelist kasetüve ning vaatas mõttes kaugusse.

Juhan astus põõsast välja, hoidus veidi teisele poole ja hiilis tasakesi tüdruku selja taha. „Katre! Katreke!...“ hüüdis ta siis.

Tüdruk võpatas ja pöördus. Siis valgustas ta palet rõõmsa üllatuse helk. „Sina, Juhan!... Ei teadnud kohe uskudagi, et tuled...“

„Noh, kas ma siis ei ütelnud sulle, et tulen laupäeva õhtul? Et ootaksid mind kasesalu taga...“

Tüdruk vaatas talle suuril silmil. „Aga... ma ju nägin seda unes. Kust siis sina seda tead?“

„Eks ma ikka tulnud ja ütelnud sulle, et tulen. Ei sa näinud und ühtigi. Aga ma käisin nii tasakesi, et sa ei kuulnudki. Magasid nii ilusasti oma kirju teki all seal laka tagumises otsas...“

Nüüd oli tüdruku näos kohkumistki. „Kuidas said sa näha? Lakka ei saa ju keegi sisse,

uks alati seestpoolt kinni. Kuule, Juhan, sul justkui oleks mõni nõidusevägi. Hakka kasvõi kartma!”

Juhan pidi teda rahustama. See olnud ikka ainult uni, mis ta nägi. Aga see oli imelik ja selge uni ja tuli suurest igatsusest. Ja kui igatsus on suur, siis rändab hing uneski ringi.

„Nojah,“ ütles Katre, „minulgi oli nii selge uni. Aga mitte nii, nagu sinul. Eks ma magagi laka tagumises otsas, eks mul olegi kirju tekk. Aga et seda kõike nii selgesti näha võib! Sul ikka on vist mõni salavägi. Ja sääraseid tuleb ju karta!”

„Kullakene!“ hüüdis Juhan, „kui mul oleks see vägi — kas ma hakkaksin siis sulle kahju tegema? Aga niipalju teeksin küll, et hoiaksin sind enda juures ja tahaksin, et hoiaksid mindki.“

Katre põsed kattusid punaga. „Ega selleks olegi väge tarvis.“

„Milleks? . . .“

„Noh, et sind hoiaksin. Ma nüüdki ootasin kangesti, et sa tuled. Enne mõtlesin küll, et tühi unenägu, aga pärast arvasin, et ehk mõtled ikka minu peale ja tuledki . . .“

Tüdruk sönad tõstsid poisi taevasse, kuid siiski ei saanud ta looþuda arutamast imeliku rännaku küsimust. Ta uuris, millal tüdruk oli seda unes näinud, ning aimas juba ette ta vastust.

„See oli samal õhtul, jaanipäeva õhtul. Tegime emaga kõik õhtused talitused ära ja siis läksin veel vähekeseks välja kõndima. Mõtlesin kogu

aja neist sinu näkkidest ja... Siis tuli veel see Tõnu Rein ja hakkas tülitama oma jutuga.“

„Kes see Rein on?“ kahmas vahele Juhan. „On tal mustad juuksed, sirge nina ja sihuke jonnakas suu?“

„Jah — on küll. Aga kust siis sina teda tunnend?“

Juhan ei julgenud seletada, et ta ka seda poissi unes nägi. Seda oleks ikka juba liiga palju ühe unenäo kohta.

„Eks ta olnud ju seal jaanitulel,“ ütles ta ja lootis, et poiss ehk tõesti oli seal.

„Nojah, eks ta juba sel õhtul ja ammugi enne seda kippunud tülitama. Sellegi õhtul küsis, et kas ma ükskord ometi ei laseks teda lakka juttu ajama. Lubas olla mõistlik ja kõik. Aga ma ütlesin, et ei ole veel kedagi lasknud ega lase teadagi. Rein sai siis pahaseks. Pidagu ma pealegi teda halvaks. Küsis aga siis, et kas ma seda poissi laseksin, kellega õhtul jaanitulel kudrutasin. Vastasin, et mis see sinu asi on, võib-olla laseksin ka, kui ta ainult tahaks tulla...“

Siis sai ta jälle vihaseks ja lubas sulle näidata, kui aga peaks kokku juhtuma. Läksin siis lakka ja poiss vist jäigi tare ümber lonkima. Enne aga katsusin veel, kas uks on ikka seestpoolt kõvasti kinni, sest kes seda Reinu uskuda teab. Hoiu sinagi temaga kokku juhtumast...“

„Noh, mis ta ikka ähvardab. Sõnadega ju tegijaid palju. Kas sellel öösel nägidki mind?“

„Jah, siis tundsin, nagu oleksid sa ise minu juures, nii ligidal, et võiksin kohe käega katsuda.“

Ma vist tahtsingi sind puudutada, aga käsi ei liikunud, sest see oli ju unes. Siis ärkasin üles ja tundsin ikka veel, et oled seal.“

Nad istusid tasasele kivile kaasiku serval. Toetudes teineteise najale soovisid nad nii olla terve öö ja kui saaks, siis ka terve eluaja.

Viimaks virgus tüdruk nagu unest. „Nüüd pean siiski minema,“ ütles ta nukralt. „Ehk ei ole ema veel magama läinud ja ootab. Aga sa tuled ju jälle, tuled varsti — eks ole?“

Juhan ei vastanud. Ta ei oleks tahtnud kuidagi minna. Aga siis tuli talle uus mõte ning Katregi imestas, miks poiss nõnda kähku püsti tõusis.

„Nojah,“ ütles ta, „eks mine siis pealegi.“ Ta hääli ei olnud põrmugi nukker. „Aga — ära sa seda ust siis nõnda kõvasti kinni pane. Ei pane, eks?“

Tüdruk mõistis. Ta sattus päris ärevusse ega teadnud, kas röömustuda või karta. „Aga... Ema ehk näeb ja... Keegi ei ole veel käinud minu juures ja ma ei tea, kas...“

„Kas sa siis kardad mind? Vaata mulle otsa ja ütle, kas sa mind tõesti kardad?“

Juhani ilme oli tõsine. Tüdruk tundis, et tema hoolde võib usaldada terve elu.

„Hea küll, ma lähen siis... Aga sa ei tea ju, kust tulla. Tule teiselt poolt, seal on redel. Ja vaata, et sa üleval pead ära ei löö!“

Juhan lubas tulla veidi hiljem, tasakesi, kellegi kuulmata. Katre lahkus kärmel sammul, põsed täis ärevat õhetust.

Juhan istus algul vaikides, kuid hakkas siis tasapisi sammuma metsa poole. Ta arutas — kui jalutada sinna kuusikuni ja tagasi, siis ehk on juba paras aeg minna.

Veidi maad eemal kargas põõsast välja kaks kogu ning sulges ta tee. Üks neist oli Rein. Küllap teinegi oli ta kaaslane kiige juurest. Mõlemail olid tugevad kepid käes, nägudel peegeldus armuvalu ja viha. Paar sammu Juhanist eemal tõstsid nad kepid.

Juhan vaatas neile otsa ning temagi palgel loitis viha. Poisid olid tugevad ja võitlus poleks olnud kerge. Aga ta ei tundnud hirmu. Vaadates teravalt poiste silmi, soovis ta, et nad kepid metsa viskaksid ja kaoksid.

Juhani pilgus oli midagi, mis pani poisid kohmetama. Juba langeski üks kepp, siis ka teine, Reinu oma. Pikkamisi pöördusid nad ja hakkasid minema. Veidi eemal viskasid kepidki käest.

Kõik see oli sündinud vaikides mõne silmapilgu jooksul. Juhan võis olla sama üllatunud kui poisidki. Mis see siis oli? Tema oli ainult soovinud, oli tahtnud seda ja poisid tegidki nii. Kas tal siis tõesti on selline vägi?

Möödus tükk aega, enne kui pääsesid valla Reinu ja ta kaaslaste keelepaelad. „Kas nägid,“ küsis Rein, „kas nägid ta silmi? Vaatas nagu saatan! Nagu uimaseks kohe tegi...“

„Pole siis ime,“ vastas teine, „et sihukesel võimu on tüdrukute üle. Minulgi sihuke tunne, nagu oleks peksa saanud.“

Juhan oli niivõrd haaratud sellest elamusest, et unustas silmapilguks Katregi. Ta ei teadnud, mis teda enam rõõmustas, — kas eneses avastatud vägi või see, et ta varsti läheb tüdruku juurde. Ja hetkeks tekkis tal tunne, nagu ei saakski ta mõlemaid ühel ajal enesele hoida — väge ja Katret.

Siis haaras teda lähenevate hetkede võlu ning ta astus tare poole. Minnes teiselt poolt ringi, leidis ta kohe ukse. Jaa — see oli tuttav tee. Uks oli veidi praokile jäetud. Seinä ääres sõime ees mäletsesid lehmad ja sealtsamast viis redel üles. Jõudnud lakka, sirutas Juhan käed ette. Siin pidi kohe olema üks põikpuu, tuleb vaadata, et pead ära ei löö. Põikpuu oligi seal, siis tuli veel teine ning just kolmanda all pidi olema Katre ase.

„Kuidas sa küll oskaid tulla?“ kuuldus tüdruku imetlevat sosinat. Siis aga oli juba Juhan ta kõrvale jõudnud ning haaras ta kaenlasse.

Nad ei teadnud, kas nad olid ärkvel või magasid. Tundsid vaid teineteise lähedust ega igatsenud midagi muud. Siis hakkasid tasakesi juttu ajama.

Katre olevat tõesti Juhani haldjas, kes jääb talle eluajaks. Ja tema tahab hoolitseda ta õnne eest.

Tahab minna ja otsida üles ussikuninga, kellelt saab võimu ja väge. Siis lähevad nad kahekesi kaugele, kaugele ning lasevad endile ehitada toreda lossi. Eks Katregi taha elada lossis? Jaa — kui temal on vägi, siis teeb ta kõik. Loss olgu sel-

gest kullast ja klaasist, ümberringi sadu teenreid ja ümmardajaid. Katre on neist kõige kenam, istub troonil, kuldkroon peas, toredad rõivad seljas, kuldkingad jalas... Ja tema, Juhan, tahab istuda Katre jalge ees ja teenida teda...

Ei — seda mitte. Katre arvas teisiti. Just tema kõrval peab ta istuma, nii et saaks pead ta õlale toetada nagu nüüdki. Siis on nad mõlemad õnnelikud...

Siiski mitte! Katre olevat ikka rohkem väärt kui Juhan. Mitte ainult haldjas, vaid haldjate valitseja. Kui ta oleks seal Suurjärve põhjas, säravas lossis, siis tuleks Juhan teda otsima ja koputaks lossi väravale. Näkid teeksid ukse lahti ja tema astuks sisse. Oi, kui palju ilusat seal näha saaks! Ümberringi hõljuksid tantsivad haldjad, Katre aga istuks nende keskel kuldsel troonil. Küsiks siis, et kes see on, kes praegu uksest sisse lasti. Juhan astuks ligi, langeks põlvili trooni ette ja ütleks end otsivat oma haldjat, oma Katret, kelle pärast ta kõrge kuuse ladvast järve hüppas. Siis alles näeks ta, et troonil istubki Katre, kõigi haldjate valitseja. Siis ta kohkuks ja arvaks, et Katre enam ehk ei hooligi temast...

Ei, ei — Katre hooliks tast siiski. Paneks just Juhani troonile ja istuks ise ta jalge ette. Paneks kõik teised haldjad tema ümber tantsima, kõik need kenad olendid. Aga tema, Juhan, ei tohi armastada ühtki teist...

Nad lubasid teineteisele veel palju. Kui Juhan saaks kätte täie väe, siis ta laseks endale tiivad kasvada ja võtaks Katre sülle. Siis nad len-

daksid üle mägede ja orgude, üle võõraste maade ja linnade, vaataksid neid kõrgelt ja lendaksid ikka edasi. Läheksid kaugele põhjamaale, kus elavad sortsid ja kurjad nõiad. Siis jõuaksid sinna, kus sähvivad virmalised, vaataksid neid päris ligidalt. Siis tõuseksid veelgi kõrgemale, vaataksid päikest ja tähti ja kuud ning tuleksid tagasi. . .

Seal peatus Juhani mõttelend. Ega nad pääse ju kuskile mujale kui Kusma tallu. . . Aga nii hea on unistada, kui armas tüdruk on kõrval, ning soovida, et terve maailm oleks nende päralt. Aga ega neil seal Kusmalgi viga ole. Tema murrab tööd teha ja vaatab, et Katrel liiga raskeks ei lähe. Ema aitab kaasa niipalju kui suudab — küllap nad toime saavad. Sulaspöiss on küll veidi laisavõitu, kuid eks ta ole just paras mõisapõldude jaoks. Tema ise aga katsub oma põllud paremale järjele viia, teeb Kusma talu poole suuremaks. . .

„Teeme Kusmast ilusa koha,“ sosistas ta. „Kahe lehma asemel on meil varsti neli, on lambaidki rohkem, sead ja kanad ja kõik. Sina aga, Katreke, talitad rõõmsa näoga, laulad hommikust õhtuni. Õhtul — siis toetad jälle pea minu õlale, mina silitan su juukseid ja. . . Kuuled, Katreke? Kas magad juba? . . .“

Katre oli tõesti uinunud. Väljas oli valgemaks läinud, Juhani silm suutis seletada tüdruku armsa näo piirjooni. Ta vaatles teda tüki aega, tõusis siis ja eemaldus tasakesi.

XII

Paap ja kurat

Ajal, mil Juhan leidis oma haldja, algas Tallima Paabu võitlus kuradiga. Peame tundma temagi rada, sest ükskord pidi ta ju päris otsustavalt astuma Juhani ellu.

Ta oli sirgunud pikaks tugevaks noormeheks ning ta silmis oli elurõõm. Võrreldes teda teiste ümbruskonna poistega, säras ema nägu sageli uhkusest. Paabu vastu ei saanud küll keegi. Kui oli tarvis töötada, siis oli ta väljas kahe eest; kui leidus aega lõbutsemiseks, siis ei osanud keegi teine nii toredat nalja teha. Tehti vainule uus kiik, siis oli Paap esimene, kes julges ajada üle võlli; kui teised uhkustasid oma torupilli ja kandlemängu kunstiga, siis võttis Paap kätte ja õppis needki ametid selgeks. Varsti ületas ta kõiki ümbruskonna pillimehi.

Muidugi — oli ka neid asju, kus Paap pidi alla jääma. Mõned poisid suutsid kõrtsi juures suuremaid kive tõsta ja noor Koke Kaarel pani ta maadluses maha. Kuid Paap ei hakanudki endale ihaldama härjajõudu. Seal, kus oli tarvis arukust ja osavust, seal oli õige koht end maksma

panna. Ka Pärtli Otiga ei tahtnud ta võistlema hakata. Ott võis nimelt mitu kortlit viina ära juua ja siiski sirgelt käia. Paap ei joonud kuigi palju, ei teinud midagi, mis oleks alandanud ta väärikust. Seepärast hakati teda juba aegsasti täismeheks pidama.

Varsti aga sattus ta mõttele saada veel kangemaks ning alustada võitlust selle ühe vastu, kes vahel kippus temaski võimust võtma. Vana Kosli Jaak oli see, kes teda võitlusele õhutas, ja see üks, kelle vastu ta hakkas, oli kurat.

Tollel ajal ei olnud palju neid, kes usuasju tõsiselt võtsid. Lapsepõlve kujutlused asendusid orjaelu tõelikkusega, Jumala ja kuradi pilt oli enamikule ebamäärane ja kaugel. Kuid Paabul oli midagi, mis teda juba lapsepõlvest tõsisemate tunnetega läbi kandis. See oli ta kogemus puu otsast kukkudes. Sellest silmapilgust alates oli ta hoopis teiseks muutunud ning teadis, et Jumalat tuleb võtta tõsiselt. Kuigi nooruse vallatused ja auahned püüded nõudsid oma osa, jäi ta hing vastuvõtlikuks kõigele sellele, mis puutus ususse ja Jumalasse.

Ning varsti saabus aeg, millal uued kogemused teda hoopis uutele radadele juhtisid.

Ta isa oli hiljuti surnud. See sündmus mõjutas teda tugevamini kui vend Peetri lahkumine aastate eest. Siis oli vanematele sündinud veel üks poiss, kes jälle Peetriks ristiti, ja ka tütar Anu. Isa surm tuli pika põdemise järel. Vana Krõõt oli küll käinud kuppu panemas ja sooni vajutamas; hulga kibedat rohtugi pidi ta alla nee-

lama, kuid see kõik ei aidanud. Kaebas ikka kibedate valude üle rinna all ning tõmbus vahel päris kõverasse. Nii tuli lõpp.

Eks olnudki ju aina kibedad aastad, mis tal tuli elada Haanjas. Kohale asudes olid ees vaid võssa kasvanud põllud, pehkinud hooned ning suur puudus kõigest tarvilikust. Kõik tuli korda seada omal jõul ja teha sealjuures lõpmata arv mõisapäevi. See murdis viimaks mehe jõu.

Tallima Jüri oli surnud ning Kosli Jaak käis teda kirstu panemas. Oli siis juttu aetud ilmast ja maast ning Jaakki ei nõudnud enam liiga suurt hoolsust mõisa orjamisel.

Ta oli muutunud veidi pahuraks sellest ajast, kui suured härrad teda kahtlustasid kuradi teenimises. Algul ikka ootas, millal teda tullakse vangi võtma, kuid aastad möödusid ja ta süüteod näisid vajuvat unustuse hõlma.

See asjaolu parandas pikkamisi ta enesetunnet, kuid unustada ei saanud ta siiski, et teda nagu armu pärast sidumata jäeti. Kord oli ta julgenud avaldada päris patust arvamist, et ehk olid need kõrged härrad ise kuradi võrkudesse sattunud. Ainult praostihärra võis ehk olla õige usu mees. Saatana kavalusel polevat ju piire — eks ta püüa kõigepealt just õpetajaid ja veel suu-remaidki kirikhärrasid segadusse viia.

Aga Jaagu pahameelt pidi kõigepealt kurat tunda saama. Teda ta nägi igal pool oma kavalaid püüniseid seadmas ja ta püüdis inimesi hoiatada tema meelituste eest. Ka Tallima Jüri matusel pidas ta palvust ning manas rahva silme ette pä-

ris kohutavaid pilte kuradist ja tema vägevusest. Eriti sügavat mõju avaldasid need Paabu tundlikule hingele.

Jaak oli juba päris vanaks jäänud. Terve eluaja oli ta orjanud kogudust ning seisnud oma usus kindlana kui kalju. Mõned vanakesed mäletasid ta noorusepäevi. Siis oli temagi olnud täis maailmavaimu. Aga ta noor naine suri sünnitamisel ja siis oli Jaak põhjalikult muutunud. Õpetaja oli teda trööstida püüdnud ja seletanud, et Jumal on talle selle katsumise peale pannud. Jumal on kuradile voli andnud tema hinge kiusata, nõnda kui piiblis Hiiopitki kiusati. Ärgu ta aga meelt heitku, vaid näidaku, et ta ka oma valus kuradile vastu paneb.

Jaak ei teadnud, kas olla vihane Jumalale, kes laskis kiusata, või kuradile, kes kiusas. Viimaks siiski taipas, et patusel inimesel ei sobi Jumala peale viha kanda. Jumal on ju hea, kõik halb tuleb kuradist. Ta hakkas innukalt kirikus käima ja palvetama, tegi läbi kange võitluse ja sai kuradi leppimatuks vaenlaseks. Talupidamine jäi noorema venna hooleks, Jaak ise õnnistati varsti võõrmündriks ning ta töö sai õnnistuseks tervele kihelkonnale.

Nüüd oli ta hallipealine rauk, kuid ta silmis leegitses endine sügav tuli. Tõsisena ja auväärse-
sena rahva ees seistes jättis ta mulje muistsest prohvetist, kes kannab endas Jumala Vaimu. Ta kõned olid alati palju mõjukamad õpetaja omadest.

Jaagu sõnad lõikasid sügavale Paabu hingesse

ning usk Jumala ja kuradi väesse võttis võimust. Ta oli uskunud juba ennegi, kuid nüüd tajus ta üha selgemini kurja võimust, mis püüdis vallutada ka teda. Ju see kurat on ikka tõesti vägev, kui vana Jaak nii tõsiselt hoiatab.

Õieti ei olnud tollel ajal kedagi, kes poleks uskunud. Usuti veel enamgi, kui õpetas kirik, usuti seda, mille uskumist õpetaja pidas suureks patuks. Oligi ju õpetaja ülesandeks selgitada, mida tohib ja peab uskuma, ning tuua inimesi haldjate ja vanapagana juurest õige usu ja õige Jumala juurde. Ei leidunud inimest, kes salgas Jumalat ja põlgas Jeesust Kristust. Kuid üpris vähe leidus neid, kes teda tõsiselt võtsid. Usuti Jumalat, kuid armastati oma patukesi ning püüti hoiduda vaid sellest, mida r a h v a s hukka mõistis. Ja kui neile seletati, et rahva ja Jumala arvamised on sageli hoopis lahkuminevad, siis kuulasid nad ka selle seletuse kannatlikult ära. Eks õpetaja pidanud seda rääkima, samuti ka Kosli Jaak. Rahvas aga määras oma piirid, mille vahel liikus nende eluke. Võis juua, aga mitte peret nalga jätta; võis ka kakelda, aga mitte teist maha lüüa. Võis laiselda, kui sai, ja tööga venitada, aga ikka mõisapõllul. Võis ka varastada, aga mitte omasuguselt, vaid ikka mõisalt. Võis lõppeks tüdrukutki magatada, aga siis tuli ta ka ära võtta. Eks Jumal ise teadnud, kui palju kõiges selles pattu oli; eks ta kandnud kõik raamatusse ning tõmmanud lauakiriku ajal jälle kriipsu peale. Ju see pattude kirjapanemine ja andeksandmine oligi ta töö seal kõrgel taevas.

Nõnda vaatas rahvas oma vahekorrale Jumalaga ja uskus, et kuidagi ikka toime saab. On saanud teised, küllap saavad nemadki.

Kõnelused Jaaguga töid aga Paabu silme ette hoopis teissuguse pildi. Jaaku pahandas inimeste ükskõiksus selle vastu, mida kurat nendega teeb. Mida on küll väärt need, kes sugugi võidelda ei taha, vaid kohe alla annavad? Palugu nad ometi Jeesuse Kristuse abi, siis saavad nad jagu kuradist ja kõigist patustest himudest.

See sütitas Paapu. Tal oli juba veres — mitte kellelegi alla anda. Ka tundis ta sisimas kutsumust suurteks ülesanneteks. Salamahti unistas ta saada Kosli Jaagu taoliseks, kelle pärralt on Jumala vägi ja rahva austus. Ei — ta ei taha alistuda ühelegi kiusatusele. Teadmata veel, mida ta just tegema peab, aimas ta raske heitluse saabumist.

Jaak oli hoiatanud, et kui ta hakkab kuradile vastu panema, siis tuleb see seda kangema väega ning saadab kaela igasugu kiusatusi. Raha, au, kuulsus — kõik need asjad, mida otsivad saksad ja muudki inimesed, on vaid kuradi meelitused. Igasugu patused himud, viha, kadedus — needki on kuradi külvatud seeme. Ta võib tulla hea sõbra näol ja meelitada kurjale, võib tulla kena tütarlapsegi kujul ning roojastada ihu ja hinge. Katsugu Paap võidelda kõige sellega — küll ta siis näeb, kui raske see on. Kuid õigele võitlejale tuleb Jeesus Kristus appi ja kurat peab häbiga taganema.

Paap uskus oma tugevust ja mõtles pöörduda

Jeesuse Kristuse poole alles siis, kui muidu kuidagi ei saa. Aga küllap ta suudab ka omal jõul.

Sellest ajast alates käis ta ringi hoopis muutunud ilmel. Ta liikus küll endiselt noorte hulgas, kuid püüdis hoiduda nende vallatusist. Nähes kord purjus noormeeste kaklemist, hakkas ta viinagi pidama kuradi joogiks. Jaak ütles küll, et kurat ei saa jagu neist, kes mõistlikult võtavad, kuid Paap otsustas astuda veel järsema sammu. Mõned küll pilkasid ja arvasid, et Paap kardab purjujäämist, kuid tema ei hoolinud neist ega võtnud tilkagi.

Viimastel päevadel aga olid ta südant vallutanud uued tunded ning varsti pidi ta ka neis märkama kange ja kavala kuradi kiusatusi.

Ta oli alles kaheksateistkümne-aastane, kuid näis paari aasta võrra vanemana ja küpsemana. Ta mehine kogu ja tulised silmad sulatasid uhkemagi tüdruku südame. Ainult ta tõsine meel oli teda hoidnud lähemast vahekorrast nendega.

Ehk ei oleks Madegi suutnud sütitada Paapu, kui ta poleks olnud nii tark ja osav.

See sündis ühel öhtul kiige juures. Paap ei olnud veel selgusele jõudnud, kas kurat temale seal võib kardetavaks saada, ning läks sinna ühes teistega. Oli ju päris hea tunne, kui sai panna teisi imetlema oma osavat kandlemängu või julget kiikumist. Ta ei tahtnud uskuda, et Jumal sellist asja ei salli. Peaasi, et ta ei joo ega tülitse nagu teised.

Ta istus kännul, mängis pilli ja lõi mõne tant-sugi kaasa. Oli juba harjunud sellega, et iga kut-

sutav tüdruk tuli kohe ning õhetas seejuurs terve näost. Paap aga ei hoolinud neist suuremat ning ei tahtnud olla teiste poiste sarnane, kes kohe võssa kippusid.

Siis juhtus midagi, mis sütitas temagi südame. Made, elav nirgisilmadega tütarlaps, oli juba mitmel õhtul jälginud uhket Paapu ning unistas salamahti ta sädelevast pilgust. Aga teda vihastas poisi uhkus, kes nähtavasti arvas, et iga tüdruk peabki tema järele jooksma.

Paap märkas varsti, et Made vaatab teda päris ükskõikselt ega näi põrmugi hoolivat ta juuresolekust. See sundis teda jälgima tüdrukut. Made hakkas vestlema Avi Peetriga ja vaatas tuliselt poisi silmadesse. Nähtavasti rääkisid nad juuresolijaist, sest Paap kuulis kaunis valjult nimetatavat endagi nime. See kõlas kuidagi ükskõikselt ja põlglikult ning Peetril näis olevat tuline heameel.

Paap ei suutnud end pidurdada ja kutsus Made tantsima. Tüdruk tuli, aga nii tüdinud ilmel, et poiss päris kohmetuks muutus. Siis kihvatas temas solvatud uhkus.

Haarates tüdruku pihast, keerutas ta teda sellise hooga, et Made hing kippus kinni jääma. Siis läks ta kiigele ja algas oma kuulsat üle võlli ajamist. Ikka kõrgemale ja kõrgemale kerkis ta, kuni jalad seisid püstloodis üleval ning kiik jäi hetkeks peatuma. Siis langes ta alla teisele poole. Aga ta ei leppinud ühe, kahe ega kolme korraga. Ikka metsikumaks läks hoog, — ei suudetud enam lugedagi, mitu korda ta üle käis. Tüdrukud vaa-

tasid pealt südamete värisedes, Made vaid naeris kavalalt.

Kiigelt tulles kõikus Paap veidi ja istus murule hinge tõmbama. Siis võttis ta kandle ning ta sõrmed jooksid sellise väledusega, et mõned päris ammuli sui vaatama jäid.

Kes aga ikka veel külmaks jäi, oli Made. Paap unustas isegi oma väarikuse, astus tema ja Peetri juurde ning segas end vestlusse. Peetri jaoks oli tal mõni naljakas sõna, millele vaene poiss kuidagi vastata ei osanud. Siis vaatas ta tüdrukule ja märkas alles nüüd ta kenadust. Made muutus veidi lahkemaks, varsti vestlesid nad ainult kahekesi ning tusane Peeter ei teadnud, mis teha. Kui viimaks tüdruk temale selja pööras, läks ta ohtes eemale.

Paap pidas seda võitu liiga väheseks. See uhke tüdruk ei pidanud hoolima ühestki teisest. Ja kuna tüdrukule vägagi meeldis end võita lasta, siis jäid nad terveks õhtuks kahekesi ning esimest korda elus läks Paap ka metsa alla jalutama.

Ta ei olnud arg ega saamatu ja kuigi see kõik oli nii uudne, võttis ta ometi tüdruku ümbert kinni ja surus ta rinnale. Siis suudles ta teda ning tüdruk pidi sulgema silmad, et mitte märgata lasta neist loitvat võidurõõmu.

Nad lahkusid alles südaööl ja töötasid järgmise laupäeva õhtul jällegi kiigele tulla.

See nädal ei olnud Paabule kuigi mugav. Tüdruk oli äratanud ta tunded ja kired ja ta ootas kärsitult nädala möödumist. Ta magas hal-

vasti ja vähkres asemel. Ema märkas poisi halba tuju ja päris järele, kuid sai kaunis pahura vastuse — tal ei olewat midagi viga. Siis hakkas poisil kahjugi emast, kes teda vaatles nii murelikult. Aga ta ei saanud ju tunnistada, mis ta südant vaevas.

Viimaks ometi möödus nädal ja saabus oodatud õhtu. Paap läks varakult ning lootis, et tüdrukki on ehk juba seal. Kuid Made näis vist olevat unustanud lubaduse. Juba olid kohal kõik ümbruskonna noored — Madet polnud ikka veel näha. Paap muutus pahuraks, mõtles juba lahkumisele, kuid siis tuli tüdruk.

Paabu silmis näis ta täna veel kaunimana. „Mõtlesin juba, et sa ehk ei tulegi.“ Ta hääles kostis etteheide ja rõõm ühtlasi.

„Ei saanud kohe nii ruttu, oli kole palju tegemist. Ja kui tulema sain, siis tulin kohe joostes ja arvasin, et kui oled tulnud, siis oled ehk juba äragi läinud. Aga näe, oled ikka siin!“

Paap naeris rõõmsalt. „Kust ma sain ära minna, kui kogu aja vaatasin, et kust põõsa tagant sa äkki välja tuled. Et teed aga vigurit ja vaatad, mis nägu sel Paabul ka on, kui ta ootab ja mõtleb, et Made ehk ei tulegi. Kas vaatasidki ehk kuskilt põõsa tagant?“

„Ei, kus seda! . . . Ma päris tõesti ei saanud. Ja siis ruttasin nii, et võttis päris lõõtsutama. Katsu ise — näed, et süda klopib.“

Tüdruk võttis Paabu käe ja asetask oma südame kohale. Aga poiss ei saanud aru, kumma süda põksub valjemalt — kas tema või Made oma.

Nii imelik oli tunda käe all tüdruku tuksuvat rinda.

Nad ei tundnud end mugavalt siin, teiste keskel. Ühise ringmängu ajal tõmbusid nad eemale ja leidsid end varsti tihedate lelapõõsaste varjul.

Ei räägitud palju, sest silmad ja kallistavad käed rääkisid isegi. Kõik muu kadus Paabu mõttest — ta ei näinud enam ema murelikku palet ega Kosli Jaagu manitsevaid silmi. Nad läksid veelgi kaugemale, istusid rohule ning tundsid teineteise kehade mõnusat soojust.

Pillimäng ja kilkamine kiige ümber oli ammugi lõppenud. Paap ja Made lamasid ikka veel ega pannud tähelegi südaöö möödumist.

Made märkas esimesena, et varsti hakkab koitma ja tal oli kahju, et öö on nii lühike. Ta surus end Paabu ligi ja poiss haaras veel tugevalt ta ümbert kinni. Siis vallutas mõlemaid iha.

Paap surus põletavaid suudlusi tüdruku huultele ja kaelale. Made sulges silmad, ta keha muutus jõuetuks ja lõdvaks. Hingeldav Paap haaras uuesti ta piha ümbert ning tüdruk avas silmad.

Neist paistis midagi nii võõrast ja kauget, et Paabu käed tagasi tõmbusid. Pilk oli tuhm, nina, suu ja terve nägu olid nagu laiemaks paisunud. Huuled näisid tursunuina ja nende ümber oli viril naeratus.

Ja siis nägi Paap veel enam. Ta virvendava pilgu ette kerkis mingi imelik lõust, see seisis just tüdruku palge kõrval ja vaatas irvitades temale.

Nüüd meenusid talle Kosli Jaagu sõnad. Kurat võib tulla ka ilusa tütarlapse kujul ja roojas-

Ta virvendava pilgu ette kerkis mingi imelik lõust, mis seisis just tüdruku palge kõrval ...

tada ihu ning hinge... Mida tahtis ta küll teha? Ja olekski teinud, kui poleks näinud tüdruku teist nägu...

Ta tõmbus eemale ja tõusis püsti. Tüdruk ärkas rammetusest, kohendas end ning vaatas suuril silmil poisi otsa. „Mis sul on?... Mis sul viga on?“ kogeles ta.

Nüüd oli Madel jälle endine nägu, ta silmis oli häbi ja pahameeltki. Aga tema, Paap, ei unusta kunagi seda teist nägu, kuradi nägu!

„Ega mul ole viga midagi... Aga näed ise, on juba hommik... Noh, jumalaga siis...“

Ja ta läks ja jättis tüdruku sinnasamasse istuma.

Made ei suutnud ikka veel taibata, mis oli juhtunud. Aga ta tundis end solvatuna, südame põhjani haavatuna. Iseasi, kui t e m a oleks äkki tõusnud ja jätnud poisi rohule istuma. Nüüd ei osanud ta rõõmu tunda oma süütusestki, mis jäi rikkumata.

Paap aga sammus kodu poole ning ta silmis helkis rõõm. Ta ei sattunud kuradi võrku!

Nüüd arvas ta mõistvat, miks kõik niisugused asjad sünnivad öösiti. Valges ei saa ju ükski tüdruk varjata oma teist nägu. Nüüdsest peale ei lase ta end enam kiusata. Küllap vist igal tüdrukul on kaks nägu ja selle teise näo kaudu vaatab kurat.

See oli Paabu elus otsustav sündmus. Seni ta veel ei teadnud, millisele alusele rajada võitlust. Nüüd ta teadis.

XIII

Abielu

Koduteel ununes raske tööpäev. Õnneliku abielumehe kiirel sammul tõttas Juhan tervitama armast naist.

Ta pidi nüüd sageli kodunt ära olema, sest mõis oli jälle kohustusi suurendanud. Nad olid Kusmal hoolega töötanud, talu oli paremale järjele saanud ja mõis hakkas ka kohe suuremat orjust nõudma.

Nii sündis see ka paljude teistega. Hakati juba kurtma, et ei tohigi vist oma põlde korralkult harida, sest siis pannakse nii palju päevi otsa, et ei jõua enam kohta pidada. Mine parem kuskile sulaseks või nälgi.

Ja tõesti — paljud peremehed ei hoolinud põrmugi elujärje parandamisest. Kõige kasulikum oli viriseda ja näidata mõisale oma alalist viletsust ja nälga. Andre tuletas vahel meelde Kosli Jaagu juttu mõistlikust majapidamisest. Jaa, kui härral oleks oma kindel isu, siis oleks iseasi. Nüüd aga ei julge keegi kannustikust uudismaad teha, sest kõik kasu läheb mõisale.

Enamiku mõisapäevi laskis Juhan teha sulaspõisil. Poiss oli laisk ja kupja kepp tantsis sageli tema turjal. Kuid Peep ei näinud sellest palju hoolivat. Vedas kuidagi päevad lõpule ega uuri-
nud, kas töö oli hästi või halvasti tehtud. Seda agaram oli ta tüdrukutele jahti pidama.

Tuli siiski leppida temaga, sest sulaseid oli sel rahvavaesel ajal väga raske leida. Juhan ise pingutas, kuidas aga suutis, ning pidi ka palju pikki päevi kodunt ära olema.

Viimasel ajal läks ta vaid vastumeelselt mõisa. Ta ei põlanud orjust, ei — seda pidas ta paratamatuks. Aga ta ei tahtnud hetkekski eemale minna Katrest. Ja kui just pidi minema, siis ootas igatsedes õhtu saabumist.

Nad olid nüüd juba ligi kaks kuud abielus. Kõik oli päris kähku läinud. Juba järgmisel pühapäeval võttis Juhan südame rindu ja läks tüdruku vanemate jutule. Andre tuli isameheks, pudel viinagi oli neil kaasas.

Õpetaja juures lugemisel said mõlemad kiita, nii et ka hõikamises ei tulnud viivitust. Varsti oli ootamise aeg läbi ja siis peeti pulmad.

Juhani meelest oli see unustamatu silmapilk, mil õpetaja nende käed kokku pani ja teatas: nüüd kuuluvat nad teineteisele ja ainult surm võib neid lahutada. Katre vaatas ta poole päris pühaku näoga, silmis pisarad. Need olnud õnnepisarad, tunnistas ta pärast.

Pulmadeks tuli kokku sugulasi lähedalt ja kaugelt. Tõid kaasa leivakotid, mõned pudelid viina ja üht-teist kingitusekski. Algul pidutseti

Kaasikul, siis mindi Kusmale, kus lõbutseti järgmise hommikuni. Pillimehed löid lugusid, rahvas tantsis, naised kaasitasid vahel ning vanamehed puhusid juttu muistsest ajast. Juhan ja Katre aga viibisid nagu unes ega näinud märkavatki, mis sündis nende ümber. Vahel harva juhtusid nad kahekesi jääma — siis vaadati pühalikult teineteisele ja mõlema palgel säras puhta hinge ilu.

Viimaks hakkasid eided noorpaari magama seadma. Katre palgele kerkis häbipuna ja Juhanilgi oli piinlik. Nad pidid endid ju päris särگیvæele võtma ning heitma uude sängi, mille Juhan oli valmistanud just enne pulmi. Aga siis, teineteise soojas kaisus tundsid nad endid õnnelikena ning suudlesid tulisemalt kui kunagi enne. Nii möödus nende pulmaöö.

Päevadest said nädalad. Igatsedes oodati õhtuid ning pooled ööd möödusid vesteldes ja unistades. Ja Juhan oli rõõmus nagu tolgi ööl, millal läks esimest korda tüdruku juurde ja silitas ta juukseid. Ta ei osanud enam midagi igatseda ning uinus õnnelikuna.

Viimasel ajal aga oli nooriku silmi tekkinud mõtlik helk ja Juhan ei mõistnud, millest see tuli. Katre kinnitas küll, et ta on õnnelik, kuid tõusis hommikuti ikka veidi pettunud ilmel.

Juhan arvas, et naine ehk igatseb vanemaid näha, ja viis ta korraks Kaasikule. Katre oli väga rõõmus, kuid saanud vaevalt tunnikese juttu puhuda, kippus juba koju tagasi. Nad sammusid läbi kasesalu ja istusid jaanipäeva-õhtusele kivile. Kuid sealgi vallutas Katret mingi tusk.

Liis märkas varsti, milles asi seisab, kuid ei julgenud õpetama hakata. Ta naeratas vahel, kui nägi poega vaatavat oma naisele nii, nagu vaadatakse inglile või mõnele pühale asjale. Teda rõõmustas poja puhas süda ja puhtad tunded, mis ei lasknud tal tekkida mõtetki sellest, mida teised tavatsevad püüda juba ammu enne pulmi. Kuid ega ta viimaks ometi ei mõtlegi jääda n i i mõistlikuks?

Juhan ei teadnud midagi naiste muredest ja kiirendas sammu. Täna ju laupäeva õhtu, kojugi saab veidi varem, saunas saab maha pesta kõik nädala higi, valugi kontidest välja vihelda...

Juba paistis vahtra latv ning ta pöördus käänakule, mis viis Kusma talu põldude juurde.

Naine tuli talle vastu. Nad kohtusid väikese võsastiku juures, mille varjule vahel jäidki istuma ja vestlema.

Täna tuli kiirustada, et jõuda sauna. Samuti käsikäes, Juhan jutustas päeva uudiseid. Paar mõisa ligidalt meest kandnud öösi mõisapõllult hulga vihke ära. Oldi juba jälil ja meestel keretäis kindel. Päev olnud ka hirmus pikk, nagu kõik need päevad, millal peab Katrest eemal olema.

Katre päev oli olnud samuti pikk. Ta oodanud kogu aja õhtu saabumist ja käinud mitmel korral vaatamas, kas Juhan ehk ei tule juba sealt käänaku tagant.

Juhani süda oli tulvil õnne. Elu on ikka hoopis teine, kui on keegi, keda armastad ja kes sind ootab. Teised olid imestanud, miks Juhan ühes

nendega ei kiru raskeid päevi, ja miks ta palgel alati hõljub tasane naeruvine. Aga nad aimasid ka, et selle põhjuseks oli Katre — noorik, kellest kenamat ei teatud olevat terves ümbruskonnas.

Nad jõudsid tare juurde. Liis ulatas Juhanile puhta pesu ja värske viha. Sulaspõiss Paa-buga läinud ees, küllap nad saavad varsti valmiski juba.

Saun oli alles uus, paar aastat tagasi ehitatud. Enne oli kordamööda köetud Andre sauna, kuid eks õigel talul pea ikka ka oma sauna olema.

Peep oli kütnud kere kuumaks ja jäänud siis lavale magama. Ei olnud veel viitsinud pesta. määrdunud kaela ja jalgu, mis näisid värskest porilombist tulnuina. Noorem vend oli juba valmis ning kohmitses eeskojas riidesse panna.

Ukse kriuksumine äratas Peebu magusast uinakust. Kähku haaras ta kapa ja hakkas solistama.

„No võta ometi seepigi,“ tõreles Juhan, „kes siis niimoodi puhtaks saab.“

„Mis tühja sest seebistki — eks lähe nagunii jälle mustaks. . .“

„Ega sa siis pruugi süüagi — kõht läheb ka nagunii jälle tühjaks. Ei pruugi õhtul kuubegi ära võtta, sest nagunii tuleb hommikul jälle selga panna. Ei, kulla Peep, kui nii mõtelda, siis viska aga selili mätta otsa ja oota surma. Sest mis asja sa ikka elad, kui ükskord nagunii tuleb surra. . .“

Peep võttis seebi, nühkis nuustikuga paar korda üle selja ja koibade ja asus loputama. Juhan viskas leili juurde ja ronis lavale. Tüki

aega tagus ta vihaga valutavat turja, kuni tundis terves kehas magusat rammetus. Siis asus pesemisele ja loputas end viimaks jaheda veega. Aga sellest ei jätkunud veel. Veelkord tuli visata leili ja vihelda, kuni terve keha punetama hakkas. Alles siis tundus, et terve nädala vaev on välja peksetud, ja kui saab öösel korralikult välja magada, siis oled nagu uus inimene kohe.

Viimaks sai nende saunaeg läbi ja pesuväel lonkisid nad tagasi tare poole. Ema ja Katre ootasid juba ning tõttasid omakorda leili võtma.

Juhan istus vahtra alla pingile ja vajus mõtteisse. Tal oli hea, kerge tunne ning ta tajus, et vanal vahtral ja põõsastelgi on hea olla. Öhtu rahu hõljus üle nurme ja niidu ning täitis kõike elavat.

Paap väljus tarest ja lonkis küla poole. Liikus kuuldusi, et ta oma noorusele vaatamata kippuvad juba tüdrukute juurde. Imelikul kombel ei saanud Juhan seda poissi armsaks pidada. Justkui oleks ta kuskilt võõrsilt nende perekonda satunud. Ja emalegi ei olnud ta meele järele, sest ta oli salalik ja valelik ning kippus üleliia sulaspoisiga sõbrustama. Ometi olid ta naeratavad lapsesilmad omal ajal neile mõlemale rõõmu teinud. Küllap temasse on pääsenud mõni paha haldjas, mõtles Juhan.

Peep tuli ja istus Juhani kõrvale. Nähes pere-meest mõtlemas, ei hakanud ta teda oma jutuga tüütama.

Varsti tulid naisedki saunast. Nad olid paljajalu ja ainult valge särk kattis nende keha.

Juhan lõi silmad Peebule, kes vaatas lähenevat Katret ihaleva pilguga. Selles vaates oli midagi, mis oleks nagu kiskunud nooriku ihult sellegi katte.

Poissi tabas Juhani karistav pilk. Kuidas julges ta selliselt vaadata tema naist! Peep kohmetus veidi ja hakkas uurima tare katust. Juhan aga vaatas nüüd ise päris ligi jõudnud Katret ja mõtles, miks sulaspõisi silmad nii imelikuks löid. Akki läbis tuksatus ta keha, temagi nägi nüüd oma naist, nägi nii, nagu polekski tal seljas seda linast särki, mis kattis ümmarikke puusi ja kõrget rinda.

Sel silmapilgul valdas Juhani hoopis uus ja võõras tunne. Nüüd justkui ei olekski tema ise vaadanud Katret, vaid Peep — tema, Juhani silmade kaudu.

Katregi tajus Juhani silmis midagi, mis tegi talle häbi, kuid pani ka südame kiiremalt põksuma. Ta heitis mehele kiire pilgu, punastus siis ja ruttas tarre.

Ena silme eest ei jäänud varjule hetkeline pilkude mäng. Muheledes järgnes ta miniale ning, astudes tarre, patsutas ta õlale.

„Noh, Katreke, saad sinagi õhtule ja süngi. Ons Juhan sulle ka väga armas? Ja ega ta sulle... nojah, ega ta sulle vahel liiga ei tee?...“

„Ei, ei...“ kogeles Katre. Tal oli piinlik sellest juttu teha. „Ei tee liiga ühtigi... Ta ei tahagi liiga teha...“ Noorik vaikis nukralt ja vaatas kõrvale.

„Nojah, Katreke,“ jätkas Liis, „ära siis kär-situ ole, kui Juhan mõnda asja veel märganud ei ole. Eks see tule suurest armastusest ja puhtast hingest. Seda ma sulle ütlen, Katreke, — Juhan on üks tuhande hulgast! Ta ei märkagi mõtelda muust kui silmadest ja silitamisest. Aga kül-lap ta nüüd hakkab muustki mõtlema...“

Katrele meenus Juhani eriline pilk ning süngi heites oli ta veel suuremas ärevuses, kui oli olnud pulmaööl. Varsti tuli Juhangi, silmis tuluke, mis tegi Katrele veidi hirmu. See oli hoopis teine Juhan, kes nüüd süngi heitis ja ta ümbert kinni võttis.

Hommiku saabudes tõusis Katre varakult ja hakkas talitama. Kohendas tuld koldes, seadis toolid ja pika pingi ilusti laua juurde, pühkis tolmu kaasavaraks toodud kirstult. Siis läks ta lauda juurde ning Liis märkas, et ta silmis ei ole enam nukrust.

Juhan oli juba ammugi ärkvel, kuid lamas siiski veel tüki aega süngis. Ning tõustes oli ta näol hoopis eriline ilme. Katre tuli kambrisse sä-raval palgel, kuid kohates Juhani pilku, punastus temagi. Mees väljus süngi ja läks metsa jalutama.

Ta ei mõistnud isegi tundeid, mis teda täit-sid. Nüüd oli tema päralt kõik, mida suutis pak-kuda armastav naine. Kuid siiski oli kõige selle juures midagi, mis ei meeldinud tema, Juhani haldjale.

Hommik oli kaunis ja soe, pilvekesed rändasid endise rõõmuga oma teed ning Juhan püüdis neist kujundada inglite ja haldjate hõljuvaid ko-

gusid. Aga ta tundis, et pilved ja puud ja lilled on nüüd veel kinnisemaks muutunud.

Muidugi — külarahvas naeraks, kui saaks seda lugu teada. Nii peab see ju olemagi. Ja siiski solvas teda, et selleks kõigeaks oli tarvis Peebu silmi ja võib-olla — ka Peebu haldjat.

Mõtiskelles lonkis ta tagasi. Ukselävel astus Katre talle vastu ning mees märkas ta silmis erilist soojust.

„Tead sa, Juhanike!... Kui meile sünnib poeg, siis paneme talle nimeks Jaan. Eks ole ilus nimi, sinu isa nimi!...“

Juhani pale selgines. „Muidugi, kallid, muidugi paneme talle nimeks Jaan.“

XIV

Uus kirik

Oli möödunud hulk aastaid kõrgete härrade külaskäigust. Need olid nõudnud uue kiriku ehitamist, kuid kohalikud saksad kippusid seda unustama. Õpetaja oli päris hädas ning tuletas neile sageli meelde nende kohustusi Jumala ja vaese orirahva vastu.

Saksad olid igal aastal mitu korda koos käinud ja leidnud, et ikka veel ei olda küllalt kosunud. Kirik aga lagunes ja lagunes ning inimesed ei julgenud enam hästi ta uksest sissegi astuda, kartusest, et äkki võib lagi kokku variseda.

Eks viimaks juhtunudki see, milles nähti Jumala enda märguannet ja nõuet kord ometi asjaga peale hakata.

Nelipühi esimesel päeval pidas õpetaja jutlust Pühast Vaimust ja sellest, kuidas see vaim välja valati jüngrite peale.

„Siss puhhus se tuul ja teggi kõikuma ned puud. Ned apostelid istusid se suure trepi peäl ja vatasid, et mis tuul se om, mis puhhub äkkitse sel tasatsel päival. Siss kulsid nemmad, et se tuul puhhub veel väggevambast, et see om üits

suur kohhisemine, mis tulleb sält taivast. Siss naggu ollessi raggisenu ka see templi kattus ja..."

Eks sel silmapilgul sündinudki suur ragisemine Rõuge kiriku katuses. Paar pehkinud sari- kat oli varisenud kokku, samal ajal murdus ka üks tala. Terve kirik oli täis tolmu ja naiste kisa. Hakati rüsinal välja tungima, paljud said mul- juda. Mõnel olid murdunud ribidki, kuid surma ei saanud keegi.

Õptaja ei taibanud esiti, milles asi seisab, ja arvas, et see suur „raggisemine“ on nagu vastu- seks ta vägevale kõnele. Siis aga lõi ta silmad altairuumi poole, nägi sinna varisenud palke ja laudu ning tänas Jumalat, et see ragisemine oli tulnud just jutluse ajal. Sest mis oleks tast vae- sekesest saanud, kui ta just sel ajal oleks olnud altaris!

Nüüd leiti, et on tõesti viimane aeg hakata ehitama uut kirikut. Saksad tulid kokku ja aru- tasid, kui palju iga mõis suudaks anda materjali ja tööjõudu. Oli vaidlusi ja sõnelemisigi. Kõr- gele Konsistooriumile saadeti abipalveid ja püüti kroonule selgeks teha, kui viletsad ja vaesed on Rõuge kihelkonna härrased ja kui õnnetud on ta- lupojad ilma kirikuta.

See palve leidis vastukaja, eriti aga seepä- rast, et mõned mõisad kuulusid kroonule ja nende kasutajad tegid kõik, et saada toetust.

See oli rahvale raske aeg. Kiruti saksu, kes tahtsid ehitada just kivikirikut, kuna puukirik oleks toonud palju vähem uut kulu ja orjust. Nüüd aga sunniti neid vedama kive, vedama liiva

ja palke, tegema nii palju lisapäevi, et mõnel polnud mahti põllult viljagi koristada.

Viimaks saadi materjal kohale ja nüüd asusid tegevusse venelastest müürsepad. Kikkis vurrudega sakslase juhatusel töötasid need habemikud mehed hommikust hilisõhtuni ja päris lühikese aja jooksul kerkisid müürid kõrgele. Muidugi oli neil abiks ka talumehi ning hiljem näitasid mitmed neid kohti müüris, kuhu just nemad olid asetanud raskeid kive.

Venelaste palgalepingus oli nähtud ette ka paras jagu põletatud viina. Taarist nad suurt ei hoolinud, tahtsid ainult viina, hästi kanget, mis kohe kurgus põletas. Enamasti võeti seda õhtul, töö lõpul, ja siis võis kaugele kuulda nende nukrat laulu. Mõnel neist oli väga ilus hääl, nii et tüdrukudki kuulamas käisid. Kui aga paar nooremat venelast hakkas juba ehale kippuma, siis tekkis lööming nende ja omaküla poiste vahel, kus mitmelgi kulmud lõhki löödi.

Vahel said neilt viina talumehedki ning siis oli müüride ja tellingute vahel kuulda ka nende laulu ja lendavaid kuradeid.

Jumalakoda taheti juba hilissügiseks katuse alla viia, seepärast kiirustati tööga. Venelased ei vajanud erilist sundimist. Neile oli lubatud tasu terve töö eest ning nemadki igatsesid jõuda rutem koju, ranna äärde, oma naiste ja laste juurde ühes talvise moonaga.

Seda moonakest said nad kaunis rohkesti. Perenaised pidid kandma kokku kõik pesadest leitud munad, sest venelased said neid mitu tuhat

tükki. Talulaste suud olid vesised, nähes emasid kloppimas võid, mis läks mõisa kaudu venelaste palgaks. Nad said mitu koormat rukist, said tangu, herneid, kaeru, soola, said mitukümme paari pastlaid ja nahkkindaid. Lõppeks makseti neile hulk kuldtükkegi veel.

Ka võõras härra, kes juhatas töid, sai suure hulga raha, samuti saksa puusepad, kes asusid tööle siis, kui müüritöö hakkas valmis saama. Puutööle jäi ka venelasi ning mõned talumehedki aitasid kaasa.

Hoone oli varsti katuse all. Puutööd aga kestsid veel talve läbi. Uue kevade saabudes oli kirik valmis ja valged müürid paistsid kaugele. Algul oli mõeldud ehitada ka pikk, sihvakas torn, kuid saksad tahtsid kokku hoida ja ehtasid lühema. Seegi oli kena küll ning peegeldus imekavnilt Suurjärve sügavustes.

Siis, Issanda 1730. aastal ilusal suvepäeval toimuski kiriku pidulik pühitsemine.

Rahvast voolas kokku igast mõisast ja külast, olid tulnud uus praostihärra ja mitu õpetajat naabrusest. Ka üks Riia härra oli kohale ilmunud ning saksad kummardusid ta ees väga sügavalt. Tal oli väga keeruline aunimi — küllap ta siis oli väga kõrge härra.

Kiriku ehitamise ajal oli õpetaja jutlusi pidanud rahva vastuvõtu toas, kuhu oli seatud ka väike altar. Nüüdki kogunesid saksad kirikumõisa ette, rahvamurd ümbritses neid tiheda sõõrina.

Oma õpetaja pidas lühikese palve ning vaatas

rõõmsalt rahvahulga poole. Algul rääkis ta midagi sakstele, siis pidas kõne rahvalegi.

„Nüüd om se röömupäiv käen... Se kõrge härr ja need mõisahärrad om näidanu, et nad armastama se vaene rahhvas. Nüüd lähheme uue kirriko pole ja pühhitseme se uus kirrik pühha Jummal nimmel!...“

Võõrad härrad seadsid endid rongkäiku. Õpetajad kandsid piiblit, talituseraamatut, uusi kirikuriistu ja altarikatteid. Liiguti väga pikkamisi ja pühalikult. Kiriku ees oli ootamas veel suurem rahvamurd ning igäüks püüdis hoiduda suure ukse ligemale, et enne teisi kirikusse pääseda.

Suure ukse ees pidas kõne üks pika kasvuga mees. See pidi olema Vastseliina õpetaja ja tal oli väga vali hääl. Siis astus ette kikkis vuntsidega saks, kes oli juhatanud ehitustöid. Ta kummardus sügavalt ja andis võtmekimbu Rõuge härra kätte. Rõuge härrad olid juba ammust ajast ka võõrmündrihärrad ja nüüdki oli Rõuge härra andnud kiriku heaks kõige rohkem ning käinud ka teistele sakstele peale.

Võõrmündrihärra pöördus kõrge Riia härra poole ja andis võtmed tema kätte, näidates ühtlasi, milline on suure ukse võti.

Viimane ütles midagi sakste keeles ja avas ukse. Pikkamisi astuti sisse ja sammuti altari poole. Nende järele läksid mõisasaksad ning siis trügis sisse maarahvas.

Täna ei peetud eri jutlust sakstele, sest ei saadud ju pühakoda pühitseda enne sakstele saksa keeles ja siis rahvale rahva keeles. Eks see

Uue kevade saabudes oli uus kirik valmis.

olnud ju ikka üks pühitsemine — ükskõik mis keeles ta siis oli.

Sakste laulu järel pidas Riia härra pikema lugemise ning praostihärra luges mõned salmid

maakeeles. Veel kauaks jäid inimeste südamesse kõlama sõnad: „Kui armsad on Sinno honed, oh väggede Jehova!...“

Nüüd tõstis Riia härra käed kantsli poole ja rahvas mõistis, et ta pühitseb kantslit. Nõndasamuti tegi ta ristimärke altarile, ristimisvaagnale, armulaua riistadele ja tervele kirikule. Viimaks tõusid ta käed hästi kõrgele. Küllap see oli kiriku kellade jaoks.

Praostihärra ütles rahvale veel mõned sõnad ja ka võõrad õpetajad lugesid midagi. Siis kuuldus ülevalt tornist uue kella helinat, pühalik värin läbis kõiki ning rahvas ja saksad üheskoos laulsid kiituselaulu, igauks omal keelel. Kuna aga saksu oli vähe, siis ei olnudki kuulda muud kui rahva vägevat häält.

Peale pühitsemist peeti mõni silmapilk vaheaega — siis tuli jumalateenistus omalt õpetajalt. Rahvas sai nüüd alles mahti ringi vaadata, sest seni paelusid kõigi tähelepanu pühitsemistalitus ja võõrad härrad.

Vana Kosli Jaagu auväärset kogu ei olnud enam näha. Eks muidu oleks temagi seisnud võõrmündrite hulgas, kaelas läikiv rist, mõjukam ja väarikam kõigist teistest. Inimesed tundsid nagu puudust temast, sest kes oleks veel paremini sobinud seisma just altari ette, kelle käed oleksid kõlblikumad kandma pühitsetud riistu, kui mitte Kosli Jaagu käed? Aga Jaak oli surnud, oli väsinud pikast võitlemisest kuradiga. Ta oli tulnud kuskilt ristsetelt ja külmetunud veidi, oli põdema

jäänud ja surnud just siis, kui uus kirik hakkas valmis saama.

Suur rahvamurd oli tulnud teda saatma ja õpetaja pidas vägeva jütuse. Ta oleks kindlasti maetud kirikusse, kui ehitus poleks olnud pooleli. Nüüd sai ta viimse aseme just kiriku müüri äärde, altari poolsesse ossa, kuhu harilikult maeti tähtsamaid tegelasi rahva hulgast, nagu köstreid, kõrtsmikke, aidamehi ja teisi, kes pälvisid enam au ka peale surma.

Paljud leinasid teda südamest ja kujutlesid, kui õnnelik oleks täna Kosli Jaak, kui saaks olla oma rõõmsa rahva keskel.

Ka Kusma Juhan mõtles temale ning meenu-
tas oma esimest vestlust Jaaguga. Ta ei saa seda kunagi unustada.

Täna olid nad kõik kirikusse tulnud. Katre võttis sülle väikese Jaani — vahel aitas Juhangi teda kanda, Paap lonkis ema kõrval ja uus sulane läks teele juba enne teisi. Peep oli viimasel ajal rohkem söönud kui töötanud ja nii ei saadud teda enam pidada. Uus poiss oli küll tragim tööle, kuid armastas juua. Juhan arutas, miks inimesel peab ikka mõni vigä olema. Kui ei joo, siis on ta laisk ja saamatu, kui on tragi ja terane, siis ki-
pub jälle jooma.

Juhangi oli viimastel aastatel vahel kõrtsis käinud. Poissmehe põlves ei läinud ta sinna kunagi. Nüüd aga oli elu palju teisemaks läinud, unistamised ja arutamised olid kaugele maha jää-
nud.

Algul olid nad Katrega väga õnnelikud. Ega nende elul küll praegugi midagi viga ole. Aga see oli Juhanile siiski raske päev, millal Katre teda esimest korda nimetas igaveseks juhmiks ja tolaks. Siis oli ta tõesti päris juhmilt naisele otsa vaaadnud ega tahtnud nagu uskudagi, et see oli Katre, hõbehääleline Katre, kes teda nimetas igaveseks tolaks. Pärast pidi ta kuulma muidki sõnu veel ja nägema, et need sinised silmad võisid vaaadata väga tigidalt. Siis oli tal nagu piinlikki, et oli kunagi oma naist peagu ingliski pidanud.

Kuid pahandusi juhtus harva, nad leppisid alati väga ruttu ning naise silmad särasid jälle kaunilt ja armsalt. Ent midagi oli siiski, mis jäi, mida ei saanud unustada. Juhan oli ju lootnud näha tervet elu hoopis teisiti. Kõik, mis teda ümbritses ja mida ta omas, ei olnud mitte see, millest ta oli unistanud.

Aga üks tal olnud nüüd pojake, kel olid just tema hallid silmad, üks tal olnud talugi paremal järjel. Olid oma mured, kuid olid ka rõõmukesed, oli ränka orjust, kuid oli puhkustki vahel ning leiba jätkus perele ja enesele. Kas pidigi siis inimene saama just seda kõige paremat ning tundma, et kõik on nii, nagu ta oli unistanud, et tal ei olegi enam, millest unistada, sest kõik on juba käes. Siis ei tarvitseks ju ka taevast ega inglitestki unistada...

Mõteldes nõnda, tõusis Juhanis tänutunne Jumala vastu, kes on kindlasti hea Jumal. Ta heitis sooja pilgu naiste ridadesse, kus teadis istuvat Katret ühes väikese Jaaniga. Vaatas siis teisigi

tuttavaid. Kõigil neil olid näod, nagu hõljuks nende kohal hea haldjas ja tõrjuks eemale muremõtted. Märgates teda, naeris Jüri üle terve näo, Andrel, Mikul ja isegi kadedal Peetril oli rõõmus, pehme ilme.

Siis märkas ta veel üht tuttavat nägu. Ta silme ette kerkis pilt kirikukatsumise ajast. Eks see olnud ju too mustasilmaline, kelle pead ka oli silitanud praostihärra käsi. Nüüd oli talle kasvanud habe, kuid silmad olid endiselt tulised ja elavad. Juhan märkas selles veidi karmis näos veel midagi — seal peitus võimu ja väge.

Vahepeal asus köster koori servale ja alustas uut laulu. Kõrged külalised olid asunud aukohtadele altari ümber, oma õpetaja asus altarisse.

Köstril oli kaine peaga väga hea hääl. Joomise järel aga muutus ta kuidagi kähisevaks ja lõikavaks. Täna oli ta nähtavasti kaine — hääl oli pehme ja alustas viisi õieti. Vahel alustas ta liiga madalalt või kõrgelt ja siis oli rahvas päris hädas laulmisega. Madalal põrisesid küll mõned meeste hääled kaasa, kuna naised olid vait, kõrgel aga vaikisid mehed ja naised kisasid nii lõikavalt, et topi kas või kõrvad kinni. Ükskord läks laul nii kõrgele, et isegi Kõrtsi Mai ei suutnud välja võtta, ja siis oli korraga vaikus terves kirikus.

Juhan mõtles, mis küll juhtuks, kui köster tänagi oleks täis ja alustaks laulu valesti. Ja miks need Rõuge köstrid ikka jooma hakkavad, kui juba paar aastat ametis on? Eks see ole vist ka inimeste süü, kes iga talituse ajal muudkui pakuvad viina ja arvavad, et need nagu polegi õiged

ristsed ega matused, kui köster täis ei ole. Sellest siis tuligi, et mehel peaaegu kunagi oma õiget nägu ees ei olnud.

Kord oli kaks Haanja meest köstrile vastu tulnud ja tüki aega arutanud, kas see ikka on köster või ei ole. Olnud teine nii võõra ja imeliku näoga. Köster oli neist mööda läinud. Mehed olid ikka veel arutanud, et kas ikka oli köster või ei olnud. Viimaks tuli juurde keegi kolmas ja ütles, et oli ikka köster küll, kuid ta oli vist päris kaine.

Juhan ei tahtnud seda lugu hästi uskuda. Oli ju Haanja rahvas oma terava keelega kuulus üle terve kihelkonna.

Täna siiski läks kõik ilusasti ja kõigil oli hea meel. Lõpetades altarilugemised, asus õpetaja kantslisse jutlust pidama.

Algul kõlas see veidi aralt ja kohmetult. Oli ju nii palju kõrgeid külalisi kohal. Varsti aga muutus kõne ladusamaks ning haaras rahvagi kaasa.

„... Eks se kurrat olle kange ja kavval nink tahhab kiusama se rahhvas. Agga ta ei sa kiusama need, kes tullevad se sure Jummalä kotta. Se Jummalä kodda on nigu üits kindel liin ja ned kõvvad müürid ei laskma sisse se kurrat!...

Agga kui se innemine siist palvuselt ärrä lähhäb, siss om se kurrat jälle kallal. Siss ta ütlemä, et sinna, Jürri, ja sinna, Mihkle, tulle, lähheme ja vatame, kon om se körts! Et Piitre ja Märt jubba körtsin — lähheme ja võtame kah se viin! Ja kes siin pühha altri een söid ja jõid se

Kristusse ihhu ja verri, ned töttavad sinnapole, kon om se kõrts, kon saap võtma se kurradi jook! . . .

Ja se kurrat tulles iks jälle ja võtma omma võimusse alla patatse henge. Ta ütles, et kulla Mikk, sul om veüdü se villi — kae, näe, sääl om se mõisa põld! Võtma säält põllult, sääl ollema pailu se villi! Ta ütles, et Katre ja Matle, minnema sinna, kon om se kiik, minnema sinna, kon omma ne poisid! Kurrat ütles, et võtma vastu ne poisid ka lakkan. . . “

Kuulati päris hardunult. Tavaliselt ei olnud nende õpetajal nii vägevat sõna. Jah, eks see kurrat ole ikka kange kiusama küll! Aga mis sa teed, kui see lihake on nii nõder! Vaevalt saab kirikust välja, kui oledki juba ta meelevalda all. . .

Ja ega ta siin Jumala kojaski inimest rahule jäta. Viib mõtted laiali, paneb ootama jutluse lõppu, meelitab kõrtsi poole, kus teised ehk istuvadki juba. Ehk kui ei tee muud, siis paneb tukkuma. Ega vist need tugevad müüridki ikka päris kindlalt suuda kaitseda ta kavaluse eest. . .

Mõningaid siiski lohutas see, et kurrat on nii vägev. Sai ilusti kõik patukesed tema peale ajada. Kuid oli üksikuid, kes kandsid endas tahet vastu panna. Nende hulgas ka Tallima Paap.

Tema kuulas seda manitsust palju hardamalt kui enamik teisi. Ta oli nüüd juba hulga aastaid pidanud pidevat võitlust. Tollest sündmusest saadik hakkas ta saatana võrke nägema just naiste meelitavates nägudes. Ja kui vahel himud põletama tulid, siis kerkis kohe silme ette Made teine

nägu. Kui ta tahtis kuradist üle olla, siis ta pidi hoiduma naistest. Ja ta tahtis olla üle, tahtis, et tema oleks peal ja kurat oleks all. Nii ei saanud tal tekkida ka abielu-mõtet, sest abielugi oleks tähendanud kuradi võitu.

Viimasel ajal olid ta kujutlused Jumalast ja kuradist muutunud üha elavamaks, ta luges hooliga raamatuid, mis saadaval olid, hoidus kõrvale teistest ega olnud kiigelgi käinud juba mitu aastat. Küll aga oli ta hoolas töös, äratas valitseja tähelepanu ning teda seati eeskujuks teistele.

Isa surmast saadik oli neil palju tegemist, kuigi ka noorem vend Jüri hakkas tööd murdma. Ema oli juba vanaks jäänud ega tulnud enam hästi toime koduste talitustega. Ta oli soovitanud Paabule naiseks küll ühte ja teist kena tütarlast, kuid Paabust ei saanud võtjat.

„Ei saanud ega saagi...“ mõtles Paap.

Õpetaja oli vahepeal jõudnud loetleda peaaegu kõik võimalikud patud. Ei jätnud vahele ka nõidu ega lausujaid, pimedat ebausku, mis viib rahva hukatusse ja sunnib ehitama igasugu puuslikke ja vahakujusid, ohverdama surnutele ning tegema palju muud, mis on hirmus Jumala meelest.

Siis aga näitas ta, kuidas pääseda sellest, kuidas saaks hoida alles kõike seda head, mida õpitakse Jumala kojast ja mida nüüd hakatakse õpetama ka siin uues kirikus. Sest mis kasu on kirikust, mis kasu kuulutusest, kui kurat hea seemne hulka külvab nii palju umbrohtu, et vili üldse kas-

vada ei saa? Palutagu Jumalalt õiget vaimu, otsitagu Issanda abi!

„... Oh mo armsa henge! Piddama siss me-
len, et õnsa omma ne, ke Jumjala sanna kulva
nink sedda tallele pandva! Et se kurrat ei võttap
ärä se sanna! Üits om, kes avvitap, üits om, kes
hoiap söamen se sanna. Se om se Jesus Kristus,
ke om vallanu se pühha verri meije eest!...

Palluma, et Jesus Kristus mitte jäma seia
kirriko, palluma, et Jesus Kristus tulleva liggi!
Kui Jesus Kristus om söamen, siss kurrat
ei sama tehja, et se Piitre ja Mihkle min-
nema kirrikost sinna, kon om se körts; siss se
kurrat ei sama viima pataste teele ne nore henge!
Palluma se Jummal Issa, palluma se Poik, palluma
se Pühha Vaim, kik se Pühha Kolmainus Jummal,
ke hoidma meid kurradi eest; ke satma omma
ingle; ke avvitama, et kurrat pöggenep ja pörgu
haud ei sa se võimus! Se Jesus Kristus, ke
murdnu kurradi väggi nink kakanu katski ne
surma köidse, se Jesus Kristus kostma meije eest;
Jesus Kristus avvitama, et same sinna, kon om
se Jumjala liin! Aamen!“

Jutluse lõpupoolel kuuldus ohkeid ja nuuksu-
mist. Õpetaja lahkus kanstlist, laualised hakkasid
kogunema altari ette. Mitmedki läksid sinna tõ-
sise sooviga saada kord ometi lahti kuradi väest.
Kõige hardunumalt aga põlvitas Tallima Paap.

Juhani silme ette kerkis mälestus lapsepõl-
vest, mälestus raskest talvest, millal ta nägi ku-
radit enda kallale kippuvat. Siis tulid inglid oma
harkidega ja Muri ja... Seda meenutades nae-

ratas Juhan, tundis aga samas, et on päris sündmatu naerda. Kuid õpetaja kõne oli need pildid jälle nii elavalt ta silme ette mananud.

Kuidas küll ongi lood nende asjadega? Kus lõpeb kuradi ning algab Jumala vägi? Ja milline on see Õige Vaim?

Kestis kaua, kuni kõik soovijad olid armulauda saanud. Kõrged külalised lahkusid kohe peale jutlust, et võtta osa ühisest sakste söömaajast. Viimaks jõudis teenistus lõpule ja inimesed hakkasid lahkuma pikkades voorides. Kuid veel teeltki vaadati tagasi, vaadati hella pilguga uut kirikut, mis pidi jääma paljudele põlvedele palvetamispaigaks.

I

Tallinnamaal

„Liigutage, liigutage kiiremini! Kaared laiemad, kaared laiemad! Jääte muidu pimedale peale...“

Niitjad lisasid hoogu, kuigi pihad olid juba hellad. Tüdinenult vaadati mõisa suure rehe poole, mille katuse taha oodati vajuvat päikest. Et ta alati ka nii pikkamisi vajub, see päike!

Teati, et uus kubjas ei väsi sundimast, kui ta on otsustanud päevas selle või teise tüki maha saada.

Nad nimetasid teda ikka veel uueks, kuigi mees oli kohal juba mitu head aastat. Ta oli olnud algusest peale kibe sundima. Kuid teda peeti siiski paremaks vanast, kes iga tühise asja pärast oli joosnud mõisa kaebama. Ega tal sest küll kasu ei olnud, sest rahvas püüdis teda kiusata, kus vähegi sai, ja viimaks pidi härra ta ikkagi lahti laskma.

Rahval oli vimme veres kõigi sundijate vastu. Härrale enesele ei julgenud keegi midagi ütelda ja hoopis ütlemata ka ei saadud jätta. Pahvatati siis kupjale välja terve oma südame sapp ja nagu

oodatigi, et ta läheb mõisa ning ütleb härrale edasi, mida rahvas arvab temast ja ta orjusest ja tervest sellest elust. Ähvardatigi vahel ja näidati rusikat — kupjale muidugi. Aga seda ka ei sallitud, kui ta iga tühja asja pärast kaebama läks.

Uuest kupjast peeti lugu, sest et ta kunagi kaebama ei läinud. Ütles vahel ise kõva sõna ja kui tarvis, tõmbas kepigagi, kuid sai ka aru inimeste hädadest ja vahel kostis nende eest. Ta ei kisanud ka kunagi ega vehkinud kepigaga — vaatas ainult otsa ja näitas, mida oli tarvis teha ja kuidas oli tarvis teha. Ta näos oli midagi, mis sundis olema kuulekas.

Tänagi vaatasid teolised arglikult kupja poole ega julgenud paluda luba varem õhtule minna. Ehk ei jäta ta neid siiski pimedale peale? Eks mõista ta isegi, kui raske on töötada päevad ja ööd läbi. Mõnedki mehed olid öösel niitnud heina oma põllul ja tulnud siis kohe mõisasse. Ainult lõuna-ajal oli saadud natuke tukkuda.

Kubjas näis mõistvat nende tumma palvet. „Olgu siis peale, ehk aitabki tänaseks. Eks homme katsu rohkem. . .“

Tüdinud näod muutusid rõõmsaks. Kähku seati kompsud korda, võeti vikatid õlale ja hakati sammuma. Kubjas vaatas neile järele, istus siis põllupeenrale ja jäi mõttesse.

Jaa, sellest on juba üle kümne aasta, kui ta tuli siia, Tallinnamaale. Just peale kiriku pühitsemist oli kõrge kohtuhärra Toll tulnud Haanjasse külla ning küsinud Haanja härralt, kas see ei saaks temale muretseda mõne tubli mehe. Te-

mal, Tollil, olevat kibedasti uut kubjast tarvis. Tähen das ka, et ta kadunud isa ajal saadeti Amblast Haanjasse terve orjapere. Tema oleks nüüd rõõmus, kui saaks üheainsa tubli mehe.

Tuletati meelde Amblast toodud perekonda ning valitseja soovitas Tollile just tollesama mehe, kadunud Jüri poja. Terves mõisas ei olevat teist nii arukat noormeest. Ka olevat nende talus töökäsi isegi küllalt.

Paap kutsuti härrade ette. Tal oli hea meel veidi rännata ja näha vanemate sünnikohta. Paakutud palk oli päris hea. Ei olnud ka midagi, mis oleks teda eriti Haanja külge köitnud; ainult vanast haiglasest emast lahkumine tegi tuska. Ta nägigi teda siis viimast korda, sest mõni aasta hiljem tuli teade ema surmast.

Kuus aastat oli ta teeninud ühes ja nüüd juba ligi neli aastat teises Tolli mõisas. Ametis läks kõik ladusasti, sest käsutamine näis tal juba veres olevat. Vahel küll oli nagu kahju sundida suurest orjusest vaevatud rahvast, kuid eks see kõik olnud ju Jumala seatud.

Ühte püüdis Paap kõigest hingest: sammuda edasi Jumala radadel ning võidelda kuradi vastu. Tal oli nüüd kodus uus piibel, terve Püha Raamat, mis oli ilmunud maakeeles paar aastat tagasi. See oli ta elus suur rõõmupäev, kui ta sai minna ja maksta õpetajale välja raamatu hinna. Ja siis ei saanud ta ka enne rahule jääda, kui oli raamatu kaanest kaaneni läbi lugenud. Mõned kohad olid rasked mõista, neid tuli lugeda mitu korda. Teisal

oli jälle nii armsaid kohti, et jäid sõna-sõnalt pähe.

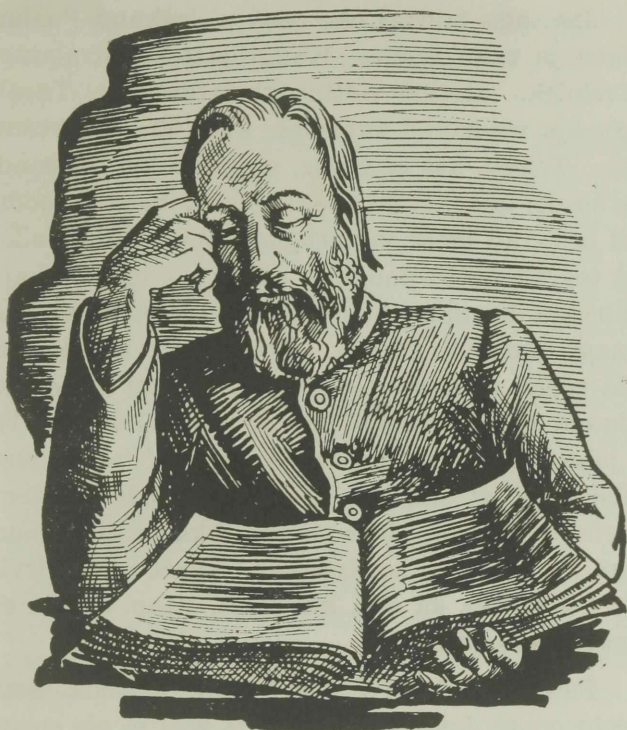
Selle lugemise tagajärjel oli ta hakanud mõndagi teisiti nägema ning õppis arvustama oma usu ja hinge seisundit. Vana Kosli Jaak oli kogu aja ta kõrgeks eeskujuks olnud, ühes Jaaguga oleks nagu kuradi piltki ikka jälle ta silme ette kerkinud. Jaak ja kurat, kelle vastu ta võitles.

Ka tema, Paap, oli kogu aja ustavasti võidelnud. Olles karm iseenda vastu, pidas ta end võidumeheks. Aga siiski kõneles piibel millestki, mida ta veel ei tundnud — kõneles suurest rõõmust, mida tunnevad patused, keda Jeesus Kristus on õigeks teinud. Tema, Paap, ei saanud end õnnelikuks pidada.

Muidugi — oma rõõmud olid ju temalgi. Poisikesena rõõm teistest üle olla, noormehena rõõm kiusatustest jagu saada. Teised jõid viina ja põletasid tubakat — tema ei teinud seda. Teised aelesid ringi tüdrukutega — tema oli rõõmus, et märkas õigel ajal kuradi kiusatust. Ta oli kõiges aus ja korralik, rahvas ja härradki pidasid temast lugu. Kas pole ta kõigiti õige mees Jumala ees?

Millest siis tuleb, et ta pole õnnelik? Ta pole veel kunagi tundnud, et südamel on soe, et hingel on hea olla. Ta uskus ju Jumalat, uskus Jeest Kristust ning põlastas rumalaid, kes olid ebaus, haldjate ja tontide kammitsas. Ja siiski ei ole ta õnnelik.

Aegajalt jäi ta mõtlema sõnadele, mis rääkisid õigeks saanud p a t u s e rõõmust. Jumalal on

Aga siiski kõneles piibel millestki, mida Paap veel ei tundnud...

samuti rõõm patusest, kes tema juurde läheb. Tema, Paap, ei ole olnudki patune. Aga kas peab siis just pattu tegema, et Jumalalt rõõmu leida? Kas ta oleks pidanud Madega pattu tegema, jooma, varastama? Ja siis oleks Jeesus Kristus teda patust välja tõmmanud ja talle rõõmu andnud. Nii see asi ka ei tohiks olla. Siis peaks ju Jeesusel Kristusel enne rõõm olema inimeste pattudest, sest kui patuseid ei olekski, siis...

Jaa, aga midagi oli, mis ei lasknud Paabul röömu ja rahu tunda. Küllap selleks oli alatine valvelolek, alatine võitlus kiusatustega. Ta oli kogu aja võidelnud kuradiga, kuid oli ka kartnud teda. Teised, kes ei võitle, ei karda ka. Nead, võitluseks laisad, on õnnelikumad temast. Joodikud oskavad igast viinatilgast lõbu tunda, noored teevad pattu õnneliku näoga — tema, Paap, peab aga hirmuga hoiduma patu eest ja ei saa kunagi muretult naerda. Kogu need aastad oli teda vägisi naiste poole kiskunud, kogu aja oli ta pidanud kartma saada kuradi naerualuseks. Ta ei julgenud võtta tilgakestki viina võib-olla just sellepärast, et siis ehk saab kurat teda naistegi juurde meelitada. Eks ole siis ikka t e m a olnud kogu aja see, kes kardab, kuna kurat ainult irvitab. Võib-olla ka siis, kui tema, Paap, arvab, et kurat peaks nutma.

Paabul oligi kord olnud mõtte naituda, sest abielu on ju Jumalast seatud ja seal ei ole enam pattu. Kuid siis hakkas ta selleski nägema himudele alistumist. Nüüd oleksid tal võinud juba suured lapsed majas olla, terve elu oleks ehk läinud teisiti . . .

Kui saaks, et poleks enam tarviski võidelda ega karta! Kartust on ju alati — siis, kui kipud alla jääma, ja ka siis, kui võidad. Kui mõne külalpoisi maadluses maha paned või läbi peksad, siis hakkad ka kohe kartma, et ei tea, mis ta nüüd teha võib, kas või kavalusega, selja tagant. Sest eks ta ole nüüd ju su vihamees. Võidetu on

ikka suurem vihamees kui võitja. Kas pole siis põhjust kuradit karta just neil, kes teda võitnud on?

Mis oleks aga siis, kui enam ei hakkakski võitlema? Kui ühel ilusal ööl kurat jälle tuleks ja tahaks sosistada, et armas Paap, vaata, kui kena on see aidamehe noor naine! Vaataks toas ringi ja näeks, et Paapu polegi seal. Otsiks igalt poolt ja leiaks ta viimaks heintest, aidamehe naise kaisust!... Siis ta arvaks, et oli päris asjata jalavaev tulla. Järgmisel päeval mõtleks, et oleks tarvis Paap joomagi meelitada. Aidamehe naise juures juba käib, kui ta nüüd veel täis panna? Tuleks, näeks, et Paapu pole jällegi kodus, otsiks ja leiaks ta viimaks kõrtsist, purujoobnult!... Siis ta vist juba sügaks kõrvata-gust ja arutaks, mis edasi saab. Tuleks paari päeva pärast jälle, et teda vargile õpetada. Tema, Paap, naeraks aga kuradile näkku ja ütleks, et näe, siin on terve hulk hõbedat. Eks see olegi juba mõisast varastatud!... Ja nii võib kurat käia veel mitu korda ja Paap naeraks teda alati, et kulla mees, hiljaks jäid oma nõuga. Vaata parem, ehk saad teha midagi Miku Peetri heaks, minul pole su õpetust tarvis... Ehk hakkab kurat temalt veel nõugi küsima, et sina, Paap, tunned hästi seda Miku Peetrit, ehk saad mind aidatagi... Küll oleks lugu, kui kuradist saaks Paabu sõbramees!... Jaa, ega muidu vist ei saagi teda naerda...

Paap ärkas mõtiskelust ning oli päris jahmu-

nud. Mis hirmsad mõtted võivad küll südamesse tulla! Eks needki ole saadana sosistused — ei nad anna kunagi rahu!...

Ta tõusis ja hakkas sammuma. Homme jälle kibe päev — kibe orjadele, kibe sundijalegi. Nüüd peab saama puhata keha, puhata vaimgi. Vaim siiski vist ei saa puhata, kui uneski näed kuradi nägu...

Astudes sügavas mõttes, ei näinud ta märkavat midagi enda ümber. Jõudes mõisaõue, peatas teda hele naisehää.

„Noh, meie kubjas nii mõttes ja tusane... Kas on ikka muret küll selle laisa rahvaga?“

Paap võpatas ja tõstis pea. „Eks ta olegi siin,“ mõtles ta, „eks olegi siin see kuradi kiusatus jälle!...“

Too aidamehe Maie oligi, kes tegi Paabule nii palju tuskas. Ikka kippus ta lähenema küla-poistele ning nüüd juba hulga aega hoidis kammitsas kupja meeli. Paap ei olnud küll enam noor, kuid tal oli mehine kuju ja ligipääsematuse kuulsus. Kena naine ei tahtnud jonniga jätta ning Paabu kiusatus muutus päev-päevalt tugevamaks.

„Mis tusane ma ikka olen... Ja ega see rahvaski laisk oleks, kui vahel ka puhkamist saaks.“

Ta ei tahtnud pikemalt peatuda ja kiirustas minekule. Aga ta tundis endal naise pilku, põletavat, kiusavat pilku, mis ei andnud talle asu päeval ega ööl.

II

Pöördumine

Ikka enam ja enam hakati rääkima uue usu vendadest, kes endid nimetasid herrnhutlasteks ning pidid kuulutama rahvale õiget vaimu. Nende poole hoidus õpetajaid ja oli ka mõisasaksu, kes avasid ukсед uue liikumise juhtidele. Enamik vendi oli tulnud Saksamaalt. Asudes siin ametisse möldritena, rätsepatena ja muude käsitöolistena, jäi nende peaülesandeks kuulutada uut vendlust Issandas. Nad õppisid selgeks rahva keele, nende mõjul pöördus hulgake talurahvast, kelle seast mitmed mehed said armastatud lugi-jaiks.

Üha valjemini kostis hääli, mis hoiatasid pimeduse ja valevaimu eest. Kiriku-usk ei kõlba-
vat kuskile, kuna ta laskvat inimesed patust pööramata hukka minna. Ka korralikult armulaulul käijad pidavat endid petma, sest mis aitab armulaud, kui südames ei ole Kristuse vere väge. Alles need, kes käisid läbi sügavast patutundmisest, vajusid põrmu ühes oma õigusega, palusid ja kisendasid ahastuses ning tundsid siis süda-

messe voolavat armu — need said Jumala lasteks.

Tekkis rohkesti arutlusi ja vaidlusi. Paljud naersid vendi ja pidasid neid endid valeusus samujaiks. Aga palvustel tuli ette just selliste uhkete kokkuvarisemisi. Nad kisendasid ja kartsid, et ei ole enam pääsu. Kui siis vennad neid eestpalvesse võtsid, väsimatult lugesid ja palvetasid, tõusis mõnigi seletatud näoga ning hakkas kiitma Jeesust Kristust.

Teati lugusid varastest ja joodikuist, kes olid pöördunud õigele teele ja saanud koguni lugijaiks. Tunti, et selles uues kuulutuses on tõesti vägi, millest rahval seni aimugi ei olnud.

Mitmed õpetajad julgesid arvata, et ka uuel usul on oma vead, kuid rahvas hakkas sellistest karjastest võõrduma. Küll aga käidi ka kauge maa tagant uut usku pooldavate õpetajate palvustel.

Ambla õpetajat peeti kõvaks usumeheks, kuid Kadrina oma pidi olema armsam, omama õigemad vaimu ja käima kõiges vendadega käsi-käes. Vahel käis ta üsna piiri ääres lugemisi pidamas ja siis voolas sinna kokku ka Ambla rahvast.

Paap oli sageli kuulnud kõneldavat uue kuulutuse imelikust väest, kuid ei pidanud tarvilikuks seda lähemalt uurima hakata. Tema on küllaltki kindel oma senises usus. Ahastamine ja ohkamine oli tema meelest nõtrade ja väetikeste asi. Siiamaani oli ta hakkama saanud ka ilma suu-

rema palumiseta. Kuid viimased sündmused panid temagi kahtlema, kas ta suudab lõpuni kindlaks jääda.

Made-loost saadik ei olnud ta langemisele nii lähedal seisnud kui nüüd. Ka piibli leheküljed ei suutnud katta päeval ja ööl ta silme ette kerki Maie ahvatlevat kuju. Ta ei suutnud isegi mõista, miks ta ei mõtle mõnele teisele, vaid just sellele patusele naisele. „Sina ei pea mitte himustama, sina ei pea mitte himustama,“ kordas ta ikka ja jälle, kuid himustas siiski. Himustas teise mehe naist, hoolimata sellest, millise näo oleks teinud kurat.

Ta kartis teda, kartis kuradit, kuid mõte meelitavale patule sundis unustama kartusegi. Ja ta hakkas aimama, et kuradi vägi ongi kõige tugevam siis, kui seda enam ei kardeta.

Laupäeva õhtul kohtas ta naist rukkipõllu ääres. Ta ei oodanud seda kohtumist, kuid tundis siiski imelikku erutust. Nad vestlesid ühest teisest ning naine arvas viimaks, nad kõiksid ehk veidi jalutadagi metsavahelisel teel. Paap oleks peagu nõustunud, kuid siis märkas ta aidanurga tagant piiluva karjanaise nägu.

„Ei ole mahti, ei ole mahti,“ ütles ta kohkunult. „Ongi juba hulk aega läinud selle jutu peale. . .“

„Ma lähen siiski, kõnnin veidi,“ kostis naine. „Tead ju küll, et mul selle vanamehega suurt rääkimist ei ole. Vahel kohe nii igav, et. . .“

Kelmikalt naerdes hakkas ta minema, vaadates üle öla tagasi.

Karjanaine teadis ammugi, et aidamehe Maie püüab nüüd uut kubjast, ja oli kangesti huvitatud, kas mees läheb talle metsa järele või ei lähe. Paap ei läinud. Aga ta teadis, et see ei olnud ta enese vägi, mis teda tagasi hoidis, vaid karjanaise nägu. Kas ta siis tõesti on juba nii-kaugel, et oleks läinud, kui ei oleks märganud seda piiluvat eite?

Ta vaatas ehmunult enda ümber ning arvas kuskil nägevat kuradi irvitavat lõusta. Peagu jooksusammul tõttas ta eemale patuste mõtete paigast. Siis meenus talle Kadrina õpetaja palvetund ja ta seadis sammud sinna poole.

Oli minna enam kui tunni tee, kuid Paap ei pannud seda tähelegi. Ta südames olid segased tunded, kõrvuti aidamehe naisega kerkis silme ette õpetaja, kel on ehk jõudu aidata.

Palvusi peeti küla suuremas, Oti Miku tares, kes oli ise hoolas palvetaja. Paap nägi mehi ja naisi ruttamas sinna ning läks nende järele.

Teda tervitas üks lahke habemik. „Oled vist kaugemalt, vend? Pole sind enne näinud siin.“

„Jah, ega vist ole näinud küll. Tulin ka kuu-lama ja... Kas õpetaja ikka tuleb täna?“

„Küll ta tuleb, küll ta tuleb. Aga kas sa oled ka juba meie hulgast? Kas oled Kristuse oma või?...“

„Eks me ole kõik tema omad... Teab, kas siingi paremini tema omaks saab.“

„Ju sa siis veel ei ole, kui nõnda räägid. Aga eks Issand näita sinulegi teed. Kui ainult südames otsimist on.“

Samas kuuldus vankrimürinat ning rahvas trügis kähku kambrisse. Paapki astus sisse, süda ikka veel piinlikult puudutatud habemiku küsimustest.

Mõne silmapilgu pärast astuski õpetaja tuppa, näol sõbralik naeratus. Peatudes kambri-
nurka seatud laua juures, heitis ta pilgu üle terve toa ning Paabule tundus, nagu oleks temast tõesti eriline vägi välja läinud. See näis tungivat läbi tervest kehast ja nägevat kõik, mis seal on varjatud ja kaetud.

Ehk märkab õpetaja ka temas, Paabus, patuste mõtetega inimest? Ta ei olnud ju veel pattu teinud, kuid eks seegi ole patt, kui keegi laseb kuradit nii ligi, et hakkab ihaldama pattu. Tema oli ihaldanud kogu aja, oli võidelnud küll, kuid ometi ihaldanud. Kurat oli talle alati päris ligi olnud. Kas kurat ka õpetajale nii ligi pääseb? Kas ta pääseb Kadrina õpetaja ligi, kes on nii püha näoga? Paap tajus jälle temast voolavat väge ning tundis end üpris väikesena.

Aga eks õpetaja ole ju naisemees, kuldne sõrmuski sõrmes. Miks peakski kurat enam ligi kippuma, kui naine isegi on ta juures? Keegi peab ju ikka ligi pääsema — kui mitte naine, siis kurat, kui mitte kurat, siis naine. . .

Õpetaja oli juba põlvitanud ja tõusis üles,

vennad seisid ta ümber. Üks neist oligi häbemik, kes küsitles Paapu.

Millegipärast arvas Paap, et õpetaja just täna ütleb midagi, mis toob selgust ta kiusatud hingesse. Juba esimene laulusalm paelus ta mõt- teid. Rahva hääl kõlas pühalik-kaeblikult, kuid sekka kostis ka rõõmsaid, julgemaid toone.

Tal oli esimene juhus kuulata õpetajat säära- sel küla palvetunnil. Oli küll kuulanud loetusi ja õpetusi vakustel, kuid siis oli õpetajal hoopis teine ilme. Ning kirikus näis kõik nii kauge- mana — õpetaja ja ta sõna ja Jumala vägi. Siin aga tundus juba laulgi südamelähedasena.

... Ehk küll kurrat mässap,
Ilm mo vasto möllap, —
Ei ma värrise!...

„Mässab, mässab küll!“ mõtleb Paap. „Kui palju on ta minugi kallal mässanud! Aga kas ma saan ütelda, et ma ei värise?“

Olgo küll nüüt vasto mul'
Pörgo väggi, ilme võimus, —
Minno abbi Jeesus!...

Sõnad panid mõtlema paljusid palvelisi. Õpe- taja häälest aga kostis rõõmsat julgust, kui ta üt- les ette viimase rea.

„Minno abbi Jeesus!“ laulis Paapki. Kuid see ei kõlanud kuigi veenvalt. Ta ei vajanud ju kuigi palju seda Jeesuse abi, ei olnud õieti palunudki seda. Ehk saab ta üle ka aidamehe naisest ja kõigest, ilma et tarvitseks nutta ja ulguda?

Palvekambri hardas õhkkonnas näis kiusa- tus eemalduvat iseenesestki. Aga eks ta tule ta-

gasi, see kurat, tuleb jälle ja põletab patuste himudega ! . . .

...Kurrat, sind ma naaran,
Patt, sul selga käänan...

Need read löid imelise elevuse. See oli päris uus laul, Paap ei olnud seda veel kuskil kuulnud. Aga ta tundis tabatavat oma hinge sügavaimaid keeli. Eks olnud ta ju kogu aja tahtnud naerda. Kuid ikka oli mõte, et kui naeran, siis tuleb ta veel suurema vihaga. . .

Mõned palvelised laulsid neid sõnu erilise rõhuga, silmis õpetaja omaga sarnlev võidukas helk. Teised aga laulsid arglikult, nagu kohkudes mõttest, et kurat võib seista selja taga ja uurida, kes on need julged, kes tahavad teda naerda.

...Pörgo, ilma, patto kärra
Peap lõpma ärra! . . .

Laul vaikis, kuulajate pilgud jäid rippuma õpetaja huultele. Pühalikult luges ta ette kirjasõna ning heitis rahvale veelkord manitseva pilgu.

„Mo armsa!“ algas ta siis. „Meje loulasime se loul, et „kurrat, sind ma naaran!“ . Agga kas saama ned pattused loulama, et „kurrat, sind ma naaran?“ Kes on, kes voima loulama se loul? Se on se mees, kes ennemp on värrisenu kurradi ees, ke on tundnu se pörgo hirm! Se mees, ke siis on pallunu Jeesust Kristust ja need pattud andeks saanu! Kristusse verre väggi voima tehja, et se kurrat ei saap ennamp tehja se kahjo ! . . .“

Siis hakkas ta nii haaravalt rääkima Kristuse vere väest, et naised juba esimeste lausete järel nuuksuma hakkasid. Inimesed unustasid, et nende ees seisab õpetaja, kes on ühel astmel mõisasakstega, ei pannud ka tähele ta kanget keelt. Nad püüdsid vaid kuulda, mida ta räägib; nägid temas meest, kes toob ligemale Kristuse väe. Ununes igapäevane viletsus, ununes ränk orjus. Südamesse tekkis tunne, et orjus pole midagi selle kõrval, mida kurat võib teha siin ja igavikus neile, keda ei päästa Kristuse veri.

Viimaks tulid sõnad, mis raputasid rängasti Paabu hinge ja sundisid tedagi ohates pead kallutama.

„Eks se kurrat ollema römus, kui se inne minne ei tundma se patt, kui ta mõtlema, et minna ollen essigi se kange mees!...“

Paljud inimesed ei aimavatki, kui vägevalt kurat neis võimust on võtnud. Nad mõtlevad, kui nad palju ei joo ega varasta ning abielu ei riku, eks nad siis olegi juba õiged. See oma õigus olevat kõige kavalam kuradi pael, milles ta hoiab kinni tuhandeid. Sellepärast meeldivad Jumalale ikka rohkem patused, kes meelt parandavad, kui õiged, kes hukka lähevad...

Paap kuulis veel enamgi. Inimesed oma väega ja voorusega on uhked, et n e m a d on midagi väärt. Nad unustavad, et ka see jõud, mis neil on, on Jumala armuand, ning nad ei tohi kiita muud kui Jumalat. Inimesel enesel ei ole muud kui ta hir-

mus patt, ta peab kerjusena Jumala poole käe si-
rutama ning paluma, et Jumal teda kataks tema
viletsuses ja alastuses. . .

Paabu peas hakkas miski surisema. Ta ei
suutnud uskuda, et ta oma õige eluga oli olnud
hirmus patune, veel suurem patune kui joodikud
ja teised, kellele Jumal oli andnud vähem jõudu
ja väge heaks asjaks. Need vähemalt ei olnud
uhked ega kiidelnud endaga, kuid tema, Paap, oli
kogu aja olnud uhke, et ta on parem teistest. . .

Mida enam ta mõtles, seda sügavamaks pai-
sus ta süütunne. Inimesed ümberringi nägid,
kuis uhke näoga võõra pea vajus üha madala-
male, kuis ta silmadesse tekkis abitu, otsiv pilk.
Paap tundis end vajumas kuskile sügavale, keset
pimedust ja ahastust.

„Ma ei ole armastanud Jeesust,“ mõtles ta,
kui õpetaja näitas ainsat teed patust välja. See
pidi olema Issanda armastuse tee, nende tee, kes
ka teda kõigest hingest armastavad. . .

„Olen armastanud ainult iseennast ! . . .“

Jutlus lõppes, kuid Paap istus ikka veel lon-
gus päi. Õpetaja oli teda ammugi märganud ning
aimas temas küpset vilja, valmis langema puust.
Mõnele laulusalmile järgnes pikk ohe Jumala
poole, et ta tuleks appi ja aitaks vendi ja õdesid
leida õiget eluteed. Saagu hingede värisemine ja
nutt aluseks õnnistuse rajale, ärgu häbenegu
keegi tunnistamast oma viletsust, et siis ka Kris-
tus võiks teda oma lapseks tunnistada. Hirmus
on jääda Jumala viha alla. . .

Paabu kõrvus kohises miski. Ta vaatas palveliste hardaid nägusid, kuulis õpetaja häält, mis näis äkki kostvat suurest kaugusest. Siis nägi ta oma elu, nägi iseennast oheliku otsas, kurat sammus ees ja talutas teda. Kuskilt kaugelt kuuldus kohinat, kisa, hirmsaid hüüdeid ja saajatusi. . . Kurat aga sammus ees, vedas teda ja naeris, irvitas üle terve näo. . .

„Sinna ma lähen, põrgu ma lähen oma õige eluga ! . . .“

Palve katkes äkki. Hirmunult vaadati meest, kes oli kolinal püsti tõusnud, kohkunud silmad kaugusse suunatud. Siis kostis ta rinnust metsik hüüd:

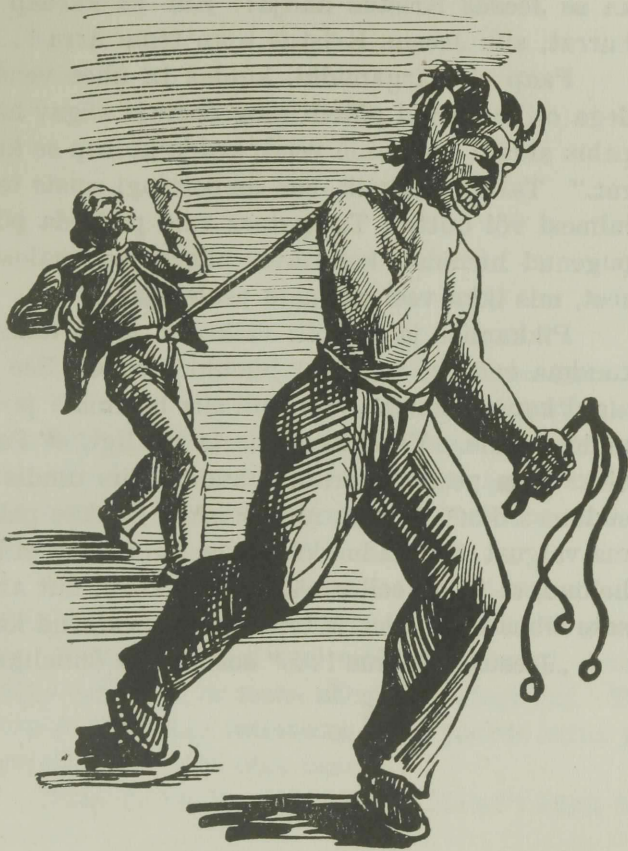
„Kurat põrgu! Kurat põrgu! Väävlijärve nüüd ja igavest'!!!“

Ta vaatas ringi segasel pilgul ja hüüdis veel kord „kurat põrgu!“ Palvelised olid päris kohkunud, sest niisugust pöördumist polnud nad veel näinud. Et küll inimese hääles võib olla nii palju viha ja ahastust korraga!

„Põrgu, põrgu mingi ta jah!“ hüüdis Paap juba vaiksemalt. „Ärgu aga mind kaasa vedagu! Jätku rahule. . . rahule ! . . .“

Paar venda astusid ligi ja talutasid ta laua poole. Nende näod peegeldasid ärevust ja heameelt ühtlasi. Eks Issand saanud jälle kätte ühe kadunud lamba!

Paap istus vaikselt ning vaatas ikka veel veidi segaselt ringi. Nojah, eks ta ole ju samas toas — õpetaja ja rahvas ja kõik. . . Aga ta oli

Siis nägi ta oma elu, nägi iseennast oheliku otsas, kurat talutas teda...

näinud midagi muud, oli tundnud kohutavat hirmu... Kui hea, et kurat enam ei naera!...

Õpetaja asetas käe Paabu õlale. „Mo armas söbber! Kui sa näggema se kurrat, siis sa saama

ka se Jeesus Kristus nähja! Kui sa kardap se kurrat, siis Jeesus Kristus ajap tema ärra !...“

Paap ei märganudki, kuidas ta ühes vendadega oli langenud põlvili ning õpetaja sügav häälpalus aidata „se vaine vend, kedda kiusap se kurrat.“ Tal oli ükskõik, kas ümberringi seisis teisi inimesi või mitte. Ta igatses vaid pääseda põue pugunud hirmust, kohutava nägemuse mälestusest, mis ikka veel värinaid peale ajas.

Pikkamisi jäigi kõik vaikseks ja ta hakkas tundma endasse tungivat imelikku väge. See oli algul kaugel, kaugel veel, tuli siis lähemale ja eemaldus jälle. Viimaks seisis ta nii ligi, et Paap oleks teda peagu haarata saanud. Siis tundis ta südames õnne ja rahu ning kuskilt hakkas paistma valgust. See kadus küll jälle, kuid Paap ei kahelnud, et ta oli selles näinud üht kogu, üht armaste silmadega palet ja tema poole sirutatud käsi.

„Jeesus! Jeesus !...“ sosistas ta õnnelikult.

III

Hull?

Kuuldus Paabu pöördumisest levis kulutulena. Mõisas arutati, kas saab pöördunud mees enam kubjas olla. Oleks naljakas, kui näiteks kõrtsmik leti taga hakkaks palvet tegema. Kuidas saab kubjas olla vaga mees, kui ta peab ke-piga orjaperet sundima?

Aidamehe naine oli mõisarahva hulgast esimene, kellega ta järgmisel hommikul kokku puutus. Naine ei olnud veel midagi kuulnud, kuid taipas selletagi, et mehe näos on midagi uut. Ta imestas, kui Paap esimesena tema juurde astus ja kindlal pilgul talle otsa vaatas.

„Kas sa kirikusse ei lähegi, Maie?“ küsis ta tõsiselt.

Naine püüdis naeratada, kuid Paap vaatas talle veel karmimalt. „Mine kirikusse,“ kordas ta. „Mine, palu oma pattude pärast. Ehk annab Issand sinulegi andeks, nagu andis andeks naisele piiblis. Aga ta ütles ka, et mine ja ära tee enam pattu! Mine sinagi ja ära tee enam pattu!...“

Naine ei teadnud, kas nutta või naerda, ning läks vaikides eemale. Paap vaatas talle järele

ja tal hakkas kahju naisest, keda kurat kindlasti hukutab, kui ta ei pöördu. Vaatas teisigi vastutulijaid kahetseval pilgul. Nad vist ei teagi, et kurat neid veab lõa otsas?

Sammudes kirikuteed tundis ta, et miski nagu kõrvetab taskus. See oli raha, kaks rubla raha ja selle eest oleks saanud osta mõndagi. Talle meenus, et see raha oli saadud liigse ahnuse tõttu. Nüüd näis see talle tühisena ning pikemalt mõtlemata viskas ta selle maanteekraavi.

Kirikus istus ta vaikides ning arvas, et õpetaja oleks veel rohkem pidanud rääkima kuradist, rääkima nii, et kõik oleksid kohkunud ja värisema hakanud. Nüüd aga märkas ta, et inimesed põrmugi ei värisenud, vaid koguni juttu ajasid, ja kes juttu ei ajanud, need tukkusid. Tal hakkas neist hale.

Kogu järgmise nädala töötas ta vaikides ning inimesed nägid, et ka vaga mees võib kupjaks olla. Ta ei ütelnud küll ühtegi kurja sõna, kuid kepp oli endiselt ta käes. Ja ta näos oli midagi nii tõsist ja valju, et ükski ei julgenud naljatama hakata.

Paapu rõõmustas, et kurat näis temast taganenud olevat. Kuid seda enam kahju tundis ta teistest. Järgmisel pühapäeval tuli ta kirikust veel kurvema näoga ja esmaspäeva hommikul ei ilmunudki tööle. Teda otsiti kambrist, kuid nähti, et ase oli puutumata. Ju ta oli siis vist juba õhtul välja läinud. Kuhu ta küll võis jääda?

Paap oli tõesti lahkunud hilisel õhtutunnil. Ta ei teadnud isegi, kuhu ta ruttab, aga ta läks

ja läks ning leidis end südaööl tihedast metsast. Seal istus ta, kuni hakkas valgeks minema. Talle meenus, et Jakob oli koidu eel võidelnud Jumalaga õnnistuse pärast, ja temagi põlvitas ning hakkas palvetama. Ta ei teadnud ju, mida Jumal temalt nõuab tänuks päästmise eest.

Vaikne palve muutus varsti valjuks kaebeks. Ringutades käsi, hüüdis ta Jumala poole ning arvas viimaks kuulvat vastust. Põlvitanud veel hulga aega kasteses rohus, tõusis ta ja hakkas minema.

Jah, ta teadis nüüd, milleks Jumal teda kutsus. Temast peab saama hüüdja hääl, kes kutsub teisigi hukatuse teelt!

Tõtates peagu jooksusammul, kohtas ta mehi ja naisi, kes tulid heinamaale tööle. Need olid enamasti noored elurõõmsad inimesed ja nende naeru oli kuulda kaugele.

Paap astus puude vahelt välja teerajale. Ta imestas noorte rõõmsate nägude üle ega mõistnud, miks seal ei ole hirmu.

Heinalisi üllatas ootamatu kohtumine. Paabu juuksed ja habe olid sassis, silmis palavikuline helk. Jõudes ligi, peatus ta ning teisedki peatusid.

„Kas te teate ka, kuhu te lähete?“ küsis ta siis.

Algul ei osanud keegi vastata. Nii imelisena näis võõras, nii kummalisena ta küsimus.

„Aga . . . eks me lähe ju heinamaale!“ kostis siis arglik tütarlapsehääl.

„Ei, ei! Ma ei küsinud seda . . . Kuhu läheb

teie hing? — seda ma küsisin. Kuhu lähete teie oma hingega, kui patust ei pöördu?...

Ikka veel vaikisid heinalised. Siis näisid nad mõistvat ja juba naeriski üks külapoiss. Külalaps see on mõni uue usu vend. Nad ju kõik nii imelikud veidi...

„Kust meie seda teame, kuhu see hing ükskord läheb. Peame ruttama teole, pole aegagi arutada...“

„See on kuradi kavalus, et pole aega arutada... Kohe, kohe tuleb pöörduda patust!... Kas te siis ei tunne, et kurat teid veab, veab põrgu poole...“

„Ei pane nagu tähelegi, külamees!... Ja mis tal meist ikka vedada on. Eks ta vea suuremaid saksu, paruneid ja sundijaid ja...“

„Sõge oled sa, noormees! Ära naera! Mõttele oma hinge peale!...“

„Ja sina vaata parem, et ka tööle saad. Ei meil ole siin aega arutada kedagist... Eks igaüks vaata ise, kuhu ta oma hingega läheb... Aga lähme juba, mis te vahite, nagu...“

Heinalised läksid ja mõtlesid ikka veel naljakale mehele. Noorim neist, kena punapõseline tüdruk, vaikis peagu terve päeva. Muidu oli ta ikka laulnud ja kilganud üle teiste.

Talle ei andnud rahu võõra küsimus. Kuhu ta läheb, kuhu ta läheb?...

Paap sammus edasi. Järgmisena kohtas ta eidekest, kes askeldas talu lähedal teeveerel. Seegi kohkus veidi Paabu ilmunisest ja jäi ta otsa vahtima ammuli sui.

„Kas tead ka, emake, kuhu kord jõuad? Tead ka, kuhu läheb su hing?...”

„Messe?...”

„Kas tead, kuhu läheb su hing, kui sa patust ei pööra?”

„Mette ei kuule?... Kesse läheb?...”

„Kuhu viib kurat su hinge, kui sa patust ei pööra!...”

„Messa siis vannud kohe!... Vanainimese asi, ega ole enam seda kuulmist... Vasak kõrv jo täitsa lukkus. Ah siis teed küsid vai? Siit saab otse Pärtli tare manu...”

Eit karjus neid sõnu täiest jõust, just kui ei kuuleks see võõraski muidu. Paap ajas end sirgu ja vaatas hoopis nukralt eidekese peale. Nojah, see eit siin ei kuule, tal on kõrvad lukkus, aga ega teistegagi paremat lugu ole. Just kui oleksid nad kõik kurdiks tehtud! Eks seegi ole kuradi töö, et inimesed ei kuule...

Ta peab minema edasi, peab ruttama. Ehk leidub siiski ka kuuljaid.

Kohates paari mõisa poole tõttavat meest, sulges ta nende tee. Needki tegid suured silmad.

„Vennad, vennad, kas teiegi lasete end kura-dist vedada? Pöörake ümber, pöörake ümber, muidu lähete hukka!”

Mehed toibusid jahmatusest ja puhkesid naerma. Või juba siiagi on jõudnud neid uue usu hulle!

„Kohe pöördus ümber!” ütles üks. „Lähaksin koju tagasi ja viskaksin pikali, vedeleksin terve päeva, vedeleksin nädalagi. Aga kas tead,

mis siis tuleb? Keretäis tuleb! Nii et peab ikka edasi minema, pole parata midagi, kulla mees!...“

Paap oli mehe ülbusest päris jahmunud. Ta ei hakanudki seletama muud, pööras selja ja läks edasi.

Aga ta peas hakkas miski tuikama, ta oli ahastuses inimeste pärast, keda veab irvitav kurat ja kes ise kaasa irvitavad.

Ta astus edasi, jooksisiki vahel ning hüüdis igale vastutulijale: „Pööra ümber! Pööra ümber! Muidu lähed hukka!...“ Ta ei peatunud enam ühegi juures, vaid läks edasi, tõttas jälle teiste juurde, et korrata oma sõnu.

Keskpäevaks oli ta higine ja tolmune, juuksed ja habe muutusid veel metsikumaks. Aga ta ei peatunud mujal kui jõekese kaldal, et peletada eemale janu. Ikka edasi, ruttu, ruttu, muidu võib jääda hiljaks!...

Paljud kokkusid ta ilmumisest, lapsed jooksid kisades taredesse. Mõned jälle vaatlesid teda naerdes ja see lõi Paabu vere kihama.

Ta ei teadnud, kui kaugele ta oli juba jõudnud. Mitu mõisat ja hulk külasid jäi selja taha, enne kui saabus õhtu.

Hommik leidis ta teeäärselt kraavikaldalt, kuhu ta oli hilisõhtul lamama jäänud. Terve keha tuikas, jalad ei tahtnud kuidagi sõna kuulda. Ta ajas end siiski üles, tõmbas peoga läbi kastese rohu ja niisutas huuli. Siis ruttas ta edasi.

Varsti hakati rääkima imelikust mehest, kes jookseb ringi ja kisendab, et viimnepäev on tule-

mas. Vanemate inimeste arvates pidi see kindlasti midagi tähendama. Eks piibelgi kõnele meestest, kes jooksid ringi Jeruusalemmas ja mujal ning kuulutasid hukatust. Ja ega see hukatus jäänudki tulemata. Kui nüüdki just viimsetpäeva ei tule, siis mõni sõda või muu nuhtlus tuleb kindlasti.

Nooremad pidasid meest niisama segaseks või koguni pärishulluks. Teati kõnelda teistestki, kes palvusel käies olid segaseks läinud.

Oli siiski ka neid, kellele hüütud sõnad rahu ei andnud. Kuhu ma lähen, kuhu ma lähen? — küsis mõnigi.

Paap aga jooksis ja jooksis ega teadnud enam isegi, mitmendat päeva ta juba jooksis. Ta oli möödunud mitmest kirikust, läbinud hulga päris võõraid paiku, kuid arvas, et ikka veel on vähe.

Ühel õhtul jõudis ta külla, kus parajasti simmanit peeti. Torupill hüürgas, poisid hoidsid tüdrukute ümbert kinni ja keerutasid selle hirmsa hääle saatel. Paap oli end hingetuks joosnud ning jäi hetkeks peatuma.

Võõra äkiline ilmumine üllatas lõbutsejaid. Kes see hulgas küll võis olla? Veel enam aga imestati ta silmavaadet. See oleks nagu põletanud ja kõrvetanud igäühte.

Paap vaatles neid ja ta silmis loitis veel heledam leek. Kas nad siis sugugi ei karda tantsida pörguteed?

„Ärge tehke, ärge tehke seda!“ kõlas hääl ta kähisevast kurgust. „Kurat veab teid, pöörake ümber!...“

Torupill tegi paar kääksuvat häält ja vaikis, noored vaatasid kokkudes võõra poole.

„Pöörake ümber, pöörake ümber!“ hüüdis Paap veelkord. „Hukka lähete, hukka lähete muidu! . . .“

„Kuule, mees, sa oled päris hull!“ hüüdis viimaks üks tugev külapoiss. „Kust sa küll oled tulnud?“

„Ei ole mina hull, aga teie siin olete hullud! Kas te ei tea, et Jumala viha tuleb patuste peale? Kartke Jumala viha, kartke kuradit! . . .“

„Hull mis hull,“ lausus poiss. „No mis sa vahid, Jüri, pane aga hääled sisse!“

Jüri võttiski pilli ja hakkas uuesti mängima. Kuid tüdrukutest ei julgenud keegi tantsule minna.

Paabu silmis oli peagu meeleheit. Torupilli hääled puurisid terava orana ta südamesse. Ja kas ei seisnud kurat ise pillimehe selja taga? Paap tundis terves kehas tema võigast irvitust.

See oli metsik viha kuradi vastu, mis sundis teda äkki ette hüppama ja hirmsa pilli enda kätte haarama. Kohmetu Jüri pidi vaatama pealt, kuidas võõras tampis jalgadega ta kallist riistapuud. Enne kui keegi jõudis vahele segada, olid pillist vaid riismed järele jäänud.

Paar poissi kargas ligi ja haaras Paabu kätest. Hingeldav mees nägi ikka veel kuradi nägu. See tuli koguni ligemale, seisis just poiste selja taga.

Ootamatu liigutusega tõukas Paap kõrvale mõlemad tugevad poisid ja need lendasid maha

nagu takukoonlad. Siis kargas ta poiste poole, kelle selja tagant paistis irvitav nägu.

„Kurat põrgu! Kurat põrgu!“ karjus ta.

Terve poistekari hüppas kõrvale — niivõrd kohutas neid vööra välimus. Paap haaras kätega õhku, haaras pahemalt ja paremalt, kuid ei tabanud kuradit. Heitis siis veel kord segase pilgu kokkumisest halvatud hulgale ja jooksis minema. Aga veel kaugelt metsavahelt kajas tagasi ta kiunuv hüüd: „Pöörake ümber, pöörake ümber, muidu lähete hukka!...“

Jõudnud jälle lagedale, sammus ta pika hoone poole, mille ees konutasid mõned viletsad hobused. Ta oli ikka veel ärevil ning ta kõrvus kõlas torupilli hääl. Eks see ole vist kuradi enese hääl! Irvitus on ta enda juures, kuid hääle on ta pannud torupilli. Ega's muidu inimeste jalad hakkaks kohe kepsu lööma. Ikka tantsides, ikka tantsides viib ta inimesi põrgupaiga poole!...

Mis see nüüd oli? Ta tampis ju puruks selle pilli, pani vaikima kuradi hääle. Nüüd aga kõlab ta jälle, kõlab päris ligidalt! Paap toppis sõrmed kõrvadesse ja hakkas jooksuma. Kuid hääl muutus üha valjemaks ning kõlas päris selgesti just ta kõrtsi kohale jõudes. Paap peatus ja taipas, et hääl tuligi poolavatud kõrtsitoa uksest.

Ta ei tohi jätta, vaid peab minema ja sundima kuradi vaikima ka seal. Kõik torupillid tuleks puruks taguda, siis ehk hakkab rahvas kuu-lama ka Jumala häält ja tema, Paabu häält!...

Körtsituppa tekkis vaikus. Muhedat juttu veeretav kõrtsimees, torupilli kääksutav poolpur-

jus sulaspõiss, mõned pika laua ääres konutavad mehed ja kõrtsmiku priske ümmardaja — kõik nad vaatasid imestades võõrale, kes lõõtsutades oli astunud sisse.

Kõrtsmik oli juba kuulnud ringijooksvast mehest, hullust või prohvetist — mine seda tea, ning rääkinud sellest parajasti kõrtsilistele. Kõigi tunnuste järele pidigi võõras olema sama mees. Kõrtsmik kogus end ja tahtis ütelda midagi naljakat, kuid ei jõudnud.

Paap oli astunud keset tuba ja vaatas nüüd kõrtsmikule nii kurjalt, et sellel kananahk ihule tuli.

„Pöörake ümber! Pöörake ümber!“ kisendas ta päris kõledal häälel. „Hukka lähete! Hukka lähete!... Ja sina, põrgukoopa letimees, kas sa ei näe, et kurat seisab su kõrval!... Irvitab, irvitab!... Näe, ka sinu kõrval on kurat, sa purjus põiss, ja sinu käes on kuradi hääl!... Anna siia, anna siia!...“

Ta hüppas poisi ligi ja tahtis haarata pilli. Hirm tegi poisi kainemaks ning ta kargas kõrvale. Kuid Paap oli üheainsa pika sammuga ta kõrval ja tahtis uuesti haarata. Põiss kaitses end meeletlikult. Oli see ju päris uus pill, hästi valju häälega, poisi au ja uhkus!

„Hoidke teda, hoidke teda!“ karjus nüüd kõrtsmikki. „Mis te vahite nagu uimased! Siduge, siduge hull!“

„Kurat põrgu! Kurat põrgu!“ karjus Paap ja hakkas meestele vastu. Ta tõukas nad hunnikusse kokku ja tungis jälle nurga poole, pillimehe

järele. Kuid siis jõudis kõrtsmik ise appi hüpata ning andis Paabule õllekapaga hoobi lagipähe. Mees tuikus veidi ja langes kokku.

Hingeldavad mehed seisid nõutult ta ümber. „Ei see teda tapnud,“ ütles kõrtsmik. „Olen sellega ennegi andnud. Küll ma juba tean, kuidas anda. Ikka paras jagu, ikka paras jagu! Aga varsti on ta selge ja siis hoidke oma nahk! Ta ju püstihull ja hullul on hullu jõud. Peame ta kohe siduma ja mõisa toimetama.“

Ümmardaja oli juba jõudnud tuua tüki jämedat nõöri ja kõrtsmik sidus osavalt kinni ta käed ja jalad. Sidumine käis sageli ta kohustuste hulka ja mõnigi hulgus oli toimetatud mõisa tema kaasabil. Tema ju pidi valvama, et kõik oleks korras, et ei oleks hulguseid ja et talumehedki ei ajaks mässujuttu. Mõisas hinnati kõrgelt kõrtsimehe kaasabi ning temalt saadi alati teada, kuidas elab ja mida räägib orirahvas.

Eks nad mõlemad — mõisnik ja kõrtsmik — hoolitsenud selle eest, et rahvas elaks ikka vaesuses ja alanduses. Mida ei suutnud võtta mõis, selle võttis kõrtsimees. Tööst vaevatud rahvas ei pidanud paljuku, kui sai oma orjuse eest vahel peatäie juuagi. Sai olla lai mees mõne vasktüki, veel laiem hõbetüki eest. Inimesed said oma viinakese, kõrtsmik rahakese ja kõik oli korras.

Viimasel ajal aga kuuldus hulle lugusid uue usu vendadest, kes sõitlesid kõiki viinavõtjaid. Viin olevat kuradi jook, seda ei tohtivat suu sissegi võtta. Kas pole hull lugu! Seegi hull siin oli teda nimetanud põrgukoopa letimeheks. See

on ju lausa mässujutt — tema, kõrtsmiku ja ka härrade vastu. Sest kuhu paneb härragi selle viina, kui rahvas enam ei joo?...

Paap toibus alles hulga aja pärast. „Põrgukoopa letimees“ oli vist ikka omajagu mõjunud, nii et hoop tuli tugevam „parajast jaost“.

Mehed ootasid uut märatsushoogu, kuid seda ei tulnud. Paap avas silmad, vaatas juuresolijaid tuimal pilgul ja katsus püsti tõusta. Nüüd alles märkas ta köidikuid.

„Miks te mind sidusite, vennad?“ Ta hää l kõlas päris vaikselt. „Miks on need köied mu ümber?“

„Ah sa veel küsid?“ Kõrtsimehe hää l oli ikka veel kuri. „Ise tuled siia märatsema ja lõhkuma ja siis veel pahane, et kinni seotakse!“

„Ma ei tahtnud midagi lõhkuda, armsad vennad. Aga teie ei tea, kui l i g i on kurat! Praegu ma enam ei näe teda, aga siis oli ta just leti taga ja pillimehe juures... Nojah, neid oli koguni kaks, teine võis olla sell...“

„No kuule, selle segase jutu peale sind küll ei saa lahti lasta. Kust sa õieti tuled? Oled ehk kuskilt plehku pannud?“

Paap ei vastanud midagi. Mõõdunud päevade sündmused hakkasid äkki virvendama ta silme ees, üsna ähmaselt nägi ta veel kõrtsmikku, pillimeest — neil kõigil oli mitu nägu ees. Siis va jus ta maha.

Kõrtsmik sügas kukalt ja arutas, mida teha. Hakata teda nüüd vastu ööd mõisa vedama? Pea-

legi oli mees ärgates päris selge ja tasane. Ehk ei olegi ta veel päris hull?

Viimaks otsustas ta imeliku võõra aita luku taha panna. Eks hommikul näe, mis saab.

Hommikul aita astudes kuulis ta mehe rahulikku hingamist. Ta raputas teda õlast, kuid Paap magas edasi. Kõrtsmik mõtles tüki aega ja usaldas siis köied lahti sõlmida. Paap sirutas end, kuid magas ikka veel. Kõrtsimees jättis ta sinna paika, põrandale, astus välja ja lukutas uuesti ukse.

Alles peale lõunat tuli ta tagasi. Nüüd ei püsinud ta enam oodata, vaid raputas niikaua, kuni Paap silmad avas.

„Kas sa oledki ehk Paap, Tolli mõisa kubjas?“ küsis ta siis.

„Jah olen,“ kostis Paap, ikka veel uniselt ja uimaselt.

„Nojah, eks ole juba käsudki laiali saadetud sind otsima. Mis su, hullu arus on, et sihukesi tempe teed?“

Paap vaikis ja püüdis meenutada möödunut. Kust sai ta siia? Päris siis kõrtsmikult ja sai teada, et täna on laupäev ning et siit on ta mõisani enam kui kahe päeva tee.

Siis tõusis ta ja tundis nälga. Ta ei olnud terve nädala jooksul ivagi hamba alla saanud. Kõrtsmik pidi teda toetama, nii nõrgaks oli ta jäänud. Peale sööki heitis ta uuesti magama.

Alles hilisõhtul hakkas ta minema.

IV

Kuningas Sioonist

Algul ei tahetud nagu uskudagi, et see on ikka sama Paap, kes kadus nädala eest. Riided närused, juuksed ja habe sassis, silmad sügavale auku vajunud — nii ilmus ta tagasi ja kutsuti kohe härra jutule. Rahvas ootas Paabule tublit keretäit, kuid midagi sellist ei juhtunud.

Paap seletas härrale, et Jumal ise oli teda käskinud ringi käia. Kui uut käsku ei tule, siis tahab ta kohale jääda ja ustavalt edasi töötada, kuni lepinguaeg täis saab. Imelikul kombel oli härra päris lahke ja leppiski sellega.

Nii asus Paap edasi töö juurde, käsutas inimesi ega kõnelnud sõnagi oma nädalasesst paosolekust. Ta silmis põles ikka veel tuluke, kuid see näis muutuvat päev-päevalt rahulikumaks ja soojemaks.

Töö vaheaegadel kogus ta teolisi enda ümber ja hakkas seletama Jumala seadusi. Luges vahel kirjastki ette ning manitses neid õigele elule. Vahel jälle jäi üksisilmi taeva poole vaatama ja siis oli ta näol õnnelik sära.

Nii mõistsid siis inimesed, et pöördumisest

saadik on nende kubjas muutunud hoopis teiseks meheks, õnnelikuks meheks, ning et ta enam nagu ei olegi kubjas, vaid hea sõber. Ja mõnigi, kes oli enne laisk ja tõrkjas, püüdis olla hoolas, et mitte pahandada kubjast, kel on nii hea nägu.

Paap oli tõesti rõõmsaks muutunud, eriti aga selletõttu, et kurat näis tast hoopis eemale jäävat. Vahel harva, ja ka siis ainult suurest kaugusest, näitas ta end, ainult mõni üksik mõt-teraausuke kiskus veel maailma ja naiste poole. Kuid tal oli neist mõttekestest kerge jagu saada, sest Issand ise oli ju ta ligi, oli päris südames oma imeliku väega. Vahel üksinda palvetades tundis ta, nagu ei olekski enam vahet tema ja Issanda, taeva ja maa vahel. Siis oleks ta tahtnud hõisata ja kuulutada kõigile oma õnne.

Ta ei tundnud nüüd enam nii suurt ahastust teiste pärast. Küllap neilegi tuleb aeg, millal Issand nad kätte saab. Aga kuulutama ta peab, seletama kõigile oma endist rahutut olukorda ja rõõmu, mida ta tunneb nüüd. Eks siis inimesed ise mõista, mis on kallim — kas tühine maailma lõbu, või õnnelik süda Issandas.

Ambla ja Kadrina kihelkonna vennad mõistsid varsti, et Paabul on õige vaim ja vägi. Ta käis ka õpetajate pool oma usuasju seletamas. Need leidsid Paabul mõningaid arvamisi, mis ei läinud hästi kokku kiriku õpetusega. Nimelt julg-ge Paap arvata, et ta ei tarvitse enam armulaual käia, kuna Kristus on isegi igapäev tema sees kõige oma väega. Sellise seletuse eest sai ta tõ-

relda, kuid trööstis end mõttega, et mitte tema, vaid õpetajad ise on eksiteel.

Ka tekitas mõningaid pahandusi ta seletus, et keegi ei tohi armastada raha, ei tohi juua viina ega tantsida. Parem, kui torupillid hoopis metsa visatakse, sest neil ei saagi mängida muud kui patuseid lugusid. Inimesed ei tahtnud pillidest loobuda ja see tegi Paabule tuska. Ka naersid tüdrukud ja noorikud, kui Paap neid käskis sõled ja kirjud lindid minema visata.

Piiblit luges Paap hoopis teise tundega. Endisest lugemisest ei olnud tema arvates mingit kasu, sest siis ei lugenud ta õige usuga, vaid Kosli Jaagu usuga. Jaagu usk aga ei olnud õige, sest kuidas tohtis Jaak viina võtta, kui tal oleks olnud õige usk? Ta oli ju küll vägeva usuga mees, kuid õige see usk kindlasti ei olnud. Ta ei olnud vist ka kunagi ahastanud ja värisenud, nagu tema, Paap.

Kas Kosli Jaak saigi taevasse? Kas pääseb taevasse ükski, kes ei ole värisenud põrgu ees?...

Nädalate ja kuude möödudes kujunes Paabu usk selgemaks ja kindlamaks ning ta jõudis kirja ja vaimu tundmises nõnda kaugele, et võis hakata lugemisi pidama.

Paabule ja rahvalegi oli see suureks elamuks, kui ta esimest korda suure hulga ees kõnelda tohtis. Silmade leegitsedes rääkis ta Kristuse vere väest kui suurimast väest siin patuses maailmas. Rahvas kuulis, kuidas ta terve nooruseaja oli olnud uhke oma väele ja õigusele ja

kuidas ta viimaks nägi end oheliku otsas põrgu poole veetavat.

Ta jutlustas tugeva seesmise tulega, rääkis lihtsalt ja selgelt ja ta lugemistel oli suur mõju. Varsti hakati teda pidama paremaks kõigist teistest ümbruskonna lugijaist. Rahva kiitus tiivustas teda ning ta püüdis saada veel kõnekamaks.

Kord tabas ta end mõttelt, et kas ta ainult Issanda pärast tahab vägevaks saada või on siingi ilmunud ta vana uhkus ja püüdmine teistest üle olla. Aga miks ei tohi siis Issandagi teenistuses ühed teistest hoolsamad ja targemad olla? Ega ta neid hingi enesele kogu, vaid ikka Jumalale, ikka Jumalale. . .

Aegapidi tuli siiski mingi muudatus ta mõttekäiku. Muidugi — kõik vennad ju töötasid Jumala jaoks, Issandale äratati rohkem hingi, kurat pidi taganema õige mitmel rindel. Paljud loobusid patustest lõbudest, elasid kainet ja vaga elu, olid väsimatud palves ja õhkamises. Jumal oli nende kõikide üle. Aga siiski — need vennad ja õed, keda oli pööranud tema, Paap, eks need kuulunud teataval määral ka temale. Ta oleks tahtnud kõiki neid koguda eriliseks karjaks ja juhatada neid nii, nagu Issand seda t e m a l e näitas. Kas ta tohtiski neid usaldada mõne teise karjase hoolde, näiteks Ambla õpetaja hoolde, kes ei olnud usuga õigel järjel ning arvas, et Jumala omaks saab ka ilma värisemata? Pealegi jagas õpetaja armulauda kõigile, kes aga tulid, jagas

suurtele patustelegi. Kuis võis tema, Paap, ühes omadega minna ja põlvitada altari ees koos varaste ja hooradega?

Õpetajad hakkasid märkama, et uue usu õdesid ja vendi ei tule enam endisel määral kirikusse. Ka kuulsid nad kiriku kohta öeldud halvustavatest märkustest. Polnud siis ime, et kantslitest hakkas üha sagedamini kostma manitsusi hoiduda vaelevaimu eest. Kas on see kellegi õige asi — õpetada inimesi põlgama püha kirikut ja Kristuse ihu? Jeesuse jüngrid olid küll õige usu mehed, kuid vajasid siiski armulauda. Nüüd aga tahavad mõned sõgedad vennad endid Kristuse jüngritest paremaks pidada!

Paabuga nägi õpetaja hulga vaeva, kuid ei suutnud siiski tema arvamisi kõigutada. Eks käsi apostelgi patustest lahutuda, ja jüngrite ning apostlite ajal käisid armulauaual ikkagi ainult päästetute hinged. Siis ei tohtinud hoor enne lauale tulla, kui oli oma elu parandanud ja õigeks saanud. Nüüd aga käib hoor armulauaual ja võtab veel samal õhtul poisse vastu. Seda olevat alles hiljuti teinud mõisa aidamehe naine. Paabu arvates oli see armulaua teotamine ning tema vendadel-õdedel ei sobivat sellistega osaduses olla.

Järgmisel pühapäeval pidas õpetaja jälle pika kõne eksitajatest, kes iseennast targaks peavad, kuigi neil ei ole veel õiget tundmist. Kõik mõistsid, et jutu terav ots oli sihitud Paabule. Paap oli solvunud.

Üha kindlamaks muutus tas veendumus, et

just temale on Issand ilmutanud oma õiget väge ja vaimu, kuna teised kõik on veel puudulikud. Raamatust leidis ta mõndagi, mis näis kinnitavat tema arvamusi. Peale selle andis Vaim talle mõista veel üht-teist, mis just Raamatus ei seisnud, kuid siiski tema arvamisega kokku läks. Nimelt pidas ta tarvilikuks hakata eraldama vahasid patustest ka väliselt, nii et igaüks võis kohe märgata, kellega tal tegemist on.

Esiolgu ei teinud ta siiski mingit kindlat korraldust. Rõhutas vaid üldiselt, et usklikud ärgu end ehtigu läikivate asjadega ja kirjude paeltega, nagu seda teevad ilmalapsed. Ärgu nad kandku ka värvilisi rõivaid, vaid olgu kõiges lihtsad ja tagasihoidlikud.

Siis aga hakkas ta tundma, nagu oleks siinne tegevus vaid millegi suurema algus ja et ta õige töökoht on seal, kust ta tuli aastate eest. Pöördumisest saadik kerkisid üha sagedamini ta silme ette Haanja sinetavad künkad, tuttavate näod, kõik need inimesed, kelle keskel ta oli üles kasvanud. Neilegi tahab ta kuulutada õiget usku.

Ja siis oli seal veel midagi, mida ta ei tahtnud endale tunnistada. See oli salasoov näha, mis näo need inimesed ka teevad, kui tema, Tallima Paap, neile jutlust peab. Hoopis vägevamalt õpetajast, paremini veel kui kadunud Kosli Jaak . . .

Ja — seal, Haanjas tahab ta kõigest hingest töötada, rahvas peab painduma ta vägeva sõna all. Ta ei kahelnud selles, et Issand on teda kutsunud ja seadnud juhiks rumalatele ja nõtradele. Ta ta-

hab neile näidata hoopis uut teed, mille kaudu päris kindlasti taevasse saab. Kartma ja värisema paneb ta nad enne ning sunnib kahetsema pattusid. Siis aga tuleb neissegi Kristuse vägi. . .

Ta kannab hoolt, et nad ikka jääksid õige elu sisse, peab lugemisi ja palveid, näitab kätte õndsast elu korra. Terves ümbruskonnas ärgu olgu enam kedagi, kes teeniks kuradit. Ja siis oleks kuradile parem, kui ta hoopis eemale läheks. . .

Kuid ta ei tarvitse talle ju mujalgi asu anda. Läheb igasse kihelkonda, kuulutab igas külas, kogub igal pool enda ümber usklikku rahvast. Käib läbi terve Liivimaa ja Eestimaa, saab kõikide juhiks ja valitsejaks. Mitte küll isandaks maise vara üle, kuid hingede valitsejaks ja kuningaks!... Nojah, eks Kristus ise ole muidugi päris kuningas, aga tal peavad ka siin maa peal olema valitsejad, kelle kätte võib usaldada rahva juhatamise.

Varsti läkski ta härra juurde, et rääkida äraminekust. Härra oli haige, valitseja tuli tagasi teatega, et teda veel ei saa ära lasta. Paap palus siis teatada, et ta Jumala enese käsul p e a b minema. Olgu härra armuline ja ärgu pidagu teda kinni.

Härra pidas valitsejaga nõu ja tuletas meelde suvist lugu. Kui hakata teda nüüd kinni pidama, siis võib mees jälle segaseks minna. Mingu ta siis pealegi, kui Jumal seda nii väga tahab. . .

Rõõmus Paap hakkas ootama mardipäeva. Lahkumiseaja saabudes oli härra peagu suremas, nii et Paabul ei olnud võimalik palgaasjugi kor-

raldada. Kuid ta ei püsinud oodata ega hoolinudki suuremat saadaolevast moonast. Vähesed rahaga taskus asus ta pikale teele.

Ta peatus mitmes kihelkonnas ja kuulas järele, kuidas kuskil usuga lood on. Mõnel pool seisid õpetajad õige põhja peal, kuid oli neidki, kes vendadele halvasti vaatasid. Peagu igal pool pidas Paap koosolekuid ja oli rõõmus, et sai rahvale näidata õiget rada.

Jõudnud Kambjasse, leidis ta eest hulgakese vendi, kelle usuga ta võis päris rahule jääda. Ka kuulis ta palju head nende õpetajast — praostihärrast. Küllastades õpetajat, leidis viimase olevat ühel alusel Kadrina omaga. Ka tema pidas õigeks, et usutee algab alles siis, kui inimene tunneb hirmu põrgu ees ja otsib pääsu.

Ilmad olid juba päris külmaks muutunud, Paap pidi kiirustama, et rutem Haanjasse jõuda. Viimase teosa kattis ta rõõmsal noormehe-sammul.

Ta oleks pääsenud Haanjasse ka õigemate teed, kuid läks siiski kiriku juurest läbi. Vaikses harduses seisatas ta suure valge hoone ees. Viimati oli ta siin kiriku pühitsemise ajal ja siis oli ta veel päris noor mees. Siis ei olnud tal veel õiget usku, vaid südames uhkus ja viha kuradi vastu. Tema usk oli talle vaid hirmuks ja kurat oli naernud. Ka paljud teised usuvad ainult oma hirmuks. Tema, Paabu usk on aga rõõmuks muutunud. . .

Kurat ei ole enam püüdnud ligi kippuda, sest ta teab, et Paap ei võitle enam oma jõuga, vaid

Kristuse väe abil. Jah, nüüd on ta vägev! Ja tal on vaimu, prohveti vaimu! Eks Jumal kutsunud teda selle äkilise pöördumise läbi nii, nagu ta ka vanal ajal prohveteid kutsus. Nüüd on ta valitseja, on kuningas. Kuningas oma liha ja vere üle. Ja kui ta on kuningas liha ja vere üle, keda kiusab kurat — eks ole ta siis kuningas kuradigi üle!...

Paap kokkus veidi. Ei, nii palju ta ka ei tohi ütelda. Kristus, Kristus on kuningas! Mis temal on, see on kõik Kristuse kaudu saadud. Aga siiski! Ta ju ei tahagi olla midagi ilma Kristuseta. Kui ta aga Kristuse abil midagi on, siis ei saa ütelda, et ta midagi ei ole. Nii võib ta küll end kuningaks nimetada, kuningaks liha ja vere üle, kõigi kiusatuste üle. Miks ei võiks ta siis olla kuningas ka nende hingede üle, keda ta Kristuse abil kuradi käest päästab?

Kui saaks kõik inimesed Jumala lasteks teha! Aga seda vist küll ei saa. Eks see ole Jumalast juba alguses ette nähtud, et ka kuradile jääb oma osa. Kui saaks aga kõik usklikud koguda ühte paika ja asutada suur vagade linn, Siioni linn!... Seal ei oleks enam orjajaid ega sundijaid, ei rikkaid ega vaeseid — kõik elaksid õnnes ja rahus. Ja tema oleks nende valitseja. Kui ta siis läheks kuskile ja kui küsitakse ta päritolu, siis vastaks ta lihtsalt: „Olen kuningas Siionist!...“

Sammudes Haanja teed mõtles ta ikka veel oma kuningriigile, kuni märkas end jõudvat päris kodukoha ligi. Ümberringi oli vaikne, sügisene loodus näitas oma nukrat ilu. Teeveert palistas

Nüüd paistis nendegi tare. Oleks nagu kokku vajunud
teine...

varisenud lehtede kirju vaip, raagus puud nagu
oleksid häbenenud veidi oma alastust. Siin-seal
mäekallakutel ja metsatukkade vahel lamasid
alandlikult madalad tared, õuedes askeldas ini-
mesi.

Paar meest tuli talle vastu. Kes nad on ja kas nad tunnevad veel teda? Ehk sai omal ajal hullatudki üheskoos?...

Nüüd paistis nendegi tare. Oleks nagu kokku vajunud teine, hoopis väiksemaks jäänud. Teab, kas nad on ka kodu — Jüri ja Peeter ja Anu... Ehk on vendadel naisedki juba?

Paap oli nii mõtteis, et märkas vaevalt lähenevate meeste uudistavaid pilke. Ta peatus ja kuulis mehi küsivat, kes ta on ja kust ta tuleb. Ja siis kuulis ta kedagi vastavat — oli see tema ise või keegi teine? —

„Olen kuningas Siionist!...“

V

Paabu vägi

Haanja rahvas oli usuasjus veel päris tuim. Ja mitte ainult Haanja, vaid terve Rõuge kihelkonna rahvas näis magavat sügavas unes. Nad olid küll kuulnud ärkamistest siin-seal kihelkonnades, kuid ise magasid rahulikult edasi.

Nii vähemalt näis see Paabule. Õppides tundma omaste ja lähema ümbruskonna rahva usku, muutus ta päris kurvaks. Ja ometi oli just naabruses, Urvaste kihelkonnas, käimas suur äratustöö. Oli viimane aeg hakata valgustama ka siinset rahvast.

Muidugi oli see õpetaja süü, et rahvas õigele usule ei tulnud. Urvaste õpetaja oli ärkamise poolt ja rahvas läks kohe kaasa. Rõuge oma ei teadnud ise ärkamisest midagi ega osanud teisigi äratada. Viimasel ajal oli ta küll juba päris haige, lõpp ei pidanud enam kaugel olema.

Enne kuulutamisele asumist tahtis Paap külastada ka Urvaste vendi ja õpetajat ning kuulata, kas nad on ka ühel alusel temaga. Ta oli ära enam kui nädala ja tuli tagasi rõõmsa meelega.

Külas liikus Paabust imelikke jutte. Just saabumise õhtul olid teda kohanud paar omaküla meest ja pärinud, kust ta tuleb. Paap oli vaandanud surmtõsisel näol meestele otsa ja vastanud, et ta on kuningas Siionist. Mehed aarvanud, et ta nendega nalja teeb, tundnud ta viimaks äragi, kuid Paap pole enam sõnagi lausunud ja läinud edasi.

Koju jõudes oli ta omakseid teretanud, kohe raamatu välja võtnud ja palvet lugenud. Kodused mõistsid, et Paabuga on midagi juhtunud, ja kõik need, kellega ta hiljem kokku puutus, mõtlesid sedasama. Paap seletas siis, et temaga on tõesti midagi juhtunud: Issanda käsi on tema peale tulnud ning täitnud teda armu ja väega. Ta olevat kutsutud koguma Jumalale rahvast ja pöörama neid pimedusest.

Inimestele meenusid jutud Urvastest ning nad taipasid kõik. Küllap see uue usu vaim on Paabu nii imelikuks teinud. Oodati huviga, millal mees seda neile kuulutama hakkab.

See sündis varsti. Peale Urvastest tagasitulekut teatas Paap, et ta tahab esimese lugemise pidada juba laupäeva õhtul. Rahva uudishimu oli suur ja nii kogunes Tallima tallu hulgake mehi ja naisi.

Peale lühikest vaikset palvet hakkas Paap laulusõnu ette ütleva. Rahvas mõistis, et need olid hoopis teised sõnad, kui olid kirikulauludel. Ta ei lugenud neid trükitud raamatust, vaid paaberirullilt, kuhu nad olid märgitud suurte tähtedega. Mis raamat see võis olla?

Aga ilusad olid küll need sõnad — ilusad ja haledad ning tegid südame soojaks.

Imelik küll, mõtlesid mõned. Ammuks ta oli alles poisike, jooksis ja tülitseis nendega, nüüd aga juba suur mees, ei ole enam noorgi mees, vaid täismees ja peab neile lugemist. Ja kohe nii tõsise häälega, et ära naera ühtigi, ole päris vait ja kuula!

Olid tulnud Jüri Mikk ja Ivani Peeter, kes vahepeal olid ise peremeesteks saanud, oli teisigi, nooremaid, keda Paap ei tundnud. Kõik nad kuulasid laulu ja palvet ning ootasid kõne algust.

Jürile meenus päev, millal ta oli meelitanud Paapu ronima suure kase otsa. Oleks ta siis ikka vastu kändu langenud, siis ei oleks teda vist enam olnud ja kui olekski olnud, siis ehk küürakas ja vigane. Ega siis poleks tast küll lugijat saanud. Nüüd aga seisab ta ja loeb, loeb nii tõsise ja sügava häälega, nagu oli lugenud kadunud Kosli Jaakki.

Inimesed mäletasid ikka veel Kosli Jaaku. Vahepeal ei olnud kihelkonnas kedagi, kes oleks suutnud väarikalt tema aset täita. Teised vöörmündrid said vaid vaevaliselt omaga hakkama ning ühegi sõnas ei olnud väge. Kas Paabul on väge? Silmad vaatavad küll tuliselt, terve nägu on nagu leeki täis — võiks küll arvata, et tal on väge.

Toanurgas istus Made, ainuke tüdruk, keda Paap kunagi suudelnud oli. Ta ei suutnud ikka veel unustada ööd, millal Paap ta rohusse lamama

jättis ja ehmunult minema jooksis. Siis oli tüdrukul olnud tuline häbi ja viha, kuid aja jooksul muutus see sügavaks austuseks.

Nüüd oli Made juba ammugi abielus, viie lapse ema, ta ei olnud enam noor ega ilus. Kuid siiski leidis temas veel midagi, mis võis köita mehi. Need olid ta rõõmsalt sädelevad nirgisilmad ja kaunis, kõrge rind, mis ikka veel tõmbas endale ihaldavaid pilke.

Paap lõpetas palve, tõusis ja luges ette kirjasõna. Siis heitis ta tõsise pilgu üle koosolijate. Kõige lähemal pingil istusid Miku Jüri ja Ivani Peeter — ta lapsepõlve-kaaslased. Nad olid alles noored mehed, kuid näisid juba väsinutena. Palgeil sügavad, teravad jooned, seljadki veidi kühmu tõmbunud. Eks see tule kõik rängast orjusest. Oli teisigi tuttavaid, kuid kõigi nimesid ei suutnud Paap enam hästi meenutada. Ukseläve juures seisis salgake noori, kes vaatasid teda uudistades ja nagu veidi arglikultki.

Siis aga märkas Paabu silm veel kedagi, kelle pilk näis kuidagi tuttavana. Ei olnud tarviski pingutust, et seda nägu meelde tuletada. See oli ju Made, tüdruk kahe näoga!

Paabul hakkas äkki soe. See ei tulnud kambri umbsest õhust, vaid vanast mälestusest. Seal oli midagi, mida ta oleks tahtnud olematuks teha.

Terve see sündmus kerkis uuesti ta silme ette. Jaa, kurat oleks siis peagu võimust saanud. Eks kurat oma kavalate kiusatustega olnud siis temas, nagu oli tüdrukuski. Tema nägi tüdruku

teist nägu, kuid üks temal, Paabulgi, olnud siis teine nägu — niisama inetu ja võõras. Ja nüüd on Made siin palvetunnis ja mõtleb, et olgu sul pealegi püha nägu, — mina olen näinud ka su patust nägu!...

Nüüd on tal palju raskem kõnelda. Aga ta tahab siiski rääkida, tahab võita enesele kõik need inimesed siin, tahab võita Madegi! Saagu see naine tunda, et Paap pakub temale patu asemel õndsust, lihaliku armastuse asemel Jeesuse Kristuse armu, piinatud südame asemel rahuliku, rõõmsa südame. Veel kord õhkab ta Jumala poole ja palus õnnistust. Siis hakkas ta rääkima ning inimesed tundsid varsti, et temas on vägi.

„Mu armsad vennad ja õed! Mu süda on liigutatud, et saan nüüd siin teie keskel kuulutada Jeesust Kristust, keda mina, vaene patune hing, alles hiljuti olen tundma õppinud. Eks te tea ju kõik, kes on Jeesus Kristus, kuid teie ei tunne veel teda. Ma arvan, siin ei ole kedagi, kes ei usuks teda, kuid kas saate ütelda, et tunnete teda? Ta on võõras, võõras veel, kuid ta tahab saada tuttavaks teiega.

Aga ta tahab veel rohkem kui tuttavaks saada. Ta tahab ka sõbraks saada. Paremaks sõbraks, kui seda on inimesed. Kuidas aga saate teie teda tundma, kuidas saate temaga sõbraks? Alles siis, mu armsad, kui te mures ja ahastuses tema poole lähete.

Sest millal saab inimene tunda, kas keegi on ta sõber või ei ole? Kas üheskoos orjates ja kiru-

des või ka kõrtsis juues või simmanil trallitades? Kas näete seal ta õiget hinge? Ei, hoopiski mitte! Õiget hinge näeb alles siis, kui on häda käes ja on tarvis minna abi otsima. Siis lähete teiste inimeste juurde ja näete, missugused nad on. Mõned üksikud ei ole päris halvad, teised kõik on päris halvad. Nende hinged on külmad ja võõrad teile, nad naeravad teid ja lükkavad välja...

Vaadake, mu armsad, alles südame ahastuses õpib inimene tundma teise hinge. Ta tahab, et tal oleks hea sõber ja abimees häda-ajal. Siis aga leiab ta, et seda ei ole.

Me kuulsime aga, mida Issand ütles tänases kirjasõnas: Kes minu juurde tuleb, seda ei taha ma mitte välja lükata... Kas teate aga seda, et see õige on? Kes saab seda teada? Ainult see, kes tõesti läheb Issanda juurde, läheb ahastava ja otsiva südamega. Siis alles saab ta tunda, et Jeesus on sõber, hea sõber, kes välja ei lükka.

Oh, mu armsad! Paljud teavad, kes on Jeesus, kuid nad ei tunne teda, sest nad ei ole tema juurde läinud südame ahastuses. Teie käite oma korrad kirikus, sest see on nii seatud. Käite ka armulaual ja mõtlete, et oletegi juba Jeesust tundma saanud. Ei, hoopiski mitte! Alles see, kes tunneb, et tal on tarvis sõpra, et süda sunnib minema tema poole, alles see saab tunda, missugune see sõber on. Kes on teie sõbrad siin maapealses elus? Kas need, kes teid üheskoos

patu poole veavad? Ei, nemad mitte! Nende kaudu veab teid kurat. Tal on palju meelitusi. Ta mängib teile torupilli ja paneb teid tantsima, ta veab teid viinaklaasi juurde, veab tüdrukute juurde ja sunnib pattu tegema. Ei, ärge seal otsige õiget sõpra, kus on kurat patuga!

Aga paraku — paljud ei otsigi oma elus muud kui patuseid sõpru ja pattu. Nad on rahul, kui neid veetakse põrgu poole, ja nad lähevad sinna lauldes ja tantsides. Kas saavad need inimesed ialgi Jeesust tundma? Jeesust ja seda rõõmu, mida ta annab patuse lusti asemele. . .“

Paap sai alles nüüd õige hoo kätte ning kirjeldas elavates värvides jumalalaste rõõmu ja patuste lustide suurt vahet. Mida suudab anda Jeesus, seda ei tea aimatagi patune rahvas. Kui nad vaid aimaksid, siis langeksid kohe põlvili ja hakkaksid otsima teda. Õnnetud, õnnetud on inimesed, kes lasevad endid vedada põrguteed ja nende õnnetuse täis suurus saab avalikuks alles igavikus.

„Oh, kallid südamed. Eks seegi ole kuradi töö, kui inimene mõtleb, et tal pole tarviski Jeesust, et tal pole tarviski pattude pärast hirmu tunda. Peeter teab küll, et ta päris õige ei ole, kuid saadan sosistab talle, et mis sul ikka viga on. Sina võtad küll veidi viina, kuid Toomas on vargilgi käinud. Toomale aga ütleb, et ega sinulgi veel häda ole. Sina, näed, varastad ainult mõisapõllult, aga Märt, see varastab ka omasuguselt. Märdile jälle ütleb, et sina oled veel päris

ingel nende kõrval, kes tapavad ja röövivad. Ja nii meelitab ta kõiki jääma nende patu ja tuimuse sisse. Ütleb joodikule, et sul pole viga midagi, ütleb hoorale, et vaata, teised on veel hullemad. Nii paneb ta inimesi magama ja see on üks raske uni, mida magavad need, keda kurat on magama pannud!

Kas te ei märka, et see on surma- ja hukatuseuni, mida magate teie ja mida magab terve Rõuge kihelkonna rahvas? See on sama magus uni, mida magab mees, kes on väsinud ja jäänud lumehange. Ta ei tunnegi viimaks enam külma, ta tunneb, et tal on hea, soe olla. Ta ei ärkagi enam siin maa peal, ärkab alles igavikus. Nii tahab kurat teidgi magama panna, tahab et oleksite nagu õnnetu Miku Toomas, kes purjus peaga hange jäi ja alles kevadel üles leiti. Eks vanevad ju mäleta küll seda lugu. Nõnda tahab ta inimesi hoida patuimas, nii et nad ei tunnegi surma enda ümber. Nad elavad ja ei märka, et elavad kuradile; nad surevad ja ei märka ka, et surevad kuradile. Nad magavad kogu aja. Aga ükskord tuleb ometi ärkamine ja see on hirmus ärkamine!

Oh, mu õed ja vennad! Ma usun, et ükski teie seast ei taha ärgata põrgus. Sest üks ole ikka hirmus see valupaik seal väävljärves ja tulistes ahjudes, kus ilmast ilma piinatakse neid, kes on saanud kuradi omaks. Kes teist tahaks, et kurat venitaks teie luid-liikmeid, et teid kõrvetaks igavene janu ja tilkagi vett ei oleks kus-

kilt saada? Oh, mu armsad, laske endid ära päästa, sest võib-olla on varsti juba hilja!

Sest, kallid südamed, üks minuga olnud lugu samuti. Teie teadsite kõik minu elu ja arvasite, et Paap ei ole just kõige halvem mees. Minulgi oli kiusatusi noormehe-põlves ja ka hiljem. Aga kui ma end siiski ei lasknud ahvatleda tüdrukutest ega viinast, siis tekkis mul oma uhkus ja arvamine, et olen küllalt hea Jumala ees. Kuid ma vaevasin end kogu aja ja kartsin kuradit, sest mul ei olnud veel Jeesuse Kristuse väge. Ma arvasin, et mul ei ole teda vaja, ja ei tundnudki teda. Oh, mu armsad, kui vaene olin ma siis, ilma Jeesuseta!

Siis aga ühel lugemisel näitas mulle Issand, kuhu läheb mu tee. Ma nägin kuradit, kes oheliku otsas vedas mind põrgu poole ühes minu uhkuse ja oma õigusega. Vedas sinnapoole, kust kuulus hirmsaid hääli, kisendamist ja ulgumist. Siis alles hüüdsin ma oma südame ahastuses Issanda poole ja leidsin abi.“

Nüüd peatus Paap veidikeseks, et tõmmata hinge. Siis hakkas ta kirjeldama kuldset Jerusaalema nii kaunites väravates, et algul kartlikuks muutunud näod särava löid. Siin olevat neil viletsust hällist hauani. Kuid Jeesus tahab neile sealpool valmistada parema põlve. Kas nad tahavad seda ära põlata?

Igatsus, igatsus selle linna järele täitku nende südameid. Kes igatseb ja otsib Jumala linna, tunneb juba siin maa peal suurt õnne, seisab kõr-

gemal patust ja kiusatusest ning võib valitseda kuradit.

„Ega siis Jumal ole meid orjadeks seadnud, vaid kuningateks. Oma liha ja vere valitsejateks, võidumeesteks kuradi üle! Muidugi saab seda olla ainult see, kes tunneb Jeesust Kristust ja saab temast väge. See võib alati naerda kuradit...“

Rahvale meenus Peebu ja Hansu jutt esimesest kohtumisest Paabuga. Kuuldes ta viimaseid sõnu ning nähes vaimustusest sätendavat palet, pidid nad jälle mõtlema sellele.

Kuningas!... Kuningas Siionist!...

Eks olnud temas tõesti midagi vägevat. Sel mehel on võimu!... Vanemate silme ette kerkis veel üks pilt: Kosli Jaagu pilt. Aga see kahvatas pikkamisi.

Paap ei lõpetanud veelgi, vaid algas alles nüüd õiget rünnakut südametele. Avanegu ometi nendegi silmad nägema irvitavat kuradit ja tundku nad hirmu põrgu ees, mis on juba oma väravad neile avanud. Alles siis, hirmunud ja ahastava südamega, võib minna Jeesuse juurde ja siis saab ka tunda teda kui abimeest, kes kedagi välja ei lükka. Siis sirutab Issand nende poole oma käed, nõnda kui oli sirutanud tema, Paabu poole, ja tõmbab nad välja sügavusest...

Mitte ainult naised, vaid ka mehed tundsid südamesse pugevat kartust. Siiamaani olid nad tõesti elanud ükskõikselt ja mõtelnud ainult leivamuredele. Nüüd hakkasid nad aimama, et on

hoopis tähtsamaid küsimusi ja et need tuleb kiiresti lahendada. Ei tahaks ikka minna sinna, kus on hirmus ulgumine ja needmine ja sajatamine...

Viimaks lõpetas Paap, ütles ette veel paar laulusalmi ja asus pidama palvet. Ja ehk sündis see tõesti esimest korda, et Tallima ja ümbruskonna rahvas kaasa palvetas. Harda ja kartliku südamega, igäühe mõteldes oma pattudele.

VI

Uutel radadel

Made oli esimene, kes sai Paabu uueks õeks Issandas. Mitte küll veel esimesel õhtul. Ta tundis juba siis, et miski kisub teda Paabu poole ja Issanda poole, kuid ei saanud ju otsekohe minna ja ütelda, mis südamel on. Oli nagu piinlik veidi ja Paabulgi ehk oleks olnud piinlik, kui oleks tulnud meelde see sündmus kauges minevikus. Aga ta tuli alati tundidesse, istus esimeses reas ja Paapki pidi mõistma, et ta otsib Issandat kõigest südamest. Kuni viimaks saabus silmapilk, millal ta värisedes põlvili langes ja rahu leidis.

Sestsaadik ta poleks enam nagu tahtnud teha muud, kui viibida Paabu juures ja kuulata ta pehmet häält. Südamel oli nii hea tunne, et Paap on ligi ja Issand on ligi ning kõik muu jäi eemale. Ununesid pahur mees ning viis omavahel kisklevat last, ja päevaste talituste lõppedes ruttas ta vahel Paabu poole neilgi päevil, mil ei olnud lugemist. Mees püüdis vahel vastu hakata, kuid naise südame sunni vastu ei saanud temagi.

Varsti sai Jumal kätte ta mehegi, kes kohe viina maha jättis, paar vanemat lastki pöördus.

Nii sai nende kojast palvekoda, mida vahel Paapki külastas.

Paabul oli siiski midagi südamel. Tal oli küll rõõm Made pöördumisest, kuid üks asi näis ikka veel lahendust vajavat.

„Tead sa, armas õde,“ lausus ta kord. „Kas sul pole tunnet, et meie vahel on veel midagi, mis tuleks ära kaotada. Juba sellest ajast, kui me mõlemad noored olime ja kurat meid patule kihutas. Teeme seda nüüd ja palume andeks.“

Made pale lõi helendama ning Paap märkas, et ta on veel päris kena. Hetkeks tekkis tal kahtlus, kas see ongi ainult Issanda vägi, mis neid teineteisega köidab. Kas ei hiili kuskil jälle kuradi irvitav pale?

Nad põlvitasid üheskoos ja palusid südamest. Tõustes oli mõlemail kergem ning piinlik mälestus näis kaduvat. Kuid tunded jäid ikkagi elevile ja Issanda rahu oli edaspidigi kõige selgemiini nende juures just siis, kui nad olid kahekesi.

Tunnid Tallimal kestsid talve läbi. Mõnikord avaldas Issand end eriti võimsalt ja siis varisesid põrmu mitmedki tugevad mehed. Pöördunute arv kasvas üha suuremaks ja varsti hakkas palvelisi tulema teistestki küladest. Sageli kestsid luge-mised öö läbi. Oli ju talvel rohkem vaba aega, inimesed said enam mahti hingetoitu otsida.

Kuid oli neidki, keda Issand kätte ei saanud. Mitmed mehed käisid korduvalt tundides, aga nende näole jäi püsima umbusk ja muie. Nad ei mõistnud, miks inimesed peaksid ahastama ja värisema.

Nende südame tuimus tegi Paabule tuska. Sageli tundus talle, nagu oleks ühes nende mees- tega tulnud palvustele mingi vastane vaim, mis vähendas ta väge. Üks neist uskmatuist, Hansu Peep Haanjast julges kord Paabuga vaidlemagi hakata.

See sündis ühel hilisel õhtutunnil, üldise palvuse lõpul, millal osa inimesi oli juba lahkunud. Peep ei tahtnud mõista, miks inimesed peavad pattude pärast niipalju hirmu ja ahastust tundma.

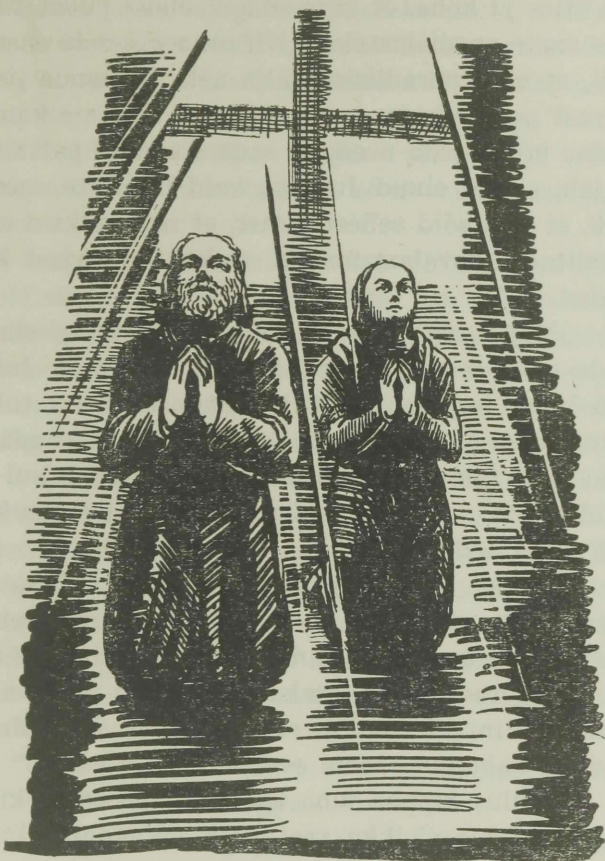
„Miks see Issand Jumal laskiski siis inimesi patuseks saada? Teab, mis lõbu talle teeb, kui inimesed nüüd kisendavad ja kaebavad!...“

„Armas vend!“ kostis Paap, „ei see ole Issanda süü, et inimesed pattu langesid. Ta ju keelas neid söömast sellest puust seal paradiisiaias. Aga näed, inimesed astusid üle tema keelust.“

„Nojah, aga miks ta siis pani selle imeliku puu sinna paradiisiaeda? Aadam ja Eeva lähivad iga päev mööda ja juba kaugelt mõtlevad, et näe, puu on küll, aga süüa ei tohi! Eks neile siis läinud viimaks kõik muu vili läilaks ja nad arvasid, et ainuke maitsev vili on just see keelatud vili...“

„Oh, armas Peep, ära räägi nii kergemeelset juttu. Jumal andis ju inimestele õiguse valida head ja kurja. Ta nägi ette ka nuhtluse neile, kes valivad kurja. Selleks nuhtlejaks sai kurat ja ta on seda sinulegi, kui sa ei pöördu!“

„Olgu nüüd küll, aga ma ei saa aru, miks Jumal pahandab, kui keegi valib kurja. Sa ise ju

Nad põlvitasid üheskoos ja palvetasid südamest.

ütlesid, et ta andis õiguse valida head või kurja. Kui Jumal lubas valida ka kurja, miks ta siis pahandab veel?..“

„Ei, kulla Peep, see pole küll nii, et Jumal lubas valida niisama, ilma et sellest midagi tuleks.

Ta ütles ju kohe, et ärge sööge sellest puust, sest siis saate surmalasteks. Nii on see nende eneste süü, et neid paradiisist välja aeti, ja nende patu pärast peame kannatama meiegi. Eks me kannas endas kõik seda needust, seda Aadama pattu... Jajah, see ei olnud Jumala, vaid inimeste eneste süü, et nad sõid sellest puust, et nad lasksid end meelitada kavalast maost, sellest kiusajast kuradist...“

„Nojah, aga milleks Jumal selle maogi sinna aeda pani, mao või kuradi, nagu sa ütled? Justkui õunad ise veel poleks küllalt meelitavad, tuleb kurat appi ja näitab omaltki poolt, et vaadake ikka neid õunu — olete küll püstirumalad, kui te neid ei söö!... Ütle, kulla prohvet, misjaoks kurat sinna aeda lasti?“

„Kuule, Peep, ära aja sõgedat juttu. Sa ju tead isegi, et kurat on algusest saadik seatud vaenlaseks, seatud kiusama inimesi. Inimeste asi on aga kuradile vastu hakata. Aadam ja Eeva ei oleks tohtinud kuradi meelitusi kuulda, siis poleks nad ka hakanud sööma sealt keelatud puust.“

Vaidlus kippus juba ägedaks minema, kuid Peep ei tahtnud ikka veel jätta. Vaadates Paabule kavalalt luuraval pilgul, küsis ta siis:

„Ütle mulle veel, armas Paap, kumma löi Jumal enne, kas kuradi või inimese?“

„Inglid olid enne inimesi, ju siis ka kurat oli juba enne olemas...“

„Nojah, seda ma tahtsingi sult kuulda. Tähendab, et enne kui Jumal inimese löi, tegi ta juba kiusaja valmis. Aga ütle nüüd, mis oleks tulnud

siis, kui Aadam ja Eeva ei oleks pattu teinud? Oleks ütelnud, et mis tühja meil ikka neist õuntest. Jumal oleks siis pidanud mõtlema, et päris ilma asjata lõin kuradi, ei ta tule omaga toime. Oleks pidanud looma hoopis uue kuradi, palju kangema, kes viimaks ikka oleks Aadamast jagu saanud. . . .“

„Kuule, Peep, saadan ise räägib sinu läbi! Meie ei saa ju kõiki asju teada, aga see on selge, et kuradi vägi meid püüab, et ta sinuski on kindla aseme leidnud. Aga eks selleks ole Jumala poegki tulnud, et meid päästa. Ka sina, armas vend, võid pääseda, kui hakkad tundma hirmu kuradi ees.“

„Aga kuule, kallid Paap, mis võin mina sinna parata, kui Jumal on seadnud nii, et kurat võimust võtab. Miks pidi ta tema looma muidu? Kui keegi kuradit ei kuulaks, siis jääks ta hoopis ilma tööta. Ei, Paabuke, kui Jumal kõik nii on seadnud, siis peab olema ka neid, kes põrgusse lähivad. Ega ta teinud põrgutki selleks, et seal tühje katlaid köetakse. . . .“

„Kurat, kurat on sinus! Oo, Issand Jeesus, tule ise ja pööra ta sõgedat meelt! . . .“

„Nojah, sa ütled, et Issand Jeesus, Issand Jeesus! . . . Aga ega Jeesuski pole loodud muuks kui i n i m e s t e päästmiseks! Ja keda ta oleks pidanud päästma, kui Aadam ja Eeva ei oleks pattu teinud? Nii et nad kohe pidid pattu tegema, või muidu oleks tulnud välja, et Jumal tegi suure vea sisse terve oma loomisetöoga.“

Paap ei suutnud enam midagi vastata. Aga Peep oli hoogu sattunud ega tahtnud veelgi jätta.

„Sinu jutu järele tuleb välja, et kõik, mis on, on nõnda seatud juba algusest. Milleks siis Jumal lõi meid? Kas meil on kerge elu siin viletsas põlves? Orja ja nälgi ja võta vastu piitsahoop! Niigi on juba raske küll ja nüüd tuled sina ja kuulutad, et see pole veel midagi, et päris põrgu on alles ees! Ma küll ei saa aru, mis lõbu see Jumalale teeb — näha inimesi vaevlemas siin maailmas ja saata neid peale kõige selle veel põrgupaika!... Siis tal poleks küll tarvis olnud meid luua... Nüüd aga tuleb välja, et Jumalal oleks nagu hakanud igav seal kõrges taevas ja ta mõtles, et ma loon õige inimesed ja siis alles näitan neile, mis ma võin! Ja nüüd ta näitabki...“

„Kurat põrgu! Kurat põrgu!“ karjus Paap.
„Põrgu, põrgu mine kohe, või ma...“

Karates püsti, seisis ta hetkeks Peebu ees. Siis haaras ta mehe kraest ja raputas teda metsiku jõuga. Peebu silmad laienesid hirmust, vaevu sai ta end päästa tugevast haardest ja põgenes toast.

Paap ei saanud tükil ajal rahu. Teisedki olid kohkunud Peebu sõgedast jutust, kuid ei oodanud, et Paap endast päris välja läheb. Eks Peep olnud ju kuulud oma terava keele poolest. Üheski vaidluses ei andnud ta alla ning polnud ime, et ta Paabule viha peale ajas. Aga eks see raputamine kuulunud talle äragi.

Ikka veel kees ja mässas miski Paabu hinges. Kas ta tõesti ei suutnud võita seda sõgedat meest? Ilmaaegu muutus ta ägedaks. Oleks ikka pidanud

rohkem seletama. Aga need teised siin, nemad peavad kuulma, et Peep eksis, eksis hirmsasti!

„Nojah,“ jätkas ta hoopis vaiksemal häälel, „eks see ole hirmus asi küll, kui keegi nii sõgedat juttu ajab. Jumal ei lase end pilgata. Selle patu ja kuradiga on lugu nii, et inimesed oleksid võinud ka vastu panna ja oleksid jäänudki paradiisi. Aga inimesed hakkasid ometi pattu tegema ja Jumal teadis juba ette, et nii tuleb. Aga kuradi vägi ei pea ometi võimule jääma. Jeesus teeb meile jälle paradiisi väravad lahti.

Peep ütles, et Jumal oleks võinud teha nii, et ei olekski kiusatust ega pattu. Muidugi oleks ta võinud, kui oleks tahtnud. Aga see ei ole meie asi uurida, kuidas Tema seda teha tahtis. Tema mõtted on kõrgemad meie omadest, meie ei ole tema nõuandjad. Küllap see on tema tahtmine, et kuradile ka on antud oma mässamiseaeg. Nii on siin maailmas head ja kurja ning õnnistust ei saa keegi kergelt kätte. Paluda tuleb. Paluda ja võidelda. Jumal on andnud kuradile oma töö ja see on hea. Kurat peab meid kiusama, näitama meile hukatuse sügavust ja alles siis, kui sellest välja pääseme, alles siis tunneme, mis on õndsus...“

Ta rääkis kaua, rääkis südamlikult ja veendunult ning inimesed hakkasid viimaks tõesti mõistma, et Jumala poolt on kõik hästi tehtud: maa ja taevas ja inimesed, kurat ja põrgu ja kõik. Ainult siis on halb, kui inimene jääb kuradi kätte...

Aja jooksul näis Paapki unustavat heitluse uskumatu Peebuga. Ta võim ja vägi kasvasid

alatasa ning varsti oli ümbruskonnas juba mitukümmend inimest, kes käisid uue elu radadel.

Paap õpetas neile ka seda, mis peab järgnema pöördumisele. Et saada täielikku rahu, tuli heaks teha kõik, mis enne oli halvasti tehtud. See käis pöördumise ja uue elukorra hulka. Ei tulnud paluda andeks ainult Jumalalt, vaid ka ligimeselt, kelle vastu oli eksitud.

Käidi siis naabrite juures vanu tüliasju lõpetamas, käidi härradegi pool andeks palumas varguste pärast ning püüti võimaluse korral kahju tasuda. Omavahelised nägelemised, valetamine, laimamine — nende hüvitamine läks kaunis kergesti. Minki ka haudadele lepitust otsima neilt, kellele oli elus kurja tehtud. Enamikule see heakstegemine ei teinudki suuremat vaeva.

Erilistes raskustes oli aga Peetri Toomas, kuulus joodik ja kakleja, kes kord jaanitulel Kirepi Hannuga vägikaigast oli vedanud. Ta oli pöördunud paari nädala eest, kuid käis ikka veel mureliku näoga ringi. Kes jõudis lugeda kulmusid, mis ta oli kaklustel lõhki löönud; kes mäletas nende nimesid, kes olid saanud tunda ta tugevat rusikat? Joomist ja naise peksmist — seda sai ta paluda andeks Jumalalt ja naiselt eneselt. Kuidas saab aga nende teistega? Paap oli käskinud minna ja leppida kõigiga, kellele ta oli liiga teinud.

Ta oli umbes Paabu-vanune mees ja juba hulga aastaid abielus. Tüdruk oli kaua kahelnud, enne kui julges temale minna. Toomas vannutas teda igapidi, tõotas loobuda viinast ja jätta ter-

veks kõik külapoiste kulnud. Aga ta ei suutnud end kuigi kaua vaos hoida. Juba mõni nädal peale pulmi jõi ta enda purju ja tuli tagasi väänatud käega.

Naine lootis, et mees vanemaks saades muutub ehk mõistlikumaks, ja kannatas vaikides. Ta nägi lastega ränka vaeva, pidi võitlema iga suutäie pärast, et Toomas seda ei saaks kõrtsi viia. Aastad möödusid, kuid mees jäi endiseks. Siis ei suutnud ka naine enam vaikida ja hakkas peksta saama. Aga ta pidas seda kergemaks vaikimisest. Nii oli majas ka alatine riid ning vahel võis kuulda päris kaugele Anne sõimu ja appihüüdeid.

Siis tuli Paap oma lugemistega ja kuigi Tallima küla asetses hulk maad eemal, hakkas naine ometi palvustel käima. Ta vaevatud süda leidis varsti troosti Issanda väes.

Mees imestas kord kõrtsist tulles, et naine ta päris lahkesti ja vaikides vastu võttis. Sel õhtul häbenes ta veidi oma purjusolekut. Järgmisel korral juhtus samuti. Toomas komberdas vaevaliselt õue ega suutnud hästi üle lävegi astuda. Naine aitas ta asemele ning küsis, kas tal on väga halb olla. See küsimus jäi helisema Tooma kõrvu ega kadunud magadeski. Hommikul ärgates nägi ta naist sängi ees nutmas. Naisel olevat kahju, et ta mees nii tugevasti kuradi küüsis on...

Toomas saigi siis teada, et ta naine on leidnud Jeesuse Kristuse. Teda ei huvitanud kuigi palju see Jeesus Kristus, teda üllatas vaid naise

vaikimine. Kui naine sai jätta riidlemise, kas siis tõesti tema, Toomas, ei saa jätta joomist? Ta pidi tunnistama, et ta juba kaua aega ei olnud meeldinud endale ning oli mitmel järgmisel päeval kirunud oma nõrkust. Kas ta siis polegi mees?

Paar nädalat suutis ta olla päris kaine, kuid läks siis jälle ja jõi kaks päeva järjest. Jõi maha kuue ja jäi kõrtsmikule võlgugi veel.

Naine ei saanud ka nüüd kurjaks, vaid palus meest lugemisele kaasa tulla. Toomas läkski, pohmelusest ikka veel valutava pea ja südamega, läks lootuses leida abi endagi tõvele.

Siis läks kõik ruttu. Juba poole lugemise ajal nägi ta põrgut, hakkas värisema ja kisen-das lõpuks kõigi kuuldes, et temasuguse hirmsa patuse jaoks vist küll armu ei ole. Eestpalvel aga hakkas temagi Jumalat kiitma ja sai päästetud.

Lõppeks tuli see hüvitamise asi. Juba mit-melt tülikaaslaselt oli ta andeks palunud, kuid pidas seda ikka veel väheseks. Sammudes kord õhtu eel oma suurema vastase, Koke Kaarli tare poole, arvas ta, et seal andekspalumisest üksi on liiga vähe. Mida peaks ta küll tegema, et tunda end põhjalikult karistatuna? Ta kaalus seda küsimust terve tee, kuni viimaks arvas leidvat õige mõtte.

Kaarel oli juba kuulnud Tooma pöördumisest ning võttis ta vastu üpris uudishimuliku näoga.

„Noh, vend Toomas, mis sind ka siia poole toob?“

„Ära ütle seda pilgates, armas Kaarel! Kuis tahaksin, et sinagi saaksid vennaks Issandas!...“

„Nojah, aga ammuks see oli, kui käisid veel siinkandis kaklemas ja siis polnud kuulda muud, kui „assa kurrat!“ ja „assa kurrat!“ “

„Jah, eks see olnud hirmus asi küll!... Aga nüüd ma tahan kõigiga leppida ja kõik andeks paluda — sinultki, Kaarel! Kas sa suudad mulle kõik andeks anda?“

„No miks mitte, miks mitte! Lõppeks ei teagi ju veel, kes kellelegi rohkem on andnud. Võib-olla jääd veel sina mulle veidi võlgu ja siis peaksin hoopis mina sinult andeks paluma.“

Tooma vaga süda oli veidi solvatud. Või tema minult andeks paluma! Ammu see oli, kui sai säärase keretäie, et polnud enam oma nägugi ees!...

Ta taltsutas ruttu neid patuseid mõtteid. „Mis me sest enam arutame, kui palju keegi on saanud... Mind vaevab süda eriti selle viimase tüli pärast kõrtsi juures. Ma vist lõin siis su näo päris segi?“

„Mis tühja sa ikka löid... Vaata parem, kuidas su oma käega lugu on. Kas liigub nüüd juba natuke...“

„Kuule, armas vend, ma ju ütlesin, et mis me enam arutame. Kas saad mulle ikka andeks anda?...“

„Seda küll, seda küll! Aga sina oled ikka rohkem saanud ja siis pean mina paluma, et armas vend Toomas, kas sa saad minule andeks anda? Eks me muus osas ole juba tasa, ilma palumatagi, aga selle pead küll andeks andma, mis oled rohkem saanud. Kaks korda kulmud

lõhka ja nina... siis veel käsi paigast ja... paar korda oled läinud longates — eks seegi ole minu töö...“

Toomas ahastas. Eks see ole juba päris hull, mis see mees siin praalib! Kui palju kordi on tema, Toomas, teda peksnud ja nüüd tuleb välja, et ta ise on peksa saanud!

„Kuule, armas Toomas, ära sa tühja kiitle nende patuste asjadega! Ma just mõtlesin siia tulles, et seda on vist veel vähe, kui ma sinult andeks palun. Mõtlesin, et pean laskma sind veel lüüagi ennast... põse peale. Nii nagu õpetab Jeesus, et kes sind lööb ühe põse peale, sellele pööra ka teine... Nii ma mõtlesin, et sa löö mind õige mõlema põse peale... Löö, armas Kaarel, löö mind mõlema põse peale!“

„Mis sust tühjast ikka lüüa... Kas veel vähe oled saanud? Iseasi, kui nüüdki tahad rinnad kokku panna...“

„Kuule, Kaarel, ära nüüd praali ilmaaegu. Millal sa oled mulle rohkem andnud? Vähemalt kuus-seitse korda oled saanud kaikaga ja... Oh Issand Jeesus, miks me neid asju veel arutama peame! Kas pean sulle kõik need korrad üles lugema, kus sa päris neljakäpukil kodu poole ronisid?...“

Nüüd oli Kaarel päris vihane juba. Ta ei suutnud unustada, et ta tõesti oli saanud rohkem. „Või sina, vaga vend, tuled veel kiitlema siia, mis!... Kui ikka tahad, siis tõmbangi sulle ühe, nii et annab mäletada terve vennapõlv takka järele!... Säh siis, kui tahad! Säh veel!...“

Juba laksatasidki löögid. Kohmetu Toomas ei osanud arvutada, kui palju neid läks ühe, kui palju teise põse peale. Aga kõvad olid nad küll, need löögid, löid välja ta värske vagadusegi...

„Assa kurrat!...“ Tooma peas hakkasid surisema vanad hääled. Juba välkus temagi tugev rusikas ning Kaarli huul oli lõhki. Veel paar kiiret lööki ja siis olid nad rindupidi koos, vanad vaenlased Toomas ja Kaarel...

Võitlus ei kestnud kaua. Tooma käed muutusid äkki lõdvaks, ta ei püüdnudki end enam kaitseda. Vihane Kaarel pani ta selili murule ja vabastas rusika, et anda vastasele see kõige tugevam löök otse kulmude vahele. Kuid siis langes temagi käsi jõuetult alla.

Tooma näos oli midagi, mis takistas löömast. Seal oli piiritu valu ja ahastus. Ja kui Kaarel ta vabastas, siis tõusis ta põlvili, tõstis mõlemad käed taeva poole ja hakkas oigama.

„Mis sul on, mis sul on?“ küsis Kaarel. „Said ehk kuskile liiga rängalt?“

„Oh, armas vend, mis nüüd need tühjad löögid, aga...“

„Kuidas tühjad?...“

„Nojah, ma ei mõtle seda valu, mis tuleb rusikast... Aga mu süda sai hirmsa hoobi! Et see kurat küll mind jälle pimedaks tegi! Oh, armas Kaarel, sai ei tea, kui hirmsasti mu süda nüüd vaevab! Parem oleksid võinud mind surnuks lüüa, kui et sind oleksin puutunud. Oleksin saanudki kord lahti sest närusest elust...“

„Mis sa nüüd tühja enam virised... Mina

arvasin, et tulid ehk äkki suured valud. Vahel ju juhtub, kui saab just rinna alla...“

Toomas rahunes veidi. „Nojah, eks need löögid olnud ikka kõvad ka. Sul ju kõva käsi küll... Eks sellest ehk tulnudki see, et sa mind nii kõvasti löid. Ma mõtlesin, et tulen siia ja lasen sind lüüa ühe põse peale ja teise põse peale, aga siis tuli see vaidlus ja kui sa siis nii kõvasti andsid, siis kargas kohe süda täis ja... Oh Jeesus, Jeesus!...“

Kaarel muheles juba. „Olgu peale... Ega sinugi rusikas selles vennapõlves pole kergemaks jäänud... Näe, mul moka päris lõhki kohe... Aga eks me lepi nüüd ära ja... Tahad, toon kambrist tilgakese viinagi?“

„Ei, ei!“ kokkus Toomas, „lase see olla... Lepime ära jah! Ärme enam loeme, kuipalju keegi on saanud... Anna siis käsi!“

Nii leppisidki need põlised vastased, Toomas ja Kaarel.

Koduteel valdas Toomast uus ahastusehoog. Ta läks Paabu poole ja puistas temale välja kõik südamepiinad.

„Kurat on kaval, väga kaval,“ kostis Paap. „Ja sina ei tohi olla liiga julge. Pead veel kaua, kaua paluma, enne kui temast päris lahti saad. Oli ta ju nii kaua peremeheks...“

Aegapidi rahuneski Toomas ning hakkas elama päris mõistlikku elu. Ja kõik peale kõrtsmiku tundsid sest rõõmu.

VII

Õigete kari

Talv möödus hoolsas töös ja palves. Paap aitas vendadel linu ropsida, käis vedudes ja tegi muudki, et teenida igapäevast leiba. Lau-päevaõhtuti ja pühapäeviti pidas ta palvusi ning kogus ikka uusi ja uusi hingi oma karjakesele lisaks. Tervesse ümbruskonda näis tulevat hoopis uus elu, igavikulootus aitas muuta kergemaks ka maise elu rada.

Paljudes taludes ei teatud enam midagi tüli-dest. Uue usu vägi muutis mõistlikuks mehed ja taltsutas naistegi keelt. Siin-seal seati sisse hom-mikused palvetunnid, söödi tänuliku südamega kehva toitu ning tunti rõõmu Jumala sõna roast. Lapsigi õpetati paluma ja patu ning kuradi ees hirmu tundma.

Pöördunute seas oli päris noorukesi, kel ei olnud õiget aimugi patust. Nemadki olid värise-nud ja teinud läbi täieliku ärkamise korra. See vaid kinnitas Paabu arvamist, et inimene juba sündides on hukatuselaps ning võib selleks jää-dagi, kui ei tule päästmist.

Liikudes oma karja keskel oli ta hoolas õpetama ja noomima, valvates terava pilguga, et ta kari jääks ikka õigete karjaks.

Peetri Toomas polnud ainuke, kes veel venna-põlveski pidi maadlema vana Aadamaga. Peagu kõigil olid oma kiusatused ning Paap pidi sageli kuulma nende kurtmist kuradi vägevuse üle. Eks siis tulnud muidugi hoolsasti palvetada, vaevata end põlvili olles päevad ja ööd, kuni tunti kuradit taanduvat parajasse kaugusse.

Rahvas pidas Paapu oma pihiisaks ja usaldas talle salajasemaidki asju. Ja viimaks hakkas Paap ise nõudma, et ükski ei jätaks temale oma eksimusi tunnistamata. Mitte vaid avalikke eksimusi teiste vastu — neid tuli tunnistada ja kahetseda terve rahva ees, — vaid ka salajasi südame mõtteid ja himustusi, mis tumestasid pilku taevasse.

Varsti tuli sündmus, mis näitas, kui tarvilik oli selline pihtimine. Ehk ei oleks Mihkle Märcki langenud, kui ta oleks õigel ajal Paabule pihtima läinud. Nüüd aga pidid vennad veelkord veenduma kuradi hirmsas väes.

Märt oli alles noor vend. Mitte ainult venna-ealt, vaid ka aastatelt. Oli priske, tugev mees ja töötas rahulikult oma talus. Alles paari aasta eest oli ta võtnud naise, keda ta armastas ja hoidis kõigest hingest. Siis aga tuli õnnetus. Naisel äpardus sünnitamisega, maimuke suri ja noorik ise jäi põdema. Küll püüdsid eided teda rohitseda, kuid miski ei aidanud. Rinnus olid pisted, söögiisu kadunud. Varsti jäi ta kahva-

tuks ja kõhnaks kui luukere. Lamades madala kambrikese nurgas, ootas ta piinade lõppu.

Paap käis teda mitmel korral vaatamas, püüdes valmistada ta hinge igaviku vastu. Naine palvetas härdasti, tunnistas usku Issandasse ja oli valmis päris rõõmsa meelega surema. Paap oli siiski rahutu, sest naine ei olnud kordagi värisenud. Kas sai tal siis olla õiget usku?

Märt ise pöördus päris õige korra järele. Käis korralikult palvustel ja luges vahel naiselegi ette. Siis aga tuli sündmus, mis paiskas ta hinge päris segi.

Majja oli tarvis perenaist, kes talitaks loomi ja aitaks haiget põetada. Ema oli hiljuti surunud, oli päris raske saada toime ilma naisterahva abita. Märta kutsuski abiliseks Krõoda, kaugelt sugulase, noore ja vilka tüdruku.

Krõõt käis vahel palvuselgi, kuid tal ei näinud olevat isu ahastama hakata. Küll aga hakkas ta salamahti vaatlema noort ja kena peremeest, kes varsti jääb leseks.

Nii elasid nad kolmekesi: Märta, ta surma igatsev naine ja tüdruk, kes ihkas meest. Märta hakkas varsti märkama kena tüdruku igatsevaid pilke, tundis endagi vere kihamist, kuid kohkus patuste mõtete ees ning hakkas üha hoolsamini palvetama.

Tüdruku silmad olid aga juba teinud oma töö. Öösel, unenägudeski seisis ta mehe ees ja Märta pidi vahel hambad risti suruma, et tõrjuda tagasi kiusatust.

Paap märkas noore venna tuska. „Mis sind

vaevab?“ küsis ta kord. „Vaata, et kurat sind ei eksitaks!“

Märt oleks peagu pihtinud, kuid siis hakkas tal häbi. Kuidas julgeks ta öelda, et tal on nii patused mõtted! Endal naine suremas haige . . .

Hiljem kahetses ta küll seda argust, kuid siis oli juba hilja.

Mõned nädalad möödusid kibedas võitluses ja ta uskus kuradist jagu saavat. Siis aga tuli kõik nii äkki, et Märt nagu ei suutnud taibatagi oma langemise suurust.

Tal oli lakas midagi toimetada, kui tüdruk ka sinna tuli, et loomadele põhku visata. Tüdruku soe pilk, ta ümmariku keha meeldiv lähedus — kõik see sundis Märti unustama Jeesuse Kristuse, Tallima Paabu ja oma sureva naise. Ta toibus alles siis, kui kõik juba sündinud oli.

Muidugi oli siis ahastust ja palumist rohkesti. Kas ta saab andeks nii hirmsat pattu? Ta käis nii hoolsasti palvustel, et Paabul tekkis kavatsus temast varsti lugija teha.

Püüdes võidelda himudega ta kavatses vahel tüdruku äragi saata, kuid öö saabudes ununesid kõik head mõtted. Mitu ja mitu korda käisid na põhus ning otsustasid pidada pulmad, niipea kui Kaie sureb ja paar kuud leinaaega mööda läheb.

Viimaks aga muutusid nad julgeks, liiga julgeks juba ning see saigi saatuslikuks. Ühel pealelõunal tuli kaks õde külastama noorikut, kelle ots ei olnud enam kaugel. Nad tulid vaikselt, omaette mõeldes ja imestasid, et toas pole kedagi peale surija. Üks õdedest läks välja ja

kuulis kuskilt tasast jutukõminat. See näis tulevat ülevalt, lauda lakast. Aimates halba, läks ta lauta ja ronis tasakesi redelist üles. Tuli siis kähku tagasi ja sosistas midagi teisele õele. Ka see ronis üles ning tuli tagasi päris kohkunud näoga.

Kaie magas ikka veel; nad ei hakanudki teda äratama. Eemaldudes vaikel sammul, ruttasid nad Paabu tare poole.

Varsti tulid nad tagasi ühes Paabuga, kelle näol peegeldus valu ja viha. Ukselävel kohtas neid Märt ning kokkus nende surmtõsisest ilmest. Laudast kuuldus loomadega vadistava Krõõda rõõmsat häält.

„Tule lähemale, Juudas!“ hüüdis Paap. „Mu süda kisub lõhki suurest valust. Kas sa ei mõtle, mis ütleb selle peale Issand ja mis ütleb su surija naine? Ise tahad veel olla vend, meie vend!... Oh püha Jumal, kui hirmus, kui hirmus on see asi!“

Märt nägi põlgust naistegi silmis ja mõistis kõik. Ta nagu oleks ennist kuulnud tasast kobinat. Küllap nad siis nägid... Ja nüüd nad lähivad ja ütlevad naisele, surevale naisele! Ta oleks tahtnud kisendada ja paluda, et nad ei teeks seda. Kuid Paabu silmis ei olnud halastust.

„Kurat põrgu! Kurat põrgu!“ karjus nüüd Paap ja värises tervest kehast. „Väävlijärve nüüd ja igavest'!...“

Märdi silme ees lõi kõik pimedaks. Küllap ta naine juba kuuliski! Ta kõrvus tekkis kohin, ta nägi põrgut enda ees, nägi kuraditki... Ta ei

juugenud vaadata kellegi poole, pöördus ja jooksis kiirel sammul metsa poole.

„Juudas!... Juudas!...“ helises veel ta kõrvus.

Ta leiti alles järgmisel hommikul jändriku männi küljest. Sinna oli ta enda riputanud kõlkuma püksirihma abil. Silmad olid pärani avatud ja neisse oli tardunud metsik hirm.

Naisele ei öeldud midagi, sest ta oli juba suremas ja lahkuski järgmisel õhtul. Enne surma tuli ta veelkord mõistusele ja päris, kus on Märta, ta armas mees. Pani siis käed risti, jõudis lugeda vaid pool Issameiet ja oligi läinud.

See sündmus andis vendade perele palju kõneainet. Paap ei suutnud kuidagi mõista, kuidas pöördunud vend saab langeda nii sügavale. Ehk oli Märta juba ammu seda pattu teinud ja käis ikka vaga näoga ringi?

Küllap ta hirmus lõpp paneb nüüd kokkuma teisi. Kurat sai ta enesele, saab teisedki, kes ei ole hoolsad palves. Jaa, Jumal ei anna end pilgata!...

Järgmisel tunnil kõneles ta suure valuga kaotatud vennast. Ta kurb ots olgu hoiatuseks kõigile. Eks kurat käi ringi kui mõirgaja lõukoer, eks ta püüa eksitada puhtamaidki südameid. Püüdke igaüks olla valvel, et temagi kiusatusse ei satuks.

Nüüdsest peale hakkas Paap oma karja jälgima raudse valvsusega. Üha sagedamini mõtles ta sellest, kuidas muuta seda täiesti vagade ja õigete karjaks. Palvustel võis sageli kuulda juba

ammugi pöördunute nuttu ja oigamist, kuna Paap tõestas, et kurat on ikka veel nende ligi. Nad ei tohi jätta enne, kui saavad päris kindla teadmise tema taganemisest.

Vahepeal suri Rõuge õpetaja ja kogudus jäi leseks. Keegi ei leinanud teda eriti, sest uskmatud ei hoolinud midagi kirikust ja õpetajast, usklikele aga oli Paap ise juhatajaks. Õpetaja surma järel näis Paap muutuvat veelgi valjemaks, hakates nõudma asju, mida isegi mitmed vennad ja õed liiaks panid.

Uusi pöördunuid hakkas ta vastu võtma pidulikul talitusel laulu ja palve, käe- ja suuandmise kaudu. Usklikud pidid andma pühaliku töötuse pidada kõiki Paabu eeskirju, mida ta neile teatavaks teeb Jeesuse Vaimu ja Piibli põhjal. Eeskirjade vastu eksijad langevad tagasi kuradi rüppe.

Ärgu keegi sattugu Märdi teele, kes õigel ajal ei tahtnud pihtida. Paabu ette kantagu ka kõige salajasemad mõtted. Ka tuli loobuda kõigist välistestki ilmalaste tunnustest. Vaim ütles Paabule, et usklikud peavad endid katma ainult kõige viletsama ja lihtsama rüüga ega tohi tarvitada mingeid ehteid. Lambad kannavad ainult musta või valget villa — olgu siis nende riiegi valge või must. Põllult rohtusid koguda ja nendega riideid värvida ei tohi ükski jumalalaps. Ehteasjad tuleb ära visata või veel parem — toodagu nad Paabu juurde, kes nad ära põletab.

Paar nädalat hiljem tuligi suur põletamispäev. Taluõue tehti tuli, Paap heitis sinna

esimesena kaks paari nahkpükse, kindad, vöö ja muidki asju, mida pidas ülearuseks. Teised tõid nahkmütse, läikivaid nööpe, igasugu metallist asjakesi ja rahagi. Paap oli ju õpetanud põlgama ka raha ja kõike, mis selle eest ostetakse. Peetri Toomas tõi torupilli ja õllekapa, üks noor külapoiss tõi kandlegi. Ta ei oskavat sellel mängida muud kui patuseid lugusid ja ehk on parem, kui tal seda enam ei ole. Noorikud ja tüdrukud ulatasid Paabule väriseval käel mõned hõbesõled ning vaatasid veidi nukral pilgul nende kadumist tulle. Ka hävitas leek nende kirjud riided, vööd, igasugu paelad ja lindikesed.

Paap vaatles võidukal ilmel kuradi majapidamise hävingut ja hüüdis siis pühalikult: „Kurat põrgu igavest’! Väävlijärve nüüd ja igavest’! Aamen!“

„Aamen, aamen!“ kostsid teisedki ning tundsid, et kurat on saanud ränga löögi.

Varsti aga kuuldus, et mitte kõik vennad ja õed ei toonud oma ehteid põletamiseks. Mõned julgesid päris avalikult väita, et pühakiri ei nõudvat selliseid asju. Teised jälle olid toonud tühi-semaid asjakesi, kuna väärtuslikumad olid peidetud kirstupõhja. Seda kuuldes sai Paap vihaseks, ähvardades nad osadusest välja heita. Mõned kohkusidki ja tõid hiljem asjad ära ning Paap põletas need samade vandesõnade saatel. Kuid mitmed jäid oma arvamise juurde. Nad ei kandnud küll enam neid asju, kuid põletada ka ei lasknud.

Sellises kangekaelsuses nägi Paap ohtu tervele karjale. Kui inimesed ei suuda lahkuda tühi-

sest varast, siis peab nende süda ikka veel kuradi küljes kinni olema.

Seda enam nõudeid hakkas ta esitama kuulekaile. Inimesed ootasid arglikult, milliseid uusi ohvreid Paabu vaim neilt jälle võiks nõuda. See vaim näis ju alatasa valjemaks muutuvat. Ühel laupäeva-õhtul hakkas ta nõudma seda, mis pani mõtlema vagamaidki.

„Ma olen kaua mõtelnud,“ kõneles Paap, „ja Jumala vaim on ikka selgemini ja selgemini ütelnud, et vendade ja õdede vahel ei tohi mingit vahet olla. Kristuse ees peame olema kõik ühesuguse südamega ja meie rõõm tohib olla ainult temas. See ei ole siis sugugi õige, et mees leiab naise ja naine mehe juures neid rõõme, mis ei ole Issanda meele pärast. Kas tohime meie midagi teha, mida enne ei või palves Issanda ette kanda? Kas saavad aga mees ja naine puhtast südamest paluda, kui nad lihahimus süngi heidavad? Ega nad heida ühte ainult selleks, et lapsi saada. Nad heidavad ühte ikka ja jälle, et patustele himudele järele anda. Ja mida rohkem nad seda teevad, seda suuremaks kasvab patt, seda tuhmimaks muutub silm, mis peab Jumalat nägema. Inimesed peavad võitlema oma ihade vastu, peavad ajama eemale kuradit, kes seisab ka abielurahva süngi juures. Sellepärast ütlen ma teile: elage kui pühad, Jumala valitud lapsed ja ärgu käigu teie himu üksteise peale. Ja kui kiusatus tuleb, siis hüüdke „kurat põrgu!“ ja himu peab kaduma. Kui aga keegi väga vaevas on ja himu

teda põletab, siis tulgu kas-või kesköö ajal minu juurde. Küll ma aitan siis paluda, et kuri-himu metsa läheks. Vallalised noored aga hoidku, et patused mõtted ei pääseks nende juurde. Ja kui nad siiski tulevad, siis palugu nad lõppemata ja söögu ainult vett ja leiba. Apostelgi keelab oma liha eest liigselt hoolitseda, et sellest himud ei tõuseks.“

Ta seletas veel pikalt ja laialt, miks see hea on, kui noored jäävadki vallalisteks. Kuigi pühakiri ei ole abielu vastu, näitavad mõned kohad siiski, et täielikkuse juurde kuulub ka abielust hoidumine. Ja tema, Paabu vaim nõudvat seda päris kindlasti.

„Vaim on mulle mõne asja teada andnud, mis kirjas ei seisagi. Kui ma nõudsin patuste asjade põletamist, siis tegin seda Vaimu sunnil. Mõned õed ja vennad on saanud suureliseks ja ütlevad, et nad ei pruugi neid asju põletada, sest kiri ei käsi. Aga eks ütle juba Jeesuski, et kirjatäht suretab ja Vaim teeb elavaks. Mina kuuln Jumala Vaimu häält rohkem kui surnud tähte. Kellel see Vaim on, sellele pole tarviski raamatut. Ma võiksin kõik palveraamatud ära heita, võiksin ka piibliraamatu kõrvale jätta, kuid Vaim näitaks mulle ikkagi, mida on tarvis teha. Nii ütles mulle Vaim ka seda, mida kuulsite täna, ja olge nüüd valvel, et kurat teid enam ei eksitaks.“

Sel õhtu oli palju arutamist ümbruskonna külades. Kas neilt ei nõuta siiski liiga palju? Eks ole ju abieluseisus Jumalast seatud ja seal ei

ole enam patt, kui naine mehega kokku annab. Eks ta ütelnud juba alguses, et tehke sugu ja teid saagu palju!...

Enamik vendi ja õdesid võttis aga Paabu nõuannet Vaimu käsuna, mida tuleb täita. Ning sellel ja paljudel järgmistel öödel kuuldus siinseal taredes hüüdeid ja sosinat: „Kurat põrgu! Kurat põrgu!...“

See polnud aga kaugeltki kõik. Noored pidid tundma, et igal sammul piilub neid kurat. Mõnigi jäi peatuma keset rõõmsat juttu ja naeru ning vaatas nagu kokkudes ümber. Kas pole rõõmus jutt ja naergi kuradist? Ja kui kuskilt kuuldus torupillihäält, siis pidid nad hoopis kaugele põgenema. Kõik, mis torupilli saatel sündis, oli ju patt, hirmus patt! Viin ja tubakas olid juba ammu unustatud. Usklik süda ei tohtinud mõeldagi sellest.

Nõnda kasvatas Paap oma rahvast Uue Jeruulalema, püha Siioni linna kodanikeks. Ei tohtinud olla midagi, mis takistas neid saamast ja jäämast õigete karjaks.

VIII

Paap ja Juhan

Paabu kuulsus ulatus juba kaugelt üle kihelkonna piiride. Urvaste ja Kambja vennad käisid teda külastamas ja vaimulikkudes asjades nõu küsimas. Teda austati ja kardetigi veidi ta ülikarmide nõuete pärast.

Rõuge kihelkonnas leidis liikumine üha suuremat pinda. Kuulajaid voolas kokku igast mõisast, Paabu tare ei suutnud peagu kunagi mahutada kõiki kuulajaid. Vahel tuli lugemisi pidada mitmes osas ja rahvas pääses koju alles vastu hommikut.

Ka Kasaritsa inimesi oli ärganud. Algul hakkas tundides käima Andre vanem tütar Mai ja juba varsti kuuldus, et ta oli kõik ehteasjad ära põletanud. Ometi oli ta olnud edev tüdruk ja käinud vanematele hulga aega peale, kuni talle suudeti osta hõbesõlg. Nüüd oli see hõbesõlgki sulanud leegis.

Maie järel pöördus teisigi; varsti oli ümbruskonnas salgake usklikke, kes omavahel siin-seal taredes koos käisid.

Kusma Juhan suhtus tervesse liikumisse kahtlevalt. Ta ei olnud uskmatu, kuid tema usk oli hoopis teissugune. Seal oli segunenud Liisu ja Kosli Jaagu ning Metsa Märdi pärandust, Jeesus Kristus oli talle võõram haldjatest.

Nüüd oli ta ligi nelikümmend aastat vana ega leidnud palju mahti unistamiseks. Elu ei läinud kaugeltki nii kergesti, nagu seda oli kujutlenud noormehe meel. Aastast aastasse oli rännatud vaevalist rada, orjatud ja söödud kehva leiba ning alati oli üks või teine asi, mis tegi südamele tuska.

Vanem poeg Jaan oli surnud paari-aastasena, — siis oli nuttu terve maja täis. Ema põdes ka mingit seesmist haigust ja temast ei olnud sel ajal tööinimest. Nüüd oli tal küll veidi parem, kuid ta ei tohtinud midagi rasket tõsta ja nii langes peagu terve talituste koorem Katrele. Orjus mõisale kasvas ka iga aastaga. Polnud siis ime, et näkku tekkis kibedust ja vahel oldi pahurgi üksteisega.

Neil oli nüüd neli poissi ja kolm tüdrukut, Katrel oli tegemist hommikust õhtuni. Vanem tütar oli küll juba kaheteistkümnepäevane ja temast oli palju abi. Teistega aga oli veel muret palju, kuni nad kord suuremaks sirguvad.

Vahel harva, kui lapsed olid juba puhkama läinud, istusid Juhan ja Katre vahtra alla pingile, lastes rännata mööda endistel päevadel. Meenutati jaaniõhtut ja näkijuttu Rõuge järve kaldal, kohtumist kasesalu taga ja Juhani imeklikku rännakut.

Juhani pale tõmbus siis harilikult tõsiseks. See jutt puudutas tema kõige õrnemat kohta. Ta uskus ikka veel haldjate väge ning kahtles, kas Jeesuse Kristuse vägi ongi suurem. Kirikus — jah, seal tundus ta endale naeruväärsena ühes kõigi oma haldjatega, kuid üksinda metsa vahel olles või vahtra all ööhääli kuulates näisid nad jälle ta ligi olevat.

Mõnikord kerkis silme ette ka Metsa Märdi muhelev pale. Märdil oli väge, kuigi ta ei rääkinud midagi Jeesusest Kristusest. Ju tal siis oli ikka haldjate vägi ja mitte Jeesuse oma. Kumma vägi on suurem?

Juhan ei saanud ikka veel loobuda arutlustest väe üle. Vägi — see pidi tema arvates olema midagi niisugust, mis toob õnne. Milles too õnn just seisma pidi, seda ei teadnud ta isegi. Kas selles, et teistele mõju avaldada, neist targem ja vägevam olla? Või et tead kõiki tulevasi asju, nagu teadis Märt? Mis kasu on aga kõigest sellest, kui pead ikka edasi elama oma viletsat elu? Paremm, kui ei teagi, mis hädad kõik veel ees seisavad.

Noormehepõlves leidis ta endas väge sundida teisi tahtma sedasama, mida tahtis temagi. Siis aga kandusid mõtted Katre juurde ja vägi näis lahkuvat.

Too uus Haanja prohvet pidi keelama abielurahval koosmagamise, pidi manitsema vallalisi jäämagi vallalisteks. Kas pole selles midagi, mida tema, Juhan, tundis juba aastate eest?

Märt käskis tal end puhas hoida. Siis ta ei mõistnud seda, kuid nüüd arvas mõistvat.

Mitmesugused kuuldused ühenduses uue kuulutusega sundisid Juhanit üha sagedamini mõtlema Paabule. Sel mehel pidi olema väge, mis õnnelikuks teeb.

Järgmisel palveõhtul läks ta Haanjasse. Ka Katre tuli kaasa.

Paap ei suutnud meenutada, kus ta oli näinud seda uut kuulajat. Aga ta tundis võõra pilgus midagi kahtlevat ja vaenulist ning otsustas seda murda.

Juhanil oli tõesti tunne, nagu reedaks ta kedagi palvusele tulles. Miski temas püüdis vastu panna Paabu silmist hoovavale väele. Kas see Jeesuse Kristuse vägi pole siiski v õ r a s vägi?

Ta vajus sügavaisse mõtteisse ega kuulanudki tühil ajal Paabu manitsusi. Siis aga tulid sõnad, mis näisid olevat määratud just temale.

„Millest tuleb see inimese õnnetus ja kurb süda?“ küsis Paap. „Sest et tal ei ole veel Jeesust Kristust ja tema väge. Niikaua kui tal seda ei ole, ei saa ta rahu. Ta arvab, et saab õnnelikuks siis, kui leiab kõiksugu tühiseid asju ja otsib rõõmu pattudestki. Sellega aga müüb ta end kuradile ja saab igavesti õnnetuks. Ta himustab seda ja himustab teist, kuid ta süda on alati nagu kaheks kistud. Ta tahaks head, kuid teeb halba; otsib ilusat, kuid määrab oma hinge patuste asjadega. Ja siis küsib ta veel, et ei tea, miks ma olen õnnetu; ei tea, miks mu süda ei leia rahu...“

„Oh, mu armsad! Niikaua kui inimesel ei ole Jeesust Kristust, peab ta kogu aja oma südant vaevama, ikka midagi himustama ja jällegi himustama, sest ta leiab, et see ei too õnne, mida ta himustas. Kes aga on leidnud Jeesuse, need võivad ühes väga laulikuga ütelda:

Kui Sina mul oled, siis ei himusta ma enam midagi siin maa peal.

Oh, mu armsad! Kas ei ole see õnnis tunne, mida Issand annab oma lastele, nii et nad enam midagi ei pruugi himustada! Neile saab küllalt Jumala armust. Nad elavad siin maa peal, aga nad tunnevad, et nende süda on taevas, et nende hing ja terve elugi on taevas, nagu ütleb apostel. Siis ei tunne nad enam, nagu oleks Kristus neist kaugel, vaid nad on päris tema ligi.

Kas saab aga selle inimese hing taevas olla, kes on täidetud tühjade himustustega? Sellepärast pidage ikka meeles, et oleksite nagu õed ja vennad, kelle ainus rõõm on Jeesuses. Liha-himu toob hinge jälle taevast alla ja teeb nõrgaks Jumala väe teie sees.“

Juhanile selgus mõndagi. Eks temagi vägi kadunud siis, kui ta oma naist hakkas vaatama Peebu silmadega. Ju siis ikka haldjad ei sallinud seda ning nüüd tuleb välja, et Jeesus Kristus ka ei salli...

Agas see vägi peab küll olema imeline, mis tõstab kõrgemale pilvedest, tõstab taevasse! Jah, eks tema, Juhan, ole kogu aja seda tahtnud ja

olnud rahutu, sest et ta seda ei saanud. Kuidas saaks temagi seda väge?

Paap rääkis parajasti, kuidas seda saab. Palvetatagu, tuntagu hirmu põrgu ees... Kas saab aga keegi end kartusele sundida? Juhan püüdis küll, kuid ei saanud. Ent ta igatsus kasvas. Ta pingutas mõtet ja tahet ning tundiski lähenevat endale midagi uut ja imelist. Samas aga hakkas temas liikuma teine vägi, püüdes uusi tundeid eemale tõrjuda. Ta ei aimanudki, et see oli Metsa Märdi pärandus, mis püüdis vastu panna Kristuse väele.

Naised ümberringi õhkasid ja nuuksusid, tema aga istus kipras kulmul ja mõtles, kas ta suudab seda väge haarata või ei suuda. Hetkeks tekkis tas kahtluski, kuid siis hakkas ta palvetama.

Paap märkas võõra rusutud ilmet ja tundis, et seal pole enam midagi, mis püüaks tema väele vastu panna. Ta luges ja palvetas nii innukalt ja haaravalt, nagu oleks Jeesus ise seisnud tema kõrval ning jaganud õpetust. Sellist vägevat jutlust ei oldud enam hulgal ajal kuulnud. Viimaks lõpetas ta ja nägi selgivat võõragi palet. Seal helkis nüüd rõõmu ja rahu.

Juhan ei taibanud isegi, kuidas see sündis. Aga ta oli tema ligi, tema sees ning ta tundis end hõljuvat kõrgustes. Sulgedes silmad nägi ta end viibivat inglite keskel. Ja kuskilt kaugelt paistsid nukralt eemalduvad kogud. Kas need olid haldjad?

Palvuse lõppedes astus Juhan Paabu juurde ja surus ta kätt. „Täna sind, Paap,“ ütles ta. „Sa aitasid mul leida seda, mida olen otsinud juba lapsepõlvest peale. Kas mäletad mind veel?“

Paap tunnistas teda veidi ja naeratas siis. Jah, nüüd ta mäletas küll. Praostihärra oli ju silitanud Juhanigi pead ning temal, Paabul, oli olnud veidi kade meel.

„Nüüd ma tunnen sind, vend! Oled Kusma Juhan Kasaritsast!“

Sel õhtul vestlesid nad kaua. Paap imestas Juhani senist hirmsat ebausku ja siis tahtis ta teada, kas ta on ikka päris õieti pöördunud. Tunneb ta endas tõesti seda väge, ainsat õiget väge, mis tuleb Kristusest? Kas ta tundis ka hirmu kuradi ees?

Juhan ei teadnud, mida vastata. Ta oli küll veidi kartnud, et see vägi ehk ei tulegi temasse. Aga põrguhauda ta küll ei näinud. Kuradit ja ohelikku ka mitte. Aga ta oli tahtnud seda väge, mis hoiaks teda taevas, ja oli palunud. Palunud hoopis teisiti kui vanasti.

Paap pidi sellega leppima. Püüdku Juhan võidelda, et see vägi ikka suuremaks saaks. Siis ehk võib teda vendade hulka vastu võtta.

Juhan vaikus. Ta ei igatsenudki nii väga vennaks saamist. Peaasi, et oleks vägi...

Katre oli ka väga liigutatud ja tundis igatsust parema elu järele. Aga ta ei pöördunud veel sel õhtul. See sündis mitu nädalat hiljem, kuna vahepeal oli südames suur tusk ja rahunus.

Kui ta aga viimaks pöördus, siis hakkas ta kahtlema, kas ta mees ongi pöördunud. Tema oli ahastanud ja palvetanud, oli kisendanudki tunnis, kuid Juhan oli vaikne. Oli vaikne oma pöördumise õhtul, vaikne edaspidigi. Ainult ta näol oli rõõmsam ilme ning mõtted olid alati laiali. Ja siis veel: söögi heites pööras ta kohe naisele selja.

IX

Põrgus

Mõni aeg hiljem juhtus palvusel midagi, mis kõigile hirmu peale ajas: Üks naine oli käinud põrgus!

See juhtus Kasaritsa kõrtsmiku naise Kadega. Keset palvust langes ta pikali ja jäi lamama kui surnu. Siis aga ärkas ning hakkas hirmsasti kisendama. Inimesed olid kohkunud, püüdsid teda rahustada, kuid kõik oli asjata. Viimaks märkas keegi naise rinnas hõbesõlge ning arvas, et Jumal karistab teda selle patu pärast. Ja imelik — vaevalt oli sõlg kõrvaldatud, kui naine juba rahuneski ja rääkima hakkas.

Kade oli näinud põrgus paljusid tuttavaid, keda nüüd hirmsasti piinati. Seal olnud suured katlad ja ahjud, igal pool olnud kuulda hirmsat ulgumist. Ka olnud seal koledasti haisev jõgi, kust inimesed püüdsid välja ronida. Kaldal aga seisnud kuradi sellid, kes neid harkidega tagasi tõukasid.

Väga kaugelt oli Kade taevastki näinud. Keegi ütelnud talle, et sinna sa küll ei pääse, kui

jääd endist viisi edevaks. Oh Issand! Ei ta nüüd
taha enam eluilmas sõlge kanda ! . . .

Kade polnud ainuke, kes käis sealpool. Varsti
langes kokku Võha Peetri naine ning teatas är-
gates, et keegi ei tohi viina juua ega hobusega
palvetundi sõita. Ikka tuleb tulla jalgsi, nii et
hobune ei pruugi jääda aia külge nälgima. Seda
olevat talle öeldud ja eks see ole Jumala enda il-
mutus.

Pikemat seletust andis Lutika Mihkle Mai, kes
ei toibunud hirmust ka siis, kui kõik teised ta eest
palvet tegid.

„See oli küll nii kole, et ei teadnud kohe us-
kudagi, et seal n i i hirmus saab olla. Alguses
kuulsin suurt kära ja kohisemist, nagu oleks pu-
hunud säärane tuul, mis viib lendu majad ja kiri-
kugi. Siis aga sain ligemale ja nägin, et need
olid kuradi inglid, kes oma tiibadega tegid seda
kahinat. Igaühe käes oli patune hing, kes kisen-
das ja ulgus mis hirmus! Inglid ise olid mustad
nagu süsi, kandsid aga patuseid suure väävli-
järve kohale ja lasksid siis ülevalt kõrgelt sisse
kukkuda. Ma mõtlesin, et nad saavad otsa seal
järves, et ei tulegi enam peale. Aga ei, varsti
pistsid nad pead välja ja hakkasid püüdma kalda
poole. Kuradi inglid olid ümberringi ja irvitasid
mis hirmus! Nii kui keegi kalda ligi sai, anti
kohe hargiga pähe ja tõugati jälle kõige tulise-
masse paika. Küll see oli kole, oh Issand, Issand!

Siis ma nägin neid, keda vaevati joomise ja
varguse ja muude asjade pärast. Oi, Jeesuke!

Kui nad siin maa peal teaksid, mis neid ootab, küll nad siis pöörduksid kohe oma pattudest! Kuidas neid küll torgiti ja venitati, kuidas nad seal karjusid ja halastust palusid — no seda ei jõua küll keegi ära rääkida! Mul praegugi veel hirm südames, et kas ma ikka pääsen sellest või ei pääse. Eks minagi teinud noorpõlves hirmsat pattu. . .“

Jälle hakkas ta karjuma, Paap ise pidi teda lohutama. Mai olevat nüüd päästetud ega tarvitsevat midagi karta. Jumal ei lasegi patusel neid asju näha, vaid ikka ainult oma lastel. Muidu oleks ta ju rikka mehe vendadele näidanud, kui hirmsas vaevas on nende surnud vend, kuid ei näidanud siiski. Ainult vagad võivad näha, need, kes ise põrgu ei lähe. . .

See seletus lohutas veidi hirmunud naist. „Nojah,“ jätkas ta, „eks ma siis näinud mitmeid kohti, kus vaevati küll saksu, küll talurahvast. Ühes kohas oli mitu katelt kõrvuti — igas katlas istus üks härra. Talumehed aga jooksid ja jooksid ja kandsid hagu, kuradi sellid sundisid neid jooksuma, nii et keel suust väljas. Ikka pidid nad kandma uusi ja uusi sületäisi ja kuradid tagusid neid keppidega. Härrad aga istusid kateldes ja rөөkisid, mis hirmus! Vana Haanja härra karjus, et ärge ometi tooge neid hagu nii palju, laske vahelgi olla nii, et pigi ei keeks. Aga kes sest hoolida tohtis. Kuradid aga irvitasid ja kohendasid tuld. . .

Oh Issand küll! Eks seal olnud teisigi kat-

laid, väiksemaid küll, aga neiski oli kuum tõrv ja neis istusid talumehed. Ja sulaspoisid kütsid jälle nende katlaid, jooksid edasi-tagasi ja kandsid hagu. Sellid olid neilgi kannul ja kui keegi seisma jäi, et hinge tõmmata, see sai kohe säraka ära. Mul hakkas siis nii kole hirm, et ei saanudki enam midagi vaadata. Siis tuli jälle kohisemine ja ma ärkasin üles.“

Viimane lugu äratas usklikes hirmu, kuid ilmarahvas irvitas. Mõisas saadi varsti teada, et Paabu poolehoidjad nägevat saksu põrgus. Mai ei olnud ainuke, kes seda nägi. Pärast langes maha teisigi ning ärgates jutustasid nad umbes sama. Peaaegu kõik nad nägid ka härraseid suurtes kateldes.

„Eks ta ole,“ ütles siis Paap. „Jumal on õiglane. Kes siin maailmas varanduse küljes kinni on, see peab teadma, mis teda ootab sealpool. Eks see rikkuse himustamine olegi härrade kõige suurem patt. Hoiduge maailma varanduse himustamisest. Sest mis kasu on härradel mõisadest ja üürikesest patusest rõõmust siin maa peal, kui nad pärast peavad vaevlema nii, et päris hale kuulda. Pigi nende katlas ei saa iialgi jahtuda ja nii kestab see igavesest ajast igavesti!“

Mõnedki kokkusid neist lugudest ning muutusid palves üha innukamaks. Ja nende paha-meel ilmalaste üle muutus seda suuremaks, et mitmed julgesid nägemuste arvel nalja teha. Hoo pis isesuguse tükiga sai hakkama Peep, — toosama, kes julges Paabuga vaielda. Ta läks valit-

seja juurde ning kurtis, et ei tea miks seda talurahvast ka seal ilmas sunnitakse ränka tegu tegema.

Valitseja imestas. „Mis sa mötlep, kui nõnda räägip?“

„Nojah, eks Paabu õed ju näinud, et vana Haanja härra istus katlas ja talumehed tassisid hagu. Eks see siis ikka olegi nii, et siinilmas orja härrat ja sealgi veel teeni teda nii, et keel vesti peal. Nojah, eks see ole ikka nii, et kes on pandud orjama, see orjaku heameelega... Einoh, ärge nüüd pahandage, härrad, ma ju ainult tulin rääkima, mis need naised seal põrgus nägid...“

Valitseja vaatas Peebule pungis silmil; ei puudunud palju, et ta oleks piitsagagi andnud. Kuid Peep tegi süütu näo ja valitseja ei taibanud, kas ta tegi nalja või rääkis seda rumalast meelest. Oleks ka äärmine jultumus, kui talupoeg julgeks päris meelega sellist nalja teha!...

Rahvale oli aga suureks lohutuseks teada, et härrasedki ei jää ilma õiglasest palgast.

Ka Juhan oli huvitatud põrgujuttudest ja nägemustest, kuid teda paelus küsimus, kuidas nad seda näha said. Naised olid enne ulgunud ja kisendanud, siis aga pikali langenud ning päris kange kehaga lamama jäänud. Mõnel jäid silmadki lahti ja neis oli nii imelikult tardunud pilk, nagu...

Eks Metsa Märdilgi olnud umbes selline pilk, kui ta vaatas vee pealt. Siis käis ju temagi hing

kehast väljas. Ei tea, kas Märt suutis ka oma hinge põrgusse saata? Tal polnud ju Jeesuse Kristuse, vaid haldjate vägi. Ja põrguskäimiseks on tarvis Jeesuse Kristuse väge.

Märt oma väega nägi tulevasi asju. Kumb vägi on siis suurem — kas see, mis põrgus käib, või mis näitab tulevasi asju?

Juhan ei tahtnud leppida naiste nägemustega. Tema kujutles sealpoolset veidi teisiti. Aga kuidas seal siis tõepoolest on? Kas saaks ta ise oma hinge sinna saata?

Ta vaevas end nende mõtetega hulga õhtuid, kuni viimaks täitusid ta soovid. Sel õhtul ei läinud ta naise juurde sängi, vaid puges lakka heintesse. Lamades seal ja võideldes unega, leidiski ta end ronimas redelist alla.

Siis aga oli ta äkki hoopis võõras ümbruses, kus kõik näis nii imelisena. Ta tundis ruttavate kogude tekitatud tuuletõmmet, kuid ei näinud kedagi. Kuskilt kuuldus tasast vingumist. — See vist ei olegi veel põrgu, mõtles ta. Ei katlaid ega väävlihaisu, ei kuraditki...

Pikkamisi hakkas ta silm siiski ümbrust seletama. Nähes enda ümber mingeid ähmaseid kogsid, mõistis ta, et need olidki need vingujad. Paljud neist hõljusid tasase kahinaga siia-sinna, otsekui otsides midagi. Või põgenesid nad millegi eest? Paljudel olid silmad pärani ja suud avatud, just kui oleksid nad tahtnud karjuda, hüüda kõigest jõust. Kuid nad ei saanudki kar-

juda, ainult mõne üksiku rinnast kostis tasane nutt ja ohe.

Siis nägi Juhan rohkemgi. Siin-seal istusid üksikud kogud ja vaatasid eneste ette. Lähedal kivil istus tüdruk, kelle jalge ees lamas maimukese keha, kaelal sinised sõrmejäljed. Tüdruk püüdis vaadata kõrvale, kuid mingi nähtamatu käsi pööras ta pead ning jällegi pidi ta võpatama kägistatud lapsel vaadates. Ta tahtis sulgeda silmi, kuid needki kisti lahti. Aeg-ajalt kõlas tüdruku huultelt ahastav hüüd. Juhan ei suutnud seda kauem taluda ja sammus eemale.

Ta oleks tahtnud näha ka mõnda tuttavat. Vaadates siia-sinna nägigi ta viimaks ühte — see oli Mihkle Märt, kes enda üles poonud.

Mees seisis jändriku männi kõrvale ja seadis endale silmust kaela. Ronis siis alumisele oksale ja köitis rihma kõrgema oksa külge. Ta silmad olid pärani ahastusest ning huuled sosistasid midagi. Juhan astus ligemale ja kuulatas.

„Nad ütlevad seda naisele, ütlevad surijale!...“ kähises Märt. Siis laskis ta keha langetada ja prantsatas maha. Silmus ei pidanud.

Uuesti sidus ta sõlme, ronis oksale ja seadis silmuse kaela. Silmis helkis lootustki, et nüüd ehk peab. Kuid jälle ei pidanud. Juhan ei jõudnud viimaks lugedagi enam, kui palju kordi ta juba ronis oksale. Ikka ja jälle langes ta maha ning ta silmade valu rebestas Juhani hinge. Ta pööras selja ja astus eemale, kuid kõrv püüdis veelgi kinni Märdi käheda sosina:

Mees seisis jändriku männi kõrval ja seadis endale silmust
kaela.

„Nad ütlevad seda naisele, ütlevad suri-
jale!...“

Juhanil hakkas õudne. Jooksusammul püü-
dis ta põgeneda hirmsast paigast. Juba kisen-
daski ta ning leidis end lakast heintest, üleni
higisena.

X

Pesemine

Vaim ei väsinud Paabule uusi juhtnööre jagamast. Inimesed käisid kurtmas maise elu raskusi ja suurt orjusekoormat, mis ei anna mahti palvetamiseks. Paap kõheles veidi ja seletas siis: nad ei tarvitsevatki üle jõu töötada, pealegi veel uskmatale härrale. Iseasi, kui härrased oleksid usklikud, siis nad ei nõuakski nõnda palju. Käigu nad aga hoolsasti palvusel ja ärgu hooligu päevadest, mis mõisale võlgu jäävad.

Mõis sai sellest uuest õpetusest varsti teada. Põrgujutud olid ka omajagu mõjunud ning mõnedki mehed said peksta. Kästi kuulata järele, mida Paap edaspidi räägib, ja mõisale teada anda.

Varsti kuulsidki härrad, et Paap peab end ainsaks õigeks prohvetiks, keda Jumal ise on saatnud patuste juurde. Ta olevat apostel Pauluse vend ja seadvat jalule õiget usku, mis pärast Paulust on ära segatud. Ta kandvat käes raudvalitsuskeppi, millega hakkavat varsti valitsema tervet Liivi- ja Eestimaad. Kõik, kes teda ei kuulvat, olevat kuradist.

Nii räägiti härradele, kes kaldusid uskuma, et see on tõsi.

Paabu ilme muutus päev-päevalt süngemaks. Teda pahandas paljude kahtlemine ja uskmatus, mida ta pidas vaenlase tööks. Ta hakkas kartma, et niipea, kui vennad ja õed temast eemale lähevad, satuvad nad jälle kuradi küüsi. Sellepärast hakkas ta nõudma: tulgu nad tema juurde iga päev ja käigu kodus ainult hädavajalisteks talitusteks.

Oma majas seadis ta sisse täieliku ainuvalituse ning võttis oma käsutusse viljasalved ja toidukambri. Mitmed vennad ja õed elasid ta juures nädalate viisi.

Vend Peeter oli pöördunud ühes noore naisega; nad mõlemad olid Paabule ustavad. Kuid keskmine vend Jüri oli kõigile pinnaks silmas, kuna ta ei tahtnud ega tahtnud vagaks saada. Kõik vendade manitsused ja hoiatused olid asjata. Jüri ei hoolinud neist põrmugi, vaid hulkus palvuste ajal külas ringi. Varsti hakati teda pidama kadunud pojaks.

Ühel õhtul kõneles Paap jälle uutest Vaimu ilmutustest: tema jüngrid ei tarvitsevat üldse kirikus käia, samuti ei tohi nad saata lapsi koolidesse, kus õpetavad uskmatud ja joodikud koolmeistrid.

„Mõtelge ometi, et kirikus müüakse Jumala ande raha eest. Kas ei neednud apostel Peetrus seda meest, kes tahtis Jumala ande raha eest osta. Nüüd aga nõutakse raha neilt, kes lähevad kirikusse ja otsivad osasaamist Õnnistegijaga. Kas

pole see hirmus patt? Muidugi ei ole tarvis lauale minna sellel, kes tunneb alati Issandat südames, kuid nõtradele läheks seda siiski tarvis. Kas on see aga kellegi kord, et inimesi sunnitakse kirikusse minema korrakaupa ja ei küsitagi, kas kellelgi on igatsust. Ei, see ei lähe kuidagi! Kui juba keegi läheb, siis ainult südame sunnil. Aga et seda armu müüakse raha eest, siis on küll õigem katsuda südameasjas nõnda kaugele jõuda, et igäuks saaks ilma kirikutagi vaimulikku toitu.

Ja teine hirmus asi on see, et lapsi ristivad purjus köstrid ja koolmeistrid. Kas saab Püha Vaim olla selle talituse juures, mida peab purjus mees, mees, kes ei ole mitte täis Püha Vaimu, vaid täis viina? Ei kunagi! Sellepärast peame lapsed ristima eneste keskel, sellessamas Vaimus, mille osalised oleme meie kõik. Ja peale selle hakkasid nüüd härrad nõudma, et peame lapsi koolidesse saatma. Kuidas tohime aga oma laste hingi usaldada meeste kätte, kes vannuvad kurja ja on ilmast-ilma täis? Ei, mu armsad — ka lastele peame ise õppust andma ja neile lugemised selgeks õpetama ja paluma nende pärast, et nemadki kord saaksid Jumala lasteks. . .“

Vahel tekkis arutlusi ja vaidlusigi õige usu ja vaimu ümber. Mõned vähemad vennad lugesid ka piiblit ning julgesid esineda veidi erinevate arvamustega. See pahandas Paapu. Üha selgemini hakkas ta rõhutama kirjatähe tühisust vaimu kõrval. Ühel koosolekul võttis ta tallinna-keelse käsiraamatu ja tõmbas ta puruks kõige rahva nähes.

„Minul ei ole seda tarvis!“ hüüdis ta. „Ei ole tarvis muidki raamatuid. Vaim näitab isegi, mida on tarvis lugeda ja kuidas paluda. Nii on lugu ka teiega, mu armsad vennad. Kel on Vaim, sel on ka sõna ja mõistus ja tarkus ja kõik. Kel ei ole Vaimu, sel poleks kasu ka sellest, kui ta teaks peast tervet Pühakirja. Nõudke Issanda Vaimu, mu armsad, otsige seda väge, mida Tema südamesse annab — alles siis suudate pidada õiget rada.“

Rahvas hakkas aeg-ajalt võõrduma katekismusest ja lauluraamatust ning mõnigi kiskus katki kalli raha eest muretsetud kirjavara. Paabu eeskujul rõhutasid paljud, et neil on nüüd prohveti vaim. Milleks need raamatud veel?

Vahepeal käisid Rõuges võõrad õpetajad manitsemas sõgedaid, kes põlgavad Kristuse püha kirikut, tema sakramenti ja Jumala sõnagi. Paabu jüngrid ei hoolinud sellest ega läinudki kirikusse. Küll aga hakkas kuuluma teravaid väljendusi õpetajate kohta, kes takistavad õige usu levikut ja teenivad kuradit.

Vennad ise püüdsid kõigest hingest jätkata võitlust kuradiga. Paljudele tundus ta ikka veel ligi olevat. Omavahelistel pihtimistel avaldati mõndagi, milles nähti tema kavalaid meelitusi.

Siis aga, ühel hilisel õhtutunnil nägi Paap teda eneseги ümber hiilivat.

Made oli tulnud, et jälle temale pihtida. Paap olevat ju käskinud tulla, kas-või südaööl. Tema ise suutvat ju vastu pidada, kuid vanamees, olgugi et vend, kippuvat vägisi kallale. Tema aga ei

tahtvat teda enam ligigi lasta, sest ta ei mõtle kellelegi muule kui Issandale ja Paabule.

Made tunnistus oli täiesti siiras. Juba õepõlve alguses püüdis ta mehest eemale hoiduda, kuigi Paap siis veel ei keelanud lihalikke asju. Kui aga tuli keeld, siis tundis ta suurt kergendust ja võis teda täie õigusega tagasi tõrjuda. Ta mees ei olnud veel kaugeltki vanamees ega püüdnud sugugi oma himusid varjata. Ja kord, hulk aega peale pöördumist arvas Made tundvat ta juures viinalehka. Nii et ta vist ei olnud ikka veel päris õige vend.

Nüüd oli Made jälle seal ja kurtis oma häda. Paap pidi mõistma, et naine ei salli oma mehe armastust, vaid tuleb tema juurde, et . . .

Mees vaatles tõsiselt punastavat naist. „Palu Issandat, palu Issandat, armas õde. Palume teda üheskoos. . .“

Liigutatud naise kurvast pilgust, aetas Paap nagu lohutades käe ta õlale. Naine võpatas veidi ning ta silmis säras miski, mis ei kuulunud just puhta vagaduse juurde. Meestki läbis soe laine ja ta käsi jäi mõneks hetkeks naise pehmele õlale. Ja siis leidis ta end mõttelt, et mis siis ikka oleks olnud, kui ta tookord ei oleks ära joosnud. . .

„Kurat põrgu! Kurat põrgu!“ hüüdis ta äkki ja tõukas naise eemale. Ta oli jälle näinud kuradit. Just naise selja tagant oli ta vaadanud ja irvitanud. Nüüd mõistis ta, miks õe Made külaskäigud teda alati eriliselt rõõmustasid, miks ta temale teistest rohkem head soovis. Ta oli

ikka veel ihaldanud teda, ihaldanud patuste mõtetega!

Kohkunud naine ei saanud sõnagi suust, Paap aga pani käed risti ja langes põlvili. „Põlvita sinagi,“ lausus ta, „kurat on hirmus, on hirmus! Ehk on ta veel sinugi ligi.“

Made põlvitas küll, kuid ei teadnud isegi, mida ta just soovis. Miks oli Paap nii kohkunud? Ehk oli temagi ihaldanud ikka veel teda, Madet? Naise süda läks päris soojaks. Muidugi on see patt, kuid ta ei mõtelnud ju seda päris pattu. Tal Paabu juures niisamagi hea olla. Issanda pärast ja Paabu pärast ka . . .

Kas oli siis kohe kurat selle juures? Võib-olla oli see üsna väike kuradike. Aga eks seegi ole patu pärandus . . .

„Issand, Issand!“ sosistas nüüd temagi. Kas ta ongi Jeesuse oma või ainult Paabu oma? Kas ta on kordagi tulnud palvusele Issanda pärast? Kas ta on end oma mehele keelanud Issanda pärast või ainult Paabu pärast?

Jaa, ta armastas ju Jumalat, kuid ikka ainult Paabu tõttu, sest et mees seda soovis. Armastas just seda Issandat, kes oli Paabus. Kas ta oleks pöördunud, kui mõni teine mees oleks kuulutanud, mõni hoopis vana või inetu mees? Ei, siis vist mitte . . .

Nõnda arutas Made ega kuulanudki, mida palus Issandalt ahastav Paap. Tal oli mõnus ta ligiolekust, ta oleks tahtnud jäädagi kuulama seda ilusat sügavat häält. Kui Paap viimaks

lõpetas ja temalegi märku andis, siis tõusis ta nukralt ning läks päris vastumeelselt koju.

Paap heitis asemele ja püüdis uinuda. Palvest hoolimata oli kurat ikka ligi olnud ja eemaldunud alles Made lahkudes. Aga siis tuli ta tagasi. Öösel nägi Paap end jälle Made kõrval, ühes sängis, ja ta ei mõtelnudki põgeneda. Kurat oli sealsamas, kepsles heameelest, vehkles sabaga ja tantsis, nii et kabjad välkusid...

Mees tõusis asemelt ja riietus, kuigi oli alles südaöö. Tüki aega jalutas ta väljas, tuli siis tagasi tarre ja heitis põlvili. Nii oli ta hommikuni.

Olles korra juba ligi pääsenud, ei tahtnud kiusaja enam eemale minna. Ta tuli üha suurema väega ning julges teda tülitada isegi palvuse ajal. Kuid seda pidi ta varsti kahetsema, sest Paap võttis tarvitusele hoopis tõhusamad abinõud.

See sündis varsti, ühel tavalisel palveõhtul. Oli juba hiline sügis, paari päeva eest oli tulnud värsket lund. Inimesed olid kogunenud umbesse tarre ja alustanud venivat lauluviisi. Peeruvalgus heitis värisevaid kiiri palveliste nägudele, naised ootasid kõne algust, et saaks jälle nutta. Mõnel oli juba nüüd laulu liigutavate sõnade mõjul nutuvõru suu ümber. Tunti magusat valu Jeesuse piinadest ristil.

Jaa, eks see olnud ka hirmus, mis temaga tehti. Maailma Looja pidi ise risti kandma. Toored mehed kiskusid ta alasti. Siis venitati ta

käed ja jalad puu peale sirgeks ning taoti nael-
tega läbi.

... Oh, määrast vallo tuusi Jessu käe,
Kui mulgu tetti!...

Seda kõike pidi ta ju tundma patuste pärast,
ka nende pärast siin palvusel...

... Messugust vallo tuusiva ne jalla,
Nink siis neid sure naklu sisse löödi. —
Kui nakla mulgo läbi uuristeti!
Mes siis sai tutta!...

Paapki oli liigutatud, kuigi ta oli harjunud
nende ja veel haledamate sõnadega. Miks on ini-
meste südamed kõvad ja külmad Jeesuse vastu,
kes nii rängalt kannatas? Kõik peaksid ahasta-
des hüüdma tema poole ja otsima armu! Terve
maailma rahvad peaksid kogunema Risti alla,
kuhu neid tõmbab Kristuse vere vägi.

Mo Lunnastaja, Sinna näet mo himmo,
Kui Sinno verre tullest südda pallap.
Oh verre lõhn, mes minno henge tõmbap
So risti manno!...

„Kristuse veri,“ ütles Paap, „see kallis veri
teeb meid puhtaks. Niikaua kui meie veel päris
puhtad ei ole, arvab kurat, et saab ehk ära meeli-
tada, ja kipub ligi. Kui aga oleme juba päris
puhtad, siis ei pääse ta enam ligi, ei püüagi tulla.
Milleks ta veel tulebki, kui teab, et sellest ei ole
kasu. Oh katsugem siis, õed ja vennad, katsu-
gem saada nii puhtaks, et kurat kohe näeb, et
need on igavesti Jeesuse omad ja ei tulegi kiu-
sama!...“

Samal hetkel meenus talle hiljutine sündmus. Ta ei ole siis ikka isegi veel nii puhas, et kurat enam ei julgeks tulla. Aga ta tahab, ta peab saama puhtaks! Ta tahab end vaevata ja piinata, peksta kas või puruks oma liikmed, aga kurat ärgu tulgu enam ligi!

Made istus esimeses reas ja näis juba olevat unustanud Paabule valmistatud piina. Armsalt ja süütult vaatas ta mehe poole ning ootas talt sama armast pilku.

Paapu häiris Made sealolek. Mis küll on selles naises, et toob kohe võõrad mõtted? Ta oli mitmel ööl pidanud võitlema tema pärast, mitte õde Made pärast, vaid naise pärast, keda kurat ikka ja jälle seadis ta silme ette. Kas ta siis palvuselgi ei saa temast rahu?

Oh Issand küll! Juba jälle pidi ta nägema naise valget kaela ja ümmaraid rindu... Ja nüüd nägi ta teda hoopis... ilma rõivasteta!

Paap tõstis käed silme ette. „Kurat põrgu! Kurat põrgu!“ karjus ta kõikide üllatuseks. „Väävlijärve nüüd ja igavest’...“

Palvelised kokkusid. Mis imelik vaim see nüüd küll ta peale tuli? Silmades selline hirm!...

„Puhtaks saada, puhtaks saada!“ mõtles Paap. „Oh, Jeesus Kristus, Jeesus Kristus, pese mind puhtaks! Puhtaks süüst ja patustest himudest!...“

Kõigile ootamatult katkestas ta palvuse ja jooksis välja. Inimesed hakkasid juba sosistama,

kuid seal tuligi ta tagasi, kandes kummaski käes ämbritäit vett. Asetades need põrandale, hakkas ta jälle kõnelema.

„Oh, mu armsad, ei ole kerge puhtaks saada. Aga Jeesuse Kristuse veri võib seda teha. Nii nagu see vesi siin teeb keha väljastpoolt puhtaks, nii peseb veri seestpoolt. Aga meie tahame paluda, et ühes selle veega tuleks ka Issanda veri, mis peseks seestpoolt. Siis võime naerda, siis võime naerda kuradit! Irvitame teda, irvitame teda, mu armsad ! . . .

Minagi olen patune, armsad õed ja vennad. Kurat julges just praegu minu ligi tulla. Oh, mu armsad, tema vägi on hirmus! Aga Jeesus Kristus aitab, Jeesus Kristus aitab!“

Siis sündis midagi hoopis ootamatut. Paap kiskus seljast kuue, kiskus maha püksid ja jalatsid ning seisis särgiväel kuulajate ees. Veidi kõheldes tõmbas ta ka särgi seljast ja oligi alasti. Mõned naised kiljatasid ning arvasid Paabu hulluks läinud olevat. Aga ei, ta ei läinud hulluks. Varsti mõistsid kõik, et see oli Püha Vaim, mis ta peale tuli.

„Ei tule häbeneda, ei tule häbeneda!“ Paabu hääl kõlas veidi kähedalt. „Puhas silm ei näe kunagi halba. Kus on häbenemine, seal on ka patt. Puhtaks tuleb saada, puhtaks saada ! . . .“

Ta haaras kuskilt rätiku ja kastis vette. „Vaadake, mu armsad, nii peseb meid Kristuse veri!“ Ta nühkis end hoolega ja piserdas siis teisi. „Puhtaks tuleb saada, puhtaks saada!“

Ikka ja jälle kastis ta rätti ja hakkas siis kama-
luga vett pilduma. Varsti olid kõik märjad.

Siis haaras teisigi Vaimu vägi, nad hakkasid
kisendama ja hüüdma läbisegi. Puhtaks saada,
puhtaks saada! Mehed ja naised kippusid rüsi-
nal pangede ligi, et veel kord kasta end Paabu pü-
hitsetud veega. Panged läksid ümber, vesi voo-
las põrandale, kuid ikka veel kasteti end ja pü-
herdati porises lombis. Üldise sumina sekka kõ-
las aeg- ajalt Paabu kõmisev hüüd, teised korda-
sid sama:

„Kurat põrgu igavest'! Väävlijärve nüüd ja
igavest'!“

Viimaks muututi vaiksemaks ja pühiti näolt
poriseid piisku. Ehk aitas see ometi, ehk sai
nüüd puhtamaks?...

Paap ei leppinud sellega. Ta pöördus noore
poisi, Torbi Jüri poole. „Võta, armas Jüri, siit
peergu ja peksa mind. Kurat on kange, kurat on
kange, ei teda nii kergesti välja saa! Võta nüüd
ja tao kõvasti!“

Jüri haaras peerud ja hakkaski taguma.
„Kõvemini! Kõvemini!“ karjus Paap. „Tao ve-
rele, tao verele!“

Jüri peksis täiest jõust. Peergude teravad
servad lõhestasid varsti Paabu selja, pinnud tun-
gisid lihasse. Paap aga nõudis ikka uusi ja uusi
hoope ning Jüri hakkas hingeldama. „Peksa
välja, peksa välja patused himud! Lihahimu
metsa, lihahimu metsa!...“

Prohveti silmis loitis põletav tuluke. Mehed

ja naised ulgusid läbisegi ja karjusid samuti: „Lihahimu metsa, lihahimu metsa!“

Siis jooksis Paap välja ning hakkas püherdama lumes. Verepiisad tekitasid sinna tumedaid laiike; veel järgmisel päeval võidi näha, kus oli püherdanud Paap ja kus teised.

Tulles tagasi, hüppas ta ahjule, parsile, sealt jälle maha ja hakkas siis Issandat kiitma. „Õed! Vennad! Nüüd ma olen puhas! Au Jumalale, au Jumalale, kes mind on puhtaks teinud. Nüüd olen ma täis Vaimu, täis Jumala Püha Vaimu ja kurat ei saa enam ligi!“

Kähku tõmbas ta kuue selga, seisatas hetke ja hakkas ütleva ette laulusõnu. Siis kõlas õhetavate ja hingeldavate palveliste huultelt võidulaul kuradi üle:

... Kurrat, sind ma naaran,
Patt, sul selga käenan!...

Lühikese palvega lõpetas Paap selle püha talituse. Kuid inimesed ei jäänud veel rahule. Kas siis Paabul üksi on õigus peksa saada? Kõigepealt pöördus Torbi Jüri ta poole ja kurtis, et tedagi vaevab kurat lihahimu kaudu. Ka teised paljastasid õlad ja hakkasid üksteisele hoope jagama.

Peks kestis tükk aega. Hoobid muutusid üha tugevamaks, valu magusamaks. Kuuldus vaid löökide laksatust ning aeg-ajalt ka naiste kiljatusi.

Siis aga muutus valu magusaks...

Viimaks lõppesid peerud otsa, palvelised hüppasid õuele ning hakkasid püherdama lumes. „Au Jumalale, au Jumalale!“ hüüdsid siis nemadki ja jooksid tagasi kambriisse. Seal oli pilkane pime,

kellelgi ei olnud mahti süüdata uut tuld. Pime-
das kobati ja otsiti riidehilpe ning pühiti higi ikka
veel kuumadelt kehadelt.

Paap astus karja keskele ja needis jälle ku-
radit.

„Väävlijärve, väävlijärve nüüd ja igavest!
Aamen!“

„Aamen, aamen,“ kostis rahvas kooris.

XI

Kannatuste algus

Sel ööl ei lahkunud keegi Paabu juurest. Ühine pesemine ja peks olid nad liitnud nii tihedaks pereks, et tunti kahju hetkekski üksteisest eemale minna. Öö läbi vesteldi või tukuti põrandal istudes; juba varahommikul alustati uut palvust. Peagu kõik tundsid endas Issanda vägevust.

Järgmisel päeval toodi mitmele käsk mõisa tulla. Oli kõige kibedam rehepeksu-aeg ja hulk päevi oli jäetud võlgu. Mehed pöördusid Paabu poole ja küsisid nõu.

„Ei tule minna, ei tule minna!“ ägestus Paap. „Ei tohi teha midagi, mis takistab palvetamist. Härrad on ju uskmatud, nad on kuradid!“

Siis tuli talle jälle Vaim peale ning ta vägev hääl tungis kõikide hinge:

„Issand on mulle teada andnud, et varsti tuleb patuse maailma lõpp. Siis pole enam selle elu vaeva ega orjust. Meie ei saagi surma tunda, sest meid võetakse kohe pilvede peale. See päev on ligi, sellepärast tuleb valvata ja paluda lõpmata! Eks kuuluta ju nägija Johanneski, et see päev tuleb varsti. Nüüd on ta juba päris, päris ligi. Oh

mis õnnis asi on saada Jeesuse juurde, kuldse Jeruusalema linna, kus kõlab igavesti inglite ja vagade laul!

Aga enne tuleb veel viletsust, tuleb kannatust. Seda ütleb Vaim. Eks ütle Nägijagi, et need, kes tulevad suure viletsuse seest ja on oma riided puhtaks pesnud Talle veres, need seisavad trooni ees ja kiidavad Issandat igavesest ajast igavesti!

Kuid meie ei tohi karta viletsust, mu armsad! Ei tohi karta härra viha. Nad on sõgedad ja tahavad meid takistada õndsuse teel. Neist tuleb lahti ütelda, nõnda kui meie kuradistki oleme lahti ütelnud. See üürikene aeg, mis veel jääb, on meie päralt. Selle aja sees ei tohi meie endid vaevata ajaliku elu muredega. Nüüd oleme siin, loeme ja palume ja toidame endid sellest, mis Jumal meile on andnud. Siis tahame kõik üheskoos minna Kusma Juhani tallu. Temal on suur koht käes ja ta ei keela meile andmast seda, mis tal on. Siis tahame minna Nursi mõisa, kus elab meie armas vend Vassila Jaan. Ütleme härradelegi, et Issanda päev on ligi, et on küllalt neile sellest ülekohtusest varast, mis nad on saanud meie tööst ja vaevast. Kui nad peaksid hakkama keelama, siis on selge, et nad on kuradist, ja siis peame neilegi hüüdma „kurat põrgu!“ Siis läheme teistessegi mõisadesse. . .“

Paabu jutt leidis poolehoidu vendade hulgas ja ilmalastegi keskel, kes said varsti kuulda usklike kavadeist. Miks peaksidki nad orjama, kui mõisades on küllalt vilja ja vara?

Mitmed uskmatud tulid Paabu juurde ja hakkasid lähemalt uurima neid viimsepäeva-asju. Tuli isegi Haanja Peep, see igavene irvitaja, kel nüüd oli päris tõsine ilme.

„See on õige mõte, armas Paap,“ lausus ta. „Nüüd hakkab minagi uskuma, et sul on õige vaim. Ega see olegi Issanda meele pärast, et ühed orjavad ja teised muudkui pidutsevad. Kui ikka tuleksid vennad üle maa kokku ja muugi rahvas — kas me ei suudaks neid siis välja peksta? Võtaksime maad endi kätte ja... Saaks siis vähemalt enne seda viimsetpäevagi veidi paremat põlve...“

Vennad jäid mõttesse. Kui ikka saaks kõik rahva kätte, siis võiks ju viibidagi veel see viimnepäev. Mitmed neist olid uuest kavast nii haaratud, et näisid unustavat läheneva hukatuse.

Järgmisel palveõhtul tuli palveliste hulka veel enam maailmalapsi. Paabu kõnet kuradi väest kuulati kaunis hajameelselt; lugemise lõppedes asuti jälle arutama vendade ühiselu küsimusi.

Tol õhtul oli ilmunud ka Kusma Juhan. Põrgu nägemusest saadik oli temas sündinud tunduv muudatus. Mitu päeva oli ta hoopis mõtlik ja arvas siis tundvat endaski hirmu kuradi ja põrgu ees. Palve aitas tal sellest üle saada ning Katre oli õnnelik, arvates, et ta mees on nüüd ometi päris õieti pöördunud.

Juhan oli kuulnud Paabu kavatsusest tulla tema tallu siis, kui Tallimal kõik juba on söödud. Miski temas tahtis vastu vaielda, kuid viimaks leppis ta selle mõttega. Kui ikka kõik nõnda

sünnib, nagu Paap kuulutab, siis on ju lõppeks ükskõik, kas tal viimselpäeval on veel salvedes vilja või ei ole. Kui aga vahepeal häda kätte ei tuleks? Aga eks nad lähe siis teiste juurde, lähe mõisadessegi, kus on küllalt vara.

Vennad näisid olevat huvitatud just mõisadesse minekust ja leidsid üksmeelselt, et härradest ei ole sugugi õiglane kõike eneste käes hoida. Pealegi on nad selle saanud lausa ülekohtu teel.

— Aga kas see härrade vara on siis ülekohtune? julges keegi küsida. Kas pole see neilegi Jumalast antud? Härrad ja orjad — eks nad ole kõik Issanda seatud...

See väide leidis ägedat vastupanu. Mis on ühenduses ülekohtuga, ei saa Jumalast olla. Ja olgu sellega, kuidas on — eks viimsepäeva eel või kõik vagale rahvale kuuluda. Kui Jumal laseb neil kõik üle võtta, eks see siis olegi tema tahtmine. Ega Vaim Paabule tühje asju räägi.

Sel õhtul julges Juhan esimest korda avalikult sõna võtta. Paludes Paabult piiblit, luges ta ette järgmise koha:

„Jehova on omma parrema käe ja omma tugeva käevarre jures vandunud: Minna ei tahha so vilja mitte ennam anda so vihameeste kätte roaks, ja vööra-ma rahvas ei pea so värsket vina mitte joma, mis pärrast sa olled vaeva näinud.

Sest kes sedda kogguvad, need peavad sedda söma, ja Jehovat kiitma, ja kes sedda kokkosaatavad, need peavad sedda joma mo pühha paiga ouede sees...“

Ärgu arvatagu, et tema, Juhan, on kunagi vara peale ahne olnud. Ta parem laseks endalt võtta, kui et hakkaks teistele ülekohut tegema. Aga need prohvet Jesaja sõnad on temale meelde jäänud viimastel päevadel, kui kõik arutasid mõisadesse mineku küsimust. Saksad on ju võõras rahvas ja prohvet ütleb, et ei ole õige, kui nemad söövad ära maarahva leiva ja joovad ära nende värske viina. Kes koguvad, need peavad ka sööma.

„Sest vaadake, Jumal on ju kõik hästi loonud ja kenasti. Tema ei ole tahtnud, et inimesed maapealse vara puudumise pärast peaksid õnnatud olema. Kes ikka tööd teeb ja vaeva näeb, see ei tohiks nälga näha. Jumal annab kõike külluses ja nii ei tohiks ühelgi puudust olla. Aga osa inimesi muutus liiga ahneks ja kiskus kõik enesetele.

Kui ma veel päris väike poisike olin, siis vaatasin ma tihti lepalinnu pesa, kus viis pojakest sees oli. Üks neist aga oli nii ablas, et tahtis kõik suutäied teiste eest ära võtta. Ta kasvas aga ka varsti suuremaks ja tugevamaks teistest ja tõukas nad pesa servale. Eks nii ole lood inimeselastegagi. Sealgi oli teistest aplamaid ja neist sai sakste tõug.“

Päris mõnuga kuulati Juhani helisevat häält, veel enam oldi haaratud ta lühikese kõne sisust. Küllap see sakste sugu tõesti niimoodi tekkis. Heakene küll — neid on pesa servale tõugatud, aga kui nad ikka üheskoos lähevad, siis tõukavad nad hoopis pesast välja! Olgu see siis õig-laseks karistuseks neile!

Sel õhtul ei olnud kellelgi mahti patte tunnista-
tada. Paap jälgis nende kõnelusi ja muutus
mõtlikuks.

„Mu armsad!“ ütles ta siis. „Mul tuli praegu
säärane mõte, et kurat ikka veel teid kõiki kinni
hoiab maapealse vara küljes. Issand teatas mulle
suure nuhtluse ja hukatuse tulekut, teie aga aru-
tate, kuidas mõisa vara enestele võtta. Kas see
on kellegi uskliku südame mõte? Mina rääkisin
hoopis sellest, et peame paluma, lõpmata paluma
ega tohi jääda rumalateks neitsideks, kel ei ole
õli lampides. Ja vara ei tule ihaldada ainult vara
pärast, vaid selleks, et ei pruugiks nälgida ja
leivamures palumist hooletusse jätta. Nüüd aga
paistab, nagu oleksite unustanud need kõige täht-
samad asjad, unustanud ka Issanda päeva, mis
päris ligi on. Ei, seda ei tohi olla! Palvetagem,
et Jumal südamesse õige valguse annaks. . .“

Oli tarvis pikki palveid, enne kui südamesse
asunud kihk maad andis tõsisele usulisele hardu-
sele. Kuid hiljem tulid nad siiski tagasi — mõt-
ted mõisa rikkusest ja muretust elust.

Paar päeva hiljem sai Paap kutse mõisa
ilmuda. Tallimal viibivad vennad aimasid halba,
mitmed läksid teda saatma, et tarbe korral
ta kaitseks välja astuda. Valitseja laskis nad
piitsahoopidega eemale ajada ja kutsus Paabu
üksipäini enese juurde.

— Mis tal õieti arus olevat, küsis ta siis. Sel-
liselt rahvast mässama ajada! Kas ta ei tea, kui
rängalt seadus mässumehi karistab?

— Tema, Paap, ei olevat mingi mässaja. Ta

kuulutab rahvale Jumala sõna ja kuulab ka ise ainult Jumala sõna. Ärgu püüdku keegi teda takistada. Inimeste, ka härrade sõna ei loe midagi Jumala sõna kõrval.

Valitseja ähvardas teda karistada. Paap sai ägedaks ja tähendas, et need härrad on tõesti kuradist, kes inimesi karistavad palvetunnil käimise ja lugemise eest. Tema ei kartvat siiski mingit karistust. Hoidugu ainult härrad ise Jumala viha eest.

Teda ei karistatud veel. Mõisast lahkudes kohtas ta teeveerel peatuvaid kaaslasi.

„Meie viletsuste aeg on alles ees,“ ütles ta. „Tuleb mitmest, mitmest ristist läbi käia. Häda neile, kes ustavaks ei jää!“

Aimates tulevasi kannatusi, püüdis ta kaaslasi julgustada ja veel tihedamalt enesega kõita. Nad pidid talle pühalikult ustavust vanduma ning teadma, et truudusetuse puhul tõmbavad nad endile tema needuse ja Jumala viha.

Lähemal päevil tuligi see, mida aimati ja oodati. Tõuget selleks andis Lutika Mihkli Miku väljaastumine Rõuge kirikus.

Jumalateenistust pidas Kambja praostihärra. Just kantsliteadete ajal hüppas Mikk püsti ja hüüdis valju häälega: „Käänge ümber, käänge ümber! Põrguhaud sadab peale!“

Ehmunud kirikulised ei teadnud algul, mida teha. Kui Mikk ikka veel segasel pilgul enese ümber vahtis, võtsid mõned mehed ta kinni, viisid välja ja sidusid kirikuaia külge. Praost ei teinud sündmusest suuremat väljagi.

Jutluse lõpuks oli Mikk end köidikuist vabastanud ja läks praostihärra jutule. Ärgu härra pahandagu, aga tal hakkas äkki kole suur hirm, et kõik võivad põrgusse minna, ja siis ei saanud ta teisiti, kui pidi neid hoiatama. Mida ta just hüüdis, ei mäletavat ta isegi hästi, aga küllap see oli vist midagi põrguhauast.

Praost raputas pead. „Se om väega pahha! Ja sinna ollet näinud kohe se porgu-haud?“

„Jah, härrad. Nii kole hirm hakkas. Ja siis vaim käskiski hüüda.“

„Se ollema seggamine vaim. Agga minnema nüüd. Kül ma ütlen sinno eest se sanna.“

Seda „sanna“ läks Mikule varsti tarvis. Mõisahärrad leidsid, et nüüd on paras juhus mäsulistele vendadele pihta hakata. Kiriku eestseisjad, Rõuge ja Kasaritsa härrad, tegid Haanja valitsejale korralduse Mikk kinni võtta ja Tartu Maakohtusse saata. Teda lastagu karistada kirikus õpetajale vasturääkimise pärast. Tallima Paap aga kutsutagu mõisa ning keelatagu tal vitsakaristuse ähvardusel rahva õpetamine ja palvuste pidamine. Kui ta karistuse järel ikka veel lugemist jätkab, tuleb temagi Maakohtusse saata.

Korraldusest teada saades läks Paap ise Kambjasse, praostihärra juurde õigust otsima. Kuidas tohitakse kimbutada teda, kel on ometi Jumala Vaim? Praost pidas temaga pikema kõneluse, noomiski veidi, kuid leidis ta siiski õige usu põhjal olevat. Ärgu ta ainult kirikut põlaku ja kuulgu ikka härrade sõna. Kuigi nad ei taha

usuasjust palju teada, on nad siiski Jumalast seatud.

Lutika Mikk aga saadeti Tartusse. Tema küüditajaks oli Tolga Toomas Haanjast.

Kohtu ees pidi Mikk seletama, kust ta võttis oma segased mõtted ja julguse õpetajahärrat segama hakata.

Mikk seletaski. Ta olnud kogu aja terve ja rõõmus mees ega ole praegugi meelest segane, nagu härrad ehk arvavad. Ainult et ta elas kogu aja patust elu ja see hakkas talle viimaks vaeva tegema. Kuna koguduses õpetajat ei olnud, ei saanud ta kellegi muu juurde minna abi otsima kui ainult Paabu juurde. Paap aidanud tal paluda, tema pöördunud ja saanud jälle rõõmsaks. Aga mitte enam patuses rõõmus, vaid Jumala lapse rõõmus. Siis, kirikus, olevat tal hirm hakanud kõigi nende pärast, kes veel patust pöõrmata elavad. Pea kohal näinud ta põrguhauda, mis ähvardas just nende peale langeda. Ta ei saanud teisiti, kui pidi rahvast hoiatama.

Siis kutsuti ette Tolga Toomas.

„Mes sa tiidma tunnistama se Mikku pärast? Ollema tal selge kõik siin?“ Kohtuhärra koputas endale sõrmega pähe. „Ollema tal korras se mõistus?“

„Eks ma tunne teda juba ammust ajast, aulikud härrad. Oli ikka terve mees kõik see aeg. Säärane vaikne ja tasase loomuga. Aga siis hakkas käima Paabu pool, selle uue prohveti pool — härrad ehk teavad juba? Nojah, eks ta siis läinud nagu imelikuks vahel. Mõnikord naerab

omaette, kui midagi naerda ei ole, teinekord jälle käib koletõsise näoga ringi. Vahel läheb mööda teed ja pomiseb omaette, vehib mütsiga, nagu tahaks sääski eemale ajada. . . Eks see Paap teda ikka hullutanud küll, ega tast enam päris õiget asja ei ole. Need uued vennad ju kõik poolkaudu ogarad. . .“

Kohus ei teadnud, mis teha. Otsustati küsida nõu praostihärralt ja nõuda Haanja valitsejalt, et ta ka Paabu kinni võtaks ja kohtusse saadaks.

Mõne päeva pärast saabus praostilt vastus. Lutika Mikku ei saavat süüdistada avalikus vasturääkimises õpetajale, kuna ta ei ole selge mõistuse juures. Paabuga aga olevat ta rääkinud ja saatnud tema pärast kirja Konsistooriumile. Nüüd tuleb jääda ootama vastavat korraldust sealtpoolt.

Mikk lasti vabaks ja Paabulgi ei tarvitse- nud veel vangki minna. Aga kõik tundsid, et see on alles kannatuste algus.

XII

Mäss

Vendade põli muutus üha raskemaks. Varsti kuuldus, et ka mitmed Kasaritsa mehed olid saanud ihunuhtlust. Härra oli neil keelanud Paabu juurde tundidesse minemast ja kui nad siiski läksid, kutsuti nad peksupäevaks mõisa. Usklikud hakkasid härrades nägema tõsiseid hingevaenlasi, Paap nimetas saksu elavateks kuradi-tekts. Ta rõhutas üha julgemini, et uskmatuid häärasid ei tule üldse isandateks pidada. Jumal taevas on nende Issand ja ainult teda tuleb kuulda.

Paabu enesetunne oli tõusnud kõnelusest saadik praostihärraga. Oleks ta õpetus vale, siis oleks praostihärra ise ta kohtu ette saatnud. Kohalikud saksad ei taha teda tunnistada ja kiusavad. Kiusaku peale — tema tahab seda kannatada, kannatada Kristuse pärast. . .

Kohalikud härrad ei jäänud tõesti rahule. Nad saatsid kaebuse kindralkuberneri-härrale ja palusid abi. Kui Tallima Paapu ikka veel tegutseda lubatakse, siis ärgu imestatagu, kui varsti tõuseb mäss tervel maal. Ta eksitab rahvast se-

gase õpetusega ja ässitab teda isandate vastu. Tema ja ta poolehoidjad kavatsevad varsti terve Liivi- ja Eestimaa talupojad sakste vastu üles kihutada, neilt valitsuse ja vara ära võtta ja hirmsad tapatalgud korraldada. On viimane aeg sellele segadusele piir panna kindlal, karmil käel. . .

Kantslist kästi lugeda ette plakat talupoegade vastuhakkamisest. Sel korral oli jutlustamas Vastseliina õpetaja. Kuna just enne seda oli kohtu kätte antud üks Roosa tüdruk, keda kahtlustati ihuvilja hävitamises, siis luges ta ette ka laste tapmise plakati.

Ärevate sündmuste ootel oli kirikusse tulnud palju rahvast. Teati, et on tulemas kõvad sõnad. Õpetaja lõpetas jutluse, hõikas paarid maha ja algaski manitsustega.

Härrad käskivat rahvale teada anda, et ükski ei jää ilma nuhtluseta, kui ta julgeb astuda vastu ülemate käsule. Ka ähvardab vali karistus suguvilja hävitajaid. Rõuge kihelkonnaski on, Jumal paraku! selliseid hirmsaid asju ette tulnud.

Kuuldagu siis enne seda plakat laste tapmisest:

„Teje teate küll, kuidas teile on kulutatud ja üllemate kässu peäle kinnitakse, et need Naiste Rahvas, kes parrago Jummal omma Hora Jahtide läbbi on käima peäle sanud, et nemmad sedda ei pea salgama, vaid ülles tunnistama. Agga kes ennast ärra peitvad ning varjul sallaja paika kipuvad omma Hora Last ilmale satma ning sedda

pärrast ärrahukkavad — nende Horade Pä peab otsast ärrarajutama ja nende Ihho Tullega ärrapõlletama. Ning et kül nisuggused Portikud keige Viisi ennast püüdvad vabbandada, otsego olleks se laps surnud ilmale tulnud, ehk enneaegne olnud, ehk otsekui olleksid nemmad kinnipantud olnud, siis ei pea se kõnne neid ühtigi aitama. Kui tunnistusse Naiste Rahvas seal jures ei olle mitte olnud ja kui nemmad omma Loma sallaja on ilmale tonud, siis peab nisuggust Horat siiski temma sallaja ilmale saatmisse pärrast ärrahukkutama.

Need Perremehhed ja Perre-Naesed, kelle jures nisuggused sallajad Portikud ellavad, peavad hästi nende Teud tähhele pannema. Pange siis sedda tähhele, teje Naeste Rahvas, hoidge ennast Porto Tõ ning Lapsi Tapmisse eest, et teje Jum-mala Nuhtlust ning ajaliko ja iggavest Hukkatus ennese peäle ei lükka. Se hirmus Laste Tap-pus peab mahha jäma, et Jum-mala vihha keige meje Ma ülle ei pea käima selle ilma süta ärravallatud Laste Verre läbbi, et ta meid ei nuhtleks se Sõdda, Kalli aega ning Katkoga selle hirmsa Patto ning ärravallatud Verre pärrast, mis Taeva pole kissendab. Ellage kassinaste ja puhtaste Könnete ja Teggude sees. . .“

Rahvas kuulas tüdinult, sest seda kuulutust oli juba palju ja palju kordi loetud. Samuti olid nad kuulnud hoiatusi vastuhakkamise eest. Täna ootasid nad midagi, mis käib viimaste sündmuste, Paabu ja ta vendade kohta. Oli kuulda, et varsti

saadetakse kohale soldatid inimesi siduma ja vangi viima. Ja ainult sellepärast, et nad Jumalat paluvad!

„Nüüd tuleb se teine Plakat,“ jätkas õpetaja.
„Plakat Allamate vastopannemissest.“

„Et se vastopanneminne ning Sanna ärrapõlgaminne Leiva Vannemate ning Möisa Vannemate vasto Pääv Pävalt suremaks saab, nenda et nemmad ei tahha Sanna kuulda ja üllekohto ning liga neile tevad, et ka on karta et Jummal Nuhtlus sepärrast keige meje Ma peäle tuleb, siis on meje üllemattest ning Kohtomöistjadest se käsk antud, misga sedda ärrakeeltakse ning on jures nuhtlus seätud, nende peäle, kes sedda käsko ülleastvad. Sepärrast kulge need Kässo Sannad:

Kui üks Tener ehk Sullane ehk Tedruk melega omma Herra ehk Vraua, Issandat ehk Emmandat ehk Leiva Vannemad surnuks lööb, temma Kässi peab sama ärrarajutud ja Pea otsast ärrarajutud, keik temma Varra voetakse ärra ja kui sesamma kurjateggia Meest Rahvast on, peab tedda Ratta peäle pandama ja kui se Naist Rahvast, peab tedda Tullega avvalikult ärrapõlletadama.

Kui üks Tener ehk Sullane ehk Tedruk mõrtsuka visil, väggisi ning melega omma Herra ning Vraua, ühhe sannaga Leiba ja Möisa Vannemad teotab ehk lööb, et kül surm se peäle ei tulle, temma Pea saab otsast ärrarajutud. Agga kui need kaebajad temma eest palluvad, peab se kohto moistjatte kätte andama, et nemmad sedda

kurjust selletavad ning vallitsevad teist Nuhtlust, mis seätud Nuhtlussega üks on.

Agga kes muido omma Leiva Vannemad lööb, peab küme Paari Vitsad sama Kirriku postis.

Se kes omma Leiva ehk Moisavannemad laimab, peab otse nenda Vitsad sama, ni paljo kui need Kohtomoistjad selletavad.

Se kes oma Võrmündri, kes temmale on seätud, et ta temma eest peab murretsema ja seepärrast Au andma, ärratappab, peab surretadama ja kui se Meest Rahvast on, peab temma Ihho sama Ratta peäle pantud ja Naest Rahvast Tullega ärrapolletud.

Armas Rõuge koggudus! Nüüd teje kuulma need plakkatid. Need eestseisja härrad on käskinud ütelda, mis hirmus Nuhtlus tulleb se Vastopannemise eest ja se Hora-tõ eest. Sepärrast maenitsetakse teid, et teje selle kasso sanna järrele ellate, kus ööltakse: Igga Hing heitko enast Üllemate alla, kel Melevald on!“

Sedagi kuulutust oli rahvas kuulnud mitmel korral. Kuid nüüd näis sel olevat eriline tähendus. Küllap härrad siis ikka hirmul on oma elu ja vara pärast. Kas nad tõesti peavad Paapu ja ta vendi mässajateks, kes kohe tapma lähevad?

Õpetaja hakkaski nüüd tõrelema vendadega, kes usuasjad segi ajavad ja härradele vastu panevad. Temagi olevat kuulnud hirmsaid asju alasti jooksmisest ja ähvardusest mõisad üle

võtta. Kas tohib Kristuse omadel olla mässuvaimu? Juba sellest peaks kõigil selge olema, et Paabul on vale vaim. Pöördugu nad rutem õigele teele, et ei tuleks kibedat nuhtlust kanda...

Samal õhtul tuli kokku erakordselt rohkesti palvetajaid. Miku kimbutamine ja õpetaja manitsemine liitis veel tihedamalt ustavaks jäänuid. Nüüd pidi selguma, kes vendadest on õige vaimu mees. Lauludes ja palvetes helises usujulgu ja valmisolek kannatada kõik, mis Issand peale paneb.

Mõned õed ja vennad olid toonud uusi asju põletamiseks. Koke Mihkli Peep oli tahtnud tuua kaasa isegi tare ust, kuna selle laudad olid varastatud mõisast. Paap ise põletas kasuka ja kuue, kuna ta saavat läbi nendetagi. Varsti polevat enam üldse midagi tarvis, sest Issand on ligi. Ja kui Issand käsib, on ta valmis põletama maha terve talu. Et ei oleks enam midagi, mille küljes võiks rippuda süda.

Järgmisel laupäeval põletati jälle esemeid, mis olid mingil kombel ülekohtuga seotud. Tuletati meelde, millised kastid või pingid olid tehtud varastatud laudadest, ning heideti need tulle. Mihkli Peep põletas riidekasti ühes naise kaasavaraga ja lapse hälligi.

„Kurat põrgu!“ hüüdis ta seejuures. „Eks olnud ju hirmus patt tuua seda kirstu minu tallu torupilli saatel. See pill oma põrguhäälega pani needuse ka kirstu ja kaasavara külge. Põrgu mingu kõik vana ja kõlvatu!...“

Mõned maailmalapsed pilkasid küll, et üks Peep toonud ju ka naise torupilli saatel oma tallu. Ime, et ta veel naist ennast kõrvetama ei hakanud. . .

Paari nädala pärast tundis Paap igatsust näha korraks ka Tallinnamaa õdesid ja vendi. Tema arvates vajasis nemadki juhatust ning pidid teada saama kõike seda, mida vaim vahepeal oli näidanud. Teatades vendadele sellest kavatsusest ei lasknud ta end veenda nende palvetest ja püüetest teda tagasi hoida.

„Ei, mu armsad!“ ütles ta. „Mul on tundmine, et nii paljud, paljud käivad veel hukatuse teel ja neil ei ole õiget juhatajat. Terve maa peab kuulma, mida Issand minule on ilmutanud. Usklik rahvas peab käima ühist teed, elama ühe ja õige mõõdupuu järele. Ainult mina ise saan neid koguda Siioni linna rahvaks. Suureks peab saama vagade pere ja minema hõisates Issandale vastu ta tulemise päeval!“

Juba järgmisel laupäeval pidid õed ja vennad täiel arvul kokku tulema, et teda laulu ja palvega teele saata.

Nad elasid nüüd jälle igäüks oma kodus. Peale suure kuradi väljaajamise õhtu olid mitmed jäänud terveks nädalaks Paabu poole, kuid siis meenusid neile kodused talitused ja nad ei suutnud esialgselt kavast kinni pidada. Ka Paap ei püüdnud nende lahkumiseks takistusi teha. See oli vaid äkiline tunde puhang, mis neid mõneks ajaks haaras, viimaks aga tundsid nad kõik selle teos-

tamise võimatust. Ka hirmutas Paapu vendade ootamatult suur huvi maise vara vastu. Parem juba hoiduda kõigest, mis toob selliseid mõtteid. On ju muidugi ülekohus, et nad kõik on nii viletsad ja vaesed, kuna härradel on kõike külluses. Aga parem juba vaesus ja õndsus kui rikkus ja patt. . .

Mõned vennad tulid siiski juba enne laupäeva. Paap pidas neile palvusi hommikust õhtuni, seletades Pühakirja õiget mõtet. Eriti hoolas palvetama oli kõhetu Vassila Jaan Nursist. Paap leidis temas mehe, kellele võib äraolekul usaldada karja juhtimise.

Laupäeva lõunaks oli tares hulgake palvelisi ning Paap ei väsinud neile juhtnööre jagamast.

„Kõiges, mu vennad, kõiges peame jääma Issandale truuks. Vaim ütleb, et tulevad suured viletsused ja meil tuleb palju kannatada. Aga see kannatus sünnib Kristuse pärast ja tuleb meile auks. Õige tee Jumala juurde ongi ju kannatustee. Õnnis, õnnis on inimene, keda taga kiusatakse armuõpetuse pärast! Mina olen valmis kandma kõik, andma ära kõik, mis mul on. Võiksin lasta end piinata, võiksin kaotada vara, anda viimse riidehilbugi seljast, põletada kas-või täna õhtul selle tare maha, kui aga Issand seda nõuaks. . .“

Vend Jüri astus tarre just viimaste sõnade ajal. Ta ei mõistnud öeldu mõtet, kuid ei hakanud ka pärima. Läks vaikselt välja ja sammus mõisa poole.

Kas ta hull tõesti mõtleb talu maha põletada? Nüüd ju see põletamiseksihk kõigil sees... Jätab rahvaga ilusti jumalaga ja teeb veel suure tulegi — lahkumiseks.

Jüri sülgas ja kiirustas sammu.

Ta ise ei olnud kord ka enam kuigi kaugel pöördumisest. See sündis juba algul, kui peeti esimesi lugemisi. Siis oli temagi hirmu tundnud ja palvetanud ning vägi oli tulnud päris ligi. Kuid just keset hardamat palvet viis kurat ta mõtted laiali ja sundis hakkama uurima palveliste nägusid. Vana Mäe Toomas põlvitas just Jüri kõrval, luges midagi ja pigistas silmad kinni. Sõnad ei tahtnud hästi välja tulla, huuled värisesid ja kikkis habegi värises. Jüri hakkas vaatama Tooma habeme värisemist ning palvevägi läks kohe eemale. Ja edaspidigi — vahel keset hardamat palvet meenus talle Mäe Tooma habe ja ta turtsatas naerma. Siis hakkas ta arutama, kas ta oleks pöördunud, kui Tooma habe ei oleks värisenud. Ehk oleks ta siis tõesti usklikuks saanud nagu teisedki vennad?

Nii oli lugu Jüri usueluga. Teised pidasid teda kuradilapseks, kuid tema nägi pöördumises midagi naljakat, mis nagu ei sobi täismeelele.

Viimased nädalad olid talle lausa ristiks. Alatine lugemine, hulgumine, palumine, söögikraami hävitamine, lohakile jäetud töö — ta ei suutnud seda enam taluda. Vahel tekkis juba mõte jätta kõik sinnapaika ja minna kuskile sulaseks. Kaua ta ikka jõuab orjata nende kõikide eest?

Jõudes mõisa, läks ta kohe valitseja juurde ja teatas vendade kavatsusest talu põlema panna. Tulgu nad ometi appi!

Valitseja võttis kaasa kupja, kiltri ja veel viis töömeest. Neljal vankril sõitsid nad konarlikku teed Tallima poole.

Neid rahustas, et tuld veel ei paistnud. Kül-
lap nad jõuavad õigeaks ajaks! Kiirest ajamisest
lõõtsutavad hobused käändusidki varsti talu-
õuele.

Kambrist kostis naiste heledaid hääli, sau-
nast paistis virvendavat peeruvalgust. Kas nad
ehk ei tee algust sauna süütamisega?

Saunas viibis kaks meest, kel aga ei näi-
nud olevat mingit süütamise kavatsust. Nad haa-
rati siiski ja seoti kohe kinni. Siis mindi tare
poole.

Vahepeal oli keegi avanud ukse ja märga-
nud hämaruses askeldavaid kogusid. Ka kuuldus
sauna poolt meeste tõrelemisi ja appihüüdeid.

„Juba nad tulevadki!” hüüdis mees. „Tule-
vad siduma! Oh, Jeesus, Jeesus! . . .”

Paap lõpetas lugemise. Tormates õuele mär-
kas ta mõisamehi ja mõistis nende kavatsust.
Ühes temaga jooksis õuele terve palveliste vägi.
Mitmed neist asusid Paabu ette ja pärisid vöö-
raste soove.

„Et te kord juba jätaksite need hullutami-
sed!” kostis kilter. „Et te enam ei käiks selle sõ-
geda Paabu, selle kuradi õppuse järgi. Kurjategi-

jad, süütajad — seda te olete! Mis loeb teie laul ja palve, kui lasete endid kuradist juhatada! . . .”

Paabu süda kihvatas. Seda, seda julgevad nad öelda! Ta unustas, millest oli äsja kõnelnud toas, unustas käsu kannatada kõik nurisemata.

„Kurat põrgu! Kurat põrgu!” karjus ta kriiskavalt ja tormas mõisameeste poole.

Õuele jõudis parajasti kornetihärä, kes oli tulnud koju peale meeste lahkumist, kuulnud katsetavast süütamisest ning rutanud teistele järele. Sidunud hobuse aia külge, sammus ta sõitlevate meeste poole just „kurat põrgu” hüüdmise ajal.

Paap märkas ta tulekut ja kargas talle küüntega näkku. Jahmunud mehed ei osanud esimesel hetkel midagi ette võtta. Nii kohutavalt kiirgasid Paabu silmad. Siis aga tungisid nad kõik üheskoos ta kallale ning sidusid tema ja veel paar meest, keda rüsinas kätte said. Paap ei hakanudki enam vastu, vaid jäi kummalisel kombel päris vaikseks.

Seda enam kära tõusis palvelistes. Naised süütasid peerud ja jooksid Jeesust hüüdes õuel edasi-tagasi. Mehedki hakkasid hüüdma Jeesust, selle hulka kõlas ka mõni „kurat põrgu!“.

Samal ajal jõudis õuele Peetri Toomas ja see tõi tervesse loosse uue pöörde. Taibates sündmust, lõi tas kihama vana võitleja veri.

„Poi . . . Vennad! Mis te vahite ja ootate! Lasete endid siduda nagu tallekesi! Minge peale, minge peale! . . .”

Mehed kõhelesid ikka veel, sest neile meenus hiljutine lugemine kantslist. Ei olegi see käsi nõnda kerge tõusma härrade vastu. Rattale võivad nad panna, käe maha raiuda... viimaks ka pea...

Toomas siiski ei suutnud end pidada. Ta tahab neid peksta ju Issanda auks!... Juba astuski ta valitseja poole, kõva rusikas valmis löögiks. Teisigi tuli kaasa ja nende suust kostis ähvardav „kurat põrgu!”

„Kurata põrgu!” karjus nüüd Toomaski. Äkki tundis ta suurt kergendust, et tohib jälle vanduda. „Assa kurrat! Assa kurrat põrgu!...”

Sellisele vägevale rünnakule ei suutnud keegi vastu panna. Ei teadnud ju mõisamehed oodagi vendadest nii vaprat vastupanu. Valitseja pöördus aegsasti minekule ühes kornetihärraga. Mõned kiired löögid veel, ja juba taandusid töömehedki, jättes hobused sinnapaika. Toomas ajas neid tüki maad taga ja laskis kuulda oma vägevat vandumist.

Vahepeal vabastati Paap ja teised seotud ning mindi tarre. Toomas tuli tagasi ja sajatas ikka veel, kuni keegi julges meelde tuletada, et ta vannub ja päris ilmalaste moodi. Seda taibates oli Toomas isegi kohkunud. Ta tundis endas tõesti jälle vana Aadamat, tundis, et ta ei vandunud hoopiski seda püha vandumist, nagu Paap ja teised, vaid päris patust vandumist. Sügavasti õhates istus ta pingile.

Kuid teisteski oli veel küllalt seda vana

vaimu. Varsti julgesid neli mõisameest tagasi tulla, et viia ära mahajäetud hobuseid. Vennad haarasid nad kinni ning sidusid samade kõitega, milledega äsja olid seotud Paap ja ta kaaslased. Et mehed vastu panid ja mõnitasid, tassiti nad tarre, visati pikali ning sõtkuti jalgadega.

Nad vabastati küll varsti ja Paap jätkas katkestatud palvust. Kuid ärev meeolelu ei tahtnud kuidagi lahkuda.

Oli juba südaöö-tund, ikka veel kõlasid laulud ja palved. Südamed aimasid halba. Mis neist nüüd küll saab?

Aga mis nad siis tulid segama palvust! Ei tohi enam rahuga Jumalatki paluda!...

Vassila Jaan oli see, kes lahendas hingedes peituvat pinget. Keset palvust tuli talle Vaim peale, ta kiskus enda riidest lahti, jooksis ihualasti kaks korda ümber maja ja karjus kogu aja „kurat põrgu!” Siis tuli ta tarre tagasi, hüppas par-sile, sealt jälle maha ning kordas ühtesoodu: „Kurad põrgu! Lihahimu mõtsa!”

Varsti sattusid kõik palvelised Vaimu väe alla, paljastasid seljad ja palusid endid peksta, kõvasti peksta. Paap ja Vassila Jaan võtsid selle ülesande eneste peale ja nii peksetigi välja kõik patused mõtted ja südame ärevus.

Selle järel kestis haarav palve varase hommikutunnini, millal Paap teatas, et nüüd on Vaim talle käsu andnud minema hakata. Kuulaku nad Vassila Jaani, kes peab kõiges olema tema, Paabu asemik. Jäägu nad niikauaks ühtekokku palvesse,

kuni Vaim neid käseb laiali minna. Ja ärgu nad käigu läbi Urvaste ja Kambja vendadega, sest need on kuradist.

Kusma Miku poeg Jakap ja Koke Hanss läksid Paabuga kaasa. Vagade õhkamiste saatel asusid nad teele, kadudes varsti hommikusse hämarusse.

Varsti lahkus osa palvelisi, enamik aga jäi ootama Vaimu korraldusi. Lahkunute hulgas oli ka Peetri Toomas, kes teatas, et Vaim kohe sunnib teda minema, kuna muidu võib sündida midagi halba.

Toomal oli õigus. Lõuna paiku tuli sündmus, mis täitis südamed uue ärevusega, ja vaevalt oleks Toomas pääsenud sekeldusest ning patusest vandumisest.

Mõisas oli juba hommikul aetud kokku hulk mehi, kelledega kavatseti korraldada päris korralik rünnak. Nüüd ei kaheldud enam Paabu ja ta vendade mässumeeles. Paari tunni jooksul kutsuti taludestki salkkond mehi lisaks ja alles siis asuti teele.

Palvelised märkasid tulijaid juba kaugelt. Meeste õuele jõudes valitses kõikjal vaikus. Tareuks oli kõvasti suletud. Valitseja kolistas uksele ja käskis anda välja Paabu ning teised õhtused mässajad. Vennad ei vastanud midagi. Siis hakati tareust jõuga lahti kiskuma.

Äkki pörkasid ründajad tagasi. Nad olid märganud ukseprao vahelt kirvestega relvastatud mehi. Eks neist hulludest või oodata kõike!

Mõned mehed leidsid siiski nõu. Nad ronisid katusele ja püüdsid sealtkaudu sisse tungida. Juba oldigi lael ning hakati kangutama laudu. Palveliste pähe varises prügi ja mulda.

Siis kõlas võitlushüüd mitmekümnest suust. „Kurat põrgu! Kurat põrgu!” karjusid nad, avasid ukse ja tormasid rüsinal välja. Nad ei saanud aga kuigi kaua võidelda, Tooma tugev rusikas puudus ja vennaveri kohe nagu ei lubanud kõigest jõust lööma hakata. Varsti olid nad seotud ja vankritele asetatud ning pikkamisi liiguti mõisa poole.

Vennad olid alistunud ka hingeliselt. Nad tundsid end tallekestena, keda viiakse ohvrialtarrile. Mõnedki huuled sosistasid: „Sinu pärast, Issand! . . .”

Nad polnud ainukesed, kes seoti ja mõisasse toimetati. Peale nende vangistati siin-seal taludes veel hulk vendi ja õdesid, eriti palju aga Vana-Kasaritsa mõisas, kust kaptenihärra oli töötanud liikumise täiesti välja juurida. Kokku sai neid üle kuuekümne — kardetava mässujuhi Tallima Paabu kaaslasid.

Paari päeva pärast jõudis kohale Urvaste õpetaja, kes eksitatutega jaokaupa rääkides püüdis neid õigele usule tagasi tuua. Seletamised, lugemised ja palvused kestsid mitu päeva. Haanjasse tõi õpetaja köstrigi kaasa, kes ka vend oli. Nii suudeti enamikule selgeks teha, et Paap, kuigi tõsise vaimuga ja usklik mees, oli mõnes asjas siiski eksinud ja teisigi eksiteele juhatanud.

Ei tohi ikka oma tarkust Jumala sõnast paremaks pidada!

Suurem osa vendi ja õdesid oli valmis kahetsema ning andeks paluma ja sai vabaks. Nad pidid õpetajale ja härrale ustavust töötama ning hoiduma edaspidi pahanduste eest. Sedagi tehti heal meelel. Kui aga ei tarvitseks vangi minna!

Kahetsejaile peeti veel paaril päeval palvetunde ja siis võisid nad minna. Kaksteist meest ja kaks naist jäid siiski ustavaks; neile ei aidanud mingi seletus. Nende arvates olevat ainult Paabul õige vaim. Keegi teine ei suuda neid taevateele juhtida. See olevat nende kindel veendumus ja seda nad ei muuda, vaevatagu neid kas või surnuks. Eks nad siis kannata Kristuse pärast.

Nende hulgas oli ka Kusma Juhan, kelle vägi hakkas muutuma ikka kangemaks.

Kõik kangekaelsed toimetati hobustel Tartusse ja anti kohtuhärradele üle. Ühine vangipõli vaid kinnitas nende usku. Kitsas kongis kõlasid hommikust õhtuni kiidulaulud Issandale, kes neid austas kannatustega.

Paap ise ei teadnud sündmustest midagi. Sammudes kaaslaste keskel, tundus ta endale vallutajana, kes läheb võitma kuningriiki. Ühised laulud ja palved aitasid pikka teekonda kergemaks muuta.

Rännakul oli ka sekeldusi. Juba Kirepi kõrtsi juures peatasid neid seal valvel olevad sõdurid, keda üllatas kolme mööduva mehe rõõmus laul.

Nad läksid neile järele ja hüüdsid midagi omas keeles.

Paap ei mõistnud seda, aimas vaid, et teda tahetakse kinni pidada. Jälle kihvatas ta äge vaim, ta tõukas üht sõdurit vana püssitoruga, mida kandis kepina käes. Samas sai ta aga hoobi pähe ja langes maha.

Läks hulk aega, kuni ta toibus. Kaaslased aitasid ta jalule, sõdurid ei keelanudki neid edasi minemast.

Vahepeal hakati Paapu taga otsima, kuna kardeti mässuvaimu tekkimist mujalgi. Härrade arvates läks ta Pärnumaa kaudu Saaremaale, kus oli erakordselt palju vendi. Maavalitsejale saadeti palve lasta kuulutada kantslitest kardetava mässaja põgenemisest ning määrata tasu kinnivõtmise eest.

Paap ei läinud siiski kaugemale kui Tallinna- maale, oma vanade vendade ja õdede keskele. Olles seal nädalapäevad, läks ta teistesse kihelkondadesse, et sealseidki usklikke eksitustest välja juhtida. Siis jõudis temani teade Rõuge vendade vangistamisest.

Nad alustasid kohe teekonda Tartu poole. Jakob ja Hanss pidid minema tagasi koju, Paap aga otsustas ühineda vanglas vaevlevate vendadega.

„Vennad, vennad!“ ütles ta kaaslastele. „Nüüd alles on mulle tulnud aeg leida täit osadust Issandaga. Õiget õnne ei saa tunda keegi, kuni ta pole kannatanud selle õnne pärast. Mina

tahan kannatada Issanda pärast, siis alles leian temaga täieliku ühenduse!“

Jüri ja Hanss tahtsid ka kannatada ja end vangistada lasta. „Ei, ei!“ tõrjus Paap, „teie aeg ei ole veel tulnud! Ei tohi vägisi kippuda, küll Issand ise näitab õige aja. Mina aga pean minema, sest muidu oleksin ma nagu äraandja, kes põgeneb ja jätab sõbrad maha. Hea karjane jätab ju elugi lammaste eest. Kuidas tohin siis mina vabaduses käia, kui mu kari kannatab huntide küüsis?“

Kohtuhärrad olid üllatatud, kui ühel karmil talvekuu päeval nende ette toodi õhukeses näruses kuues mees, kes soovis end lasta vangiksi panna.

„Kes sa siis oled? ...“

„Olen Tallima Paap.“

„Tallima Paap? See mässaja?“

„Ei! Olen Issanda prohvet ...“

XIII

Vangis

Vennad ja õed nutsid rõõmu pärast, kui Paap valvuri saatel nende kongi astus. Üheskoos palvetati ja kiideti Issandat. Varsti muutus vangikong rõõmsa hõiskamise paigaks ning uksest möödujad imestasid, et mis imelik rahvas seal küll võis olla.

Ühes Paabuga tuli vangidesse tõesti uus jõud ja vägi. Vahepeal oli mõnigi kõikuma löönud ja olnud valmis teda salgama. Nüüd aga paisus vaimustus päevpäevalt suuremaks.

Kuid see ei saanud kaua kesta. Kohtuhärrad märkasid Paabu mõju teistesse ja käskisid ta paigutada üksikusse kongi. See oli kõigile suureks lõögiks. Siis eraldati neist ka Kusma Juhan, sest temagi palvevaim oli härrade silmis kardetav. Viimaks viidi veel mõningad teistesse kongidesse, et üksindus seda kiiremini kaotaks vastupanu.

Vangide ülekuulamine kestis kaua, palju kauem, kui seda arvasid härrad. Iga üksiku kohta oli saadetud süüdistuskiri, kõik tuli hool-

sasti läbi kaaluda. Möödus mitu kuud, ja ikka veel ei saadud asuda otsust tegema.

Härrad olid kohustatud neid omal kulul ülal pidama. Varsti hakkasid nad kurtma, et see lähed raskeks ning et talupoegi on kibedasti mõisatööle tarvis. Kas ei saaks seda karistuseasja rutem lõpule viia?

Vassila Jaan oma üksikkongis nälgis juba mitmendat päeva, sest Nursi härra oli hoopis unustanud tema eest hoolt kanda. Viimaks saadi siiski veidi moona, alles siis, kui härrat ennast karistada ähvardati.

Teistegi põli ei olnud kergem. Aganane, väga aganane oli leib, mis nad said, ja peale mõne lehkava kalakese ei olnud midagi selle kõrvale võtta. Vahel harva keedeti leent, kuid seegi oli lahja ja haises. Aga nad ei nurisenud. Ega nad ju vabaduseski palju paremini süüa ei saanud. Kuid õhku oleksid nad vahel siiski tahtnud, värsket õhku ja veidi soojemat tuba.

Juba kuulutas üha kõrgemale kerkiv päike kevade lähenemist. Vangide silme ette kerkisid lumest vabanevad mäekünkad, löokeste lõõritamine, haljad metsad ja nurmed. Aga nad ei saanud ikka veel vabaks. Siis tuli teade ühe venna jõudmisest Issanda rahusse.

See oli Kusma Mikk Kasaritsast. Koos Avi Peetriga oli ta asetatud uue prikaasi niiskesse kongi. Kong oli ehitatud rōsketest palkidest nelja vana müüri vahele. Juba varsti peale pühi hakkas Mikk päevpäevalt kahvatumaks muutuma ja

tasakesi kõhima. Paari kuu pärast ei suutnud ta hästi asemelki tõusta. Teda oleks ehk saadud päästagi, kui ta oleks kohe vabaks lastud, värske õhu kätte. Kes tohtis aga vabastada mässajat?

Avi Peeter rääkis ta lahkumisest. See oli olnud kaunis silmapilk. Juba mitmendat päeva oli Mikk aina palvetanud ning viimaks üpris rõõmsaks muutunud. Silmis olnud õnnelik sära nagu lapsel, kes näeb mõnd ilusat asja.

Suremisepäeval oli ilus ilm, kongiski hulga valgem tavalisest. Mikk ajas enda istukile, juhtides pilgu läbi kongiakna välja, kust paistis tükike taevasina.

„Issand, sinu pärast!“ sosistas ta. „Oh kui rõõmus, kui rõõmus ma olen! Sina surid minu eest...“

Tüki aega vaikis ta ja hakkas siis hingeldama. Peeter toetas teda kaenla alt ja nii oli tal kergem. Varsti hakkas ta jälle ärevalt sosisutama:

„Sind saan ma näha, armas Jeesus, nüüd kohe! Oh tule, tule juba, armas Jeesus!... Ma näengi juba... Nii palju, palju valgust! Aga see ei ole hele ega palav, see on nii pehme ja soe... Küll on ilusad need taeva mäed ja järved... Metsad ja lilled ja kõik... Ja seal on karjane ise ja hulk ilusaid tallesid!... Ja linna müürid paistavad ka kaugelt. Kullast... säravad...“

„Jeruusalem! Jeruusalem!...“ hüüdis ta siis ning vajus asemele tagasi. Varsti vaikis

süda, kuid silmad olid ikka veel avatud ja palgel hõljus rõõm.

Nii oli lahkunud Mikk, kelle suremine oli teistele suureks troostiks. Nii õndsalt surra! Küllap seal taevas on ikka tõesti nii ilus, nagu näidati Mikule. Kas tohibki kahetseda, et ta maine rada lõppes nii ruttu?

Nõnda mõtlesid ja rääkisid vennad. Aga kaugel Haanja mägede vahel valas ta ema kibedaid pisaraid. Ning üks kena valgepealine tüdruk mõtles, et temagi tahaks surra...

Vahepeal olid härrad päris kärsituks muutunud. Kiirustatagu ometi selle kohtuasjaga ja ärgu sunnitagu neid kauem kulutusi tegema. Kui aga otsust veel ei saa, siis lubatagu vangid tagatise vastu koju. Küllap igaiüks neist leiab käemehe, kes vastutuse enese peale võtab. Mõisad tahavad hoolt kanda, et nad jälle õigel ajal kohtu kätte toimetatakse.

Seda nõu võeti kuulda ja mitmed vähemad süüdlased lasti koju. Ka Kusma Juhanil lubati minna, sest ta ei olnud vastuhakkamisel mingit osa etendanud. Teda oli härra siduda lasknud eriti tolle apla linnupoja loo pärast.

Mõni kuu hiljem vabastati ka teised vangid, kõik peale Paabu. Otsust aga ei saadud veelgi teha.

Viimaks pöördusid Maakohtu härrad Riia õuekohtu poole, paludes otsust Riias ära teha. Tallima Paapu süüdistatakse võõras õpetuses,

kuid kas Maakohus teab neid õpetuse vahesid nii hästi kui õuekohus? Ka mässamises süüdistatakse teda ja eks sellegi asja arutamine ole rohkem Riia härrade asi...

Riiast saadeti paberid tagasi teatega, et Tartu omad peavad ikka ise otsuse tegema. Tallima Paap ei ole õpetaja, kes valesti õpetab ja peab Konsistooriumile aru andma, vaid lihtne talupoeg, kes peab vastutust kandma selle eest, et ta ise võttis endale õiguse õpetama hakata. Ka teised süüteod, nagu mässule õhutamine ja vastuhakkamine, kuuluvad Maakohtu otsustada.

Vahepeal jõudsid kohtusse uued kaebused Paabu kaaslaste peale. Vabaks saades olid nad kohe hakanud koosolekuid pidama ja oma kangekaelsust avaldama. Ometi oli ilmunud keiserlik käskkiri, mis keelas kõigi vendade tegevuse. Eriti agaraks olevat läinud Kusma Juhan, kes peab palvusi igal neljapäeval ja laupäeval ning kuulutab end Kristuse jüngriks, kel olevat rohkem väge kui kümnel õpetajal.

Juhani peale kaebasid hiljuti kohale asunud uus õpetaja ja ka kaptenihärra. Kõigepealt oli ta nendega tülli läinud kooliõppuse pärast. Õpetaja tahtis hakata igale poole lugemise sundust sisse seadma, käies katsumas ka Kasaritsa lapsi. Tema suureks üllatuseks ei osanud Juhani poeg lugeda meieisapalvet.

Juhan seletas, et poiss osanud omal ajal kõiki käske ja palveid, kuid viimasel ajal ei ole ta oma lapsi enam raamatusõnadega õpetanud. Kel on

vaim, see ei vaja raamatupalveid. Ja Issameie seisab raamatus.

Ometi mõjus õpetaja käik niipalju, et ta lastele jälle hakkas endist tarkust meelde tuletama. Aga kooli ei saada ta oma poega siiski, ei ühelgi juhul!

Mõisahärra sai varsti teada, et vanemad ei taha saata lapsi hiljuti seatud koolmeistri juurde. Halba eeskuju andvat just Kusma Juhan. Härra otsustas mehe kanguse proovile panna ja käskis tal mõisa ilmuda.

„Kas sa saatma kooli se poiss voi mitte?“

„Ei. Ma oskan isegi õpetada. Jumal on mulle küllalt vaimu andnud.“

„Siis sina saama need vitsad!“

„Tehke, mis tahate. Mina oma poissi kooli ei anna.“

Vihane härra laskis ta rehe alla pingi külge köita ja peksta niikaua, kuni vitsadest paljad kontsud järele jäid.

„Kas nüüd saatma kooli se poiss?“

„Ei. Talle pole tarvis kuradi õppust.“

Härra laskis ta koju, ähvardades anda veel tugevama nahatäie, kui ta vahepeal ümber ei mõtle.

Juhan ei teinud seda. Kas tohtis ta lasta murda oma vaimu?

Härra pidas sõna. Paari nädala pärast tuli Kusmale kilter ühes mõisa sepaga. Nad peavad ta kohe mõisa viima. Kui ta ise ei tule, siis vägisi.

„Tulen, tulen,“ kostis Juhan. „Ei ma mõtlegi kartma hakata. Õieti ei oleks mul ju tarvis kuulata uskmata härra sõna, kuid Jeesuse Kristuse pärast tahan seda siiski teha.“

Seekord peksid teda kaks meest vaheldumisi. Mitte ainult vitsadega, vaid ka nahast nuudiga. Varsti oli Juhani selg üleni verine ja pale tõmbus kahvatuks. Kuid ta ei lausunud sõnagi. Viimaks, kui ta juba nõrkemas oli, katkestas härra ja küsis, kas ta nüüd ehk mõtleb poisi kooli saata.

„Ei!“ kähises Juhan. „Kui härrad ka mu pea maha raiuvad, poissi ei saada ma siiski kooli!“

Varsti seejärel tuli uus sündmus, mis andis õpetajale jälle põhjust pahandamiseks. Üks naine oli äkki hulluks läinud; keegi ei saanud teda aidata. Kutsuti siis Juhan, kel teati olevat väge. Ta läkski kohale, et naise juures palvetada, kuid seal oli ka vöörmünder Iisaku Jaan, kes ei tahtnud teda sisse lasta.

Haigete eest palumine olevat õpetaja asi, ütles ta. Tema olevat Kristuse jünger ja kui tema aidata suudab, siis saab abi. Mis on aga Juhaniil siin asja?

„Meie kõik oleme Kristuse jüngrid,“ kostis Juhan ja muutus ägedaks. „Kes ei ole Kristuse jünger, see on kurat! Minule on antud vägi aidata ka seal, kus kümme õpetajat aidata ei suuda. Aga seda naist on vist raske aidata, sest ta on hull.“

Siiski oli tal tahtmine oma väge proovile

panna. Võõrmündri lahkudes asus ta haige aseme juurde ja hakkas palvetama.

Naine vaatas ta otsa totral pilgul ning hakkas kõledalt naerma. Juhan aga palvetas ja palvetas, võttis kokku kõik oma mõtete ja hinge jõu, et ajada välja kuradi, kes sundis seda naist nii kõledalt naerma. Ümberseisjad nägid ta silmis imelikku läiget, kuulsid palvet muutuvat vaikseks sosinaks. Viimaks tegi ta käsi ebamäärase liigutuse ning jäi äkki nagu tardunult haige kohale seisma. Haige hüüatas midagi, kuid Juhan ei näinud seda märkavat. Mõni hetk seisis ta nii ja ärkas siis nagu unest.

Haige ilme oli muutunud. Tasase kiljatuse järel oli ta tervest kehast värisema hakanud ja siis hoopis vaikseks jäänud. Nüüd magas ta rahulikult, ta näol ei olnud enam piinatud ilmet.

„Ime! Ime!...“ sosistasid naised.

Juhan tundis suurt väsimust ja lahkus kohe. Temast oli vägi välja läinud, seda ta tundis. Aga siis leidis ta end arutamas, kas see oli ikka Jeesuse Kristuse vägi või hoopis selline, nagu oli olnud Metsa Märdil?

Naine ei saanud ometi veel päris terveks. Mitu päeva ajas ta küll kaunis mõistlikku juttu, kuid siis tundis jälle kohisemist peas. Naiste arvates tuli see pahast verest. Nad panid talle kuppku ja lasksid aadrit mitmest kohast. Haige kaebas nüüd veel suurema kohisemise üle ja läks uuesti segaseks. Saadeti jälle Kusmale sõna, kuid Juhan ei saanud enam tulla.

Kohus oli vahepeal nõudnud tagasi Juhani ja teised, kes olid vabastatud tagatise vastu. Selleks olid osalt põhjust andnud uued kaebused Juhani peale. Ka õpetaja oli kurtnud, et kas siis tõesti ei saa jagu mehest, kes peab end paremaks kümnest õpetajast, tahab olla prohvet ja ime-tegija ning sõimab õpetajaid mustadeks kuradi-teks ja põrgu tungaldeks?...

Härä pidi Tartusse saatma mitu meest ja palus nad võimaluse korral kohe tagasi lasta. Eriti kangur Jakapit, kelle ta oli lasknud kalli raha eest välja koolitada ja keda tal nüüd hädasti tarvis läheb.

Haanja valitseja saatis ka kõik kohtualused härrade ette. Kõik, peale Tallima Peetri naise, kes oli vanglas põdema jäänud ja hiljuti surnud.

Juhanilt nõuti aru koosolekute pidamise ja ka muude süütegude pärast. Ta ei pidavatki koosolekuid, kostis ta. Neljapäeviti ja laupäeviti tulevat ta juurde mõned naabrid, kellega üheskoos lauldakse ja palvetatakse. Keegi ei hüppa ega karga ega jookse alasti ringi. Nad ei tarvita küll hõbedat, valget vaske ja igasugu ehtesju, kuid kas on siis just k ä s t u d neid tarvitada?

Poissi ei ole ta kooli saatnud, sest ta oskab teda ise õpetada. Teda on peksetud kahel korral, kuid päris ilma süüta. Aga ta teab, et see on sündinud Kristuse pärast, ja ei nurise. Jah, seda on ta küll öelnud, et meie kõik oleme Kristuse jüngrid, sest oleme ju tema nimel ristitud. Kes jünger ei ole, see on kurat — seda kinnitab ta ikka ja alati.

Kohtuhärrad ei osanud jälle midagi teha ning vabastasid vangid. Ainult Paapu ei saanud vabaks lasta, kuna ta eksimused olid liiga suured.

Varsti aga tulid Juhani peale uued kaebused, senistest veel ägedamad. Ta olevat juba enam kui kolmandiku Kasaritsa valda oma nõusse meelitanud ja minevat iga päevaga ülbemaks. Õpetaja kurtis, et niikaua kui Paap Tartus istub ja vahel omade inimestega kokku saab, ei olevat oodata rahutuste lõppu. Iseasi, kui ta kuskile kaugemale saadetakse. Nüüd aga on rahvas endiselt kangust täis ja kannab viha õpetaja peale. Kuradiks, kuradiks nimetavad nad teda! Ja sellega ei ole nad veel rahul, et peavad oma väärusku ainuõigeks ning kirikus käijaid põrgulasteks. Nad tahavad saada vabadust ja võimu, mida Kristus neile andvat aja jooksul, nii et nad saaksid kõik õpetajad ja saksad ühes kuradiga põrgusse ajada!...

Kasaritsa härra ühines õpetaja palvega, kirjeldades ka omalt poolt tekkinud raskusi.

Kaebus ei jäänud mõjuta. Varsti tuli käsk Kusma Juhan uuesti vahi all Tartu saata ning ta pooldajate nimed üles anda. Juhan saadetigi teele kahe mehe saatel ja pandi kohe üksikusse kongi. Nüüd algas ka temale pikem katsumisaeg.

Rõugesse ei tulnud veelgi rahu. Juhani lahkedes hakkas palvusi pidama Lutika Peep, vaen õpetaja vastu kasvas alatasa. Peebul oli küllalt kindel vaim ja ta ei kartnud ka õpetajale õigust ütelda.

„Kas on oigus?“ küsis kord õpetaja, „et need vennad polgavad ikka veel se pühha sakrament?“

„Ei, õpetajahärra. Meie ei põlga seda, aga meile pole seda tarvis. Oleme selletagi pühad.“

„Kas on aga oigus, et teie ei taha tooma ka need lapsed se püha ristimise mano?“

„Jah, see on õige. Eks ristimist lähe patuste tarvis. Aga kas pühade vanemate lapsed on patused? Kui mõlemad, isa ja ema, on pühad, eks siis lapski ole püha ja mis ristimist talle enam tarvis on.“

„Oo see hirmus sagedus küll!“ ahastas õpetaja. „Voi teie olema pühad ja teie lapsed olema pühad! Kas teie ei tiidma, mes on see Aadami patt, see päris patt? Kas teie ei tiidma, et juba see... nohh, ikka se kokkoandmine on patt, väga suur patt! Nojah — se on küll üks tarvis patt, see on Jumala käso järele, et tehke sugo ja teid saago paljo, aga see on ommetigi patt, sest see tulleb sest lihahimmost.“

„Kas siis õpetajagi arvab, et kokkuandmine on patt? Eks Paap ju ütelnud sedasama. Miks siis õpetajahärra kaebab, et Paap rahvast eksitab? Aga kui see kokkuandmine on patt, siis tuleb välja, et Jumal ise käseb pattu teha! Ju see siis ikka ei ole patt, kui sünnib vagas abielus.“

Õpetaja oli kimbatuses. Räägi kuidas tahad, ikka nad teevad selgeks, et Paabul on kõiges õigus!

„Sa rumal mees! Olgu nüüd se kokko-

andmine... Aga kas Jeesus Kristus ei keskinud, et minge ja tehke jüngriks kõik rahhvas ja ristige Issa ja Poiga ja Püha Vaimo nimmel?“

„Nojah, üks see ole õige küll. Aga üks õpetajahärrad tea isegi, et Jeesus saatis jüngrid patuste hulka ja paganate keskele ja siis ei olnud veel pühasid vanemaid. Kui oleksid juba olnud pühad vanemad, ega ta siis oleks käskinudki nende lapsi ristida...“

„Oh see hirmus soge vaim küll! Kas teie ei moista, et see on kurat, kes nenda eksitama! Kurat naarap, kui teie ei risti need lapsed!...“

Viimane väide pani Peebu mõtlema. Keelas ju Paapki tegemast seda, mille üle kurat naerda võiks. Ja ega Paap keelanudki ristimist. Ütles vaid, et purjus köstril ja koolmeistril ei tohi lasta ristida. Tema, Peep, oli päris üksipäini selle peale tulnud, et pole tarviski ristida, kui on pühad vanemad. Aga parem siiski, kui ta veel Paabult järele kuulab...

XIV

Paast ja kohus

Neid hoiti eraldi kongides ja ainult väga harva, vahtide saatel koridoris või vanglaõuel jalutades, õnnestus neil teineteisega mõni sõna juttu ajada. Kuid siiski tundsid nad ka läbi müüride osadust üksteisega ja Issandaga.

Nad kannatasid Kristuse pärast, olles valmis taluma veel rohkem senisest. Mõlema südamesse tekkis soov saada üha suuremate piinade osaliseks, vajuda Kristuse enese kannatustesse.

Varsti teatati, et mõlemad vangid on alustanud suurt paastu. Paap ei ole midagi söönud kümne, Juhan kaheksa päeva jooksul. Nad tahtvat järele aimata Jeesuse Kristuse neljakümnepäevalist paastu kõrves!

Valvurid olid nõutud ega teadnud, mis teha. Nii näljutavad nad endid ju surnuks! Küll viidi neile paremaid palasid, küll püüti neid iga päev veenda selle rumaluse lõpetamisele — miski ei aidanud. Nad jõid ainult vett janu kustutamiseks ja jätsid toidu puutumata.

Ei aidanud ka ähvardused ja püüded neile vägisi toitu suhu ajada. Kohtuhärrad pöördusid siis Äksi õpetaja poole. Tulgu ta ja pangu neile

sõgedatele mõistus pähe! Nad peavad paluma teda, Äksi õpetajat, kuna Tartus praegu eesti õpetajat ei ole.

Õpetaja tuli alles mitme päeva pärast ja käskis kõigepealt Paabu oma korterisse tuua.

Astudes välja värske suveõhu kätte, hakkas Paabu pea ringi käima, ta pidi toetuma teda saatva sõduri najale. Aga ta toibus varsti ja astus edasi kaunis kindlal sammul. Varsti jõudsidki nad õpetaja juurde.

Õpetaja käskis tal istuda ja alustas kohe läbirääkimisi. Ta oli isegi huvitatud, mis mees see kuulus nälgija on.

„Mespärrast oled sa vangis, armas veli?“

„Sellepärast, et ma olen tõsine prohvet ja Jumala apostel. Sellepärast, et ma teisigi paluma õpetasin ja neile näitasin Issanda teed...“

„Noh, kas sa saad näitada ka ned tulevased asjad, kui oled prohvet?“

„Ei, mitte küll täiesti. Aga ma mõistan Johannese Ilmutamise Raamatut. Mitte ainult neid kohti, kus räägitakse juba sündinud asjast, vaid ka seda, mis tulevaste asjade kohta käib.“

„Nojaa, armas veli! Aga need apostlid tegid ka need imed. Kas sina ka saad teha need imed?“

„Ka imesid võiksin ma teha, nii nagu tegid Jeesus ja apostlidki. Aga maailm on hukas ja inimeste patud on väga suured. See segab. Jeesuski ei saanud igas paigas imesid teha, vaid ikka seal, kus oli rohkem usku. Mul on tõesti sama

Vaim, mis oli Eliasel ja teistel prohvetitel ja Jeesuse Kristuse apostlitel, kuid imesid ei saa ma teha ainult rahva uskmatuse pärast. . .“

„Jajaa, aga kust sa teedma, et sul on see oige Vaim, see Jumala Vaim?“

„Kas on keegi valeprohveteid vangi heitnud ja neid taga kiusanud? Ei õpetajahärri! Maa-ilm armastaks mind, kui oleksin valeprohvet. Nüüd aga kiusatakse mind ja hoitakse vangis.“

Hääküll, kulla veli! Aga mespärast sa keelad kuulma ülemate sana? Miks sa ässitad rahvas moisa issandate vastu?“

Kristus on mind vabaks teinud. Kiri õpetab ju, et keda Poeg vabaks teeb, see on õieti vaba. Kui ma olen vaba, siis kuulatan ma ainult selle isanda sõna, keda t a h a n kuulata. Ma kuulaksin heameelega uskliku isanda sõna, aga uskmatuid kuulata küll ei taha.“

Õpetaja päris edasi. Miks tema, Paap, põlgavat Pühakirja? Paap vastas, et ta ei põlga seda, kuid tunnistas ainult niivõrd, nagu see kokku käib Vaimu häälega. Eks kirjatäht sureta ja Vaim tee elavaks tänapäevalgi.

Mis mõttega ta aga paastuvat nüüd? Kui ta tahab Jeesuse jälgedes käia, siis pidavat ta ometi teadma, et k õ i k i Jeesuse tegusid ei saa ta ometi järele teha. Eks Issanda paastumine olnud ju ühenduses ta Vahemehe-ametiga. Kui Paap tahab seda järele aimata, siis peaks ta ka kõik muu järele aimama. Peaks imesid tegema, nagu tegi Jeesus, peaks laskma end risti lüüa ja kolmandal päeval jälle üles tõusma.

Paap vastas: ta olevat valmis end ka risti lüüa laskma ja usub, et Jeesus ta siis üles äratab, kuna ta on kannatanud tema pärast.

Kas selline paastumine ei ole mitte Jumala kiusamine? — uuris õpetaja edasi. Tal polevat nälga, vastas Paap, miks peaks ta siis sööma? Jumala Vaim, kelle käsul ta paastub, annab talle ka jõudu. Ta on päris tugev, kuigi juba üle kahe nädala ei ole söönud ivagi. On ainult veidi vett joonud.

Kuidas tohtivat ta vettki juua, jätkas õpetaja. Kristusel kõrves ei olnud ju tilgakestki vett. Tema, Paabu paast on seega ainult poolik paast.

Paap kostis, et tema Vaim lubavat küll vett juua. Ja kust teadvat õpetaja, et Jeesusel Kristusel tilkagi vett ei olnud?

Õpetaja jäi päris nõutuks. Siis tahtis ta Paapu proovile panna ning pakkus talle raha. Tal olevat kahju mehe viletsusest. Eks ta või selle eest endale süüa osta, kui Vaim jälle lubab süüa...

Paap tõrkus võtmast. Õpetaja ärgu kiusaku teda. Viimaks aga tähendas, et kui õpetaja päris lahkest südamest pakub, ilma kiusamisemõtteta, siis on ta küll valmis vastu võtma. Muidu võib ehk õpetaja teda uhkeks pidada.

Õpetaja kinnitas, et ta pakub seda päris heast südamest, ja Paap võttiski paar rahatükki.

Siis uuris õpetaja, millal Paap viimati armulaual käis. Juba hulk aastaid mitte, kostis Paap. Tal pole ka tarvis seda, kuna Kristus on ta sees iga päev. Kuni ta usus väeti oli, tarvitas ta

armulauda. Nüüd on ta juba meheks sirgunud ega vaja enam talutamist. Ja kuidas saakski ta minna armulauale, mida jagavad vargad ja hundid? Praegused õpetajad pole ju sugugi paremad varastest ja huntidest. Kas annab mõni kuningas oma varakambri võtmed varga kätte hoiule? Seepärast ei ole õpetajal midagi jagada, kuna Issand ei ole neile midagi andnud. Ja kas kõlbakski tõsistel Jumala lastel üheskoos lauale minna varastega ja abielurikkujatega, hoorajatega ja lakkujatega?

Õpetaja tähendas, et selline armulaua põlgamine on saadana kavaluse vili. Ükski vend ärgu mõistku kohut teiste üle. Küll Issand ise teab, kelle ohvri ta vastu võtab ja kellele ta armu annab, sest tema üksi näeb südamesse.

„Sa oled pime!“ kostis Paap. „Sellepärast ei saa sa veel tõtt tunda. Hakka paluma, siis saadab Issand sinulegi seda Vaimu, mis minu sees on. Siis läheb valgeks sinugi süda ja sa tunned, et kõik on tõsi, mis Issand on ütelnud Paabu suu läbi.“

„Nojaa,“ lausus õpetaja. „Mina palun ja ka sina palub veel. Siis Jumal näitab sulle need hirmsad eksitused, kelle sees sa oled...“

Kusma Juhan oli nõrgaks jäänud ja õpetaja pidi minema tema juurde prikaasi. Nähes tulijat, ajas ta enda siiski püsti ja sammus talle vastu.

„Mind sa vist otsid,“ ütles ta. „Olen Kusma Juhan.“

Temagi pidi seletust andma. Ka tema ole-

vat vangis Kristuse armuõpetuse pärast. Temas olevat tõsine prohveti vaim nagu Paabuski, sellepärast kannatab ta ühes temaga. Eksiõpetaja ta ei ole, mässaja ka mitte. Ta on Jumala laps ja Issanda apostel. Armulaual ta ei käi, sest eks ütle Issand ise, et lihast ei ole ühtigi kasu. Milleks vajab ta Kristuse ihu ja verd, kui tal on Vaim ja vägi? See vaim aitab tal ikka teistega osaduses olla, leiab teed ka läbi müüride.

Vaim ei käskivat tal enam paastumist jätkata, ütles ta siis. Õpetaja palus teda leiba võtta tema juuresolekul ning Juhan tegigi seda. Küllaline pidas veel mõned lühikesed manitsused ja lahkus. Tema arvates oli Juhani kangus murtud.

Paabuga oli veel rohkesti tegemist. Järgmiseks päevaks kutsus õpetaja endale appi ühe ametivenna ning kaks ühe vastu püüdsid nad mehele ta eksitusi selgeks teha. See ei andnud mingeid tulemusi. Paap jäi kindlaks kui kalju. Seal, kus õpetajahärrad temaga ühes nõus ei ole, eksivat nad ise. Temal on valgus, neil pimedus — kuidas saavadki nad kõnelda ühistest asjadest?

Paastu lõpetas ta alles nädala pärast. Kristuse neljakümmend päeva ei suutnud ta välja pidada. Aga siiski — ta oli nälginud üle kolme nädala, juues ainult vett.

Kuuldus prohvetite kangusest jõudis vahepeal ka Rõugesse. Õed ja vennad tundsid sellest suurt kinnitust. Küllap siis nende asi ikka õige on, kui Jumal sellist väge annab...

Õpetaja aga käis lakkamatult peale. Viidagu

need kardetavad mehed ometi kaugemale sealt! Tartus olles võivad mõned kaaslased ikka veel nendega kokku saada ja siis on jälle terve kihelkond uut segadust täis.

Varsti tuligi Riia härradelt käsk saata mõlemad vangid vahi all Riiga. See sündigu vaikselt, ilma nende kaaslaste teadmata.

Vahepeal jõudis kohus ka otsuse valmis teha. See saadeti Riia härradele heakskiitmiseks. Prohvetid aga pandi raudu ja läkitati teele tugeva valve saatel.

Alles Riias loeti neile ette saatuslikud sõnad.

Paabu hirmsad eksiõpetused jäetakse kõrge Konsistooriumi otsustada, öeldi otsuses. Aga ta on muidki asju teinud ning pälvinud ränga karistuse. Jumala sõna lugemise ajal ei ole ta häbenenud end ihualasti võtta, hüpata, kisada ja ennast ning teisi vitsadega peksta. Ta on ahvatlenud oma kaaslasi kulla, hõbeda, valge vase, tina, riiete, ehteasjade, nõõride, vööde, nõõpide, mütside ja isegi majakraami põletamisele. Ta on ise algust tehes teisigi ässitanud isandate ja ülemate vastu ning nimetanud kuraditeks kõiki, kes ei ole tema sõgeda õpetuse poolt. Neid on ta neednud ja hüüdnud: „Kurat põrgu igavest! Väävlijärve nüüd ja igavest! Aamen.“ Ta tahtis oma poolehoidjaid õhutada avalikule mässule ja tapmisele ning ongi kord juba ülematele kallale tunginud. Ta tahtis saada kuningaks, kes raudse valitsuskepiga kõik saksad maalt välja ajab. Selle kepiga on ta kord isegi üht soldatit lüüa julgenud.

Kuigi ta ei taha end süüdi tunnistada ja rõhutab, et vaim on teda käskinud teha kõiki neid hirmsaid asju, määratakse temale järgmine karistus: kolmel pühapäeval järgemööda peab ta kirikupostis saama kümme paari vitsu ja minema siis eluajaks sunnitööle. Siis ei saa ta enam teistele kahjulik olla.

Kusma Juhanile, kes on kõiges Paabu kuri-tegude osaline, määrab Kõrge Kohus järgmise karistuse: kolmel pühapäeval kümme paari vitsu ja sunnitöö viieks aastaks.

See oli karistus, mis tuli kanda peasüüdlastel. Teised kõik olid ainult eksitatud ja pidid isegi vangipõlves kannatama. Siiski määrati mitmele neist ka ihunuhtlust. Oodati vaid, millal Riia härrad need otsused kinnitavad.

Riia härrad pidasid karistust liiga rängaks. Nimelt just Paabu ja Juhani suhtes. Näisid ju mehed päris vaguradena, ei hoopiski kardetavate mässajatena, nagu seda kirjeldasid protokollid. Arutati lühikest aega ja otsustati siis: vitsakaristus jätta, kuid sunnitööd määrata Paabule neli ja Juhanile üks aasta. Ehk jätkub sellestki ajast, et neid uuesti mõistusele tuua. Vahepeal käis Kõrge Konsistoriumi assessorihärra vangidega kõnelemas ja leidis nad päris mõistlikkudena. Oli küll üksikuid omapäraseid seisukohti, kuid mässuvaimust ei saanud juttu olla.

Seepärast võidi nende kohta tarvitada Kõrge Keisriproua armuandmiseplakatit ning vabastati nad kõigest karistusest. Kevadel, Issanda 1745. aastal saadeti Maakohtule teade, et Paap ja

Juhan on vabaks lastud ning võivad kodukohta tagasi tulla. Nad olevat end täiesti parandanud, meeltesegadus on kadunud ja nad töötavad täita kõiges õpetaja ja härrade juhtnööre.

Juunikuu lõpul luges õpetaja kantslist ette armuandmise-käsud. Härrad on olnud armulised, nõnda kui Jumalgi on armuline. Nad on küll palju pahandust teinud, need vennad, kuid nüüd ehk tulevad uued ajad ja õige usk leiab tee eksitatud südamesse. Hoidugu nad tulevikus kõigi säärase pahanduste eest. Siis on Jumalgi nendega.

Paap ja Juhan aga pidid veel eraldi töötama, et nad edaspidi ei pea enam keelatud palvetunde, võtavad osa jumalateenistustest kirikus, austavad pühakirja, õpetajat, härraseid ning käivad kõigiti mõistliku ristiinimese rada.

Mehed olid kõigega päri. Ainult ristimise kohta seletas Paap, et seda ei tohi teha purjus koolmeistrid, ning Juhan arvas ikka veel, et ta ei vaja armulauda, kuna tal on vägi. Õpetaja lootis teda aegapidi ka sellest eksitusest välja juhtida.

Kuidas oli see sündinud? Kanged võitlejad muutusid vaikseks, vägevad prohvetid tulid tagasi tasaste meestena, põlvitades hardalt kiriku altari ees! Töötasid olla kuulekad mehele, keda alles hiljuti olid nimetanud põrgu tunglaks, mustaks kuradiks, vargaks ja hundiks...

Ja ometi olid nad olnud valmis surema oma veendumuste eest!

Üsna pikkamisi oli Vaim hakanud nõrgemaks

muutumata. Algul Paabus, siis ka Juhanis. Oleks kõik kiiremini läinud, siis oleksid nad valmis olnud kannatama piinamist ja surmagi. Nüüd aga tuli päevast päeva vaevelda kongis, olla üksi oma mõtetega, igatseda kannatuste lõppu ja teada, et see lõpp ei tule ega tule. Ja kas nad olidki siis nii ilmeksimatud kõiges? Eks Kristuse kirik ole ju väga vana, elati ja palvetati ka enne Paapu ja Juhanit. Kas siis terve kirik oli sammunud kogu aja eksirada?

Assessorihärra oskas ka rääkida veenvamalt kui keegi teine. Ta ei hakanud vaidlema nendega, kuulas vaid ära ja rääkis siis hoopis muud juttu. Rääkis ilusast ilmast väljas, päris järele nende elust Haanja mägede vahel ning arvas, et nad ehk igatsevad kojugi. Muidugi nad igatsesid, igatsesid väga! Juhan mõtles Katrele ja emale ja lastele, keda ta ei olnud näinud juba nii kaua aega. Mõtles põldudele ja metsatukale ning vanale vahtrale tare nurgal. Millal saab ta seda kõike jälle näha?

Assessorihärra rääkis siis Jumala armastusest ja Kristuse kirikust, mis peab endasse haarama terve maailma. Muidugi on seal kirikus ka patuseid, nii nagu ka nisupõllul kasvab vili segamini umbrohuga. Kuid ega see ole inimeste asi hakata välja kiskuma Issanda põllult umbrohtu. Küll lõikuse Issand ise teab, mida koguda aita-desse ja mida põletada tules. Ja ega seda ikka ka ei saa, et igamees prohvetiks hakkab. Vanal ajal oli inimesi, keda põletati ja risti löödi ja kes ka arvasid, et neil on õigus. Ometi teab nüüd

terve maailm, et nad olid hirmsas eksituses ja lasksid endid tappagi selle eksituse pärast. Ärgu arvaku igäuks, keda taga kiusatakse, et tal õigus on ja et ta tõe eest väljas seisab. Vaimud tuleb läbi katsuda, hoolega läbi katsuda, õpetab apostel. Ärgu nemadki pidagu oma vaimu õigeaks ainult sellepärast, et neid taga kiusatakse. Ehk on nad vangis ainult oma sõgeda meele ja kangekaelsuse pärast? Sest mis siis tuleks, kui igäuks tahaks ise õpetaja ja isand olla? Ehk kui ollakse koos ja unustatakse ajaliku elu asjad hoopis ära? Kui tuleks see viimnepäev nii ruttu, nagu arvab Paap, siis oleks iseasi. Aga kui ta ei tule veel? Juba vanal ajal oli inimesi, kes kuulutasid ette kõigi aegade lõppu, ja kui lõpp ei tulnud, siis naerdi nad välja. Kas tahavad siis nemad, et neidki kord välja naerdakse?

Ei, seda nad ei tahtnud! Assessorihärra kõne pani nad mõtlema. Oleks ta arutanud Pühakirja kohti või midagi muud, kus oleks saanud vastu vaielda. Aga ei, ta rääkis hoopis kaugetest asjadest ja siiski mõistsid vangid, et see käis ka nende kohta. Teisigi oli piinatud ja tapetud valemüüri pärast... Ja kui viimnepäev tõesti veel ei tule? Siis muidugi naerab terve Rõuge kihelkond, naerab õpetaja, naeravad härradki... Paabule tundus äkki, et siis naerab kuratki!

Nii mõjus kaasa palju asjaolusid ja aitas tekitada kahtlust. Ja kui juba tekib kübemekegi kahtlust, siis on küll kõigel lõpp. Seda tundis ka Paap. Varsti muutus ta usk ikka kõikuvamaks, mitte küll usk Jumalasse, vaid enesesse. Kuidas

ta julgeb enam eladagi Haanjas, kui rahvas naerab?

Varsti leidsid mõlemad võitlejad end hoopis teistelt mõtetelt. Kas polnud see viimaks suur rumalus kõik? Olla vangis, kaugel kõigist, eemal tööst ja tuksuvast elust — ja mispärast? Kas tõesti Kristuse pärast?

Kui assessorihärra mõne aja pärast tagasi tuli, leidis ta meeste silmist hoopis uue helgi. Seal oli rahutust ja igatsust, oli soov ja palve pääseda rutem siit pimedate müüride vahelt. Koju tahtsid nad nüüd, värske õhu ja päikese kätte. . .

Nüüd alles hakati lähemalt arutama üksikuid süüdistuspunkte. Mehed leidsid, et kõik võiks olla ka nii, nagu räägib härra. Ju nad siis ikka ainult suurest mõistmatusest olid arvanud teisiti.

Kas nad viimaks ehk mõistavad oma eksitust? uuris siis see lahke härra. — Jah, seda nad mõistavad küll. — Kas nad ka kahetsevad? — Kahetsevad muidugi, südamest kahetsevad. . .

Nii võiski assessorihärra teatada, et mõlemad vangid on täiesti meelt parandanud. Ainult purjus koolmeistrid ei tohi lapsi ristida, sellest ei tahtnud Paap taganeda. Ja Juhanile jäid väikesed eriarvamused armulaua kohta. Aga ta ei ütelnud, et ta ei taha enam kunagi armulauale minna.

Need eriarvamused aitasid siiski veidi hoida meeste enesetunnet. Muidu oleks ju välja tulnud, et enam midagi pole järele jäänud nende

võitluse viljast, et nad päris tarbetult olid kannatanud...

Vaikseks jäid nad nüüd, hoopis tasaseks. Tulid tagasi taludesse ja jätkasid igapäevast tööd. Seadus ka ei lubanud enam palvetunde pidada ja vendade vaimu levitada. Vahel tuldi küll kokku, lauldi ja palvetati üheskoos, kuid kõik see sündis vaikselt. Haanja taredes ei pidanud enam kunagi kõlama Paabu vägev võitlushüüd: „Kurat põrgu igavest!...“

XV

Liisu õhtu

Juhani ema Liis tundis õhtut lähenevat.

Ta elu oli viimastel aastatel läinud nii vaikselt, et tares nagu ei märganudki teda. Põdenud juba aastaid, ei nurisenud ega kaevanud ta kunagi. Püüdis Katret talitustes aidata, paikas ja parandas laste rõivaid, tegi põllulgi kergemaid töid. Ja kui vähegi mahti sai, siis seadis samud kiriku poole, et palvetada seal ja mõtelda möödunud elule.

Ta oli ikka veel vana usu inimene ega tahtnud kuidagi pöörduda. Juhan ja Katre olid sageli palvetanud ta pärast ning saatnud ohkeid Issanda altari poole.

„Ma ju usun Jumalat ja Jeesukest,“ kostis ta teiste pärimistele.

„Aga sa pole ju kunagi hirmu tundnud põrgu ees?“

Liis ei mõistnud, miks peaks ta hirmu tundma, ning vaatas sageli päris abitult eestpalujate poole. Ta tundis ju selletagi rahu, suurt rahu südames ja Jumala käsivart, mis teda välja juhtis kõigist raskustest.

Nüüd ei nukrutsenud ta enam. Mida kaugemale kandsid aastad, seda selgemini võis ta vaadelda kõike möödunud. Ta meenutas oma tütarlapse-põlve, abielu Jaaniga, rasket talve ja töotusi Jumalale. Ta oli neid pidanud, oli pidanud ustavalt. Nüüd tundis ta suurt rõõmu, et ei olnud petnud Jumalat.

Vahel vilksatasid silme eest mööda kaugemineviku kujud. Jaan ja Pärtli Hanss, too teine Hanss ja sulaspoiss Jüri. . . Jüri viis poissi olid kõik juba suureks sirgunud, mees ise aga surnud. Jüri oli kõik oma elupäevad rännanud nurinata, rõõmsal näol. Surma eelgi oli ütelnud midagi väga naljakat vendadele, kes tulid päästma ta hinge. Vennad kokkusid ja arvasid hiljem, et Jüri läks kindlasti põrgusse. Teised vaidlesid vastu ja kinnitasid, et põrgusse ei lähe ju keegi nii rahuliku näoga, nagu oli läinud Jüri siit maailmast.

Tema, Liis, oli rahul oma osaga siin elus. Nüüd näis talle imelikunagi, et tal omal ajal oli ka kiusatusi ja nõrkusesilmapiilke. Siis oli ta sageli arutanud, et elu oleks võinud hoopis teisiti minna. Nüüd ta vaid tänas Issandat, et kõik just nõnda läks. Küllap see nii hea oli Jumala meelest.

Vahel tekkis tal kahtlusi, kas ta vahekord Jumalaga ongi õige. Ta ei suutnud mõista, miks teised niipalju kaebasid ja ahastasid, siis rõõmsaks said, kuid hiljem jälle alatasa nutsid ja ohkasid. Ehk on ta nii patune, et ei mõista veel midagi sellest õigest usust? Vahel teiste palve

ajal katsus ta päris vägisi hakata hirmu tundma, kuid siis nägi ta ikka Issanda lahkete palet ning südamesse tuli rõõm. Selline rõõm, et Juhan ja Katre kahtlema löid ning omavahel arutasid, et küllap on ema kunagi ka hirmu tundnud ja päris õieti pöördunud.

Suure Vaimu ajal tundis Liis end väga üksildasena. Vahel oli ta pahanegi sellele vaimule ja mõtles, et on tema süü tõttu kaotanud poja ja minia, kelles ei ole enam jälgegi endisest Juhanist ja Katrest. Kui Juhanit mõisas pekseti ja vangigi viidi, tundis ta suurt valu — suuremat veel kui Katre, keda lohutas teadmine, et ta mees kannatab Issanda pärast. Liisu süda ei mõistnud, miks Jumal oma lastelt nõuab sellist kannatust, ning kahtles Katre vagades väidetes. Eks elus ole isegi muresid küllalt, miks peavad inimesed oma risti veel raskemaks tegema? Tema arvates oli see hoopis võõras vaim, mis vallutas Juhani ja Katre ning hulga teisigi inimesi ümbruskonnas.

Aga ühe asja pärast oli ta sellele vaimule ometi tänulik. Ta pojast Paabust sai uus inimene. Kogu oma noormehepõlve jooksul oli ta emale südamevalu teinud ning viimaks lausa joodikuks hakanud. Kuid pöördudes näisid temast kõik pahad vaimud lahkuvat. Ta võttis naise ja läks peremeheks naaberkülla, kuhu rajati uusi talusid. Nüüd kuuldus temast ainult head.

Vahel, teiste väljas olles, istus Liis üksinda kambrinurgas pingil ning mõlgutas mõtteid Jumala ja inimeste ja õige usu üle. Suur vaimustus oli lahkunud Paabust ja Juhanist, kuid vagade

elu läks ikka oma rada edasi. Ikka püüti eraldada õigeid kurjadest, nõuti pöördumist ja usuvilja. Tunti nagu tarvidust olla ühtlasi ka ilmalaste pilkealuseks ja nõnda osa saada Kristuse kannatusest.

Neid ilmalapsi oli ikka veel külluses. Vagade ohked ei suutnud painutada Issanda ette kaugeltki kõiki põlvi. Oli mehi, kes nagu uhkustasidki sellega, et jõid ja kaklesid, vandusid ja varastasid ning vaatasid ülbelt vendade poole. Teised jälle elasid päris mõistlikult, kuid õige usu teele ei tahtnud nad siiski astuda. Neile aitavat õpetajagi pragamisest, tavatsesid nad öelda.

Mitmed õed-vennad pidasid hoolega kinni Paabu Vaimu Aja õpetusest. Nad ei kandnud ehteid ega kirjused rõivaid, ei hoolinud midagi maisest varast. Ikka veel sündis ärkamisi hirmu ja värina saatel ning paljud leidsid võitluses kuradiga õnnistusetee. Oli ka kiusatusi ja lan gemisigi, kuid enamasti aitas Issand neid hädast välja.

Rohkesti kõneainet andis vaid Made mees Mihkle, kes algul salaja, hiljem aga päris avalikult jooma hakkas, ning ka Peetri Tooma langesmise lugu.

Toomas oli elanud hulga aega päris mõistlikult ning loobunud täiesti viinast ja vandumisest. Näis, et Issanda vaim on viimaks ometi võidule pääsenud. Kuid siis tuli sündmus, kus Vana Aadam jälle oma osa nõudis. See juhtus Hansu Miku talu õuel, kus mitmed vennad Pühakirja kohti arutasid.

Ka Toomas oli viimasel ajal lugema õppinud ning püüdis näidata oma tarkust. Ta läks vaidlema vend Mikuga. Mikk teadis nimelt palju rohkem kirja asjadest ja armastas pilgata vähemteadjaid. Selle pilkamise pärast oli ta juba mitmega sõnavahetusse sattunud ning tõsisemad vennad kahtlesid ta vagaduse ehtsuses.

Mikk väitis, et Uues Jeruusalemas ei ole kõigil ühesuguseid kohti, vaid suurematel patustel nagu joodikutel ja hoorajatel on alamad paigad. Toomas ei tahtnud selle väitega päris hästi nõustuda. Kas Jeesuse vere vägi ei pese siis kõiki ühesuguselt puhtaks? See puhastab ju ka kõige hirmsamatest pattudest. Miku arvates oli aga küllalt sellestki, kui see vere vägi suuremaid patuseid alamatesse paikadesse laseb.

Toomale näis, et Mikk sihib just temale. Mikk ise polnud kunagi joonud ja hooranud, Toomas oli teinud kõike. Kas tahab Mikk öelda, et tal seal taevas ei kõlba olla ühes ruumis Toomaga?

„Kas sa pead end ehk apostlitestki paremaks?“ küsis ta siis.

„Kuidas? Apostlitest?..“

„Nojah, kas sa ei tea siis, et Taavet rikkus abielu ja lakkus viina. Pärast sai ta ikkagi apostliks...“

Mikk vaatas sõnatult Toomale otsa ja puhkes siis naerma. „Oi, oi, kulla vend! Oled sa küll ikka alles väeti selles kirjatarkuses! Apostel Taavet, oi, oi!... Ja kus kohal seisab siis, et ta ka viina jõi?“

„No kes siis kaine peaga sihukest tempu teeb! Küllap ikka jõi ka...“

Läks hulk aega, enne kui Toomas päris ägedaks muutus. Siis aga ei suutnud ta enam taluda Miku irvitust ning virutas talle rusikaga hoobi rindu. Sülgas veel mõne korra, saatis põrgusse kõik vennad ja läks kõrtsi.

Mikk ja kõik teised olid imestusest keeletud. Siis hakkasid mõned sõitlema Mikku ta ülbuse pärast. Ei tohiks ikka nõdremat venda nõnda pahandada...

Toomas ei kahetsenud seekord põrmugi oma langemist. Tema esimene usuvägi ja palvevõim olid ammugi lahjemaks muutunud. Kuid need eksisid, kes arvasid teda uuesti jooma hakkavat. Tol esimesel õhtul juba leidis ta, et viinal pole enam endist maiku ning polnud ka mingit lusti poole ööni trallitada. Kaklejat temast ka enam ei saanud. Ta jäi päris mõistlikuks meheks, tegi vahel nalja, võttis pitsikese, kuid vendadest hoidus eemale.

Nii oli lugu Tooma langusega. Kuigi ta enam joodikuks ei saanud, peeti teda siiski hukkunud meheks.

Need ja ka mõned teised vähem tähtsad sündmused tekitasid jutte, mis vahel ulatusid Liisugi kõrvu. Imelikul kombel ei tundnud ta suuremat kahju, kui osa vendi-õdesid laiali valgus. Küll aga oleks ta tahtnud näha neid kirikuteel sammuvat.

Ta ise ei väsinud ikka veel kirikus käimast.

Pikk teekond võttis küll hingeldama ja vahel tuli mitu korda puhata. Aga Jumala kojaski ununes väsimus ning südamesse voolas rahu. Ta ei suutnud mõista, kuidas inimesed võisid põlata kirikut, oma kallist kirikut, püha sõna ja sakramente. Tema lapsepõlvest päritud kiindumus pühakoja vastu ei vähenenud ka vanas eas, õpetaja komistav kõnegi ei suutnud häirida ta südame rõõmu.

„Eks mind ole kandnud sama Jumal ja Jeesuke, keda kuulutati kirikus ka enne uut usku,“ mõtiskles ta. „See Jumal aitas mind raskel ajal, hoidis kurjast, aitas hoolitseda lastegi eest...“

Mõteldes lastele muutus ta süda alati helkaks. Eriti aga pidi ta mõtlema Juhanile. Ta ei lakanud lootmast, et kord tunneb ta temas jälle endise poja, vabana võõrast, imelikust vaimust. See lootus ja väsimata palve aitasid teda taluda ka poja kannatuste aega.

Nüüd oli Juhan tagasi tulnud ja paljugi oli muutunud. Ta pale oli vahel päris rahulik ja rõõmus, siis jälle mõtlik ja arutlev, kuna mõnikord loitis seal imelik tuluks, mis Liisule hirmu peale ajas. Kuid see kustus jälle, poeg toimetab argipäeva asju ega teinud tükil ajal juttugi Jumalast.

Viimastel päevadel tundis Liis üha selgemini lähenevat õhtut. Tulid peale nõrkusehood, millal silme eest virvendama löi ja kõrvus kohisema hakkas. Siis tundus, nagu tahaks südagi seisma jääda.

„Hakkan vist minema varsti,“ lausus ta kord Katrele.

„Jah, kui Issand tahab, siis peab see sündima. Aga ütle, emake, kas sa oled valmistatud selle mineku vastu? Meie Juhaniga oleme arutanud vahel, et ei tea, kas...“

„Miks ma ei peaks siis valmis olema?“ imestas Liis. „Ma ju tean, et tuleb minna, ootangi, millal saab minna. Kas ma siis ei ole valmis, kui kohe ootan, millal saab minna?“

Viimaks, ühel kaunil õhtupoolikul saabuski õhtu. Katre märkas ema kõikuvat sammu ning talutas ta süngi.

„Valus on... natuke...“ sosistas ta. „Jää ikka heaks emaks ja naiseks... Ma olen mitmel korral Jumalat tänanud sinu pärast... Et Juhan just sinu endale sai... Aga mine nüüd ruttu, kutsu Juhan ja lapsed. Juhan vist tuli juba põlult. Las' sulaspoiss jookseb ruttu Paabu poole... Ehk jõuan veel tedagi ära oodata...“

Nuuksuv Katre jooksis õuele. „Tulge nüüd kohe... ruttu! Ema hakkab surema...“

Juhan ja Katre põlvitasid süngi ette ja hakkasid valjul häälel palvetama. Nad ei olnud ju kindlad, kas ema saab Issanda juurde. Siis aga mõistsid nad surija näost, et ta tahab rahu.

Liis naeratas kuidagi abitult, väikese lapse süütut naeratust. Silmad olid küsivalt suunatud aknakese poole, kust paistis õhtupäikese rahulikku sära. Veel kord möödus ta eest elu täis võitlust ja kannatust ning huultelt kuuldus tänu sõnu.

„Issa meie...“ luges ta siis. See kostis sosal ja katkendlikult. Tahtis kättki tõsta nuuksuvate laste kohale, kuid ei suutnud enam.

Nii suri Liis, suri oma v a n a s usus.

Juhan juurdles kaua ema surma kallal ja hakkas viimaks kahtlema, kas ongi kartuse- ja värisemisetee see ainuõige õndsuse tee. Ehk saab Jumal teisitigi kätte oma lapsed?

XVI

Paabu surm

Oli möödunud hulk aastaid suurest ärkamisajast. Rõuges ei olnud enam prohveteid, kuid vendi ja õdesid oli ikka veel rohkel arvul. Keset halli orjaa ja argipäeva kõlas ärganud rahva laul ja palve ning südamed tundsid rõõmu lootusest sealpoolsele. Selletõttu oli neil kergem orjaiket kanda, ning seal, kus maailmalapsed nurisesid ja hädaldasid, kannatasid nemad kõike vaikides. See oli nende elu suur õnnistus ja nad olid tänulikud.

Paap ei seadnud neile enam liiga karme nõudeid. Vangist tagasi tulles oli ta muutunud leebemaks ja leplikumaks, ta silmade tuli ei olnud enam nõnda põletav. Ühest ei tahtnud ta siiski loobuda — teiste juhtimisest. Hoolimata salgamisest vanglas tundis ta ikka, et Issand on teda seadnud teiste ees sammuma, ning nõudis kuulekust.

Algul oli tal kaunis raske tunnistada, et prohveti vaim on temast välja läinud. Tasasemaks, ainult tasasemaks oli see muutunud. Ja see tasane vaim ei sundinud enam põlgama Urvaste ja Kambja vendi, ei sundinud põlgama

kirikutki. Aga eriti armastama ka mitte. Oli ikka hoopis teine tunne, kui sai olla omavahel madalates kodustes taredes, kus Issand tundus lähedasemana. Mõnikord pidi õpetaja vendadele meelde tuletama, et nad vahel ka kirikusse tuleksid.

Viimnepäev ei tahtnud ikka veel tulla. Kuulades ilmalaste pärimisi tolle päeva kohta muutus Paabu ilme tusaseks. Ärgu nad naergu teda! Nende, patuste pärast oleks Jumal juba ammugi lasknud hukatuse tulla, kuid ta võttis kuulda õigete palveid ja pikendas armuaega. Pöördugu nad nüüd selle uue armuaja kestel, sest aeg võib tõesti ligi olla...

Ta luges jälle trükitud raamatuid ega pidanud enam oma vaimu kirjast õigemaks. Vahel käis ta kirikus ning leidis õpetaja kõnest mõndagi, mis talle kasuks oli. Kuid armastada kirikut ei suutnud ta sellegipärast. Seal oli ikka veel midagi võõrast ja kauget, mis hoidis südame külma.

Varsti tuli aga aeg, millal ta kirikut armastamagi õppis.

Õpetaja oli arutanud hulk aega, kuidas saaks küll vendi kirikusse tagasi tuua. Ühel päeval tuli ta mõttele, mida hiljem hakkas pidama Issanda enese nõuandeks.

Ta tundis Paabu hinge. Seal oli midagi, mis armastas valitseda teisi. Kui õige seada ta võõr-mündriks? Vana Kergatsi Tõnu oli juba jõuetuks jäänud ja mõnedki käimisekorrad vahele jät-

nud. Tulgu Paap tema asemele. Eks ta pea siis auasjaks ka teisi õdesid-vendi enda järele kirikusse tuua.

Nii sündiski. Paap oli küll imestanud, kui õpetaja temale selle austava ettepaneku tegi. Tema — võormündriks! . . .

Ta kujutles end uues ametis. Seista püüa-päeviti just altari juures, läikiv ametirist kaelas. . . Isegi ilmalapsed austaksid teda ja tooksid oma külimitud. Tema aga käib ringi ja valvab korra järele, manitseb patuseid, ristib lapsi, matatab surnuid ja peab vägevaid kõnesid. . .

See oli suur silmapilk ta elus, mil ta altari ees andis pühaliku töötuse ning õpetaja oma käega pani ta kaela särava risti. Talle ei tulnud meeldegi, et ta alles hiljuti oli põlanud kõiki säravaid asju. Ja kui lõppeks õpetaja rahvast manitsemises olema kuulekas uuele võormündrile, sellele Jumalast seatud mehele, siis täitis ta rinda sügav rahuldustunne.

Nüüd armastas ta kirikut, armastas õpetajatki ning püüdis olla ustav. Miks ei pidanud ta armastama kirikut, kui sai ka ise seal midagi olla!

Oli siiski vendi ja õdesid, kes tundsid pettumust. Nad pidid ju nüüdki veel kuulama teda, kuid nüüd ta nagu ei olnudki enam vend. Teda oleks tahetud ikka näha sellisena, nagu ta oli aastate eest. Sätendavad silmad, kõrgele sirutatud käsi ning vägevalt „kurat põrgu!“ hüüdev hääl. . .

Nad mäletasid temas venda, kuid ühtlasi ka kuningat. Kuningat Siionist!...

Paap mõjus selleks tõesti palju kaasa, et vennad ja õed hakkasid kirikus käima ning seadsid oma elu neisse rahulikkudesse rööbastesse, mida näitas õpetaja.

„Ei tohi põlata, ei tohi põlata Kristuse kirikut!“ ütles ta neile. „Eks Issandagi põllul kasva kõik segi — nisu ja umbrohi. Kuid eks lõikuse Issand ise tea, mida koguda aitadesse ja mida põletada tules... Ei tohi meie põlata patuseidki vendi, sest kes on meid kohtumõistjaks seadnud?“

Vahel siiski, istudes kuskil pidulauas ja rüübates taari, muutus ta pale mõtlikuks. Meenusid endised Suure Vaimu ajad ning süda läks imelikult nukraks. Kas on ta nüüd õige vaimu laps?

Vahepeal olid veerenud igavikku kuude ja aastate read, oli kadunud aastakümnedki. Lapsed sirgusid suureks, noored said vanemaks, tugevad mehed hakkasid jõudma raugaikka. Ka Paap hakkas tundma väsimust. Ta uskus, et oli ustavalt orjanud Kristuse kirikut ja võidelnud kuradi väega. Viimaks aga tundis ta, et enam ei jaksa. Hing — see jõuaks veelgi, tahaks palju korda saata, kuid maja muldne hoone on juba pehkinud. Küllap tuleb siis hingelegi uus asupaik otsida.

Varsti levis teade Paabu haigestumisest. Arutati juba, kes võiks saada uueks võõrmündriks. Kas leidubki ümbruskonnas tema väärilist?

Paap ise lamas sängis ja mõtiskles.

Ta mõtles surmale ja suremisele.

Paljusid oli ta näinud lahkumas ja nüüd tuli eneselgi minna. Kas see on raske? Omal ajal kujutles ta suremist hoopis teisiti. See pidi olema silmapilk, millal maine inimene saab tunda rõõmu oodatava igaviku õndsuse aimusest, tunda võidurõõmu kuradigi üle. Ta oleks tahtnud heameelel surra siis, keset suuri võitluseaegu või jälle keset vangla üksindust. Siis oleks ta lahkunud rõõmuga ja võinud hüüda: „Sinu pärast, Issand!...“

Nüüd oli kõik muutunud. Kas saab ta nüüd veel nõnda hüüda?

Ta ei tundnud end kuigi rahulikuna. Jaa, kirikut oli ta orjanud, oli manitsenud inimesi ning püüdnud neid juhtida õige elu poole. Kas oli aga see ta õige osa siin elus? See vööründriamet ikka... Vahel ta nagu oleks kuulnud hüüdvat kaugeid hääli: „Paap! Sa ei ole pidanud töötust, ei ole võidelnud õiget võitlust. Tahtsid luua midagi paremat kirikust, kuid nüüd orjad ise sedasama kirikut. Pögenik oled sa ja argpüks! Kuhu jäi sinu Siioni linn?“

Kas ta ei teinud siiski valesti seal vanglas? Miski temas oli kisendanud: „Ole truu! Jää kindlaks!“ Aga tema oli salanud ja taganenud, oli hakanud kahtlema oma vaimus. Kui aga siiski tema vaim oli õige!...

Mõteldes sellele hakkas tal palav. Ei! — seda ta küll ei tahaks, et kurat veel eluõhtul teda

naerda võiks! Ehk oli see viimne teeosa ikka õigem esimesest? Pattu ei ole ta teinud ega kurja enda ligi lasknud. Ta oli küll kõrvale jätnud endised valjud nõuded, kuid kas Issand kiitiski neid heaks, neid valje nõudeid? Usutee ei tohiks ikka liiga raske ka olla...

Kas ta pääseb nüüd taevasse? ... Imelik, et ta üldse nõnda küsida võib. Vaimu ajal ei olnud tal selles vähematki kahtlust. Nüüd aga peab tema, Tallima Paap, veel arutama, kas ta ikka pääseb taevasse või ei pääse! Kui usk oleks päris õige, siis ei tohiks ju kahtlust olla. Küll on hirmus asi just surma eel kahtlema hakata!

Ta mäletas Koke Mihkli lahkumist. Mees oli olnud eluaja ustav vend ning lootis vereõigusele. Aga just surma eel tulid temalegi kahtlused. Ta ei uskunud oma rõivaste puhtust. Küll palvetas ta ise, küll palusid teisedki — ahastus ei lahkunud enne viimset hingetõmmet. Arvati siis, et tal oli ehk mõni salapatt, mida ta ei olnud kellelegi tunnistanud ja mis alles surses hakkas hirmu tegema.

Samal ajal suri Lutika Hanss, kelle suuremist panid imeks Paap ja teisedki vennad. Mees ei olnud eluaja korralikult kirikus käinud ega teadnud midagi pöördumisest. Vennad arvasid teda kindlasti põrgusse minevat, kuna ta tihhilugu armastas viina võtta ja kurja vanduda. Aga ometi — just surma eel hakkas mees paluma ja lahkus nii rõõmsa näoga, nagu poleks ta vähematki pattu teinud. Vennad kahtlesid hiljem,

kas see oli ikka õige rõõmus nägu või koguni kuradi pettus. See õndsaks saamine ei oleks ometi tohtinud nii kerge olla! Mihkel oli eluaja palunud ja suri ahastades, tema aga läks naeratades nagu õige vend kunagi.

Paap mäletas teisigi lahkunuid, kes olid küll kisendanud ja palunud, kuid siiski hirmuga surnud, kuna mõned ei lausunud sõnagi, vaatasid vaid vaikselt omaette, pöörasid näo seina poole ja jäid magama. Eks see ole ju ka õnnis surm, kui vaikselt magama jäädakse!...

Kas need patused surijad olid siis paremad temast, Paabust, et tohtisid vaikselt magama uinuda?

Varsti saadi näha temagi lahkumist. Mitu päeva oli ta pidevalt arutlenud oma elu ja võitluste üle. Tal tekkis kahtlus, kas ta ongi vöör-mündriameti ajal saanud kuradile kahju teha? Vaimu ajal — jah, siis oli ta küll võinud naerda teda. Aga hiljem — kas olid need kellegi löögid, mis ta temale andis? Vahel mõni väike müks, seegi nagu sõbramehe poolest... Elas nii, et tal enesel oli hea olla, ja küllap oli seda kuradilgi...

Ei! — ta ei taha lahkuda siit maailmast teadmises, et ta on kuradi põlve kergeks teinud! Saagu ta nüüd kas-või surma eelgi tunda Paabu vägevust! Tema naerab, mitte kurat! Ja kui ta saaks, siis võtaks tagasi kõik need vahepealsed aastad, läheks jälle Riiga vangi ja ütleks

härradele, et tapke mind ära, kuid minu vaim on õige!...

Pinev hingevõitlus tõi palaviku. Ta jäi hoopis nõrgaks, omaksed uskusid lõpu ligi olevat. Paap tundis seda ka ise ning palus kokku kutsuda ümbruskonna õed ja vennad.

Need tulid rutates ja olid imestanud muudatuse üle Paabu ilmes. Kas ei loitnud seal jälle midagi, mis vanematele inimestele meenutas endisi aegu?

„Armsad õed ja vennad!“ algas Paap. „Nüüd tunnen, et hakkan minema. Elus on olnud palju võitlemist ja raskeid aegu... Oli kord minulgi suurem vägi Issandast kui on nüüd. Mina lasksin selle väe nõrgaks minna ja lähenesin jälle maailmale. Aga kuulge nüüd surija sõnu: Issand andis just neil päevil jälle mu südamele teada, et usutee olgu raske võitlemise tee... Ei tohi ristiinimese rada kergeks teha! Saage ikka hoolsamaks palves, ikka vägevamaks vaimus! Kitsaks, kitsaks tuleb teha õiguse rada. Muidu võite usus tukkuma jääda ja kurat võtab teid enesele...“

Inimesed imestasid, kust Paap äkki jõudu sai end istukile ajada. Võõrail, pärani silmil vaatas ta enda ette ning tegi käega tõrjuva liigutuse.

Ta oli näinud kuradit, näinud hiilimas just süngi peaotsa kohal. Kas ta tahab teda siiski lõa otsa võtta? Kas ta tõesti julgeb tulla tema, Tallima Paabu suremise juurde!...

Ei! — ärgu ta tulgu! Paap tundis endas jälle suure võitluse aja vaimu. N ü ü d mõistis ta oma eksitust. Jah, see ei olnud õige, et ta hakkas orjama kirikut. Ta oleks pidanud jääma truuks! Aga siiski — kirik ei saanud ometi võtta temalt seda õiget vennavaimu, ka särava risti eest mitte! Nüüd tuleb see tagasi, ta läheb jälle ja alustab vägevast võitlust ning kurat peab taganema!...

Ta tundis end noorena, niisama noorena, kui oli ta hing. Veel palju kordi peab ta saama naerda kuradit! Siis ei saa tal enam kahtlust olla õndsas surmas...

Juba seisiski ta püsti sängi ees, silmis endine leek, palgel julguse ja vaimustuse sära. Jälle sirutas ta välja oma käe ning hüüdis tugeval häälel:

„Kurat põrgu igavest! Väävlijärve nüüd ja igavest! Aamen.“

Ja samal ajal, kui teistegi huultelt kostis arglik „aamen, aamen“, varises ta kokku.

Hulk aega seisti vaikides ta põrmu ees. Vägevast, vägevast suri see mees! — mõtlesid vennad. Surmas oli ta jälle prohvet, oli kuningas Siionist...

XVII

Rahu

Teade Paabu surmast levis varsti terves kihelkonnas. Ja nende paljude hulgas, kes teda saatma tulid, oli ka Kusma Juhan.

Nüüd oli temagi vana mees juba, mõni aasta Paabust vanemgi. Aga temale oli antud rohkem päevi.

Ta ei rääkinud palju, kuid kuuldes Paabu suremisest tuli sära ta hallidesse silmadesse. Seal oli nüüd leppimist ja andestust. Jõudes tagasi matuselt, tundis ta tungi minna tarest eemale põllupeenrale ja olla üksi oma mõtetega.

Ta lapsed olid juba suured, ta ümber kuulus lastelaste rõõmsat kilkamist. Sageli tulid nad vanaisa juurde ning ta pidi neile rääkima lugusid inglitest ja haldjatest. Väikeste silmad vaatasid siis unistades kaugusse ja Juhanile tundus, nagu vaataks nende särasilmade kaudu ta enese hing.

„Küll on olnud imelik see elu!“ mõtles ta nüüd. Paljugi sellest näis vaid kauge unenäona. Suured võitluseajad, vangistus, siis veel hulk aega kõhelemist ja kahtlemist, kuni viimaks tuli südamesse rahu.

Kaua, kaua oli ta olnud pahane Paabule. See oli siis, kui ta ikka veel tema vaimu õigeks pidas. Ja Paap ise oli sellest lahti öelnud! Tema, Juhan, oli kauem truuks jäänud. Oli isegi õpetajaga tülli läinud ning uuesti vangi pandud. Seal ei olnud ta küll kaua ja pääses varsti koju tagasi. Kuid Paabuga ei saanud ta leppida.

Peale ema surma hakkas ta aga kahtlema uues vaimus ja siis läks see temast täiesti välja. Nüüd nägi ta tervet maailma hoopis teise pilguga. Ta ei kaotanud usku Jumalasse ja Jeesusesse — ei, seda mitte. Aga ta tundis südant ja mõtet jälle vabana, tundis kaduvat midagi, mis oli teda kogu aja rõhunud ja pingutanud. Ja ikka suuremaks kasvas ta tänutunne ema vastu, kelle surm oli aidanud avada ta silmi. Eks olnud ema see, kelle jutustused juba lapsepõlves juhatasid ta Jumala ja inglite juurde. Ja surres näitas ta Juhanile, et Paabu vaim oli temale võõras, et ta hinge õige asupaik on kõige selle keskel, mis teda lapsena pilvedele tõstis. Ema sai õndsaks ilma Paabu vaimuta — milleks vajab seda siis temagi?

Milline on aga lõppeks see päris õige vaim?

Küllap seal väljaspool, kuskil kõrgel ja kaugel on palju vaimusid, mis kipuvad inimestesse. Jumala vaimulgi on vist mitu isesugust palet. Kõik inimesed ei saa teda ühe palge järele vastu võtta. Sest inimesel on ka oma vaim ja see, mis väljastpoolt tuleb, peab oma vaimuga sõbraks saama. Paabule sai see vaim oma k s vaimuks ja tegi ta õnnelikuks. Temale, Juhanile, ei saa-

nud see kunagi omaseks ning tal oli kogu aja tunne, nagu salgaks ta midagi, mis on tas eneses. Kui aga see vaim sai Paabule omaseks, siis ei oleks ta tohtinud seda salata. Seda ei saanud Juhan andestada. Kuuldes aga, et Paap surma eel jälle oli hüüdnud: „kurat põrgu igavest!“, tekkis tal tunne, et ta seda siiski täiesti ei olnud salanud. Nüüd võisid nad leppida.

Eks temasse, Juhannis, tulnud ka mõndagi väljastpoolt. Kuid see sobis ta enese hingega. Tema vaimuks sai kõik see hea ja ilus, mis kõneles Jumala päikese, puude ja lillede kaudu. Ta ei unustanud oma suurt lapsepõlve-elamust siinsamas kasesalu juures. Vanad puud olid nüüd kadunud, noored võsud vanadeks puudeks saanud. Eks ole nüüd seda ta isegi...

Jaa — siis oli ta näinud Jumalat ja ingleid ja haldjaid. Nüüd mõistis ta kõike teisiti ning naeratas lapsepõlve nägemusi meenutades. Kuid armastus ja hellus Jumala looduse vastu kasvas temas üha suuremaks, eriti peale Paabu vaimu lahkumise. Sageli väljus ta vaikselt öötunnil kambri, et kuulatada puude ja põõsaste sosinat.

Teda peeti targaks ja vägevaks, paljud käisid ta juures abi otsimas. Ta õppis eraldama taimede erisugust väge ja teadis rohtu mitmesugustele haigustele. Ning ta tundis ka endas jälle väge. Paljud tõbised olid ainult ta käte puudutusest tervemaks saanud. Vahel aga kangastusid ta silme ees tulevikupildid, mida hing ette ära nägi.

Kuid ta ei tahtnud saada tulevikukuulutajaks. Küllalt, kui ta sai teistele abiks olla. Noormehepõlves unistas ta väest, kuigi ei teadnud, mis sellega peale hakata. Nüüd ta teadis. Vägi teeb õnnelikuks ainult selle, kes selle väega teistele head teeb. Muidu ei ole sest ühtigi kasu...

Jaa, eks ta elus olnud kõike. Päikese ja mustade pilvede aegu, rõõmupäevi ja viletsust. Aga siiski — mida rohkem kannatust ja häda, mida enam ekslemist ja otsimist, seda selgemini hakkab viimaks paistma Jumala pale. Juba lapsena nägi ta Jumalat vaatamas pilvede vahelt. Ja inglidki tulid siis, kui pilved neid kandisid. Küllap on ka murepilvi tarvis selleks, et nende vahelt näha Jumala naeratavat palet...

Nüüd käis ta sageli kirikus, armastaski kirikut. See armastus tekkis juba paljude aastate eest. Ta oli kuulunud hajameelselt õpetaja kõnet, kuni mõned laused ta tähelepanu köitsid.

„Vaadake lillekesi väljal,“ oli ütelnud Jeesus. „Nende ilu on suurem Saalomoni toredusest...“

Kuigi oli südatalve-aeg, kerkis Juhani silme ette haljendav aas kirevate lillede iluga. Hetkeks näis terve kirik olevat täidetud heledast päikesest ja lillelõhnast. Nüüd ta mõistis Jeesust paremini kui kunagi enne. Ta nägi teda liikumas looduserüpes, täitmas inimesi ja kõike elavat Jumala hingusega...

Sellest ajast alates tundus Jeesus talle hoopis lähedasemana, tema vaim rõõmsamana ja soojana. Ja seda hellemaks ning soojemaks muutus

Juhanigi süda inimeste ja loomade ja kõige elava vastu.

Sügisel, viljakoristamise ajal otsis Juhan välja mitu ilusamat vihku ja riputas nad lakka, sarikate külge. Et hiired kallale ei pääseks, tähendas ta.

Teised juba teadsid, milleks ta neid vihke vajas. Südatalvel pandi need üles katusele ja siis oli linnukestel pidu.

Peremehed tegid heinakuhjadele alati tihedad lattaiad ümber, et talvel hirved ligi ei pääseks. Ühel eriti pakasel talvel läks aga Juhan teiste teadmata eemale heinamaale ja tegi aiale mulgu sisse. Seda märgati alles kevade poole talve, kui mindi heinu vedama, ja siis oli ka juba hulk heinu ära söödud. Pojad arutasid, et kes sõge küll selle aia maha lõhkus, — Juhan vaid muheles omaette.

Ta oleks tahtnud teha paljugi veel, et ühelgi Jumala loodud olevusel kannatada ei tuleks. Kuid paljuks see inimene suudab! Aga armastada võib ta ometi ning olla rõõmus sellegi hea üle, mis ta on suutnud teha...

„Vanaisa!... Vanaisa, ae!...“

Need olid lapsed, kes teda hüüdsid. Väike Liis ja Juhan, ta keskmise poja Jakapi omad.

Juhanile meenus silmapilk, millal ema hüüdis „Juhan, ae!...“ See oli siis, kui ta põõsas haldjaid kuulatas. Siis uskus ta kuulvat neid kutsumas teda. Enne ema häälega, pärast Katre häälega... Eks ta pea varsti jälle kuulma üht hüüet. Siis, kui Jumal ise hüüab. Ja siis peab ta minema.

Miks ei peakski ta minema, kui Jumala hääl kostab nii rõõmsalt, kui ta kutsub nii lahkelt naeratades...

Väikesed jõudsid ta juurde ja istusid sülle. Jutustagu ta veel neid ilusaid lugusid!

Juhan jutustaski. Kõneles Jumala hingusest, mis täidab kõike rõõmuga, nii et puud ja põõsadki seda tunnevad. Kõik, mis elab, kiidab Issandat ja annab au Tema pühale nimele.

„Õppige kõike armastama, kullakesed, ärge tehke haiget ühelegi Jumala loodud olevusele. Issand hoiab häid lapsi ja õnnistab nende rada. Ainult hea süda ja silm jäävad puhtaks ning saavad kord Jumalat näha.“

Juhan istus veel kaua. Lapsed tüdisid varsti ning jooksid kilgates eemale, tema aga istus ikka veel ja ta kortsus põlvel helkis rõõm.

Kas on tal nüüd õige vaim?

Kui see oleks vale, siis ta ei laseks tunda Jumala hingust, siis ei oleks südames rahu. Juhan uskus endal olevat rahu. Aga ta ootas veel midagi — kauneimat kõigest. Seda ta ei leiagi siit, see tuleb siis, kui hing vabaks saab...

Paari aasta pärast kandis ta mulda oma Katre. Ja siis, ühel heledal hommikul jõudis temani oodatud hüüe kõrgustest:

„Juhan, ae!... Juhan, aeee!...“

See kõlas väga armsalt.
